

Ш. Наралиева, Н. Корганбаева

*Қозоғистон Республикаси
Таълим ва фан вазирлиги тасдиқлаган*

ЎЗБЕК АДАБИЁТИ

**Умумтаълим мактабларининг
9-синфи учун дарслек**

Алматы
«Жазушы»
2019

УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72
Н 23

Шартли белгилар

	савол ва топшириқлар		тақдимот
	муҳокама қиласиз		ўқиймиз
	жуфтликда ишлаймиз		ёдлаймиз
	ёзма иш топшириқлари		сўзлаймиз
	гуруҳда ишлаймиз		«Зар қадрин заргар билар»
	якка тартибда ишлаш		

Наралиева Ш., Корганбаева Н.
Н 23 Ўзбек адабиёти. Умумтаълим мактабларининг 9-синфи учун дарслар / Ш. Наралиева, Н. Корганбаева. – Алматы: Жазушы, 2019. – 360 бет, расмли.

ISBN 978-601-200-675-9

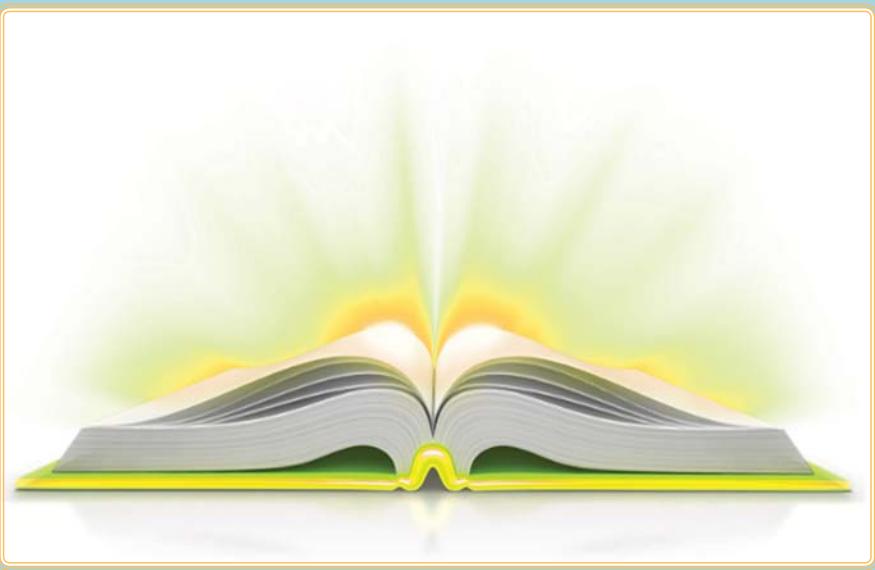
УДК 373.167.1
ББК 83.3 (5 Узб) я 72

ISBN 978-601-200-675-9

© Наралиева Ш., Корганбаева Н., 2019
© «Жазушы» баспасы, 2019
Барча ҳуқуқлар ҳимоя қилинган.
Нашрнинг мулкий ҳуқуқлари
«Жазушы» нашриётига тегишли.

I БҮЛИМ

ОТАЛАР СҮЗИ – АҚЛНИНГ КҮЗИ

1

БАДИЙ СҮЗ СЕХРИ

Бадий адабиёт – сўз санъати. Унинг асосий иш қуроли сўздир. Ўзи қўзга ҳам кўринмайдиган сўз ёрдамида нафақат атрофдаги нарса-ҳодисалар, балки кўнгилдаги ҳис-туйғуларни ифодалаш мумкин. Шунинг учун ҳам санъат турлари орасида адабиёт алоҳида ўрин тутади. Инсоннинг ўй-хаёллари, истагу армонлари бадий адабиётда бошқа санъат турларига қараганда тўлароқ акс эттирилади. Шунингдек, бадий адабиётда тасвиirlанган ҳаёт серқирра ва таъсири бўлади. Тасаввур қилайлик, сиз «Алпомиш» достонини ўқияпсиз. Биласизки, асаддаги воқеалар бундан мингларча йиллар олдин қаердадир, кимлар биландир рўй берган, эҳтимол, ҳеч қачон бўлмагандир ҳам. Асар қаҳрамонлари сизга қариндош ҳам, уруғдош ҳам эмаслар. Лекин асар қаҳрамонларининг тақдири сизнинг тақдирингизга, уларнинг туйғула-ри сизникига қўшилиб кетгандай бўлади.

Бадий адабиёт, умуман, санъат асарларининг инсон руҳияти ва тафак-курига таъсири сабаби нимада экан? Бу саволларга бериладиган жавоб тушунарлироқ бўлиши учун бадий ва илмий адабиётни солиштириб кўриш керак. Аввалги синфлардан яхши биласизки, «География» ўқув фанида ке-ча-кундузнинг энг гўзал ва сўлим фурсати бўлмиш тонг тўғрисида, Ер шарини нурлари билан ёритувчи ва унга ҳаёт бахш этувчи Қуёш ҳақида бир талай маълумотлар берилади. Қуёш бўлмаса, Ерда тириклик бўлиши мумкин эмаслиги ва бунинг сабаблари илмий йўсинда тушунтирилади. Бу маълумотлар сизнинг билимингизни ўстиради. Улар туфайли ўқувчилар тонгга хос белгилар, унинг жуда гўзал бўлиши ҳақида тушунчага эга бўлишади. Бу хил билимлар ўқувчиларнинг тафаккурини ўстиргани ҳолда уларнинг ҳиссиятига, туйғуларига деярли таъсири қилмайди.

Адабиёт кенг маънода илмий ва бадий сингари икки турга бўлинади. Илмий адабиёт тушунчаси инсон ақлининг маҳсули бўлмиш ижтимоий аҳамиятга эга ҳар қандай ёзма асарни ўз ичига олади. Техникавий, илмий, маърифий, публицистик, мемуар, тарихий, энциклопедик, лугатшунослик ва ҳоказо йўналишдаги адабиётлар илмий адабиёт тушунчасига киради. Ил-

мий адабиёт кишининг ақлини ўстириб, унинг билимларини кўпайтиришга хизмат қиласди. Бадий адабиёт тушунчаси эса ўз ичига оламни образли кўриш ва тимсоллар асосида акс эттириш маҳсули бўлмиш бадий асарларни олади. Бу хил асарлар ниманидир ўрганиш, билиб олиш учун эмас, балки инсон қалбининг товланишларини, туйғуларининг рангинлигини ҳис этиш, унинг қувончу изтиробларини туйиш учун ўқиласди. Шу боис кишилар томонидан ўқилиб, хиссиётни бойитиш, рухиятга сингдириш кўзда тутилиб яратилган битиклар бадий адабиёт бўлади ва адабиёт атамаси, асосан, шу маънода қўлланилади.

Бадий адабиётнинг қачон пайдо бўлганлигини аниқ айтиб бўлмайди. Чунки илмий адабиёт атамаси ёзма маҳсулотларнигина қамраб олса, бадий адабиёт тушунчаси оғзаки ижодни ҳам ўз ичига олади. Халқ оғзаки ижодининг қачон пайдо бўлганлигини аниқлаш деярли мумкин эмас. Ҳар ҳолда, одамзод пайдо бўлиши билан унинг бадий ижоди ҳам дунёга келган бўлиши керак. Чунки одам ўзга жониворлардан рух, кўнгил ва ақлга эгалиги билан ажralиб туради. Бу уч унсурга эга мавжудот изланмай, ҳайратланмай ва яратмай яшаши мумкин эмас. Қадимги ривоятларда биринчи шеър Одам Ато томонидан яратилганлиги айтилади ва бунда ҳақиқат борлигини тан олиш лозим.

Бадий адабиёт санъатнинг муайян кўриниш ва моддий материалга эга бошқа турларидан имкониятигининг кенглиги билан ажralиб туради. Мисол учун ҳайкалтарош тош ёки ганч билан, рассом бўёқ ва мато билан, мусиқачи асобоб ва унинг торлари ёхуд тиллари билан, раққос тана ҳаракатлари билан иш кўради. Бу санъат асарлари қаердан вужудга келганлигини кўриш ва ижрочини бевосита кузатиш мумкин. Адабиёт улардан жиддий фарқ қилиб, бадий асар яратиладиган маҳсус материалга эга эмас. Бадий асар хоҳ оғзаки ва хоҳ ёзма бўлсин, одамлар орасидаги асосий алоқа воситаси бўлмиш сўз ёрдамида яратилади. Сўздан ҳар бир инсон фойдаланаверади. Бунинг устига санъатнинг қолган барча турларida инсон ҳаётининг муайян бир ҳолати акс эттирилади. Адабиёт шундай санъатки, унда одам ҳаётининг ҳозири қандай тасвирланса, ўтмиши ҳам, келажаги ҳам шундай акс эттирилиши мумкин. Ёзувчи инсоннинг энг юксак фикрларини, мураккаб туйғуларини кўз билан кўришнинг, кулоқ билан эшитишнинг, бирон бир мучга билан билишнинг имкони бўлмаган ҳис-туйғуларини ҳам сўз орқали ифода эта билади.

Бадий асарда, аввал ҳам айтилганидек, фикр айтиш билангина кифояланилмай, туйғулар, хиссиёт манзаралари ҳам акс эттирилади. Бунга эришиш учун тасвирни муайян оҳангга бўйсундириш, янги шаклга солиш лозим бўлади. Оддий ахборот бериш ёки шунчаки айтиб қўя қолиш билан туйғуларга таъсир кўрсатиш мумкин эмас. Сўзнинг образлилигини таъминлаш учун тилнинг имкониятларидан усталик билан фойдаланиш лозим бўлади. Чунончи, ҳазрати Навоийнинг:

*Азал ҳам сен, абад ҳам сен, на аввал бирла охирким,
Унда йўқ ибтидо пайдо, бунда йўқ интиҳо пайдо.*

байтида Аллоҳнинг азаллиги, абадлиги, аввалининг боши бўлмаганидек, охирининг адоги йўқлиги фоят жозибали, киши эътиборини тортадиган ва ўқувчи ақлини бир қадар зўриқтириш талаб қилинадиган тарзда ифодаланган. Эҳтимол, бу сатрларда ифодаланган фикрлар ўзга кишилар томонидан ҳам айтилиши мумкинdir. Лекин Навоий сингари айтиш бошқа кишиларнинг кўлидан келмайди ва айни шу жиҳат мисраларнинг таъсирчанлиги ва умр узоқлигини таъмин этади.

Олимларнинг кўрсатишларича, бадиий асарлар қандай мақсадда яратилишига (*куйлаш* учунми, саҳнада *кўрсатиш* учунми ёки *ўқиши* учунми) ва нимани ифодалашига (*туйгуни*, туйгунинг юзага келишига сабаб бўлган *воқеани* ёки образларнинг бевосита харакатларини) қараб лирик, эпик, драматик турларга бўлинади. Бу адабий турларнинг ҳар бири ҳам, ўз навбатида, бир қанча жанрларга бўлинади.

Бадиий адабиётнинг энг қадимий тури – халқ оғзаки ижоди (фольклор) бўлиб, унинг ўзи ҳам достонлар, эртаклар, қўшиқлар, мақоллар, топишмоқлар сингари қатор жанрларга ажралади. Оғзаки адабиёт номидан англашилиб турганидек, оғзаки равишда яратилган бўлади ва унинг ким томонидан дунёга келтирилганлигини аниқлаш имкони бўлмайди. Муаллифнинг номаълумлиги, йиллар мобайнида турли айтимчилар томонидан сайқалланиб, такомиллашиб, мукаммал шаклга эга бўлиш халқ оғзаки ижоди намуналарига хос асосий белгилардир. Оғзаки ижод ҳар қандай ёзма адабиёта таянч вазифасини бажарган. Ёзувчилар ижод сирларини айтимчилардан ўрганишган.

Ҳар бир миллатнинг қиёфасини белгилашда унинг адабиёти ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Чунки миллий адабиёт миллий руҳни акс эттиради. Миллий руҳни тўлақонли бера оладиган бошқа бир восита мавжуд эмас. Шунинг учун ҳам адабиёти бўлмаган миллат унтулишга маҳкумдир. Турли босқинчилар узоқ йиллар мобайнида туркий миллатларни ўзларига қўшиб, сингдириб олиш йўли билан йўқотиб юборишга астойдил уриндилар. Лекин Яссавий, Навоий, Бобур, Машраб, Фузулий, Абай сингари адилари бор миллатни йўқотишининг иложини қилолмадилар. Негаки, миллат ўз адилари ва уларнинг асарларидан руҳларини тиклаб олавердилар. Ўзига хос руҳга эга миллат эса ҳеч қачон ўзлигидан воз кечмайди.

(К.Йўлдошев, муаллифлар таҳрири)

<p>Түшүнүүштүү саволларга жаобо бериши</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Кластер» усули орқали бадий адабиётта хос бўйланганинни айтиб беринг. «Венн диаграммаси» орқали бадий ва илмий адабиётларни солиштиринг.								
<p>Таҳлил ва талкүн</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Бадий адабиётнинг «сўз санъати» эканлигини исботланг. Гурухда тақдимот тайёрланг. Бадий адабиётнинг турлари ҳақида ўз фикрларингизни «Тўрт фикр» усули орқали (бир гап билан) билдиринг. <table border="1" data-bbox="428 891 1121 1068"><tr><td><i>Фикр</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Далил, исбот</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Мисол</i></td><td></td></tr><tr><td><i>Хулоса, якун</i></td><td></td></tr></table>	<i>Фикр</i>		<i>Далил, исбот</i>		<i>Мисол</i>		<i>Хулоса, якун</i>	
<i>Фикр</i>										
<i>Далил, исбот</i>										
<i>Мисол</i>										
<i>Хулоса, якун</i>										
<p>Бахолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Бадий адабиётда инсон ҳаёти, ўй-фикр ва кечинмалари тўлароқ акс эттирилишига ўз фикрнгизни билдиринг. «Миллат ҳаётида бадий адабиётнинг тутган ўрни» мавзусида эссе ёзинг.								

АЛПОМИШ

(Достон)

Бурунги ўтган замонда, ўн олти уруг Қўнғирот элида Добонбий деган ўтди. Добонбийдан Алпинбий деган ўғил фарзанд пайдо бўлди. Алпинбийдан таги икки ўғил пайдо бўлди: каттасинининг отини Бойбўри қўйди, кичкинасининг отини Бойсари қўйди. Бойбўри билан Бойсари – иккови катта бўлди. Бойсари бой эди, Бойбўри шой¹ эди. Бу иккови ҳам фарзандсиз бўлди.

Ана энди ўн олти уруг Қўнғирот элида бир чупрон² тўй бўлди. Халойикларни, элатияларни³ тўйга хабар қилди. Шу тўйга барча халойиклар йигилди. Бийлар ҳам тўйга келди. Тўйдаги катталар илгаригидай иззат қилиб, қадимгидай отини ушламади. Бийлар:

«Мазмуни бу одамлар бизнинг келганимиздан бехабар қолди», – деб отини ўzlари боғлаб, маъракаи мажлисга келиб ўтира берди. Бийларнинг кўнглини хушламади, отини ушламади, остига либос ташламади. Ош тортди – сузган товоқни чошламади⁴, ош тортганда ошнинг кетини-бетини тортди. Бу қилган хизматни бийлар кўриб, илгари иззат кўриб юрган одамлар айтди: «Бизлар ўн олти уруг Қўнғиротнинг бойи ҳам шойи бўлсак, бизлар келсак, отимизни ушлар эдинглар, кўнглимизни хушлардинглар, бу даъфа биздан нима кўтоҳлик⁵ ўтди, бизни бундай беҳурмат қилдинглар?»

Бу сўзни эшитиб, ўн олти уруг Қўнғирот элида пайгабетдан⁶ туриб, бир чапанитоб бойваччаси айтди: «Эй, Бойбўри билан Бойсари! Бу тўй ўғиллининг ўғлидан қайтади, қизлининг қизидан қайтади, сенинг нимангдан

¹ Шой – шоҳ.

² Чупрон – ўғил болаларни суннатга ётқизиш «чуки паррон» сўзидан.

³ Элатия – кўчманчи чорвадорлар.

⁴ Чошламоқ – мазали қилмоқ, тотли қилмоқ.

⁵ Кўтоҳлик – калталик. Бу ерда «ақлсизлик», «ақли калталик» маъноларида келган.

⁶ Пайгабет – пойга томон, эшикнинг олди.

қайтади?! Ўзинг ўлсанг, молингга ҳар меросхўр чиқади оғзига одам кириб кетади. Биз сенинг давлатингдан бўлиб оламизми?!»

Бийлар булардан бу гапни эшитиб, хафа бўлди. Хафа бўлиб, саксон тиллани чупронга ташлаб, туриб кетди. Бориб, чечиб минди бедов отти. Иккови уйга етти. Иккови қилди маслаҳатти. Бу сўз икковига жуда ботиб кетди. Бойбўри туриб айтди: «Бойсари ука, қариганда бизнинг молимиз бесоҳибга¹ чиқди. Энди бизлар бир фарзанд тарадди қилмаймизми?» Бойсари туриб айтди: «Тортуб олиб бўлмаса, сотиб олиб бўлмаса, худо бермаса, қаёқдан қиласиз тарадди?!» Бойбўри айтди: «Шу ердан Шоҳимардон пирнинг равзаси² уч кунчалик йўл келар экан, ҳар ким бориб тунар экан: давлат талаб давлат тилар экан, фарзанд талаб фарзанд тилар экан, охират талаб имон тилар экан, қирқ кун тунаган киши муродига етиб қайтар экан. Биз ҳам борсак, назру ниёзимизни берсак, Шоҳимардон пирнинг равзасини тунлаб, биз ҳам бир фарзанд тилаб кўрсак».

Шунда бу гап бойларнинг икковига ҳам маъқул тушиб, бир-бирига: «Рост айтасан», – деб, назру ниёзни олиб, бийлар иккови Шоҳимардон пирнинг равзасига қараб жўнамоқчи бўлиб, минди бедов отди, уч кун тинмай йўл тортди. Уч кун йўл юриб, Шоҳимардон пирнинг равзасига етди. Олиб борган назру ниёзини шайхларга бериб, бийлар равзани тунаб ётди. Орадан бир кам қирқ кун ўтди. Бир кам қирқ кун деганда, равзадан овоз келди: «Эй, Бойбўриман Бойсари, сен бир кам қирқ кундан бери тунаб ётибсан. Худонинг яратган шери мен бўлсам, бир кам қирқ кундан бери оёғим билан туриб, сизлар учун орага тушиб, яратган худоларингдан фарзанд тилайман. Яратган худоларинг фарзанд бермайман деди». Бийлар бу овозни эшитиб: «Бизлар бир кам қирқ кундан бери келиб, сизни тунаб ётсак, худонинг яратган шери сиз бўлсангиз. Бизлар учун орага тушиб, бирор фарзанд тилаб олиб бермасангиз, бизга пирлигингиз ёлғон, худога шерлигингиз ёлғон. Бор, ундай бўлса, биз ҳам дунёнинг баҳридан ўтдик», деб, таппа тушиб, равзада турбатнинг остида ётди. Қирқ кун ўртадан аниқ ўтди, боз равзадан овоз келди:

«Бойбўри, сенга худойим бир ўғил, бир қиз берди. Ёлғиз эмас, эгиз берди. Бойсари, сенга худойим бир қиз берди. Эгиз эмас, ёлғиз берди. Бундан борсанг, фарзандларни кўрсанг, халойиқларни йифсанг, тўй-томушалар берсанг, тўйда қаландар бўлиб бориб, болаларингнинг отини ўзим қўйиб келаман»...

Оидан ой, кундан кун ўтиб, тўққиз ой, тўққиз кун, тўққиз соат орадан ўтиб қолди. Бойбичаларнинг ой-куни яқин етди. Бийлар иккови айтди:

¹ Бесоҳиб – эгасиз.

² Равза – боғ, жаннат, қабр.

«Бизлар ҳам бир шоҳлик шавкатини қилсақ, овга чиқиб кетсак, фарзандлар ер юзига тушса, суюнчи деб, бир нечалар олдимизга йўлга чиқиб, бизлардан тилла танга инъом олса», – деб бу ўйларни ўйлаб, бийлар овга жўнаб кетди.

Бойбичаларга шунда тўлғоқ вақти яқин етди. Не кампирлар келиб, тулкини инлатган тозидай бўлиб, бойбичаларни ангниб¹, ўртага олиб турибди. Бийлар шу вақтда овдан қайтди. Бу ёқдан фарзандлар ер юзига тушди. Бир нечалар бийларнинг олдига чиқиб, суюнчи олди. Бийлар зиёда вақти хуш бўлиб, манзилига келиб, жой олиб, вақти хушлигидан ҳар тарафга хабар юбориб, тўй-томошалар қилмоқчи бўлиб, чоғланиб, созланиб, ўн олти уруғ Кўнғирот элининг катта-кичик бийларини, оқсоқол, арбобларини йиғдириб: тўй қиласиз, деб маслаҳат қилди. Ўн олти уруғ Кўнғирот элининг одамлари, эшитган халойиқлар гуррос-гуррос бўлиб келаверди. Шунда катта-кичиклар келиб, бийлар оғзидан тўй қиласиз, деганини эшитиб, тўйнинг асблобларини тузаб, қанча сўқим молларни сўйиб, ош-паловларни дамлаб, фуқаро, бева-бечоралар тўйиб, шул алпозда ўн олти уруғ Кўнғиротнинг бор одами тўйни қилиб, ҳаммалари жам бўлиб, қирқ кеча-ю қирқ кундуз тўй қилиб ётди.

...Тўй тарқайдиган кун бўлди. Бир вақт, шунда бийлар қараса, узоқдан бир қаландар кўриниб келаверди. Халойиқлар ҳам кўрди: тарзи гул юзли, ширин сўзли, бир сиёsatли киши қаландар бўлиб келаётир. Ўзга кишиларга у қаландарнинг ҳоли-аҳволи маълум эмас. Равзадаги сўзлаган овозни эшитгани сабабли: «Шоҳимардон пирам шул киши бўлмаса», – деб, бийлар ўрнидан туриб, олдига пешвоз чиқиб, салом бериб, зиёрат қилиб, мажлисхонага бошлаб олиб келди. Шунда фарзандларнинг учовини ҳам олиб келиб, Шоҳимардон пирнинг этагига солди. Шоҳимардон пир Бойбўрининг ўғлини отини Ҳакимбек қўйди. Ўнг кифтига беш қўлини урди. Беш қўлини ўрни доғ бўлиб, беш панжанинг ўрни билиниб қолди. Қизининг отини Қалдирғочойим қўйди. Бойсарининг қизини отини Ойбарчин қўйди. Ана шунда Шоҳимардон пир Ҳакимбекка Ойбарчинни аташтириб, бешиккертни қилиб: «Бу иккови эр-хотин бўлсин, Ҳакимбек билан ҳеч бир киши баробар бўлолмасин. Омин, оллоҳу акбар», – деб, фотиҳани бетига тортиб. Шоҳимардон пир туриб, жўнаб кетди, одамларнинг кўзидан ғойиб бўлиб кетди. Ана шутиб, бийларнинг тўйлари ҳам тарқаб кетди.

Шунда болалар кундан кун ўтиб, ойдан ой ўтиб, бирдан иккига кириб, иккидан учга кириб, уларнинг тили чиқиб, элга эниб, тили чиққандан кейин, элга энгандан кейин тутиб, уччовини ҳам мактабга қўйди. Улар мактабда ўқиб юриб, етти ёшга кирди. Бурро саводи чиқиб, хат ўқиб, ёза-

¹ Ангниб – пойлаб, кутиб.

диган мулла бўлди. Шунда Бойбўрибий: «Энди ўғлим саводи чиқиб, мулла бўлди. Ўғлимга энди шоҳлик, сипоҳлик илмини ўргатайин», – деб мулладан чиқариб олди. Бойсари ҳам Бойбўрига таассуб¹ қилди. Бул ҳам Ойбарчин қизини мактабдан чиқариб олди. «Чиқариб олиб, қизимга Кўкқамиш қўлида қўй соғдириб, чорвадорлик илмини ўргатайин, қўй соғмоққа уста бўлсин», – деди.

Шунда Ҳакимбек етти ёшга кирган. Алпинбий бобосидан қолган ўн тўрт ботмон биричдан² бўлган парли ёйи бор эди. Ана шунда етти яшар бола Ҳакимбек шул ўн тўрт ботмон ёйни қўлига ушлаб, қўтариб тортди, тортиб қўйиб юборди. Ёйнинг ўқи яшиндай бўлиб кетди. Асқар тогнинг катта чўққиларини юлиб ўтди, овозаси оламга кетди. Шунда барча халойиқлар йигилиб келиб айтди:

«Дунёдан бир кам тўқсон алп ўтди. Алпларнинг бошлиғи Рустами Достон эди, охири бу Алпомиш алп бўлсин. Тўқсон алпнинг бири бўлиб, санага ўтди», – деди. Охири Алпомишбек алп бўлиб, тўқсон алпнинг бири бўлиб, санага ўтиб, алплик отини кўтарди, етти ёшида Алпомиш от қўйилди.

Кунлардан бир кун Ҳакимбек китоб ўқиб ўтириб, бахилдан, сахийдан гап чиқиб қолди. Бойбўрибий шунда ўғли Алпомишдан: «Киши нимадан бахил бўлади, нимадан сахий бўлади?» – деб сўради. Шунда ўғли туриб айтди: «Вақти-бевақт биронкиига меҳмон келса, отини ушлаб, жой бор бўлса, кўнглини хушлаб жўнатса, бул ҳам сахий; агар жой бор туриб, жой йўқ, деб қўндирамай жўнатса, бул одам бахил. Вақти-бевақт бир киши мозоратнинг қабатидан ўтса, чап оёғини узангидан чиқариб, мозордаги одамларнинг ҳаққига дуо ўқиб ўтса, бул ҳам сахийлик; агар ҳар ким мозордан ўтганда, чап оёғини узангидан чиқармай, мозоратнинг ҳаққига дуо қилмай ўтса, бул ҳам бахил. Кишининг моли закотга етса, закот берса, бул ҳам сахий экан. Агар закот бермаса, бул ҳам бахил экан».

Бул сўзни Бойбўрибий Ҳакимбекдан эшитиб, фикр қилиб: «Мен ўн олти уруғ Қўнғирот элининг ҳам бойи бўлсан, ҳам шойи бўлсан, мен кимга закот бераман. Менинг давлатимда ёлғиз иним Бойсари бахилликка чиқиб кетмасин», – деб, ўз кўнглида: «Бойсарибий укам менга закот берса керак экан», – деб ўйлади. Ўйлаб: «Бойсарига боринглар, Бойсари ўз розичилиги билан бир чичқоқ улоқни закот деб менга берсин. Закот ўрнига ўтарда, Бойсари бахил бўлиб, бахилликка чиқиб кетмасин», – деб ўн тўрт маҳрамни буюрди.

¹ Таассуб – эргашиш, тақлид.

² Бирич – мис билан қўргошин аралашмаси, бронза.

Бойсарибий ўн минг уйли Құнғирот әли билан күчиб бориб, Күкқамыш күлида элибойлик¹ қилиб, молларини семиртириб, яйловда жойлаб ётиб әди. Щын минг уйли Құнғирот әлининг бойваччалари билан йиғилиб, бир ерга жам бўлиб, баҳмал ўтовни тикиб, шу ўтовнинг ичидаги ҳамма бойваччалар билан қимиз ичиб, шағал масти бўлиб, ўз кайф-сафоси билан ўтириб әди. Ана шунда отининг бўйнига тилла қўтос тақилган ўн тўртмаҳрам Бойбўридан Бойсарини сўраб бориб қолди. Шундаги бойваччалар буларнинг келганини билиб, эшикка чиқиб, маҳрамларнинг отини ушлаб қолди. Маҳрамларни ичкарига олиб кирди. Бойсари булардан йўл бўлсин, қилиб савол сўради. Маҳрамлар саволга жавоб бераб айтди: «Биз акангдан келган закотчи бўламиз, бугун бизлар сенинг молингни закот қиламиз. «Закот қилинглар, берса, закотини олиб келинглар», деб юборган», – деди.

Бу сўзларни маҳрамлардан эшишиб, Бойсари кўнглига оғир олиб, айтди: «Эй, бизнинг молимиз шу вақтгача закот бўлмаган, энди акамиз ўғилли киши бўлиб, дарров бизнинг молимизни закот қиласиган бўлибди-да». Закот деган гапни эшишиб, бу гап ботиб кетиб, олдидаги ўзининг одамларига буюрди: «Ушла, баччағарларни!» – деди. Бойваччалар маҳрамларни битта-битта ушлаб қолди. У еттовининг қулоқ-бурнини кесиб, ўзларига егизиб, отига чаппа мингазиб, отнинг устига тортиб бойлаб, «Мана буни закот деб айтади», – деб Құнғирот тарафига ҳайдаб юборди.

Шунчалик ишни қилса ҳам, Бойсарибийга закот дегани деган гап ниҳоятда ўтиб кетган экан: «Энди биз ўз юртимизда сифинди бўлиб, ўз акамизига закот бераб юрадиган бўлсак, бу элда бизнинг тургилигимиз қолмади», – деб, ўн минг уйли Құнғирот әлига қараб: «Энди маслаҳат нима бўлди?» – деб турган экан:

Оҳ урганда оқар кўздан селоб ёш,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош,
Құнғирот элдан молга закот келиби,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Қурсин, Ҳакимбеги мулла бўлиби,
Безакот молларни ҳаром билиби,
Құнғирот элдан молга закот келиби,
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош.
Дардли қул дардимни кимга ёраман,

¹ Элибой – кўчманчи чорвадор

Айрилик ўтига бағри пораман,
Мина әлда сиғинди бўп тураман,
Ўз акама қандай закот бераман?!
Маслаҳат бер, ўн минг уйли қариндош!
Мина әлда мен ҳам бекман, тўраман,
Ўз акама қандай закот бераман?!
Ўз акама ўзим закот бергунча,
Қалмоқ бориб жузъя бериб юраман,

Ана шунда Бойсарибий бу сўзларни айтди. Шу турган халойиклардан ҳеч бир садо чиқмади. Шу мажлисда бир Ёртибой оқсоқол деган бор эди. Мажлисли кун бўлса, тўрдан жой тегмай, пиёладан чой тегмай, бўсағанинг олдида ковишга жой бермай, ковиш билан аралашиб, ит йиқилиш бўлиб, пойга бетда ётар эди. Тўрда ўтирган каттаман деб юрганларнинг ҳеч қайсисидан гап, садо чиқмагандан кейин, пойга бетдан Ёртибой ўрнидан туриб, маслаҳат шулда, – деб Бойсарининг сўзига жавоб бериб, Бойсарига қараб, бир сўз деб турибди:

Маслаҳат бермаймиз Бойсарибойга,
Осилмаймиз Бойбўрининг дорига,
Биринг – ака, биринг – ука, Бойсари,
Маслаҳатни, шоҳим, ўзинг биласан.
...Биз билмаймиз Бойбўрининг ишини,
Маслаҳатга йиғиб шунча кишини,
Ким маслаҳат берса, кесар бошини.
Маслаҳат бермаймиз Бойсарибийга,
Осилмаймиз Бойбўрининг дорига.

Бойсарибий Ёртибойдан бу сўзни эшитиб, таги ўзи бу турган одамларга қараб, бир сўз дейди:

Қулоқ солинг Бойсарининг тилига,
Кўчиб кетай менам Қашал элига.
Давлат қўнса бир чибиннинг бошига,
Семурғ қушлар салом берар қошига,
Қулоқ солинг Бойсари нолишига,
Қалмоқ бориб қўнсам Чилбир дашига.
Қалма шаҳодат мусулмоннинг тилига,
Азамат бош берар диннинг йўлига,

Турагим йўқ Бойсун-Қўнғирот элига.
Ўз элим деб яна бунда турганча,
Ўз акама ўзим закот берганча,
Ўз акамдан бундай хўрлик кўрганча,
Қалмоқ бориб жузъя берсам бўлмайми?
Закот деган гапни акам чиқариб,
Менинг тоза улсизлигим билдириди.
Ўз акама ўзим закот берганча,
Бошқа юртда сигинди бўп юрайин,
Аввал олло, кейин наби бўлса ёр,
Қариндошлар, менда бўлса ихтиёр,
Қалмоқ элга кўчиб кетмагим даркор.
Қариндошлар, эшит айтган сўзимни,
Ёш тўлдириб бунда икки кўзимни,
Улсизлигим акам бунда билдириб,
Қаттиқ таъна қилди менинг қизимни.

Бойсаридан бу сўзни Ёртибой эшитиб, Ёртибой ҳам Бойсарибийга қараб
бир сўз деди:

Дам шу дамдир ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон, давлатингни кам дема,
Сен кетар бўлсанг Қалмоқ юртига,
Бул элатни қолар деб ҳам ғам ема.
Қайга кўчсанг, бизлар бирга борамиз,
Болаларни жаҳонгашта қиламиз,
Қайси элга борсанг, юргин сен бошлаб,
Кетармиз Бойсинни буларга ташлаб,
Бойбўрибий қолсин кўнглини хушлаб.
Айролик ўтига бағри порамиз,
Қайга кўчсанг бирга-бирга борамиз,
Қалмоқ борсанг, юрабергин, борамиз.
Ўн минг уйли элат сенга хизматкор,
Қалмоқ кетсанг, бирга борар бу эллар.

Ёртибой оқсоқолнинг айтган гапи ўн минг уйли Қўнғирот эли катта-ки-
чигининг барига маъқул тушди. Ҳаммаси: «Бойсари кўчса, бизлар ҳам
кўчиб кетайик, Бойсари ўлик ерда – ўлик, тирик бўлса – тирик; энди
Бойсин-Қўнғирот юртини Бойбўрига бўшатиб берайик, Бойсин-Қўнғирот

юртини бир ўзи жойлаб олсин¹», – деди. Ўн олти уруг Құнғирот әлидан ўн минг уйли әкин әкмоқни билмайдиган элибойлар айрилиб, Бойсарига құышылди. Булар ҳаммаси бой – қўйли, туяли. Молининг сони йўқ әди. Буларнинг ичидан моли йўқ деган камбағалининг қирқ минг туси бор, қўйининг сонини, ададини ўзлари ҳам билмас әди. Бир қўра, икки қўра, ўн қўра деб, санагани шул эди. Йилқи, молларини бир уюргалон тўқайда юрибди, икки уюргалон тўқайда юрибди, дер эди. Сонини санамоқни хеч қайсиси билмас эди. Булар қишидан ёзга әкин экмай, мол бойлик қиласар эди. Шунинг билан овқатларини ўтказар эди. Бойсарибойнинг йилқиси-нинг сони шул эди: тўқсон тўқай йилқиси бор эди. Тўқсон тўқай дегани – йилқиси ҳар ерларда: тўқайларда, тоғларнинг дарасида, тўқайли ерларда ёйлаб юрар эди. Тўқайларда йилқиси ёйилиб юргани учун Бойсарибойнинг тўқсон тўқай йилқиси бор, дер эди. Лекин йилқисининг, молининг сонини хеч билмас эди.

...«Бойсари қўчса, биз ҳам кўчамиз», – деб ҳаммаси чўпонларига, йилқичиларига, туяларига ҳамма даҳмардаларига² кўчамиз деб, одам буюрди. «Бу Бойсин яйловидан, бу тўқайлардан қўйларингни, туяларингни, йилқиларингни – ҳаммасини ҳайданглар.

Қалмоқ юртига, Кашал элига қараб йўл бошлаб юра берсин», – деб хабар юборди. Ҳаммаси Бойсин-Құнғирот әлини ташлаб, Қалмоқ юртига жўнаб кетмоқчи бўлиб, добирлашиб, уйларни бузиб, туяларга ортиб, аёллари ҳам ўз юк-ёбини бўғиб, бўғча-бўйларини чоғлаб, туяларга ортиб, тўполон бўлиб, шовқин-ғалағул бўлиб қолди. Ўн минг уйли Құнғирот талотўп бўлиб Кашал элига, Қалмоқ юртига қараб, «Ха!» – деб, кўча берди. Ҳаммаси бирдан қўчиб, ўн минг уйли эл Бойбўридан араз уриб, ...Бойсари билан бирга қўчиб жўнай берди. Аёлларга ҳам яхши отларни олиб келиб тортди. Бу аёллар ҳам отларни миниб, чоғланиб, жўнамоқчи бўлиб, Барчинойга, энасига қараб турди. Ана шунда энаси Барчинойни ҳам жўнатмоқчи бўлиб, Барчиной учун тўриқ йўрга отни табладан³ олиб келиб, устига майин, тоза, мулоим бахмал парқувлардан солиб, тилла юганларни бошига солиб, жуда чоқлаб, отнинг жиловидан ушлаб олиб келди. Ана шунда энасинг билан отни етаклаб олиб келганини кўриб, Барчиной шундай қараса, ўн минг уйли Құнғирот әлиниң ҳаммаси қўчиб талотўп бўлиб, шовқин қилиб, жўнаб кетиб бораётиди. «Бу нима гап гап, нима учун қўчиб бораётиди? Менга нимага бу отни олиб келдингиз?» – деб энасига қараб, Барчиной бир сўз деб турибди:

¹ Жойлаб олсин – эгаллаб олсин.

² Даҳмарда – хизматкор, югурдак.

³ Табла – от боғланадиган жой.

Абзаллаб келтирдинг ҳайвон түрингди,
Бул күчишинг, эна, менинг шүримди.
Бой отамман, бий бобома не бўлди?
Оҳ уриб йиғлайди мендайин санам,
Қалмоқда қоларда гулдайин танам.
Хўжа келса, чиқар мурид назири,
Хотин бўлмасмикан эрнинг вазири?!
Эр деганинг ақлин олмас бўлурми?
Алдаб-сулдаб йўлга солмас бўлурми?
Бой отамман, бий бобома не бўлди?
Эна, эшит менинг айтган сўзимни,
Заъфарондай сўлдирмагн юзимни,
Қалмоқ бориб, қўлдан берма қизингни,
Бой отамман, бий бобома не бўлди?
Йиглаттинг, энажон, мендай санамни,
Келиб кўролмайман мактаб жўрамни.

Барчинойнинг энаси бу сўзни эшитиб, Барчинойга тасалли бериб, насиҳат қилиб, бир сўз деди:

Не сабабдан, болам, кўнглинг бўласан,
Жаҳонни сайр этиб, ўйнаб-куласан,
Яхши-ёмон элни юриб кўрасан,
Ахир бир кун Бойсин юртга келасан,
Мактаб жўранг билан ўйнаб-куласан.
Кокилларинг эшилгандир тол-тол,
Ҳар толига берса етмас, дунё мол.
Магар душман келса, бўлғай-да поймол,
Бул сўзларга, жоним болам қулоқ сол.
Сенинг кўнглингдагин отанг билмади,
Кўп гапирдим, отанг қабул қилмади.
Жоним болам, отланмасанг бўлмади.
Элат билан, болам, бирга борасан,
Тақдирингда нима борин кўрасан,
Ёлмасанг, бир куни қайтиб келасан,
Қўнғирот элда ўйнаб даврон сурасан.

Ана шунда Барчиной бу сўзни эшитиб, иложини тополмай, ночор бўлиб, элнинг кўчиб бораётганини кўриб, неча каниз қизларни ўзига ҳамроҳ

қилиб, қирқин канизлари билан ҳар қайсилари ўзларига яраша отларига минди. Ўн минг уйли Бойсин-Қўнғарот элининг жўнашини Фозил шоир Йўлдош ўғли шундай тасвирлайди:

Чечанлар эплайди гапнинг эпини,
Шул замонда олтмиш норни чўктириб,
Орта берди Барчин сулув сепини.
Қўнғирот элнинг шундайчақа кўпи бор,
Бойсарининг икки жилдам тўпи бор,
Ҳар кўчканда тўп бўшатиб жўнади.
Қаторга тиркалган лўк¹ билан норча²,
Устига юкланган қирмизи парча.
Камликни кўрмаган сатта бойбачча,
Йўл-йўлакай улоқ чопиб боради.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронгу кеча,
Йиғласам, ҳолима йиғлар бир неча,
Хафа бўлиб борар Барчин ойимча,
Жафо тортиб бораётир бир неча.
Фам билан сарғайиб гулдайн дийдор,
Қўргани йўқ қандай эди қалмоқлар,
Орасида тўқсон довон тоғи бор,
Беллардан ошади ул замон бойлар.
Қаба фалак бошга солди зулм деб,
Элибойлар бундан кўчиб боради,
Қолди энди ўйнаб ўсган элим деб.
Айрилик ўтига бағрини доғлаб,
Бораётир қалмоқ әлни сўроқлаб.
Элибойлар бунда турмай жўнади,
Неча адир, белдан ошиб боради.
Куни билан юрса, оқшом қўнади,
Ҳар куни бир тоғдан ўтиб боради.
Элат билан бирга Барчин зулфақдор,
Хафа бўлиб борар гул юзли дилбар.
Ҳар замон сўз айтиб неча канизлар,
Суксур каниз бирга бўлиб муқаррап.
Бир нечалар кўриб ақили шошиб,
Бир нечалар юрар йўлдан адашиб,

¹ Лўк – тез юрадиган чопогон тужа.

² Норча – ёш эркак тужа.

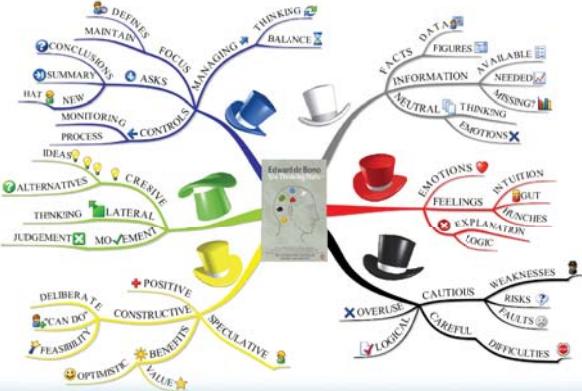
Бойбўриман бул Бойсари ўрлашиб.
Адатсиз¹ молини ҳайдаб боради,
Фуқаронинг экинини талашиб.
Фам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Кўч билан биргадир бул замон бойлар,
Мамлакатни босиб адатсиз қўйлар,
Етган жойга бул ажаб талон тушди.
Бораётган Бойсин-Қўнғирот тўраси.
Бошида бор эди зардан жигаси,
Ёз бўлса яйлови Аму ёқаси,
Мусоғир бўб Қалмоқ кетиб боради,
Ўн минг уйли Бойсин-Қўнғирот тўраси.

Ёмон билиб Бойбўрининг сўзини,
Бермас бўлиб бунда Барчии қизини.
Неча бир жойларга талонлар тушди,
Молнинг олди Қалмоқ юртга етишди.
Тўқсон тоғдан кети узилмай мол ошди,
Молнинг олди Чилбир чўлга етишди.
Ададини киши билмас бу молнинг,
Кўкқамишдан кети узилмай боради.

---

¹ Адатсиз – саноқсиз, кўп, ҳисобсиз.

<p>Тушунниш ва саволларга жавоб бериш</p> 	<ol style="list-style-type: none"> «Ақлий ҳужум»: Қўнғирот эли нима учун ўн олти уруғли? Бойбўри ва Бойсари кимлар? Бийларга тўйларда қандай «хурмат» кўрсатилди? Сабабини изоҳланг. Ака-укаларнинг бош орзулари қандай? Сизнингча, фарзанд инсоннинг баҳтли бўлишига қандай таъсир кўрсатади?
<p>Таҳдил ва талқин</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Достондаги Шоҳимардан пирининг роли қандай? Достонни «Оқилнинг 6 қалпоғи» усули орқали таҳдил қилинг.
<p>Баҳолаш ва қўйёсий таҳдил</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Асадан ҳозирги кунда ҳам ўз долзарблигини йўқотмаган фикрларни топиб, «Дебат» усулини кўлланг. Достон ғоясини аниқланг. Достон ҳақидаги дастлабки фикрларингизни «5 дақиқали эссе» усули орқали ёритинг.

...Тойчи вилоятинда Қалмоқ музофотинда бир Сурхайл деган кампир бор эди. Жұда ҳаддили зёр кампир эди, бу кампирнинг етти ўғли бор эди. Етто-ви ҳам номдор алп эди. Каттасини Күкалдош дер эди, ундан кичкинасини Күкаман дер эди, Күкқашқа дер эди, Бойқашқа, Тойқашқа, Қўшқулоқ, кенжатойини Қоражон дер эди. Шу етовига тирлашгани¹ қалмоқшоҳ ҳар мамлакатдан алпларни олиб келиб, Кашал горидан жой бериб, буларни Тўқайистонда боқиб ётар эди. Ул алплар қандай алп: ёйандоз, мерган алп. Ҳар қайсиси тўқсон ботмон темирдан совут кийган, ҳар қунига тўқсон ширбознинг этини таътил қилган, бош-бошига ҳар қайсиси подшоҳликдан ҳар ойда беш юз сўм мояна олган хўп бирламчи зёр полвонлар. Бойсарининг қизи Барчинни булар кўргани йўқ. Шул вақтларда Барчин ҳам баркамол, бўйи етган, ҳар яғрини ўн беш қариш келади. Бу ҳам алп. Орқаварон эшитиб, шу мусофир бойларда бир қиз бор эмиш деб, булар ҳам ўзавонда² маслаҳат қилади. Гоҳ бири олмоқчи бўлади, гоҳ бари олмоқчи бўлади, гоҳ ҳаммаси ўртада хотинли бўлиб қолмоқчи бўлади. Неча вақтлар кўрмасдан шу маслаҳатни қилиб юрди.

Кўкалдош алп туриб айтди: «Бундай далада чатоқ қилиб юрганимиз бўлмас. Юринглар, тўқсонимиз ҳам борайлик. Ўзбекнинг қизини ё биримиз олайлик, ё баримиз олайлик. Ўртада жавлик³ хотинли бўлиб қолайлик деб, жавлик отланди. Отини миниб, Кашал горидан жўнаб, Тўқайистонни оралаб, Чилбир чўлига чиқиб, кўп элга қараб, Бойсариникини сўраб, алплар бориб қолди. Ҳаммаси Бойсарининг уйининг теварагида жам бўлди. Алплар тўпланиб турди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош: «Келган бой!» – деб чақирди. Бойсари уйда ўтриб эди: «Лаббай», – деб уйидан чиқди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош туриб айтди: «Келганбой, сенинг бир қизинг бор экан. Қани, биримизга берасанми, баримизга берасанми? Биримиз олайликми ё баримиз олайликми? Шу сўзга нима жавоб айтасан?»

Бу сўзни эшитиб, Бойсари нима жавоб айтарини билмай, хаёли қочиб, нашъаси учиб, ўйланиб: «Хой алплар, эртан чошкагачайин муҳлат берингизлар. Эртан чошкада айланиб келинглар. Ё бирин гизга берайик, ё барингизга берайик, биз бир ўйлашиб кўрайик», – деди.

¹ Тирлашмоқ – қарши турмоқ, бас келмоқ.

² Ўзвон – ўзларича.

³ Жавлик – ёппа, ҳамма.

Эртан чошкагачайин мухлат бериб, алплар қайтди. ...Энди Бойсари се-
миз қўйларни сўйиб, ўн минг уйли Қўнғирот элининг одамман деганини
жийиб, шўрвасига тўйиб, гўштини корсонга соп, олдига оп кеп қўйиб:
«Бурунги кунимиз ҳам тузук экан, ишимиз соп зўрга тушди. Эртан чошка
алплар келса, нима жавоб берамиз», – деб, қариндошларига қараб, Бойса-
ри маслаҳат сўраб турган экан:

Маслаҳат бер ўн минг уйли қариндош,
Алплар келса нима жавоб бераман,
Тонг отганча мухлат олиб тураман,
Қалмоқларга қизим қандай бераман?!
Юрагим тўлгандир дийдаи ғамда
Барчинойни ўз тенгига қўшмасам,

Маҳшар куни Барчин қўли ёқамда.
Кўрдим бунда алплар жуда зўрабор,
Бунинг билан бўлолмасам баробар.
...Мусофирман энди ганги迪 бошим,
Қатта-кичик, турган бул қариндошим,
Заҳар бўлди бул менинг ичган ошим,
Ҳамманг менинг элда юрган сирдошим,
Маслаҳат бер энди сендан сўрайин,
Бадбахтларга қандай жавоб берайин...

Бу сўзни эшитиб, турган халойиқлардан ҳеч садо чиқмади. Бир Ёртибой
оксоқол дегани бор эди. Бойсарига қараб, Ёртибой бир сўз деб турган экан:

Хон Бойсари, эшит айтган сўзимди,
Бу элларга бошлаб келган ўзингди.
Тортинмай берабер энди қизингди,
Ҳазил билма, менинг айтган сўзимди.
Бу алпларни куёв қилиб оламиз,
Мина элга тоза эркин бўламиз.
Болаларни тоға-жиян қиласмиз.
Мина элда бизлар даврон сурамиз,
Маслаҳатни сенга шундай берамиз...
Агар алплар олоғойса қизингди,
Зўр қиласми бу элатга ўзингди,
Бу алпларга берабермоқ лозимди.

...Аччиқланса, ўяр икки кўзингни,
Зўрлик билан олар сенинг қизингни.
Кўрдингми сен, алплар шундайин қайсар,
Ҳар қайси ишқирган шундай айдаҳор.
Бу элатда ким бўлар сенга раҳбар¹.
Барчинни алпларга бермоғинг даркор,
Ёртибойнинг маслаҳати шул бўлар.

Бу сўзни Ёртибойдан эшитиб, Бойсарининг кўнгли бузилиб, бу ҳам бир сўз деб турган экан:

...Юрагимда кўпdir аламли дардлар,
Менинг қизим – сенинг синглинг, номардлар.
Қизинг бер, деб менинг кўнглим бўласан,
Суягимни ёнган ўтга соласан,
Қалмоқлардан бадтар изза қиласан,
Хафа фалак солди бошимга зулм,
Мусоғирман, қирқ газ чўқди кўнгилим,
Бемаҳал етмади қайтайин ўлим.

Бу сўзни Бойсари айтди. Шу қариндошлардан нима маслаҳат чиқар экан деб, Барчин келиб, тинглаб туриб эди. Қариндошларнинг сўзларини эшитиб, отасининг кўнгли бузилганини билиб, Барчин ҳам бир сўз деб турган экан:

Жуда ҳам гангиди, бой ота, бошинг,
«Маслаҳат берди»-ку қавми-қардошинг,
Кўп йиглама, жоним отам, дарвишим,
Эшитмагин, қариндошлар сўзини,
Қариндошлар бера қолсин қизини!
Сен йигладинг, ота, кўнглим бузилди,
Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди.
Хафа қилма, ота, мендай қизингди,
Қўя бер алпларга менинг ўзимди.
...Ул алпларга мен бўларман баробар,
Ярашиққа мен зулфимни тараарман,
Қалмоқларга гапирмоққа ярарман...

¹ Раҳбар – «ҳимоячи» маъносида.

Бул сўзни Барчиндан эшитиб, ўн минг уйли Қўнғирот ҳазар қилди¹: – Бу ҳам ўзбошимча жувормак, алпларга баланд-паст гапирав, бунинг касофатига ҳаммамизни оёқости қип босиб кетар. Жавоб бергич бўса, бизнинг ичимиздан чиқиб, холис ерда туриб жавоб берсин, – деди. Ўн минг уйли Қўнғиротдан чиқариб, Барчиннинг ўтовини кўтариб, ҳўй, анадай овлоқ тепанинг бошига тикиб қўйди. Бул ўтовда қирқин канизлари билан Барчин ўтиради. Куннинг бурни² билан ...тўқсон алп йиғилиб кеп турибди: «Қани, келган бой, маслаҳатни қаерга қўйдинг? Биримизга бермоқчи бўлдингми, баримизга бермоқчи бўлдингми?» Бойсари туриб айтди: «Биз маслаҳат қип, йил ағдариб қўрдик, қизимизнинг йили чичқон экан, ёши ўн тўртга чиққан экан. Бизнинг ўзбекнинг расми шундай бўлади: қиз ўн тўртга чиққан сўнг ўз ихтиёри ўзида қолади. Бизнинг айтганимизга кўнмай, тепанинг бошига ўтовини тикиб ўтирибди. Ўзига борингизлар, ўзидан сўрағизлар».

Шунда қалмоқлар дўғилиб³, Барчиннинг устига қараб бора берди. Тўқсон алпнинг зўри Қўкалдош: «Ё биримизга тег, ё баримизга тег. Бир жавоб айт», – деди. Барчин бир сўз деб турган экан:

Эшитгин, қалмоқлар, айтган тилимнан,
Мени олар келмас сенинг қўлингнан.
Бадбаҳт қалмоқ, қолма келган йўлингнан,
Мени олмоққа ҳаддинг борми, қалмоқлар.
Менинг тўрам билсанг, Бойсиннинг хони,
Унга қурбон мендай ойимнинг жони,
Оти Ҳакимбекдир элда даврони,
Кўп айланма бунда, қалмоқ, бемаъни.
Хабар етса, алп Алломиш келмайми,
Қалмоқларга қиёмат кун бўлмайми,
Армон билан сендай алплар ўлмайми,
Холинг билиб, тўғри юрсанг бўлмайми?!..

Бу сўзни эшитиб, Қўкалдош алп туриб айтди: «Бу ўзбакнинг қизининг дами баланд экан. Қўкаман! Тушиб судраб чиқ бу ёқقا!» Қўкаман алп отдан тушиб, отни уйнинг белдовига илдириб, уйнинг ичкарисига кирган. Барчиннинг канизлари қўрқиб, уйнинг тўрида тўпланиб турган. Барчин ибо қилиб, тескари қараб туриб эди, Қўкаман алп Барчиннинг бурумидан ушлаб, пойгага торта бошлади. Барчин ўзини ўнғариб қўлини узатди. Бир

¹ Ҳазар қилди – хавотирланди.

² Куннинг бурни – кун тиккага келишдан олдин, чошгоҳ пайти.

³ Дўғилиб – ёпирилиб.

кўли Кўкаманнинг ёқасига етди, бир кўли билан белбоғидан тутди. «Ё, Шоҳимардон пирим!» – деб кўтариб, чалқарамон қилиб ерга қўйди. Чап тиззасини кўкрагига қўйиб турди. Оғзи-бурнидан дирак-дирак қон кета берди.

Кўкалдош алп туриб айтди: Кўкаманга қаранглар, бу кўринмай, бу ёққа чиқмади. Ўзбакнинг қизи билан айланишиб қолдими? Шундай келиб бирорви от устидан қараб, Кўкаманни қўриб: «Эй, ўзбакнинг қизи Кўкаманни босиб ўлдириб қўйибди», – деди. Бу сўзни эшитиб, бир кам тўқсон алп отдан ташлай берди. Барчин алпларнинг аччиқ билан отдан тушганини билиб, қараб кўрди. Алпларнинг зўри Кўкалдош эканини билди: зўрлик номига бошида тилла жигаси бор, остида суворига миниб юрадиган саман йўргаси бор. Бошидаги саржигани қўриб, алпларнинг зўри эканини билиб, алпларга қараб, олти ойга муҳлат сўраб, бир сўз деб турган экан:

Саман отли, саржигали бек йигит,
Бир олтойга сиздан муҳлат сўрайин.
Қўнғирот элга арза бериб кўрайин,
Олтойгача мен йўлига қарайин,
Келса келар Қўнғирот элдан Алпомиш,
Келмаса, мен тақдиримдан кўрайин.
...Олмадайин сўлган гулдай тарзим бор,
Муштипарман сизга айтар арзим бор.
...Муҳлат сўраб турган мендай гажакдор,
Олтой муҳлат бергин, давлатли шунқор.
Бу гап энди Кўкалдошга хуш келар...

«Бизда кўнгли бор экан», – деб Кўкалдош алп вақти хуш бўлиб: «Алпларнинг ичиди мени хоҳлагандай бўлди, балки менинг зўрлигимни ҳам билди, бизга кўнгал қилди, – деб. – Бор, олти ой муҳлат!» – деб юборди. Ҳадди йўқ, ўзга алплар ҳам: «Олти ойга муҳлат», – деяпти. Олти ойгача алплар бурулмаси бўп⁴ қайтди...

...Барчин ўн минг уйли Қўнғиротнинг йигитидан ўн йигитни сайлаб олди. Отасининг тўқсон тўқай йилқисидан ўн отни сайлаб олди. Отларни совутиб, тайёр қилди. Шундай арза ёзди Барчин: «Олтойчилик йўлга⁵ келдим, қалмоқнинг элига келдим. Зўр ёвнинг қўлида қолдим. Олти ойга муҳлат олдим, мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса, жавобими ни берсин». Арзани ўн бойбаччага топшириди. Отларни эгарлаб, чоқлаб, яхши бор деб, дуо қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

⁴ Бурулмаси бўп – қайтмайдиган бўлиб.

⁵ Олтойчилик йўл – келиб-кетиш учун олти ой сарфланадиган йўл.

Кечани мунаввар қилган тўлган ой,
Савашли кун тортилади парли ёй.
Бандам десин, раҳм айласин бир худой,
Қашалда талашда қолди Барчиной.
Борсанг, салом ўйнаб-ўсган эллара,

Кўкқамишдай мазгил жойим, чўллара.
Қалмоқлар йифлатди мендай санамди,
Юрагимга тўлган доғу аламди.
Албатта, сўранглар мактаб жўрамди.
Муғойиб сўз айтар мендай муштипар,
Кеча-кундуз шабгири тортинг¹, хизматкор,
Жиловдоринг бўлсин имом, чилтанлар.
...Сўз айтар сизларга мендайн санам,
Қалмоқда қолмасин гулдайин танам,
Қалмоқнинг зулмидан йиглади энам.
Сен бориб кўрарсан Қўнғирот элимди,
Бошимдан кўтарсин қайfu зулмди...

...Отлар қорсоқдай қотган, тўқсон кеча-кундуз йўл тортган, балки чо-парлар билан била битган. Қўнғирот элига Бойбўрининг давлатхонасига етган. От устида туриб, салом берди. Буларни кўриб, Бойбўри айтди: «Булар қандай одам экан, беадаблик билан салом берди менга?» Чопарлар боғоноги арзани чиқариб берди. Арзани ўқиб кўриб, билди: келган Барчиннинг чопари экан. Ўн маҳрамни буюрди, Чопарларни битта-битта отдан кўтариб олди. Чопарларга хизмат қилди. Бул арзани ҳеч кимга билдиримай, олиб бориб сандикқа солиб ташлади. Чопарлар йигирма кун ётди, хўп иззат-икром қилиб, қилди зиёфатти, кўп қилди хизматти. Берган арзасидан ҳеч шобир² бўмади.

...Бойбўрининг Қултой деган йилқичи қули бор эди. Алномишга энчи³ бир тарлон⁴ бияси бор эди. Бир ярғоқ қулун туғди, бул тулпор деб, Бойбўрига оп кеп берган эди. Неча йилдан бери таблада бокувли турган эди. Чопарлар келиб кетгандан кейин табладаги от сағриси тошиб, ёли қулоғидан ошиб, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнай берди. Бойбўри: «Шу ёмонлагурнинг ўйнагани ҳам яхшилик эмас», – деб сағрисига уч-тўрт таёқ тушириб, табладан чиқариб, Қултойнинг қошига йилқиларга оппориб, қў-

¹ Шабгири тортиш – ухламаслик.

² Шобир – шовқин, хабар.

³ Энчи – аталган, совға қилинган.

⁴ Тарлон – хол-хол безакли тўрик от.

шиб юборди. Алпомишининг Қалдирғоч деган синглиси бор эди. Қирқин канизлари билан бир сандиқни очиб кўраётиб эди, бир хат чиқди. Бул хатни ўқиб кўрди: Барчин чечасининг хати. – Туновги ўн чопар бул хатни олиб келган экан, буни билдирмай отам сандиққа солиб қўйган экан. Юринглар, бек акама борайик, Бу хатни берайик. Қанча ғайрати бор экан синайик, – деб Ҳакимбекнинг қошига келди. Бу хатни шундай берди. Шу вақтларда Ҳакимбек ўн тўрт ёшга кирган, маст бўлган нордай кўпик сочиб ўтирган, неча маҳрамлар хизматида турган. Бу хатни ўқиб кўрди. Хатда айтибди: «Олтойчилик йўлга келдим. Тўқсон алпда той-талашда қолдим. Олти ойга муҳлат олдим. Мендан умиди бўлса, Алпомиш келсин, бўлмаса, жавобимни берсин», деган хат экан. Бу хатни ўқиб кўриб: «Олтойчилик йўл бўлса, қалмоқнинг элида бўлса, зўр ёвнинг қўлида бўлса, бир хотин оламиз деб, сандираబ ўламизма», – деб, хатни тиззасининг остига босиб ўтириди. Қалдирғочийим акасига қараб бир сўз айтиб турган экан:

...Ака, сенга айтадиган арзим бор,
Талаш бўпти бийнинг қизи – зулфакдор.
...Мард йигитнинг ёри талаш бўлами,
Эр йигитнинг ёрин қалмоқ олами?

Барчин чечам талаш бўлиб қолами,
Сендай беклар бул бехабар турами?!
Келар дебди, сендан умид қилибди,
Қалмоқдан олтойга муҳлат олибди.

...Умид тортиб сенга арза қилибди,
Хат кўтариб ўн бойбачча келибди.
Англамай отама хатни берибди,
Отам хатни бул сандиққа солибди.

Энди билиб, синглинг олиб келибди,
Қалмоқлардан чечам жабр кўрибди.
Ака, айтган сўзим оғир олмагин,
Нармода ишини бунда қилмагин...

Бу сўзларни эшитиб, Ҳакимбек нармода сўзини кўнглига оғир олиб: «Нармода деган гапнинг маъниси нима?» – деб турган экан:

...Нармода деб менга сўзладинг сўзлар,
Нармода маънисин айтгин, сен қизлар.

Нармода деганга хафа бўлибман,
Нима гап эканини билмай турибман.
...Нармода деганинг кўнглима келди,
Кўп қизлардан аканг уялиб қолди,
Эмикдошим, сенинг гапинг не бўлди?
Мендайин акангни хафа қиласан,
Нармода деб мени силкиб соласан,
Жуда ҳам акангни номард биласан.

Бу сўзни акасидан эшитиб, Қалдирғочойим бир сўз айтиб турган экан:

Ҳар ким ўз элида бекми, тўрами,
Нармодалар сендан камроқ бўлами,
Марднинг ёри той-талашда қолами?
Мард бўлиб майдонли кунда юрмаган,
Йилқичидан бедов сайлаб минмаган,
Олмос пўлат белга қайраб чолмаган,
От асбобин шайлаб қалмоқ бормаган,
Қалмоқларга қаттиқ кунлар солмаган,
Той-талашда қолган ёрин олмаган,
Ўз элида бир хил гапни билмаган,
Нармодалар сендан ортиқ бўлами?
Бу сўзимни нега оғир оласан,
Ёринг кетса, элда қандай юрасан?
Тирик юрмай, ака, сен ҳам ўласан.
Хабар олгин мусофиirlар ҳолидан,
Жўна, ака, Бойсин-Қўнғирот элидан.
Олис деб қайтмагин бундай йўлидан,
Нимиш келсин мунглук чечам қўлидан.
...Ака, сендан бормоқ лозим бўлибди.

Бу сўзни эшитиб: «Яёв борамиз эса?» – деди. Қалдирғочойим: «Тўқсон тўқай йилқинг бор. Яёв бориб, мингани оёқ-улов топмай ётибсанми? Эгар-абзалингни олсанг, Култойнинг қошига борсанг, кўнглингга ёққанини хоҳлаб миниб кета берсанг», – деди. Бу сўзни эшитиб: «Хайр эса», – деди. Қалдирғочойим эгар-абзални, совут-қалқонни, ёвяроқ, асбобни айил-пуштанга солиб, ўхшатиб бўғиб, кўтартириб юборди.

Бойбўри Алномишнинг Қалмоқ юртига боришини истамайди. Ўғлини ниятидан қайтариш учун унга от бермасликка уринади.

Құлтойға туриб айтди: «Алпомишиң келяпти, Қашалдан келган хабарни бирор билдирибди. Бул иш ёмон бўпти, лекин ўзи зўр-ку, зўр бўлса ҳам жуда қўрқоқ, сал дўқдан ҳам қўрқади ўзи. Уриб-сўкиб, йилқи бермай, дўқлаб қайтариб юборгин». ...Бул гапдан бехабар орқаланиб Алпомиши бо-ряпти. Құлтойға яқин етди. Құлтой Алпомишиң кўриб, кўнглини хушлаб, йилқи бокадиган қайқи¹таёғини кўлга ушлаб, жуда шамиён қайтариб², дўқлаб, бу сўзни айтиб, Алпомишига қараб айтиб турган сўзи:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Обло сенинг ақлу хушинг олдими,
Бойбўри ўлиб, моли сенга қолдими?

Алпомишиң бу сўзни эшитиб, Құлтойға қараб, бир сўз деб турган экан:

Бобо, сиру ҳолим маълум қилайин,
Сендан энди бир бедовни сўрайин,
...Сен эшитгинг мендай ўғлинг сўзини,
Ажратиб келайин бийнинг қизини.
Сачратиб борсам миниб бир тулпор,
Ўзима ёр, бобо, сенга хизматкор.

Бу сўзни эшитиб, Құлтой ҳам бир сўз деб турган экан:

...Тур йўқол, энағар, тайин ўласан,
Бу ерда серрайиб, нима қиласан?
...Бу сўзди айтип марднинг ақлин олади,
Уч-тўрт таёқ қайқайтириб солади.
Еган таёқларинг йилқи бўлади!
Ҳакимбекнинг кўзи аланглаб қолади,
Шундай дўқлаб Құлтой қилди сиёсат,
Таёқ еган бекда қолмади тоқат,
Ўлдирар қайтмасам деди валламат.
...Бул бобоси кўп сиёсат қилади,
Жуда айлантириб, анча уради,
Бобом урди деди, қайтиб жўнади,
Кўтариниб қайтиб кетди йўлига...

¹ Қайқи – эгма.

² Шамиён қайтариб – тутун қайтариб, ваҳима қилиб.

<p>Түшүнүш ва саволларга жағоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Синфдошингизни «Иссик ўриндиқ» қа таклиф қилинг ҳамда унга достоннинг дастлабки бўлими асосида очиқ ва ёпиқ саволлар беринг. «Жигсо» усули орқали достон бўлимини ўрганинг. «Алп» сўзига қандай изоҳ берасиз? Достондаги нотаниш сўзларни иш дафтарингизга ёзиб олинг.
<p>Таҳтил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Достонни «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.<ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – достон мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; аниқлаш – достоннинг қайси банди энг муҳим эканлигини далилланг; боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг; хуласалаш – достонда кўтарилган масалани якунланг. Алпларга ўз муносабатингизни билдиринг.
<p>Баҳолаш ва нүйёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Достонда илгари сурилган ғояни аниқлаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг. 1-гап: Менинг фикримча... 2-гап: ...сабабини мен бундай тушунтираман... 3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман... 4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай хуласага келдимки... 2. Асадаги воқеалар қайси даврга мос? Ушбу замонга хос яна қандай ҳамоҳанг жиҳатларни ажратиб кўрсатиш мумкин?

Алпомиш Қултойнинг қошидан қайтди, кўтариниб бораётиб эди. «Бу-лай-шулай деб, Қултой дўқласа, акам қайтип кеп қўярдан ҳам тоймас, ўз кўзимиз билан жўнатиб юборайлик», – деб қирқин канизлари билан Қалдирғочойим келаётиб эди, олдидан чиқиб қолди. Алпомиш ерга қараб бораётиб эди. Шундай бошини кўтариб қаради: қарши манглайига канизлари билан синглиси кеп қопти. Қизларни кўриб, уялган киши бўлиб, эгар-абзални ташлаб юбориб, йўл устида ёнбошлаб ётди. Қалдирғочойим устига бориб, бу сўзни айтиб турибди:

Айтган сўзнинг пойимини¹ билсанг-чи,
Кўз куюги, эй нармода, ўлсанг-чи.
Кечакундуз ҳаққа фигон этмаган,
Ўз молига ўзин важи ўтмаган.
...Қултойнинг дўқидан қайтиб келасан,
...Сен ҳам одамман деб қандай юрасан?..
Билсанг, Қултой – йилқибоқар хизматкор,
Кўп дўқлабди аҳволидан бехабар.
Сен сўрасанг, улар сенга жавобгар,
Бу юришинг, бек ака, қандай бўлар?
Одам кўрса, юришингга кулади,
Бу юришинг элга гап бўп қолади...
Бу сўзларни айтди шундай муштипар,
Ўрнидан тургандир давлатли шунқор.
Эгар-абзалини йигиб ушлади,
Шул замон эгнига қоқиб ташлади,
Қултойқулга тағин йўлни бошлади.
Йўлга тушиб, Қултойқулга қаради,
Урган ерда ҳали Қултой туради.
Қайтай деса, бул синглиси келади,
Тағи урармикин деб, кетиб боради.
Бу қизлар билмайди Ҳакимбек ўйин,
Ҳакимбек илгари синглиси кейин...

¹ Пойим – фаҳм.

Қултойнинг қошига яқинлашиб борди. Синглиси канизлари билан анча кейин қолди. Қултой ҳам Алпомишни кўрди. Боғоноги урган ерда Қултой зинкийиб¹ турди. Яқинлаб борди. Қултой тағи дўқлаб, бу сўзни айтиб кела берди:

Бобонгнинг сўзини ҳазил биласан,
Сен ғарбачча, нега айналиб келасан.
Сен энағар, билдим тайин ўласан,
Нимишинг бор, тағи нега келасан?

Яна бирор йўлда кўнглинг бўлдими,
Тағи сенинг таёқ егинг келдими?
Сиёсат қип Қултой яқин келади
...Уч-тўрт таёқ айлантириб солади.
Алпомишга таёқ ўтиб боради.
Таёқ ўтди хаста кўнглин хушлади,
Кўтарган нарсасин ерга ташлади,
Қултойқулнинг белбошдан ушлади.
Таёқ ўтиб эди бундай султонга,
Қултойқулни чирпиб отди осмонга.
Отип кеп юборди давлатли шунқор,
Қултойқул ҳавода кўринмай кетар.
Давлатли хон шундай кўкка қаради,
Олчи-чикка бўлиб энди айланиб,
Қултойқул осмондан тушиб келади.
Кўқдан келарида Қултой не дейди:
«Армон билан ўлдим, ғаминг е», – дейди.
«Ерга тушиб Қултой бобонг ўлмасин,
Йилқиларинг боз боқувсиз қолмасин.
Ҳар не деб амр этсанг, ани қилайин,
Жуда илдамидан ушлаб берайин,
Ерга тушиб, мен ҳам нобуд бўлмайин».
Бу сўзларди айтиб, ҳаводан етди,
Узалиб, Қултойнинг белидан тутди.
Чалқарамон қилиб, ерга қўйибди,
Тиззасини кўкракка қўйиб турибди.

¹ Зинкийиши – қаққайиш.

«Бобо қани ушлаб бергин!» «Қўя бер¹, ўғлим, ушлаб берайин», – деди. «Йўқ, ётган ерингда ушлаб берасан!» деди. «Турмасам, қайтиб ушлаб бераман», – деди. «Эса мени нимага бунча урасан?» Қултой ҳам заҳар чол эди. Ётган ерида бир қурҳайт тортди: тўқсон тўқайдаги йилқи йиғилиб қошига етди. Ҳамма йилқилар жам бўлиб, жам бўлиб турибди. Добонбий бобосидан қолган қўриқни Ҳакимбекнинг қўлига берди. Ҳакимбек қўриқни қўлига олди. Бу қўриқни йилқиларга солмоқчи бўлди. «Саман сорига туш, ё олапоча тўрига туш, шапақнинг зўрига туш», – деб қўриқни солди. Ёллари эшилган ипакдай бир чипор отнинг бўйнига тушди. Қўнглидаги бўлмай, отдан кўнгли тўлмай: «Қўп нозик учради», – деб, бу отни қўйиб юборди. Яна Қўриқни солди – тағи шунинг бўйнига тушди. «Бир бало қиласанми, ё ёмонлаб ўласанми, менга дардисар бўп қоласанми», – деб қўйиб юборди. Қайтариб тағи қўриқ солди. Тағи шу чипорнинг бўйнига тушди. «Тақдирдаги шул экан-да», – деб белбоғини отининг бўйнига солиб, эгар-абзалининг қошига етаклаб кела берди. Эгар-абзалининг қошига бориб, у ёқ-бу ёғини қўра берди. ...Қалдирғочойим ҳам канизлари билан кела берди. Акасининг тарзига қаради.

Акасининг ...отдан кўнгли тўлмай, хафа бўлиб турганини билди. Отнинг тизгинини акасининг қўлидан олиб, сағрисини силаб, у ёқ-бу ёғига қараб: «Хафа бўлма, бу отинг, балки тулпор чиқар, ёмон дема. Бул отинг назаркардадир. Буни мингандан одам кўп ерларни кўради, мақсадини ҳақдан топиб қолади», – деб акасининг кўнглини кўтариб, қуллу бўлсин қилиб, бир сўз айтиб турган экан:

Ўзи шундай келган экан човкар кўк,
Қуйруғидан берисинда кири йўқ,
Минганларга бўладакан кўнгил тўқ,
Буни минсанг, ака, сенга душман йўқ.
...Чибар от ўйнатиб бундан борасан,
Буни минсанг ака, йўлли бўласан.
...Отинг асли назаркарда бўлади,
Қамчи урсанг учар қушни олади,
Бундай от ҳар кимда қайдан бўлади?
Миниб кўрсанг, ака, кўнглинг тўлади.
Сенинг излаганинг шул от бўлади.

...Шундай қилиб, кийинтириб, кескир қиличларни белига бойлаб, Арпали қўлидан отлана берди. Алномишнинг Алпинбий бобосидан қолган ўн

¹ Қўя бер – «қўйиб юбор» маъносида.

тўрт ботмон биринчидан бўлган парли ёйи бор эди. «Мабодо, душманнинг ютида ёй тортишадиган кун бўларми, одам билмайди, керак бўп қоларми», – деб ёйни әгарнинг қошига солиб олди. Қалдирғоч акасини отлантириб, от-анжомини чоқлаб, яхши бор деб, бул сўзни айтиб турди:

Қайда борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўникимом¹, чилтон жиловдор бўлсин.
Душманларинг кўрса, сени хор бўлсин,
Соф бориб, саломат келгин, бек оға.
Эшитгин, қулоқ соп айтган нидога,
Ишингни согланман қодир худога,
Соф бориб, саломат келгин, бек оға.
Худойим сақлагай бандани омон,
Фарид қулга әгам бўлгай меҳрибон.
Қолсанилла² дуо қилдим бул замон,
Соф бориб, саломат келгин, Алпинжон.
Эл кўчириб, Олатовдан оширдим,
Улуғланиб, остоная бош урдим,
Боргин, эмикдошим, Ҳаққа топширдим.

Бу сўзни эшитиб, Ҳакимбек Қултой бобоси билан, Қалдирғоч синглиси билан хўшлашиб, бир сўз деб турган экан:

Мен кетарман ёrim излаб,
Ёлғизман, бўтадай бўзлаб,
Бобом Қултой, хуш қол энди.
Кетсин мендан оҳувойим,
Обод бўлсин мазгил-жойим,
Дуо қилган, қиблагойим,
Отам, Қултой, хуш қол энди.
Бир эмчакни бирга эмган,
Акам деб, эргашиб юрган,

Умид тортиб бунда келган
Мунглик синглим, хуш қол энди...

Яқинлари билан хўшлашиб, ютидан чиққан Алпомишга Шоҳимардон пир ва қирқ чилтонлар ҳамиша ҳомийлик қиласди. Чилтанлар қалмоққа

¹ Ўникимом – ўн икки имом.

² Қолсанилла – холисанилла, бегараз, худо йўлига.

боришининг биринчи кечасида чарчаб ухлаб ётган Алпомиши руҳини Барчинники билан учрашдирадилар. Алпомиши, Қоражон ва Барчинга тушлалири воситасида келажак тақдирлари билдирилади.

...Алпомиши чўпонларнинг қўшхонасида ухлаб ётди. Кечаси файзи саҳар вақтига етди. Саҳар вақти чўпонларнинг қўшхонасида ётиб бир туш кўрди. Излаб бораётган Барчин ёри ҳам баҳмал ўтовда ётиб, субҳи содик туққан вақтда бир туш кўрди. Кашал ғорида, тўқсон қалмоқнинг ичидаги Қоражон алп ҳам бир туш кўрди. Учовининг туши олдин-кейин, дўғилиш¹ кўрди. Аввал Алпомишнинг туши:

...Маст уйқуда ётиб эди бу шунқор,
Кўзига кўринди расул пайғамбар.
Бу сўзларни расул пайғамбар айтди:
«Адашган умматим, шафқатдорингман,
Таниб қолгин: расул пайғамбарингман,
Умматларни мудом йўлга солурман».
...«Фам ема, умматим деди пайғамбар,
– Остида дулдули, белда зулғиқор,
Жиловида Бобо Қамбар жиловдор,
Фамингда отланди Шоҳимардан пирлар.
Файратингдан бўзлаб кетар қалмоқлар,
Ҳеч ким бўлмас, сенинг билан баробар,
Сенга тақдир қилди Барчин зулфақдор»...

Бу сўзни ётган ерида маълум қилиб кетди. Эрта-мертан тонг отди. Барчин ҳам кўрган тушини Суқсурой канизига айтиб турибди:

Жон жасаддан бир бекарор бўлганда,
Зиён ётиб, раҳмат тошар бўлганда,
Раҳмат дарё айни тошиб келганда,
Туш кўрибман файзи саҳар бўлганда.
Қибла бетдан бир ой туғиб келади,
Ойнинг гирдин тўртта юлдуз олади,
Тушимнинг таъбири қандай бўлади?
...Бу тушни кўргандир мендай муштипар,
Ер юзини тутиб кетди айдаҳар...

Бул сўзни Барчиндан эшитиб, Суқсурой канизи тушининг таъбирини айтиб турибди:

¹ Дуғилиш – кетма-кет, узилмай.

Қибла бетдан бир ой туғиб келсалар,
Ой әмасдир, ул ҳам расул пайғамбар.
Ой гирдида түрттә ёруғ юлдуз бор,
Юлдуз әмас, түрт чориёр муқаррар.

Ер юзини тутиб кетса айдахор,
Мағрибдан Машриққа кулли эранлар...

Боғоноги туш кўрган Қоражон қалмоқ номоз вақти ўрнидан калима¹ айтиб турди. Қоражоннинг калима айтиб турганини бир кам тўқсон алп кўриб: «Ошпичоқ, қалампир, Қоражон тентак бўп қопти», – деб, бир кам тўқсон алп: «От торт²», – деди. Кўлга қараб овга чиқиб кетди. Бул Алпомиш тарафга қараб боряпти.

Қоражон Муродтепанинг остига келиб қолди. Шундай тепанинг бошига қаради. Тепанинг бошида Юсуф талъатли, Рустам сифатли, човкар отли бирор ёнбошлаб ётиди. «Бу бизнинг Қалмоқ вилоятининг одами әмас, бундай йигитлар ...бўлса, беклиқда, подшоликда бўлар эди. Илгаридан ҳам бирда-ярим кўзим тушар эди. Магар қирқ чилтан билан расул пайғамбар мени мусурмон қилиб, қавм-қариндошини тушимда руҳима кўрсатиб мени дўст қилган, Қўнғиротдан келаётган Алпомиш деган комилбачча шул бўлмаса», – деб Алпомишга қараб, бир сўз деб турган экан:

Остингда бедовинг ҳаллослар қушдай,
Аччиғинг чиллали музлаган қишдай.
Норкалла келгансан, чуйда – қўшмушдай.
Норкалла полвоним, қайдин бўласан?
Тепанинг бошида сенга қарайман,
Борар жойинг менам сендан сўрайман.
...Янги бунда кўрдим сендай мардимни,
Қоражон дейдилар менинг отимни,
Баланд билдим сенинг сиёсатингни,
Хабар бер, бекбачча, қайда борасан?

Қоражондан бу сўзларни эшитиб, Алпомиш ҳам Қоражонга қараб бир сўз деб турган экан:

...Ёз бўлса, яйловим Аму ёқаси,
Мени билсанг, Қўнғирот элнинг тўраси.

¹ Калима – мусулмонликнинг энг биринчи ва ташқи белгиси калимаи шаҳодат.

² От торт – «отга миниб йўлга туш», «айланиб, ўзинга келиб ол» маъноларида.

Кўкқамиш кўлидан суксур¹ учирдим,
Суксурни излаган лочин бўламан.
Бойлигидан бедов отни бойлаган,
Тангқа² тайлаб, Олатовни жайлаган,
Камбағали қирқ минг гала ҳайдаган.
Шул галада бизнинг бир моя³ келган
Моянинг йўқчиси – нори бўламан.
...Хазон бўлса, зоғлар қўнар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга.
Индан чиқиб пишак билан ҳазиллар,
Магар ажал қамсаб келса чичқонга.

Қалмоқ кўрсам, отаман-ку осмонга,
Қалмоқларга келган бало бўламан.
...Асли Бойсин дейди менинг юртимди,
Лақабим – Алпомиш, отим – Ҳакимди...
Қоражон деб хабар бердинг отингди.

...Қоражон айтди: «Мен сени кўрганим йўқ. Сенинг билан ҳамсуҳбат бўлганим йўқ. Мен ҳам хотинингга талашиб ётган тўқсон алпнинг бири бўламан. Қулфи дилимни худо очди – мусулмон бўлдим. Қирқ чилтан билан расул пайғамбар қавму қариндошингни тушимда кўрсатиб, сен билан мени дўст қилди. Ул сабабдан биламан». «Дўст бўган бўсанг, яқин бўп қолган экансан, тепанинг устига чиққин, кўришайлик». Қоражон айтди: «Бу тепанинг устига чиқадиган камолга етишганим йўқ. Сен тепадан тушган, мен кўришайин». Отни етаклаб тушиб кела берди. Қоражон маҳрамларига⁴ амр қилди: «Дўстим билан кўришгин», – деб. Маҳрам халқи нозик келади, кўл учida кўришаётир. «Қалайсан?» – деб, сиқинқираб юборди, маҳрамларнинг панжаси бир-бирига ёпишиб, қапишиб, янчилиб кетди. Қоражон билан Алпомиш ёйди қулочди, иккови хулқи муҳаббат билан кўришди. «Қалайсан, дўстим, омонсанми?» – деб сиқинқираб юборди. Қоражоннинг етти қобирғаси синди, иши тинди, таппа тушиб ётиб қолди. Алпомиш айтди: «Нима қилди, дўстим?» Қоражон сир бермаган киши бўлиб: «Бола кунда тутадиган қуёнчик касалим бор эди. Шул вақт тутиб қолди», – деди. Алпомиш айтди: «Белгили касал бўлса, тузалиб ол эса». Қоражон айтди: «Ростингни айтгин, шул кўришганингми ё уришга-

¹ Суксур – ургони ёввойи ўрдак.

² Танқа – чўққи.

³ Моя – ургочи туя.

⁴ Маҳрамлар – яқинлар, хизматкорлар.

нингми?» Алпомиш айтди: «Нима қилдиларинг – уришаман. Кўришганим эди». «Кўришганинг шул бўлса, уришганинг қандай экан?»...

Қоражон билан танишиб, дўстлашган Алпомиш уницида меҳмон бўлади ва дўстини Ойбарчин ҳузурига хабарчи ва совчи қилиб жўнатади.

...Қоражон туриб айтди: «Қани, Барчин, Алпомиш бўлса – келди, алпартнинг муҳлати бўлса – битиб қолди. Сен нима жавоб айтасан?» Барчин айтди: «Алпомиш келса, кепти-да. Алпомиш кепти деб, мен Алпомишинг этагидан ушлаб кета берайнми? Бул алплар ҳам умид билан олти ойга муҳлат берган. Ҳар ким майдонга от солади, отини ўздирган одам олади. Ҳар кимнинг ўз кўнгли ўзида қолади. Менинг тўрт шартим бор. Шул тўрт шартимни қилган кишига тегаман. Хоҳи Алпомиш қилиб олсин, хоҳи қалмоқларнинг бири қилиб олсин. Шул сўзимни хон тўрамга айтиб бор», – деб бир сўз айтиб турган экан:

От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар наиза яраси.
Келган бўлса Қўнгиrot элнинг тўраси,
Қирқ кунлик йўл Бобохоннинг ораси.
Бобохон тогидан пойга қиласман,
Қўздан ёшни мунчоқ-мунчоқ тиздирса,
Қўшқанотнинг қўйругини сўздирса,
Бобохондан пойга қилиб ўздириса,
Оти илдам бойбаччага тегаман.
Мендайин ойимнинг ҳолин билганга,
Оша юртдан меҳнат тортиб келганга,
Душманларга қора кунни солганга,
Ёй тортишса, ёйи синмай қолганга,

Мен тегаман шул ёйандоз полвонга.
Фаним кўрса, қиёмат кун солганга,
Оша юртдан излаб ҳалак бўлганга,
Минг қадимдан танга пулни урганга,
Мен тегаман шул қирағай¹ мерганга.
Сабаш бўлса, бул шибаниб чиқсанга,
Қураш қилиб тўқсон алпни йиқсанга,
Мен тегаман нор билакли полвонга.
Зоф ҳам бўлса, қўна берсин гулшонга.
Баб-баробар қилдим яхши-ёмонга,

¹ Қирағай – қирадиган.

Мен тегаман тўрт шартимни қилганга.
Айтиб боргин излаб келган султонга,
Отин тоблаб, кира берсин майдонга.
Хабар бергин барча қалмоқ – душманга,
Талаб қилса, бари келсин майдонга,
Хеч қайси ҳам қолмасин-да армонда.

Бу сўзни Барчиндан эшитиб... Қоражон отланиб бораётиб эди. Бир кам тўқсон алп келаётиб эди, Қоражоннинг олдидан чиқиб қолди. Тўқсон алпнинг зўри Кўкалдош туриб айтди: «Ўзбакнинг қизининг муҳлати битди. Учрадингми, нима жавоб айтди?» «Ўзбакнинг қизига учраб келаётирман. Ўзбакнинг қизининг айтган сўзи шул бўлди: «Пойга қиласман, отини ўздирганга тегаман. Курашда алпларнинг барини йикғанга тегаман. Ёй тортишса, ёйи синмай қолганга тегаман. Минг қадамдан танга пулни урганга тегаман», – деди.

Бул сўзни эшитиб, Кўкалдош айтди: «Ўзбакнинг қизининг кўнгли менда. Пойга бўлса, ўзиб келмоқ Кўкдўннининг тани. Кураш бўлса, тўқсон алпнинг барини қўймасдан йикмоқ фақирнинг тани. Ёй тортишганда ҳам менинг ёйим синмай қолади. Минг қадимдан танга пулни урсин депти, беш юз қадимдан танга пулни ураман. Минг қадимга борган сўнг, чоғлаб қўйиб юбораман, бу ёғини мужмалтоб қилиб оламан. Сен бу остингдаги олачани қаёқдан олдинг?» – деди.

– Кўнғиротдан Алломиш дўстимиз келган экан, бул шунинг оти.
– Шул юртдан шул отни миниб, хотин олиб кетаман деб, аҳмоқ бўлиб юrimi?

<p>Түшүнүүш ва саболларга жаоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Алпомишиңнинг қалмоқ юртига отланишига ким сабабчи бўлди? Фикрингизни достон матнига суяңган ҳолда далилланг. Алпомишиңг от танлаши ҳикматига эътибор беринг. Алпомиш, Қоражон ва Барчинойнинг бир хил туш кўришининг сабаби нимада деб ўйлайсиз? Барчиной Алпомиш ва қалмоқ полвонлари олдига қандай шартлар қўйди?
<p>Таҳлил ва талкүн</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Воқеалар тоги» усули воситасида достон сюжет-композициясини таҳлил қилинг. <div style="text-align: center;"> <pre> graph TD C[кульминация] --- L[воқеа ривожи] C --- R[тугун] L --- M[экспозиция] R --- E[ечим] </pre> </div> <ol style="list-style-type: none"> Достондан халқ педагогикаси, урф-одатлар, иримлар келтирилган ўринларни аниқланг ва жуфтликада муҳокама қилинг. Достондаги Қоражоннинг руҳий ҳолатини таърифланг.
<p>Баҳолот ва қиёсүй таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Алпомиш» достонини сиз ўрганган достонлар билан қиёсий таҳлил қилинг. Ўхшаш ва фарқли томонларини аниқланг. «Дўстлик – бебаҳо неъмат» мавзусида беш дақиқали эссе ёзинг.

1

Кўса синчи деган синчиси бор эди, синчисига айтди: «Тушиб, ўзбакнинг отини кўр қани». Тушиб, Бойчиборни кўрди, қаричлаб кўрди: сағриси-нинг устидан қулогининг ўртасигачайин тўқсон олти қарич чиқди, айил тортуви олтмиш уч қарич чиқди. Сағрисини силаб, бурнидан найча кўйиб, дурбин билан қараб кўрдиким, қўлтиғида тўрт ярим газ қаноти таклам-буклам бўлиб ётирилди.

— Қандай экан ўзбакнинг оти? — деди.
— Ўзбакнинг оти андай экан. Ўзбакнинг қизига бурилмай қўяғой», — деди.

Бу сўзни эшитиб, Кўкаaldoш алпнинг аччиғи келиб: «Мендан бирор вақтда сен жодирим бўлиб, ўзбакни илгаридан ҳам кўриб, ўзбакка йўлиқиб, сиёсатга отимни таъриф қил деб, сенга уч-тўрт танга берган эканда, чоқдан бирон нарса олиб таъриф қилдинг», — деб аччиғи келиб, синчинг икки кўзини ўйиб олиб қўйди. «Ҳамма вақт ўзбакнинг оти менинг отимдан ўзганда, кўзингнинг хунини бераман. Юринглар, Алпомишининг устига борамиз», — деди.

Алпомиш чодирда ўтириб эди, шундай қаради: ҳар қалмоқлар келаяпти калласи кападай, танаси тепадай, бутлари селанглаб отнинг остига аймашиб кетган. Алпомиш ўтирган ерида сиёсат билан қаради. Бир кам тўқсон алп отдан таппа-таппа ташлаб, қўл қовуштириб, таъзим қилди. Ақли шошиб, дабгиридан адашиб қолди. Кўкаaldoш алп Кўқдўннинг устида бир ўзи қолди.

...Қалмоқнинг юртидан Барчиннинг пойгасига тўрт юз тўқсон тўққиз от бўлди. Бойчибор билан тўп-тўғри беш юз бўлди. Пойгачилар ҳар кунига от совутиб, ёлғон пойга қўйиб келади. Бойчибор отларнинг чангини ҳам кўрмай қолади. «Ўйинда ўзган, чинда ўзади», — деган гап бор. Ҳазил пойгода отнинг чангини кўрмай қолади. Чин пойга бўлган сўнг қандай келади?» — деб қалмоқлар боғоноги кўр бўлган синчига изза беради.

...Ҳамма пойгачилар жам бўлиб, Алпомишининг танидан Қоражон пойгага бормоқчи бўлди. ...Пойгачилар йўл юрди. Пойгачиларнинг бораётгандаги сўзи:

...Бораётир лоловлашиб,
Ганаси¹ дарёдай тошиб.

¹ Ганси – айримлари.

Бир хили ўтдай туташиб,
Бадбахт чўлда аҳалашиб,
Қоражон отини қўшиб,
Бир суриниб Чибор тураг,
Энди жуда йўрга бўлар.
Кўп қалмоқлар ҳадик қилас:
«Кунма-кун юрса, очилар,
Ўзбакнинг оти ҳийлагар».
...Шундай бўлиб йўл юради,
Зилнинг тоғига боради,
Қалмоқ шундай айрилади.
Қалмоқ кетди ўйин ўйлаб,
Кўнглига келганин сўйлаб.
Қоражон айрилиб қолди,
Зил тоғин белига солди.
...Зил тоғида бир айдаҳар бориди,
Айдаҳарга алп Қоражон дориди.
Бунда ётган айдаҳарни кўради,
От тизгинин мунда тортиб туради.
Айдаҳар ҳам Қоражонни кўради,
Қоражонга аждар салом беради.
(Шоир сўзи шундай ёлғон бўлами?
Айдаҳар одамга салом берами?)
Остида мингани Бойчибор эди,
Минганларга қутби замон¹ ёр эди.
Жиловида чилтан, пирлар бор эди,
Пирга салом берган айдаҳар эди...
...Остидаги Чибор отин ўйнатиб,
Қоражон чиқди Зил тоғининг устига.
...Қалмоқдан илгари кетиб боради.
Қўринмайди қалмоқларнинг қораси,
Яқин қолди Бобохоннинг ораси.

Бобохон тоққа етиб, Қоражон отга дам бериб ётди. ...Қалмоқларнинг олди ҳафта-үн кун деганда Бобохон тоғига етди. Кейиничувалиб, ҳали ҳам келаяпти...

Кўкалдош бошлиқ қалмоқлар Бойчиборнинг илдамлиги ва пойгада ютиши аниқлигини билиб, номардлик йўлига кирадилар. Кимсасиз тоғда Қоражонни боғлаб ташлаб, отнинг туёғига мих қоқишади.

¹ Қутби замон – замон авлиёси, пир.

...Бари қалмоқ бу ўртага олади,
 Қоражон ёлғизда нима қиласы?
 Бу қалмоқлар күплик қилиб туради,
 Қалмоқ бари хаста күнглин хушлади,
 Қоражоннинг билагидан ушлади.
 Ўлдирмоққа кўзи қиймай туради.
 Неча сўзни бу қалмоқлар ўйлади,
 Қоражонни кулабанд¹ қип бойлади.
 Ҳарчанд чирпиниб кўрди Қоражон номдор,
 Қалмоқ кўп-да, бўлолмади баробар.
 Ҳазон бўлса, боғда гуллар сўлар деб,
 Ажал етса, паймонаси тўлар деб,
 Бўшалса, бир куни ўзи борар деб,
 Шумғут² бўлди бу жувармак ўлар деб, –
 Бош бўлиб Кўкаaldoш бойлаб ташлади.
 ...Бойловли қолгандир Қоражон номдор,
 Бойчиборни ўртага олди қалмоқлар.
 Ҳар тарафдан унга арқон солади,
 Бойчиборни энди йиқиб олади.
 Бойчиборни шундай тортиб бойлади,
 Оёғидан ўраб, кериб тайлади.
 Аҳмоқ қалмоқ отга зулм қиласы,
 Туёғига гулмиҳларни уради,
 Урган гулмих ялпоқ тизга келади.
 Чинқириб кишнайди бойловли Чибор,
 Сиёсатман зарб кўрсатди қалмоқлар.

Қоражон билан Бойчиборни шундай қилиб бойлаб ташлади: «бўшалса, бир кунлари борағояр, ажали етса, ўлағояр, ишқип³, биздан кейин қолса бўпти», – деб, пойгачилар жам бўлиб, қатор туриб, пойгани қўйиб, жўнаб кетди. Бобохон тоғида ёлғиз қолиб, Бойчибор билан Қоражон иккови бойловли ётиб, авлиёларни шафе келтириб, бу сўзни айтиб ётирилди:

Барчанинг отаси – ҳазрати Одам,
 Пайғамбарлик унга бўлди мусаллам.
 Иброҳим, Исмоил Макка – муаззам,
 Динларнинг чироги – имоми Аъзам.

¹ Кулабанд – ечилмайдиган қилиб боғлаш.

² Шумғут – ёмон ниятли, шумшук.

³ Ишқип – ишқилиб.

Мұхаммадға – уммат, Ҳаққа – мусаллам.
Аввалам яратдинг сен Одам сафи,
Андин пайдо бўлди сонсиз минг вали,

Шайх Аҳмад, Зинда пир, имоми Шафи,
Обло, сендан бошқа йўқдир мураббий.
...Каримсан, самадсан, расулинг барҳақ,
Рахм айлаб ёр бўлинг ночор қуллара.
...Бу сўзларни айтиб йиғлар Қоражон
Бойчиборман мунда қолиб, бул замон.
Армонман бойланган Бойчибор эди,
Бек Алпомиши ўз юртида қўл берган
Ражабхўжа деган пири бор эди.
Фалак титрар Қоражон нолишига,
Банда кўнар Тангри қилган ишига.
Бобохонда йиғлаб эди Қоражон,
Ражабхўжа пири етди қошига.
Кароматман келиб хабар олади,
Қоражоннинг қўлин чечиб қўяди.
Қоражонни пир тарбият қилади,
Қоражонбек бул ўрнидан туради.
Ким чечганин ўзи билмай қолади,
Бойчиборни алп Қоражон кўради,
Шул замонда оттан хабар олади,
Бойчибор бойланган, чечиб кўради.

Қоражон туриб, отнинг оёгини ечди. От ўрнидан турди. Эшоннинг руҳунати отнинг сағрисини силади, қалмоқларнинг солган совуни жириб¹ ерга тушди. ...Қоражон отнинг устига минди. От оёгини босолмай турди. ...Эшоннинг руҳунати Қоражонга кўринмайди, отнинг тўшида туриб, Қоражонга бир сўзни айтди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон давлатингни кам дема,
Жабр қилгин мендай ҳайвон жонига,
Қамчи ургин гўшт кўтарган сонига,
Етқизарман Бойсин-Қўнғирот хонига,
Қолдим деб, Қоражон, сира ғам ема.

¹ Жириб – эриб, оқиб, жирга айланиб.

Қоражонбек, эшит айтган сўзимди,
Эгар қошдан ушлаб юмгин кўзингди,
Энди билсанг, мендан хизмат лозимди
Энди жабр қилди отнинг жонига.
Қамчи урди Бойчиронинг сонига.
Қолмади-ку Бойчиронинг тоқати,
Ёзилгандир тўрт ярим газ қаноти.
Қамчи тортди Қоражондай зўрабор,
Яшиндай бўп кўтарилиди Бойчирон,
Балки булат билан бўлди баробар.
Кўзин очиб қарап Қоражон номдор,
Яшиндай бўп оп кетибди Бойчирон.
«Билмай қамчи урдим буни муқаррар,
Мени кўкка олиб кетти жонивор.
Қоражонман, бунда кўнглим бузилди,
Ёлғончи дунёдан ризқим узилди.
...Мени кўкка олиб кетиб боради,
Бошлирим айланиб, кўзим тинади,
Билмайман аҳволим қандай бўлади».
Кўзин очиб алп Қоражон қаради,
Ер юзида бедов кетиб боради...
Қалмоқлардан дарак кўрмай боради.
Бойчирон боради сувдай арқираб,
Туёғида тўрт сихи бор ярқираб.
...Кўз юбортиб, шундай чўлга қаради,
Бадбаҳт чўлда пойгачилар боради.
Куннинг ўзи пешин вақти бўлганда,
Пойгачининг қорасини олади.
...Хақнинг яшинидай Чибор боради,
Қалмоқлардан тўсат-тўсат қолади,
Беш юз отнинг бири бўлиб боради.
Ўзган отни санаар Қоражон номдор,
Қўқиб-буркиб бораётир қалмоқлар.
...Неча отдан Чибор ўтиб боради,
Ўтган отни санаб кетиб боради,
Отларнинг ҳисобин Қоражон олади.
Алп Қоражон отга қамчи уради,
Бир кеча-бир кундуз чопиб боради.
Шундай бўлиб бораётир Бойчирон,

Тўрт юз олтмиш отдан ўзди жонивор.
...Шундай бўлиб алп Қоражон боради,
Ўзганин жамлаб санаб кўради.
Куннинг ўзи айни чашка бўлади,
Пойгачидан тўрт от кам кеп қолади.
...Жонни сотиб Чибор кетиб боради,
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради.
Пешин вақти бир қорани кўради.
Қоражонбек: «Чу!» – деб шиддат қилади,
Кейнидан Бойчибор етиб боради.
Қолмади-ку ул қалмоқнинг тоқати,
Бораётган қалмоқшоҳнинг тўроти¹.
Ета соп Қоражон носвой сўради,
Икковлари нашалашиб қолади.
Тўриқ от одати шундай бўлади,
Қизиб келиб энди қаерда турса,
Турган ерда олақароқ бўлади.

Бунинг одатини Қоражон билади,
От тизгинин бир тўхтатиб туради,
Ким кетди деб, бу қалмоқдан сўради.
Қоражонбек бул турганча бўлмади,
«Чу!» – деди, тага ҳам бундан жўнади.
Қалмоқ ҳам бу отга шиддат қилади.
Турган ерда оти қотиб қолади,
Қўзғолгандан шўрнинг оти қулади...
...Кун айланиб таги туш бўп келади.
Таги шундай бир қорани кўради...
Бораётган қалмоқшоҳнинг шапаги,
Шапақ отга² етиб борди Бойчибор,
Шапақ бўлди Бойчиорман боробар,
Йўл талашиб чопа берди жонивор.
Ҳарчанд қичаб кўрди Қоражон номдор,
Қичағанман ўтолмайди Бойчибор,
Иргиса, иккови бўлар баробар.
Қанча отдан ўтиб борган жонивор,
Шапақминан энди бўлди баробар.

¹ Тўрот – тўриқ от.

² Шапақ от – югурик, аммо куёшга қарай олмайдиган от.

Шапақ отдан ўзолмайди Бойчибор,
Ўзмоққа Чиборда қувват қолмади.
...Куннинг ўзи айни туш бўп келади,
Шапақнинг олдини Чибор ўради.
От бошини кунга тўғри қилади,
Кўзлари чағилиб¹ кейин қолади.
Шапақ отдан Чибор ўтиб жўнади.
Шапақнинг одати шундай бўлади,
Дубур эшитмаса кейин қолади.

...Қоражон чўлларда ёлғиз боради,
Кўз юбортиб, ўнгу сўлга қаради.
Чўлда тагин бир бедовни кўради,
Кейинидан Қоражон етиб боради.
Бул отнинг анигин тағи билади:
Қалмоқшоҳнинг ўн бир минглик самани,
...Саманнинг кетидан етиб Бойчибор,
Сағрисига келиб оғиз солади,
Кейин қараб ани тўлғаб ташлади,
Икки тулпор йўл талаша бошлади.
Иккови баробар кетиб боради,
Бир-бирига йўлларда рад беради.
Ҳарчанд ўйлаб борар Қоражон номдор,
Бораётир йўл талашиб баробар.
Оқтуёқ келгандир бундай саманлар,
Тошга қараб бурди отнинг бошини,
Тошлоқда қилай деб бунинг ишини.

Тошлоқда чопади назари тулпор,
Бўйнин сўзиб иргар эди жонивор,
Бир кеча, бир кундуз тошлоқда чопиб,
Туёғин олдириб, кейин қолдирап,
Саман отдан энди ўзди Бойчибор.
Самандан ўтди-да, тоқат қолмади,
Кўкалдошнинг Кўкдўнанин кўрмади.
Қоражонбек шундай бўйлаб қаради,
Милдираган бир қорани кўради,
Олис йўлдан отни қичаб боради.

¹ Чагилиб – қамашиб.

Тақимида беш юз ботмон калтаги,
Қайқайиб боради бадбаҳт Кўкалдош.
Алп Кўкалдош шундай бурилиб қаради,
«Чу!» – дейди Дўнанга қамчи уради,
Яшиндай бўп оқиб кетиб боради.
«Қани энди етиб ол!» – деб боради.
Шопириб иргайди назари Чибор,
«Чу!» – деб қамчи урди Қоражон қайсар,
Қувиб у Дўнанга етди Бойчибор.
Шамолдай ғувуллаб етиб боради,
Кўкдўнанинг сағрисидан олади,
Кейин қараб силтаб отиб юборди.
Анча йўлга бориб тушди Кўкдўнан,
Қирқ минг қадам ўтиб кетди Бойчибор.
Яна ҳам ўзини ўнгарди Дўнан,
Чиборнинг кейнидан етди ул замон.
Қарсиллатиб думғазадан олади,
Устида Қоражон билмай қолади.
Кейин қараб силтаб отиб юборди,
Анча йўлга бориб тушди Бойчибор,
Ўн минг қадам ўтиб кетди бу тулпор.
Ўзини ўнғариб Чибор келади,
Кўкалдош илгари кетиб боради.
Пойганинг мазгили яқин қолади,
Яшиндай бўп Чибор етиб келади.
Алп Кўкалдош жуда ҳадик олади,
«Чу!» – дейди, Дўнанга қамчи солади,
Икки тулпор йўл талашиб боради.
...Иккови баробар йўлда боради,
Бир-бирини мушти ташлашиб уради.
Бири-бировига мушти текканда,
Тоғ чўққиси қулагандай бўлади.
Қоражон қайтмайди, навбат олади.
Гоҳ ерларда қамчилашиб, савашиб,
Кўп хархаша қилар ақили шошиб.
Бедов отлар борар йўлда талашиб,
Бораётир бир-бириман тишлашиб.

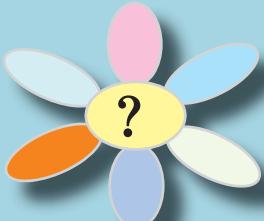
«Буларнинг келар муддатидан ўтди», – деб Алпомиш бир баланд тепанинг устига чиқиб, дурбинини олиб, шундай йўлга қаради. Кўрди икки от йўлда йўл талашиб келяпти. Бирини дурбини билан таниди: Кўкдўнан. Бойчибор тўриқдай бўп кўринди. Туёғидаги михлар озор берган, оппоқ кўпикка ботган, туёғидан чиққан тўзон билан тўриқдай бўп қотган. Бойчиборни танимай: «Ҳам отимдан, ҳам юртимдан айрилдим», – деб беҳуш бўлиб йиқилди. Барчин келиб, Алпомишнинг ҳолини кўриб, йиқилганини кўриб, бошини тиззасига олиб... Барчин ҳам дурбин олиб қараб, келаётган отларга қараб, бир сўз айтиб турган экан:

Қурруё-қур ҳайт-а, тўрамнинг оти,
Оқ тўшим – яловинг, сочим шибиртки.
Куйганимдан гапни гапга улайин,
То ўлганча сайисинг бўп юрайин.
Эгам раҳм айласин қонли ёshima,
Сабаб бўлиб қўшгин тенгу тўшима.
Қурруё-қур ҳайт-а, тўрамнинг оти!
...Келаётган чўлда отни кўради,
«Қур ҳайт!» – деди желагини¹ булғади².
Худо қилган ишга банда кўнади,
Муродини яратгандан тилади.
Тепанинг бошида қараб туради,
Отлар ройиш бўп кўриниб қолади.
«Қур ҳайт!» – деган Барчинойнинг довуши
Бойчиборнинг қулогига боради.
Сувлук тишлаб ўзин отди Бойчибор,
Калта қантариб ташлаганди қалмоқлар,
Тизгини узилиб кетди муқаррар,
Устидаги алп Қоражон бехабар,
Кўкдўнандан ўтди энди жонивор.
...Алп Кўкалдош отга қамчи уради:
«Бул ўзбакнинг оти ўзиб боради,
Бул Қоражон бир балони қиласди,
Укам менга душман бўлиб боради».
Қулочлаб қамчи урап Дўнан отига...
Бойчибор ғувуллаб кетиб боради...

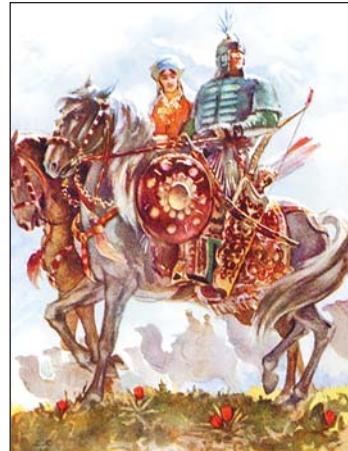
¹ Желак – енгил ёпинчиқ.

² Бугамоқ – силкитмоқ.

<p>Түшүнүштүк саволларга жаоб бериш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Қоражоннинг Алпомишининг ўрнига пойгада иштирок этиши ҳақида мулоҳаза юритинг. Қалмоқлар Бойчиборни мағлуб бўлиши учун қандай ҳийла ўйлаб топишид? Қалмоқларнинг «ўзбаклар» дегани таърифига изоҳ беринг.
<p>Таҳлил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Пойга ўйини ҳақида билган маълумотларингизни келтиринг. Анъанавий пойга ўйини ва достондаги пойга орасида фарқ борми? «Блум ромашкаси» усули бўйича матн юзасидан очиқ саволлар тузинг. <ol style="list-style-type: none"> Асаддаги адабий тил ҳодисаларини ифодалаш турларини таҳлил қилинг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Фишбоун» усули воситасида асаддаги авлодлар давомийлиги кўринишини замонавий нуқтаи назардан қиёсланг. Асаддаги инсоний қадриятларни белгиланг ва шу асосида ижодий иш ёзинг.

Хоннинг Чибор оти пойганинг олдини олиб, шашти билан келиб, бахмал ўтовни етти марта айланиб, отнинг тизгинини ушлаб Қоражон тўхтатди. Барчиннинг канизлари йиғилиб етди. Қоражонни отнинг устидан олиб, гиламнинг устига солиб, бардор-бардор қилиб кўтариб, бахмал уйга киргизиб кетди. Қизлар отни елпиб совутиб турибди, опкеп якка михга бойлади, тери қотди. Барчин кеп отни қўрди, қўзларини ипак рўмол билан суртди, чанш, терини ушатди. Оёғидаги михлар озор бериб, хоннинг Чибор оти таппа тушиб ётди. Туёғидаги михларни кўриб, Барчин бир сўз деб турибди:

Менинг учун ҳайвон азоб кўрибди,
Шу мих билан Бобохондан келибди,
...Қалмоқ жуда қабоҳат иш қилибди,
Кўп азоб берибди хоннинг душмани.
Пўлатни эритар қизларнинг дами.
Барчинойим кўриб, ўйлаб туради,
Урган михи ялпоқ тизга боради.
Чорсисини туёққа ёзиб солади,
Гулмихларни тишлаб суғуриб олади.

Бу сўзни айтиб, отга меҳрибонликлар қилиб, банот тўрвага емни илиб, кўчиб борган қўнғиротлар жам бўлиб, йиғилиб, пойга кетган қалмоқлар ҳам келиб, бир кам тўқсон алп гуруллашиб туриб, «Алплар билан ўзбакнинг полвони ёй тортишар эмиш», – деб овоза бўлиб, ҳамма томошамонлар йиғилиб, шунда Ойна кўлига, Чилбир чўлига томошамон тўлиб, ёйандозлик қилмоқчи бўлиб, бу ёй тортишмоқдаги сўзи:

...Олис йўлга нишонани қуради,
Нишонани урган одам олади.
Қалмоқ алплар бари қатор бўлади,

Мен уарман дейди, кўнгил қилади,
Шиқирлатиб энди ёйни тортади.
Ёйнинг ўқи бул ғувуллаб кетади,
Бири пастдан, бири баланд кетади.
Бир хилининг ўқи етмай ётади,
Аччиқланиб, ёйни буклаб тортади,
Ушлаган парли ёй синиб кетади.
Иккам тўқсон алпи тортиб ўтади,
Кўкаaldoшга энди навбат етади.
Ёйига Кўкаaldoш ўқни солади,
Нишонага қараб тўғри қилади.
Бор урдим, деб, энди ёйни тортади,
Қўлда ёйи чўртта синиб кетади.
Энди навбат Алпомишга етади.
Фамли қунда тортар эди охувой,
Бандам десин, раҳм айласин бир худой.
Ўн тўрт ботмон биринчдандир парли ёй,
Парли ёйни шундай қўлга олади,
Кўрган қалмоқ бари ҳайрон қолади.
«Раббим!» – дейди, энди ёйни тортади,
Нишонага ўқи тўғри кетади.
Нишонани урган шундай тўради,
Бекнинг ёйи энди омон қолади.
Минг қадим ерни қадамлаб кўради,
Танга пулдан бул нишона қилади,
Ёйни қўйиб, милтиқ отмоқ бўлади.
Кўп деб қалмоқларга навбат беради.
Қалмоқлар нечови милтиқ отади,
Саксонман тўқсонга ўқи етади,
Қайси отса, йўлда қолиб кетади.
Алп Кўкаaldoш шундай қўзлаб кўради,
Беш юз қадим ерга ўқи боради.
Кўкаaldoшнинг кўнглидаги бўлмади.
Алпомишга тағин навбат келади.
Бек Алпомиш хаста кўнглин хушлади,
Анжом, милтигини қўлга ушлади,
Қараб нишонани отиб ташлади.
Кўриб, бул қалмоқлар ҳайрон қолади...

Уч шарт ўтди. Қураш тараддисини қип ётиби. Ўн минг уйли Қўнғирот одами, қанча қалмоқнинг одами йигилиб, Чилбир чўлига, Ойна кўлига томошамон тўлиб, қўр тортиб ўтириди. ...Кўкалдош бош бир кам тўқсон алп бир тарафдан қатор бўлиб ўтириди. Алпомиш билан Қоражон бир тарафдан ўтириди. Қалмоқлар айтди: «Ўзимиздан чиқиб, Қоражон ҳам бало бўлди. Мудом ўзбакнинг ёнини олди». Бу ёқдан Қўшқулоқ деган алп майдонга кирди.

Жафоларга тушиб энди танда жон,
Мўмин қулга эгам бўлгай меҳрибон.
Тараф тортиб бу майдонда Қоражон.
Қоражоннинг бир акаси бўлади,
Тараф бўп Қўшқулоқ полвон жўнади.
Қоражонга алплар тараф қиласи,
Қўшқулоқ ҳам шундай бир зўр балоди,
Курашда таърифи шундай бўлади:
Шомурти шохалаб ҳар ёқقا кетган,
Ичида чичқонлар болалаб ётган.
Издан тушган пишак олтойда етган,
Мундай қалмоқ қўлин булғаб келади.
Қоражонбек хаста қўнглин хушлади,
Жуппай қилиб ёқасидан ушлади,
Дустаман¹ қип уни қоқиб ташлади.
Қўшқулоқнинг энди ақили шоши,
Қумни қопиб, энди ерга ёпиши.
Яна ҳам бир қалмоқ кирди майдонга:
Одам тушмас² бунинг айтган тилига,
Беш юз қулоч арқон етмас белига.
Дучор бўлди Қоражоннинг қўлига,
Ушлагандан отди Чилбир чўлига.
Кўтарилиб тағи қалмоқ киради,
Қоражонбек ўзи ёлғиз туради,
Бунга дучор бўлган қалмоқ ўлади.
Бул қалмоқдир қалмоқларнинг равиши,
Оҳ урса, оламни бузар довуши.
Тўқсон молнинг терисидан кавуши,
Сиёсатман келиб майдонга турди.

¹ Дустаман – юзтубан.

² Тушмас – тушунмас.

Қоражон таваккал тангрига қилди,
Бу қалмоққа энди яқинлаб қолди.
Қурашмоқ ҳадисин шундай билади,
Алп Қоражон ётиботар қилади.
Анг¹ әди ул, шүрли билмай қолади,
Бошидан ошириб ерга уради.
Тушиб ерга пора-пора бўлади.
Аччиғланиб, тағи қалмоқ келади,
Қоражоннинг ишин бари кўради.
Қаҳарланса тошни ёрап қаҳари²,
Тўқсон норнинг гўшти бўлмас наҳари³.
Ҳар изига кетар анча баҳари⁴,
Шундай қалмоқ кириб келди майдонга.
Дучор бўлди Қоражондай полвонга,
Ушлагандан буни отди осмонга.
Тагин ҳам бир қалмоқ келди майдонга:
Олтмиш қариш олачадан қалпоғи,

Тўқсон қўйнинг терисидан телпаги.
Шундай қалмоқ кириб келди майдонга.
Қоражонбек жуда гайрат қилади,
Қайсадай бўп бул олишиб туради.
Кейнига қайириб ерга уради,
Келган қалмоқ армон билан ўлади.
Қоражонга пирлар қувват беради,
«Худо!» – дейди, бул майдонда туради.
...Қоражонбек ўзи танҳо турибди,
Нашаванд қалмоқлар алпи кўрибди,
Нашасини хўп кўндириб олибди,
Кайфин чоқлаб, бул майдонга келибди.
Қоражонга талаб қилиб турибди,
Нашаванд таърифи шундай бўлибди:
Тўрт юз тўқсон қулоч қўлда ҳассаси,
Сарховуздан катта экан косаси.
Шунинг билан ўн саккизта нашаси,

¹ Анг – хабарсиз, содда.

² Қаҳари – «қаҳри» маъносида.

³ Наҳари – эрталик овқат.

⁴ Баҳари – баҳорги, «изига анча баҳорги буғдой экиш мумкин» маъносида.

Тўқсон қарич бўздан бўлган кистаси¹,
Шундай қалмоқ айланади майдонда.
Бир-бирига қўлин булғаб боради,
Нашаванд бўлса ҳам бир зўр балоди,
Иккови ҳам кўп олишиб туради,
Мисли ерлар шудгордай бўп қолади,
Нашаванд-да бўғими бўшаб боради.
Бу қалмоқлир жуда номдор хувари²,
Йўқ эди бойқишининг³ ҳадис-хунари.
Кўп олишиб, кам-кам кетди мадори,
Кўринг энди, Қоражондай шунқори,
Қалмоқ билмай қолди, бўлмай хабари,
Алл Қоражон кўкка отиб юборди.
Балки булатка ул бойқиш етишди,
Жуда ҳам ёзганинг⁴ нашаси учди.
Осмондан келиб, ерларга тушди,
Куни битиб, ўлар чоғи етишди.
Фуруллашиб, қолгани кўтарилишиди,
Қоражонбек ёлғиз қиласи ишди.
Иккам тўқсон алпни нобуд қиласи,
Бул алплардан бир Кўкалдош қолади.
Алл Кўкалдош ёлғиз ўзи қолибди,
Қоражон барига ғолиб келибди,
Кун номозгар, энди кеч бўп қолибди,
Курашга ул замон жавоб бўлибди.
Одам тарқаб мазгилига борибди,

Ёзган – гуноҳкор, бечора.
Қанчаси бу ерга ётиб қолибди.
Бир оқшомни шундай қилиб ўткизди,
Номоз вақти эрта-мертан тонг отди,
Чошкада йиғилиб кетганлар кепти...

Шунда кетган томошамон бири йиғилиб: «Кечагидан ҳам бугун қизик бўлар, алпларнинг зўри олишар», – деб турди. Қеча қандай бўлса, бугун

¹ Киста – чўнтак, кисса.

² Хувари – «шумтака, шайтон» мъносидаги енгил сўкиш.

³ Бойқиш – бояқиш, шўрлик.

⁴ Ёзган – гуноҳкор, бечора.

ҳам шундай бўп ўтирди. Қоражонга Алпомиш туриб айтди: «Бугун тушмайсанми майдонга, бугун талаб қилмай турибсан?» «Бугун ҳам туш десанг, тушаман. Тушган билан бундан омон топмайман, лекин бу ҳаддили зўр. Бунга тушсам, икки бошдан ўламан», – деб турибди. Алпомиш чечиниб: «Хайр, ундан бўлса», – деб майдонга талаб қила берди. Қўкалдош алп туриб айтди: «Ўзбак! Сен бундай бўйни йўғонлик қилма, ғариби гўристон бўлиб ўлма. Ҳали ҳам қўйгин. Ҳалак бўп келган йўлингдан қолма...» Бу сўзни эшитиб, Алпомиш Қўкалдошга қараб бир сўз деб турган экан:

Ҳар ким ўз элига бекми, тўрами,
Ўзи ўлмай, киши ёрин берами?
Бунча сўзни лоф урмагин, сен қалмоқ,
Кел энди, майдонда тургин, э аҳмоқ.
...Боғбон бўлсам, қизил гулни терайин,
Ҳар на қисмат ёзилганин кўрайин.
Келгин, қалмоқ, бирга майдон қилайин,
Насиб этса, сенинг додинг берайин.
Сенинг билан майдон қилиб кўрайин,
Зўрлик қилсанг, такдирга тан берайин,
Кўтарилма бир олишиб кўрайин!
Олишсанг, синайсан ўзинг ҳолингни...
Бу сўзни Алпомиш айтиб туради,
Аччиқланиб, бул Қўкалдош туради.
Чечиниб, шу замон белини бувип,
Минордай бўп бул майдонга киради.
...Иккови кеп белма-бел бўп олади,
Белма-бел олишса, айрит бўлади,
Зўр деганинг маълум бўлиб колади.
Шундай бўлди анга Ҳақнинг фармони,
Кўп бўлади ғамли қулнинг армони.
Ҳарчандки чирпинди Бойсиннинг хони,
Йикмоққа келмади бекнинг дармони.
Зўр әкан Қўкалдош жуда бемаъни.
Зўр қилиб, инграницаб шундайин шунқор,
Қўкалдош ҳам бўлди хонга баробар,
Шудгордайин бўлиб қолди бу ерлар,
Жуда ҳам олишди бу икки қайсар.
Иккови қайтмасдан майдон қилади,
Жон бозори кўп олишиб туради.

Иккови баробар келиб қолади,
Йиқмоқقا қуввати бекнинг келмади.
Кўкалдош ҳам Алпомишдан кам эмас,
Мени ўзбак йиқади деб, ғам емас.
Олишар майдонда икки шағал мас,
Иккови ҳам бир-бирига сир бермас.

Ўн минг уйли Қўнғиротнинг қизлари билан, Барчин канизлари билан
томуша қилиб, буларнинг олишганини кўриб, Ҳакимбекка қараб бир сўз
деб турга экан:

Кўкламда очилар боғларнинг гули,
Гулни кўрса, маст бўп сайрап булбули,
Нармода бўлибсиз, бийбобом ули.
Йиқмасангиз бизга беринг навбатти,
Жуда келди Барчин ёрнинг файрати,
Ушлагандан кўкка отмай не бўпти?
Йиқмасангиз, тўрам, навбат тилайин,
Эркак либосини ўзим кияйин.
Бор кучимни билагима жияйин,
Бул қалмоқни пора-пора қиласайин.
Қалмоқ билан, хоним, бўлдинг баробар,
Сизни жуда мазақ қиласар канизлар,
Бу қалмоқни кўкка отсанг не бўлар?
Иш кўрсатсанг, менинг кўнглим топилар.
Бу сўзларни Барчин сулув айтади,
Барчинойга навбат беринг, нетади.
Мендай ойим ушлаб қўкка отади.
Қизлар сизни нармода деб айтади,
Қизларнинг айтгани менга ботади.
Мардлар олишмайди силтаб отади,
Майдон бўлса, иш кўрсатиб кетади,
Бўш одамнинг иши кейин кетади.
Бу сўзимни, хоним, оғир олмагин,
Навбат бергин, сира гина қилмагин.
...Майдон кунда сенга ҳамдам бўлайин,
Мен ҳам энди бир олишиб кўрайин,
Ушласам, қалмоқни нобуд қиласайин,
Оғир олма, тўрам, навбат сўрайин.

Бу сўзларни айтди гул юзли дилбар.
Икки полвон бўлиб турди баробар.
Кўп сўзларни Барчин сулув айтади,
Сўзи Алпомишга ботиб кетади.
Ўтдайин туташиб шунқор кетади,
Файрати ғайратга бекнинг етади.
Ёр сўзиман шердил бўлиб кетади,
Чирпаб Кўкаaldoши кўкка отади,
Анча ер ҳавога чиқиб кетади.
Халойиқлар кўкка боқиб қаради,
Олчи-чикка бўлиб, шундай айланиб,
Алп Кўкаaldoш бул осмондан келади,
Калласиман келиб ерга уради,
Шундай қилиб Кўкаaldoш ҳам ўлади.
Томошамон қалмоқ бўзлаб жўнади,
Қалмоқ ҳалқи шундай зарбни кўради,
Томошамон бари изза бўлади.
...Ҳақдан келган ишга бўйин ийдирди,
Ўн минг уйли элатини жийдирди.
Хабар берди шунда отлар чоптириб,
Намойишга оқ ўтовлар ёптириб.
Барчинойга тўй қилмоқчи бўлади.
Чилбир чўлда тўйни бошлаб қолади.
...Қирқ кунданкай тўйлар охир бўлади,
Бир нечалар уйга қараб жўнади.
Бойбаччалар бекнинг гирдин олади,
Қуёв навкар бўлиб бунда туради.
Ўзбекнинг расими шундай бўлади;
Қизу жувон бари йифилиб келади,
Аёллари тўққиз товоқ қиласди.
Қуёвнинг олдига шундай боради,
Оппорғон таомни навкарлари еб,
Товоғига тилла танга солади.
Ўртага ўт ёқиб қизлар туради,
Салом солиб бекни бошлаб боради.
...Қадимги расими шундай бўлади,
Барчинойни «қиз опқочди» қиласди.
Икки вакил ул мулладан келади,
Келиб қизнинг ихтиёрин сўради.

Уялгандан қабул қилмай туради,
«Қиз сўйлатар» деган расим бўлади.
Қиз гапиртган анча пулни олади,
Барчин вакилини энди беради,
Ҳакимбекни бунда қабул қиласди.

...Бахмал ўтовда чимилдиқ тутиб, куёв навкарлари билан куёвни киргизмоқчи бўлиб, бир неча хотинлар «кампир ўлди» бўлиб, ўлганига бир нима олиб, «ит ириллар» деган расмини қилиб, бунда ҳам бир нима бериб, ҳар замон салом солиб, уйдан ичкари кириб, чимилдиқча ўтириб, олдига дастурхон солиб, ...куёв навкарларга тўппи, рўмол, сарпойлар бериб, куёв навкарлар чиқиб кетди. Барчинни бекнинг... қошига олиб кириб, хотинлар расмини қилиб, «чач сийпатар», «қўл ушлатар»ини қилиб, бир неча янгалар ҳар қайсиси ўз мазгилига кетди.

...Шундай бўп бул орада қирқ кун ўтди. Қирқ кунгача маслаҳат қипётди. Қирқ кундан кейин маслаҳатни бир ерга қўйиб, Бойсари қолди. Ўн минг уйли Қўнғирот Барчин билан кетмоқчи бўлди. ...ўн минг уйли Қўнғирот бари қўчиб, йўлга кириб, Бойсари қайтиб уйига келиб, ёлғиз колиб, калласи ғувуллаб, мусофирилига асар қилиб қолди...

<p>Түшнүшиң ва саболларга жағоз бериши</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Көражоннинг Алпомиш ўрнига ўз ақалари билан кураш тушиши сабабларини изоҳланг. Достонда никоҳ тўйи маросимига оид қандай урф-одатлар келтирилган? Бу урф-одатларнинг бугунги кундаги кўринишларини айтинг.
<p>Таҳлил ва талқин</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Парчадаги воқеалар ва бош қаҳрамон ҳолатини «Ҳис-туйғулар графиги» усули воситасида таҳлил қилинг. Асар композициясига оид фикр билдиринг.
<p>Баҳолаш ва қийёсий таҳлил</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Достонда кўтарилилган муаммолар ҳақида «ПОПС» формуласи орқали фикр билдиринг. 1-ган: Менинг фикримча... 2-ган: ...сабабини мен бундай тушунтираман... 3-ган: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман... 4-ган: Шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки... 2. Достон матнига таянган ҳолда расмлар чизинг ва шу асосда тақдимот ўтказинг.

(1441–1501)

Турк миллати бадиий тафаккурини шакллантиришда, туркий сўзнинг ифода қудратини намойиш этишда, туркийлик руҳини қарор топдиришда ҳеч ким билан солишириб бўлмайдиган даражадаги хизматлар эгаси, туркий халқларнинг буюк фарзанди, йирик мутафаккир шоир, олим ва давлат арбоби, Алишер Навоий милодий 1441 йил 9 февраль Хуросон давлатининг йирик шаҳри Хиротнинг Бонги давлатхона мавзейида хизматчи оиласида дунёга келади.

Алишернинг отаси Фиёсиддин Мухаммад «Кичкина Баҳодир», «Кичик бахши» лақаблари билан машҳур киши бўлиб, темурийлар саройида эътиборли шахслардан эди. Алишернинг онаси Қобулнинг амирзодаларидан Шайх Абу Чангнинг қизи бўлган.

Алишер болалигиданоқ ўзининг ўткир зеҳни зийраклиги, хуш ҳулқи ва тезфаҳмлиги билан тенгдошларидан ажralиб турган. Алишер уч-тўрт ёшидаёқ шеър эшитиш, ўқиш ва ёдлашга қизиқади, шеъриятни бениҳоят севади. У Шарқ адабиётининг машҳур асарларини, жумладан Қосим Анварнинг ғазалларини, Саъдийнинг «Гулистон» ва «Бўстон» асарларини, айниқса, Фаридиддин Атторнинг «Мантиқ ут-тайр» (Қуш нутқи) достонини севиб ўқиёди.

Ёш Алишернинг шеъриятга майл қўйиши тасодифий эмас эди. Алишернинг отаси Фиёсиддин жуда кўп шеър ёд билар, адабий мажлисларда фаол иштирок этар эди. Уни бежиз Кичик бахши деб атамаганлар. Унинг хонадонида ҳам нафис мажлислар бот-бот ўtkазилиб туриларди. Алишерларнинг уйида шеърият мухлислари тез-тез йиғилишиб, ғазалхонликлар қилишарди. Алишернинг шеъриятга муҳаббат қўйишида унинг тоғалари: ўз даврининг таниқли шоирлари Мир Саид Қобулий ва Муҳаммад Али Фарибийларнинг ҳам таъсири катта бўлган.

Илм ва санъатни қадрловчи Фиёсиддин кичкина ўғлининг билим олишига етарлича эътибор қаратди, уни жуда ёшлигига замонасининг машҳур олим, шоир, мусиқашунос ва хаттотлари тарбиясига берди. Алишер ўн икки ёшида отасидан етим қолади ва Хуросон подшоси Абулқосим Бобур

саройига хизматга киради. Абулқосим Бобур адабиёт ва санъатни севар, ижодкорларни қадрлар, ўзи ҳам ғазаллар ёзарди. Маърифатпарвар ҳукмдор Алишерни ўз тарбиясига олади. 1456 йил Абулқосим Бобур ўз пойтахтини Хурсондан Машҳадга кўчиради ва Алишерни ҳам ўзи билан олиб кетади. 1457 йил Абулқосим Бобур вафот этди. Алишер Машҳадда қолиб ўқишни давом эттиради. У туркий ва форс тилларида гўзал ғазаллар битди. Шеърият аҳди унга «зуллисонайн» (икки тил эгаси) лақабини бердилар. Алишер ўзбек тилидаги шеърларида «Навоий», форс тилидаги шеърларида «Фоний» тахаллусини қўллади.

Навоий 18–19 ёшларида Абдураҳмон Жомий билан дўстлашади. Навоийнинг билим савияси, қобилияти ва шеърий иқтидоридан ҳайратга тушган Жомий уни шогирд сифатидагина эмас фарзанддай қадрлайди. Буюк шоир улкан сўфийдан тариқат мақомларини, тасаввуф сирларини ўрганиди. Алишер Жомийни ўзига пир деб ҳисоблайди. Кейинчалик бу икки улуғ шахс ўртасидаги муносабатлар янада мустаҳкамланиб, улкан инсоний яқинликка айланди.

1464 йилларда Навоий Ҳиротга қайтиб келади. У отасидан мерос қолган жойда ижод билан шуғулланмоқчи бўлади, аммо Алишер таҳт учун кураш олиб бораётган Ҳусайн Бойқаронинг мактабдош дўсти бўлганлиги, тоғалари эса Абусаид ҳукмронлигига қарши қаратилган қўзғолонни қўллаб-куватлаганликлари боис подшоҳ уни ҳам таъқиб остига олади ва отасидан қолган меросни мусодара қилиб, Самарқандга кетишига сабаб бўлади. Алишер 1466 йил Самарқандга келади ва у ерда дастлаб бир қадар моддий қийинчиликда яшайди. Шунга қарамай, Самарқанд мадрасаларида таҳсил олади, илм, адабиёт ва санъат аҳли билан танишади. Ўзининг иқтидори, қобилияти билан тез орада обрў қозонади. Алишер яшаган даврда Самарқанд Ҳиротдан кейин иккинчи йирик илмий-маданий марказ ҳисобланар эди. Самарқанд Навоийнинг ҳаёти ва ижодида муҳим аҳамият касб этади.

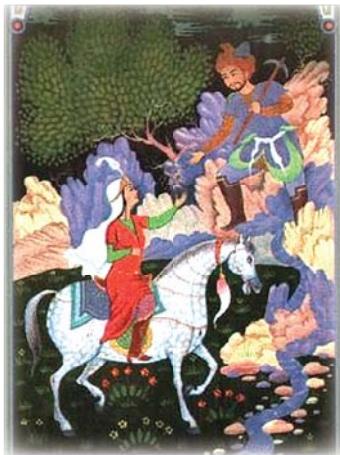
1469 йили Абусаид Мирзо Фарбий Эронга юриш чоғида ўлдирилади. Ҳирот остонасига яқин турган Ҳусайн Бойқаро таҳтни эгаллайди. Янги ҳукмдор Алишер Навоийни Ҳиротга таклиф этади. Навоий Ҳусайн Бойқаронинг таҳтга чиқишига бағишлиб «Ҳилолия» қасидасини битади.

Ҳусайн Бойқаро уни муҳрдорлик вазифасига тайинлайди. Кейинчалик (1472) бош вазир лавозимиға кўтаради, унга «Амири кабир» (Улуг вазир) унвонини беради. Навоий ўз фаолиятини халқ фаровонлигини таъминлаш, мамлакат осойишталигини сақлаш, ҳокимиятни мустаҳкамлаш, фан, адабиёт ва маданиятни ривожлантириш сингари олижаноб ва юксак ишларга қаратади. Улкан ободончилик ишларини

амалга оширишда бевосита қатнашади. Ўнлаб бинолар, работлар қурдиради, каналлар қаздиди. Ҳар йили икки минггача бева-бечорага кийим-кечак, озиқ-овқат улашади. У ўз атрофига ўша замондаги әнг машхур олимлар, санъаткорлар, қурувчилар, нақошлар, шоирлар ва хаттотларни йиғиб, уларга ҳомийлик қиласы.

Бундай хайрли ишлар билан халқа янада яқынлашган Навоийни кўра олмаган айрим кимсалар унга қарши иғволар тарқатадилар. 1476 йил иғволардан қаттиқ чарчаган Алишер Навоий вазириликдан истеъфога чиқишига подшоҳдан изн сўрайди. Унинг бирдан-бир орзуси Ҳаж сафарига бориш ва ижод билан шуғулланиш эди. Подшоҳ унга «муқарраби сulton» (сultonнинг яқини) унвонини беради. Сultonнинг яқин кишиси эса, ҳукмдорнинг ҳар бир фармони юзасидан тўқиз мартагача ўз эътирозини билдиришга ҳақли эди!

Алишер Навоий 1483–1485 йиллар давомида «Хамса» асарини яратди. «Хамса»нинг туркий тилда ёзилиши оламшумул аҳамиятга молик эди. Неча-неча салтанат қуриб, оламни жангворлиги билан қойил қолдирган, мустаҳкам қўргонларни жанг билан эгаллаган туркийлар эндиликда инсониятнинг кўнглини, ҳиссиётини сўз билан забт этишга эришган эди. Ҳар қандай қудратли салтанат ҳам ўткинчи, асл бадиий сўз эса абадийдир. Навоий туркий тилнинг ифода имкониятлари кенглигини, кўнгилнинг әнг нозик ҳолатларини ҳам тасвирлашга қодирлигини илмий ва бадиий асарлари билан исботлади.

ФАРҲОД ВА ШИРИН (Достондан парчалар)

XII

Бу бобда чексиз бойлик ва куч-қудратга эга, аммо бефарзанд Чин хоқонининг армонлари баён этилган.

...Бақо айвони кўп олий эмастур,
Ҳаводисдин¹ жаҳон холий эмастур.

¹ Ҳаводисдин – кутилмаган ҳодисалар, тасодифлар.

Киши гар құлса минг йил подшолик,
Жаҳон мулкига айлаб кадхудолик¹.

Чу тортар оқибат жоми фанони,
Борар дам фаҳм этар бир дамча они.

Шаңеким, күкка чиққай тахту жоҳи²,
Гадоким, тахтагаз³ бўлғай паноҳи.

Бақо туфроғидин силкар замон енг,
Бу доғи ул икиси teng дуур, teng.

Не чеккай кўкка бошни тождоре
Йўқ эрса бир дур андин ёдгоре.

Бу ўтлуғдин эрур бағримда доғим,
Қурутмосун дебон даврон ўчогим.

Бу фоний дайрдин бўлғач хиромим⁴,
Келиб бегонае тутқай мақомим.

Чу Хоқоннинг бу эрди муддаоси,
Ижобат қурбини топиб дуоси⁵.

Шабистонида туғди бир янги ой⁶,
Янги ой йўқки, меҳри оламорой⁷.

Очилди боғида бир оташин вард⁸,
Демайким вард, балким шуълаи дард.

¹ Кадхудолик – ҳукмронлик.

² Жоҳ – амал, мансаб, мартаба.

³ Тахтагиз – «такта кийиз» сўзининг қисқаргани, парча, кигиз маъносида.

⁴ Мисра – «Бевафо дунёдан ўтганимдан сўнг» маъносини беради.

⁵ Мисра «Тилаги ижобат бўлди» деган мазмунни билдиради.

⁶ Мисра «Қоронги ҳаётига ёруғлик кириб келди, яъни фарзанд тугилди» деган мазмунни ифодалайди.

⁷ Меҳри оламорой – оламга оро бергувчи қуёш.

⁸ Вард – атиргул.

Юзинда ишқ асрори ёзилғон,
Ичинда дард таъвизи¹ қозилғон.

Ато ул дурға чин нazzора қилди,
Садафдек оғзи кулмакдин ёйилди.

Сочиб онча жавохир олам ичра
Ки, андин баҳру кон қолиб ғам ичра.

Бу янглиғ ҳукми ом айлаб надийвор²,
Ки, Чин мулкида бўлса ҳарне девор.

Ясалсун борча ойин бирла зебо,
Тутулсун борига иксину дебо³.

Не дебо, борчаси сангину дилкаш,
Хито суратлари бирла мунаққаш.

Халойик ҳер не қилса тергамак йўқ,
Не қилғонни ёмон қилдинг демак йўқ.

XIII

Ки, чун Хоқонға берди фарзанд
Бўлуб ул ҳадя бирла шоду хурсанд.

Жамоли бирла кўнглин айлабон хуш,
Отин қўймоқ сори бўлди рақамкаш.

Жамолидин кўрунгач фарри шоҳи⁴,
Бу фардин ёруди маҳ то бамоҳи⁵.

Бу жавҳарларға чун иснод топти,
Мураккаб айлагач Фарҳод топти.

¹ Таъвизи – кўзтумор.

² Надийвор – сахийларча.

³ Иксину дебо – ипакли, нафис, ҳашамли, кийим.

⁴ Фарри шоҳи – шоҳлик савлати.

⁵ Маҳ то бамоҳи – ойдан балиққача, ердан кўкка қадар маъносида.

...Иши бу янглиғ әрди әл аро фош
Ки то умридин онинг ўтти ўн ёш,

Жаҳонда қолмади ул етмаган илм,
Билиб таҳқиқини¹ касб этмаган илм.

Бўлуб ўн ёшқа умрининг мурури²,
Йигирми ёшча қадду жисму зўри.

Улум авроқи чун бир-бир ёпилди,
Диловарлик силоҳий³ майли қилди.

Чу оз фурсат анга майл әтти зоҳир,
Қаю бир майли қилғоч бўлди моҳир.

Қаро тун гар нишон айлаб Сухони⁴,
Фалакча новакиға ул нишони.

Дебон Турки фалак⁵ отқонда зиҳлар⁶,
Таваҳҳум⁷ торидин очиб гириҳлар⁸.

Қиличи зарбаси олинда ҳар марз⁹,
Шигарф¹⁰ андоқки, сувдин ер аро дарз.

Не ер, тоғики кисват¹¹ қилди хоро¹²,
Бу кисватдин қилиб дарз ошкоро.

...Анга тенг подшолиғ ё гадолиғ,
Гадолиққа тенг этмай подшолиғ.

¹ Таҳқиқини – ҳақиқат қилиш, тагига етиш.

² Мурури – ўтиши, кечиши.

³ Диловарлик силоҳи – ботирлик аслаҳаси, юраклилик қуроли.

⁴ Суҳо – Ҳулкар тўдасидаги энг хира юлдуз.

⁵ Турки фалак – Мирриҳ (Марс) сайёраси.

⁶ Зиҳлар – камон ипи, ёй ипи.

⁷ Таваҳҳум – ваҳимага тушиш, қўрқиш.

⁸ Гириҳлар – тугун, чигал.

⁹ Марз – 1. Ер, обод ер. 2. Чегарадаги ер (вилоят).

¹⁰ Шигарф – 1. Қизиқ, ажаб. 2. Катта, улуг.

¹¹ Кисват – кийим, уст-бош.

¹² Хоро – тошни.

Демонким күнгли поку ҳам күзи пок,
Тили поку сўзи поку ўзи пок.

Мунунгдек тийнати¹ покига лойик,
Дуосин айтибон поки халойик.

Ато юзланмасун деб дарду ранже,
Этиб ҳар кун бошиға садқа ганже.

Вале бир зарра дард ўлғоч падидор²,
Бўлуб ул ганжлар бирла харидор.

Асири дард ичи-ю тоши онинг,
Ки, то ўн тўрт бўлди ёши онинг.

XIV

Фарҳоднинг шабоб³ гулшанидаким, тараб гулбунининг⁴ нишот гуллари⁵ очмоқ маҳалидуур, дард хорлари кўргузмоки ва булбулдек шавқ ўти хорхоридин⁶ фифон тузмоки ва Хоқон бу иштин ғунчадек дилтанг бўлуб, анинг чораси учун тўрт боф тархин солғони ва тўрт қаср бино қилғониким, шояд бу боғлардин мақсад гули топилғай ва ул қасрлардин мурод эшиги очилғой.

Анинг чун бор эди олинда кўп ранж,
Тараб⁷ айёми ҳам эрди аламсанж⁸.

Қачонким айлабон ишратқа оҳанг,
Даме нўш айламакка жоми гулранг.

Нишот⁹ аҳли бўлуб ҳар ён навосоз,
Нишотангез дастон айлаб оғоз.

¹ Тинати – феъл, табиат, ҳулқ.

² Падидор – кўринган, пайдо, бўлган.

³ Шабоб – ўсмирлик.

⁴ Гулбун – гул бутаси.

⁵ Нишот гуллари – курсандчилик гуллари.

⁶ Хорхор – 1. Орзу, ҳаяжон. 2. Фам.

⁷ Тараб – шодлик.

⁸ Аламсанж – алам тортувчи.

⁹ Нишот – шодланиш, курсандчилик.

Сурудиким¹ улусни хуррам айлаб,
Анинг хуррамлигин дарду ғам айлаб.

Не дастон ичра мазкур ўлса Мажнун,
Анинг кўнгли бўлуб албатта маҳзун.

Не алҳон² бўлса бир ғамдин ривоят.
Бўлуб бу ғамдин ул ғамгин бағоят.

Эшитгач ишқу ошиқлик сурудин,
Тия олмай кўзидин икки рудин³.

Бўлуб Хоқон анинг ҳолидин огоҳ,
Тафаккур айлабон тортиб совуғ оҳ.

Ки, невчун дойим ул шод эрмас эркин?
Ҳамиша ғамдин озод эрмас эркин?

...Хито мулкида ҳар навъи ғаройиб Ки,
мумкин бўлмағай андоқ ажойиб.

Суманбарлар⁴ бори зебоу нозук,
Хунарварлар бағоят чусту чобук⁵.

Мушъабидлар сипеҳри бевафо сон⁶,
Ўғурлаб муҳра⁷ кўк тосидин осон.

Чу айлаб лаъб⁸ ҳар найрангсози,
Фалак ҳар лаҳза еб ўн қатла бози⁹.

¹ Суруд – ашула, қўшиқ, кўй.

² Алҳон – хонишлар, ашуладар.

³ Руд – дарё, ариқ, жилға.

⁴ Суманбар – 1. Оқбадан, гўзал. 2. Севгили.

⁵ Чусту чобук – чаққон ва эпчилик.

⁶ Мисра «кўзбойловчилар хунари вафосиз фалак каби ўзгарувчан» маъносини англатади.

⁷ Муҳра – 1. Соққа. 2. Мунҷоқ, тасбих. 3. Шахмат донаси. 4. Тамға, нақш.

⁸ Лаъб – ўйин, найранг, кўнгил очиш.

⁹ Бози – ўйин.

Қилиб тунни ёруғ, кунни қаронғу,
Судин ўт ёндуруб, ўтдин сепиб сув.

Булар бирла дөғи шоҳи жаҳонгир
Чу айлай олмади бу ишга тадбир.

Бўлуб бечора кўп қилди тааммул¹,
Яна бир ўзга иш қилди тахайюл².

Ки, қилғай тўрт олий қаср бунёд,
Бўлуб ҳар фасл бир қаср ичра Фарҳод.

Тузуб ул қасрда ишратқа асбоб,
Фароғат бирла нўш этгай майи ноб.

Ясаб ҳар қасрнинг давринда боғе,
Ки бўлғай ҳар гул андин шабчароғе.

Топиб ул фасл рангин аҳли найранг,
Мувофиқ айлагайлар қасрини ранг.

XVI

Фарҳоднинг Қоран била хоро³ йўнарда муқарни⁴ бўлуб, балки ул ойнинг бу Зухал била қирон қилмоғи ва бу фанда анга соҳиб қиронлиқ эшиги очилмоғи ва Моний қалам мўйидин тасвир фанин қалам-бақалам, балки мў-бамў билмоғи ва жами санойиъ⁵ ва ҳунар дақойиқи⁶ анинг илгига келмоғи ва тўрт йилда тўрт ҳадиқайи ирам⁷ мисол ва тўрт қасри Хаварнақ⁸ тимсолнингким, тўрт фасл муқтазиёти⁹ ранги билан бино қўюлуб эрди, ит-

¹ Тааммул – чукур ўйлаш, теран фикрлаш.

² Тахайюл – хаёл қилиш, хаёлга келтириш.

³ Хоро – қаттиқ тош.

⁴ Муқарни – teng, баробар.

⁵ Жами сантайиъ – барча, жами санъатлар.

⁶ Ҳунар дақойиқи – ҳунарнинг нозик томонлари.

⁷ Ҳадиқаи ирам – Эрам боги.

⁸ Қасри хаварнақ – афсонавий гўзал қаср.

⁹ Муқтазиёт – зарур, керакли нарсалар.

моми¹ ва Хоқоннинг аларни Фарҳодга мусаллам тутуб², анда базми ишрат тузарга эҳтимоми³.

...Не иш сорики солиб кўз ниҳони,
Ниҳону ошкора онглаб они.

Тасарруфлар⁴ қилиб ул навъи мулҳақ⁵,
Ки, бирдин минг бўлуб ул ишга равнақ.

Анингдек қилди хоро йўнмоғин вирд⁶,
Ки, юз Қоран қошида бўлди шогирд.

Гаҳи элдин қилиб андиша пинҳон,
Олур эрди қўлиға теша пинҳон.

Қилиб бир дамда онча иш ниҳони,
Ки, қилғай ўзгалар бир ойда они.

Бу эрди ҳар кун онинг иштиғоли⁷,
Ки, то ул пешада бўлди камоли.

Чу бўлди тўрт йил гардун мурури⁸,
Ясолди тўрт фирмавсу қусури⁹.

Ташида қилди Қоран санъату соз,
Ичинда бўлди Моний нақш пардоз.

Ҳамон алвон¹⁰ билаким тушти тақрир¹¹,
Тузатти ҳар бир эвга¹² нақшу тасвир.

¹ Итмоми – 1. Тамомлаш. 2. Тан бериш қойил қолиш.

² Мусаллам тутуб – топшириб.

³ Эҳтимоми – аҳамият бериш, эътибор қилиш.

⁴ Тасарруф – ихтиёрига олмоқ.

⁵ Навъи мулҳақ – қўшилган кимса, яъни Фарҳод.

⁶ Вирд – қайта-қайта қилмоқ.

⁷ Иштиғол – машгулот, шуғулланадиган нарса.

⁸ Гардун мурури – дунёнинг ўтиши, умр кечиши.

⁹ Фирдавсу қусури – баг ва қасрлари.

¹⁰ Алвон – ранглар.

¹¹ Тақир – 1. Гапирмоқ. 2. Қарорга келиш.

¹² Эв – уй (хона).

Қаламзанға¹ бўлуб сурмак қалам фан²,
Ёнида корфармо³ ҳам қаламзан.

Қаю суратки Моний қилди тимсол,
Анга Фарҳод очти чехра филҳол⁴.

Бу ишни доғи оз фурсатда қилди,
Анингдекким, керак алқисса билди...

---

¹ Қаламзан – 1. Ёзувчи. 2. Котиб, мирза. Бу ерда чизувчи, сураткаш.

² Сурмак қалам фан – қалам суришни чуқур эгаллаган. Яъни моҳир рассом.

³ Корфармо – ишбоши.

⁴ Филҳол – дарҳол.

Түшүнүш өзүнүн өткөрүүлүү

1. «Ақлий ҳужум»: Чин қандай мамлакат? Хоқон ким?
2. Сизнингча, шоху гадони нима тенглаштиради?
Фикрингизни асар матнига таянган ҳолда исботланг.
3. Фарҳодга нима учун шундай исм қўйилганлик сабабини асардан топинг. Ўз муносабатингизни билдиринг.
4. «Кластер» усули орқали Фарҳоднинг қобилият ва истеъоддларини ёритиб беринг.

1. «Жигсо» усулини қўллаб, гуруҳларда асар мазмунини ўзлаштиринг. Назмий баённи насрый баёнга айлантиринг.
2. Фазал устида тадқиқот иши юритинг.

1-гурух	Матннинг асосий ғоясини топинг	
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар	
3-гурух	Фикрингизни расм билан тасвирланг	
4-гурух	Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг	
5-гурух	Тарбиявий хулоса чиқаринг	

Баҳолаш өзүнүн таҳтил

1. Достон бошланиши сизга таниш бўлган қайси асарга ўхшайди. Бу асарларни «Венн диаграмаси» орқали солиштиринг.
2. Навоийнинг «Фарҳод ва Ширин»и бошқа хамсанавислар асаридан фарқи нимада?

XIX

Хоқоннинг ўз гавҳарин хазойин ғаройиби¹, балки ғаройиб хазойиниға² киормоғи ва аниңг кўзига қизил олтун қаро туфроғча кўрунмай, кўзн биллурий дуржға³ тушуб, сувда меҳри ховарийдек⁴, биллурда ойинайи Искандарийға тушгони ва ул кўзгу тилсимидин ғариб суратлар анга юз кўргузуб, кўнгли кўзгу аксиdek изтиробға тушгони.

...Чу бас олий эди меҳмон жаноби,
Бўлуб гавҳар қошида тош ҳисоби.

Бу ишдин мизбонға ажз⁵ ғолиб,
Аниңг кўнгли тилар ашёга толиб⁶.

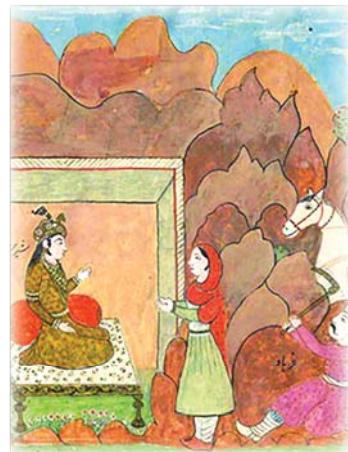
Фаробат махзан ичра чун кўп эрди
Тутуб илгин хазойин ичра кирди.

Хазойин демаким, юз баҳр ила кон,
Тошиб накдини анда улча имкон.

Ададсиз уй бори ганж устида ганж,
Хирад ганжури⁷ арзидин аламсанж...

Чу анда булажаб⁸ кўрди шамойил,
Бўлуб шаҳзода билмакликка мойил.

Деди бас турфадур бу санъату соз,
Денгизким⁹ не дурур бу пардада роз¹⁰?

¹ Хазойин ғаройиби – хазиналарнинг ғаройиби.

² Ғаройиб хазойини – ғаройибликлар хазинаси.

³ Биллурий дурж – биллурдан қилинган қути.

⁴ Меҳри ховарий – Кунчиқиши, шарқ қуёши.

⁵ Ажз – кучсизлик, иложсизлик.

⁶ Толиб – талабгор.

⁷ Хирад ганжури – ақл хазиначиси. Бу ерда «ақл эгаси» маъносида.

⁸ Булажаб – қизиқ, таажжуб, ажабланарли.

⁹ Денгизким – айтингчи.

¹⁰ Роз – сир.

Калиди қайда бўлса, ҳозир айланг,
Очиб қуфлини, сиррин зохир айланг!

Қилиб Хоқон бу маънида мадоро¹,
Равони айлади узр ошкоро².

Ки, бу сандук сиррин кимса билмас,
Калиди йўқтуур, қуфли очилмас.

Ани кўрдунг, билурнинг фикридин кеч,
Ки, биз ҳам кўрдук, аммо билмадук ҳеч.

Эшитгач шоҳ узрин шоҳзода,
Ҳавас савдосини қилди зиёда.

Деди: ҳар ишки қилмиш одамизод,
Тафакқур бирла билмиш одамизод.

Улум ичра манга то бўлди мадхал³,
Топилмас мушкиле мен қилмағон ҳал.

Мунинг ҳам билмагунча аслу будин⁴,
Муайян қилмагунча тору пудин⁵.

Не имконким қарор ўлғай кўнгулга,
Тасалли ошкор ўлғай кўнгулга...

Шаҳ айлаб неча ул ишга назора,
Топилмай ростлиғдин ўзга чора.

Дедиким, қуфлин онинг очтилар бот,
Ичидин чиқти бир раҳшанда миръот⁶.

Сафо⁷ бобида меҳри ховарий ул,
Не меҳр, ойнаи Искандарий ул.

¹ Мадоро – келишиш, юзаки яхши муомола.

² Мирса мазмуни: Узрини очик айтди.

³ Мадхал – кириш, кирап жой.

⁴ Аслу будин – аслини, аслида қандайлигини.

⁵ Тору пудин – ўриш-арқогини, яъни моҳиятини.

⁶ Раҳшанда миръот – ялтироқ, товланувчи ойна.

⁷ Сафо – тиниклик.

Садафда дурри байзо¹ чехр² янглиғ,
Фалак сандуқи ичра меҳр янглиғ.

Ҳамиким нигор айлаб тирозин³,
Ёзіб кейнида махфий барча розин.

Ки, бу миръотким, гетинамодур⁴,
Анга хуршедча⁵ нуру сафодур.

Эрур Искандари Румий нигори,
Жаҳон аҳлиға онинг ёдгори.

Ки, айлаб тўрт юз доно билан жаҳд,
Алардин ҳар бири Афлотунға ҳамаҳд.

Сипеҳр аҳволининг соҳиб вуқуфи⁶,
Жаҳоннинг корбанду⁷ файласуфи.

Таниб афлоку анжум толиин туз⁸,
Бу кўзгу санъатида қўйдилар юз.

Неча йил ранж тортиб bemадоро,
Бу пайкар⁹ нақши бўлди ошкоро.

Бу кўзгуким эрур ҳикмат жаҳони,
Тилисмедур шигарф¹⁰ анда ниҳони¹¹.

Ки, ҳар ким очмогига саъй¹² қилса,
Анинг саъи била бу иш очилса.

¹ Дурри байзо – қуёш дури.

² Чехр – чехра.

³ Нигор айлаб тирозин – сурат билан безаб, зийнатлаб.

⁴ Гетинамо – дунёни кўрсатувчи кўзгу.

⁵ Хуршед – қуёш.

⁶ Соҳиб вуқуфи – билувчиси, хабардори.

⁷ Корбанд – бўйисунувчи, амал қилувчи, бажарувчи.

⁸ Таниб афлоку анжум толиин туз – фалаклар ва юлдузлар тақдирини тўғри белгилаб.

⁹ Пайкар – сурат.

¹⁰ Шигарф – ажойиб, улуг, қизик.

¹¹ Ниҳон – яширин.

¹² Саъй – тиришиш, уриниш.

Келиб кўзгуни ердин олса филҳол,
Сафолиғ чеҳрига кўз солса филҳол.

Неким умрида андин турфароқ иш,
Эмас мумкин, агар худ нўшу гар ниш¹.

Ки, тангри айламиш кўрмакни рўзий,
Қазо² бошиға келтурмакни рўзий.

Бўлур бу кўзгу ичра жилва оро,
Қилурға ғайб³ сиррин ошкоро.

Вале очмоқлиғи мушкилдур асру⁴,
Гудози жисму⁵ ранжи дилдур⁶ асру.

Ангаким тушса очмоқ изтироби,
Бу бўлди ул муаммонинг ҳисоби...

Киши Юнон сори бормоқ керактур,
Инон, ул тоққа бошқормоқ керактур.

Арода қолса уч манзил масофат,
Ул уч манзилда воқедур уч офат.

Бурунғи манзил ичра аждаҳое,
Яраткон тенфи қаҳридин балое.

Икинчи манзил ичра Аҳраман бил,
Анга бедоду офат даъбу фан⁷ бил.

Учинчида тилисми булажаб соз,
Бу иккидин доғи мушкилрак ул роз.

¹ Худ нўшу гар ниш – хоҳ тотли ширинлик, хоҳ заҳарли ниш.

² Қазо – бўладиган иш.

³ Ғайб – илоҳийлик, тақдир.

⁴ Асру – жуда, гоят.

⁵ Гудози жисм – жисмнинг куйиши.

⁶ Ранжи дил – дилнинг азоби, машаққати.

⁷ Даъбу фан – қилиқ, феъл-автор.

Бу уч манзилдин ўткорганга Маҳмил¹,
Дейилгон төг эрур түртинчи манзил.

Бу төг ичра киши қилса гузоре,
Күрар ҳижрон тунидек тийра² форе.

Эрур фор ичра Сүкроти³ ягона,
Дема Сүкрот, Буқроти⁴ замона.

Тирик бор эрса донойи хирадманд,
Очар борғон киши ашколидин⁵ банд⁶.

Ва гар қайди ҳаёт ичра әмастур,
Кишига не ғаразким⁷ мултамасдур⁸,

Таважжух⁹ чун аниңг руҳига қилгай,
Гирихлик¹⁰ риштайи банди¹¹ очилгай.

Үқуғоч шоҳзода қиссани нок,
Бу мушкул ҳаллиға¹² бўлди ҳаваснок.

Онингдек ғолиб ўлди изтироби,
Ки, бу фикр узра борди хўрду хоби¹³.

Чу Хоқон фаҳм қилди муддаосин,
Узотти манъи узра можаросин.

¹ Маҳмил – төг номи, «каждава» маъносини англатади.

² Тийра – қоронги.

³ Сүкрот – қадимги юонон файласуфи.

⁴ Буқроот – қадимги юонон табиби ва файласуфи Гиппократ.

⁵ Ашкол – шакллар, кўриниш.

⁶ Банд – тугун, киshan.

⁷ Ғараз – мақсад, ният.

⁸ Мултмас – илтимос, сўраган.

⁹ Таважжух – хайриҳоҳлик билан қараш.

¹⁰ Гирихлик – тугунлик, бойланган.

¹¹ Риштай банди – тугун или.

¹² Мушкул ҳаллиға – мушкул масалани ечишга

¹³ Хўрду хоби – емоги ва уйқуси.

Нечаким шоҳ кўпрак тутти мавқуф¹,
Вале шаҳзода кўпрак бўлди машғуф².

Ўғулга гарчи мушкул ҳол тушти,
Атоға саъброқ аҳвол³ тушти.

Ўғулга юзлануб андоқ суубат⁴,
Атоға андин ортуғроқ уқубат...

Ойинанинг сиридан воқиф бўлиш истаги Фарҳодга тинчлик бермади. Ўғлининг бу дардда тобора сўлиб бораётганини кўрган Хоқон қўшин тўплаб Юнон саёҳатига йўл олади. Фарҳод юқорида айтиб ўтилган уч шартни бажариб, тўртингчи шарт – Сукрот билан учрашади ва ундан ойнанинг сирини билиб олади. Сўнг уйга қайтиб, хазинага кириб:

Калидин истабон хозиндин⁵ олиб,
Ўзин юз минг бало бандига солиб.

Калид айлаб забона шаклидин тил,
Бўлуб они очар манъиға⁶ қойил.

Тутуб қуфл оғзи зулфинийи маҳкам,
Этиб имо они очмосқа ул ҳам.

Уруб зулфини қуфл ичинда юз печ⁷,
Ки, яъни бу хатарлик фикрдин кеч.

Киши такдирдии бўлмас чу қочиб,
Чиқорди кўзгуни сандуқни очиб.

Кўруб ул навъким миръоти хуршед,
Жаҳонни кўргузуб чун жоми Жамшед⁸.

¹ Мавқуф – тўхтатилган.

² Машғуф – беҳад берилган.

³ Саъброқ аҳвол – қийин, мушкул аҳвол.

⁴ Суубат – қийинчилик, қаттиқчилик.

⁵ Хозин – 1. Хазиначи. 2. Қўриқчи, соқчи.

⁶ Манъ – тақиқ.

⁷ Печ – бураш.

⁸ Жоми Жамшед – қадимги шоҳ Жамшиднинг дунё ҳодисаларини кўрсатувчи сирли кўзгуси.

Тушуб күнглига ҳайратдин шарора¹,
Анинг рухсориға қилди назора.

Не кўрди турфа дашти нозпарвард²,
Кўрунмай сахнида жуз³ сабзаи дард⁴.

Гиёҳи ништар аммо занг тутқон,
Гули эл қони бирла ранг тутқон...

Фалак вазъин⁵ анинг тулони⁶ айлаб,
Жаҳон баҳриға⁷ лангар они айлаб.

Камаргоҳида хайли бениҳоят,
Ясол⁸ тортиб ҳужум айлаб бағоят.

Камарда бир ариқ қозмоққа машғул,
Ариф топиб камар шакли била тул⁹.

Ўзининг шакли бирла навжавоне,
Демаким навжавоне, нотавоне.

Ҳамул хайл ичра айлаб пешаварлик¹⁰,
Демаким пешаварлик, тешаварлик¹¹.

Бу ҳолат ичра пайдо бўлди хайле,
Нечукким тоғ ичинда тунд сайле.

Бори чобуксувору моҳпайкар¹²,
Жавоҳирдин бериб пайкарга зевар¹³.

¹ Шарора – учқун, аланг.

² Нозпарвард – нозланишга ўрганган.

³ Жуз – бошқа, ўзга.

⁴ Сабзаи дард – дард кўкати, ғам ўтлари.

⁵ Фалак вазъин – фалак тузилишини, яратилишини, бичимини.

⁶ Тулон – узунчоқ, чўзилган, узун томон.

⁷ Баҳр – дарё.

⁸ Ясол – саф, қатор.

⁹ Тул – чўзилган, узун.

¹⁰ Пешаварлик – ҳунармандлик.

¹¹ Тешаварлик – тешачилик.

¹² Моҳпайкар – ой суратли, кўриниши ойдай.

¹³ Зевар – безак, зийнат.

Жабинлар¹ гул-гулу киприлари хор,
Қабоқдар кенг-кенгу, оғизлари тор.

Аларға шоҳу сарвар гулъузоре²,
Демайким гулъузоре, шаҳсуворе.

Саманди сайридин кўк тавсани³ ланг,
Қуёш рухсори олинда хижил ранг.

Қуёшға тарҳ⁴ учун ташлаб руху от,
Вале юз қатлаъ ҳар соат қилиб мот.

Солиб оламға ўт бошдин-аёғи,
Жаҳон ўртаб аёғдин-боши доди.

Бўлуб ул хайл ҳар бир уйлаким ой,
Бу ул хайл ичра меҳри олам орой.

Таковар⁵ узра елдин оташангез⁶,
Ҳамул эл сори сурди ел киби тез.

Тамошо айлаю ҳар сори боқиб,
Қаёнким боқиб, ўтлар элга ёқиб.

Чу ногаҳ отфа ул ён майл берди Қи,
Фарҳоди ҳазин тимсоли⁷ эрди.

Анинг рухсорига чун боқти тимсол,
Тани тимсол янглиғ бўлди беҳол.

Яролиғ сайд⁸ янглиғ нола қилди,
Бу янглиғ нола чун қилди, йиқилди.

¹ Жабин – пешона.

² Гулъузор – гул юз.

³ Кўк тавсани – осмон тулпори.

⁴ Тарҳ – шахматда рақибини менсимай, бирор донани олиб ташлаш.

⁵ Таковар – илдам от.

⁶ Оташангез – ўт қўювчи, алангали.

⁷ Тимсол – ўхшаши, сурати, образи.

⁸ Яролиғ сайд – ярадор ов (ҳайвон).

Күрүб Фарҳод ул янглиғ йиқилмоқ,
Хавас қилди ани назора қилмоқ.

Яқинроқ келтурууб күзгү жамолин,
Назора қилди ул маҳрү¹ жамолин.

Чекиб Фарҳод ўз тимсоли янглиғ,
Йиқилди жисми жондин холи янглиғ.

Бўлуб тимсоли янглиғ – оғзи хомуш,
Хамул тимсолидек зойил қилиб ҳуш².

Кўрүб чокарлар³ андоқ қаттиқ аҳвол,
Хабардор эттилар Хоқонни филҳол.

Чу Хоқон англади бу можарони,
Югурди ул тараф йиртиб яқони.

Аноси сочин очиб мўя тортиб⁴,
Ани ўлган согиниб пўя тортиб⁵...

Анинг ҳолиға чун назора айлаб,
Яқо ўрнига кўксин пора айлаб.

Бўлуб парвонадек атрофиға жамъ,
Вале ул ётиб авдоғким ўчук шамъ.

Кўюбон хушсизлик кўйига юз,
Ўзига келмайян бир кеча-кундуз.

Чу тебратти насимии субҳ боғи,
Исидин ҳушиға келди думоғи.

Кўз очиб кўрди боши узра хайлे
Тўкуб кўз ёшидин юз узра сайле⁶.

¹ Маҳрү – ой юзли қиз.

² Зойил қилиб ҳуш – ҳушини йўқотиб.

³ Чокарлар – хизматкорлар.

⁴ Мўя тортиб – йиглаб, фарёд қилиб.

⁵ Пўя тортиб – елиб-югуриб.

⁶ Сайл – сел, қаттиқ ёмғир.

Тутуб сүгин¹ ато бирла аноси,
Муни күргоч, ҳалок этти ҳаёси.

Яқин әрдики тарки ҳуш қилғай,
Яна аввал йиқилғондек йиқилғай,

Туман минг узр қўлмоқ бирла қўпти,
Аёғлариға юз суртуб ер ўпти.

Деди: билмон, не ҳолат даст бермиш,
Ки, сизга мужиб² ушбу мотам эрмиш.

Бу иш гар хўб агар зишт эрди³ бори,
Манга биллаҳ йўқ эрди ихтиёри.

Тутунг маъзурким, расво бўлубмен,
Демай расво бўлубменким, ўлубмен.

Бўлунг ҳуш ботину зоҳирда мендин,
Фуборе асраманг хотирда мендин.

Бу янглиғ зоҳир айлаб кўп малолат,
Берид хотирлариға истимолат.

Кўзи бирла тили гарчи бу сори,
Ва лекин жону кўнгли кўзгу сори.

Алар бу нукталардин шодмона,
Қўпуб⁴ уйларга бўлдилар равона.

Бу янглиғ чун аларға чора қилди,
Яна ул кўзгуга наззора қилди.

Бурунгидек юзи эрди қорангү,
Ҳакимиким ясогондур бу кўзгу.

¹ Сүгин – мотам, аза.

² Мужиб – сабабчи. Бу ерда «айбдор» маъносида.

³ Зишт эрди – хунук, ёмон эди.

⁴ Қўпид – туриб

Тилисмин бўйла қилғондур падидор¹,
Ки, ҳар шакл ондаким бўлгай намудор².

Чу нозирға тамошо ҳосил ўлғай,
Яна ҳосил тилисми ботил³ ўлғай.

Чу Фарҳод ул талабдин бўлди новмид⁴,
Ўзни кўрди ғаму меҳнатда жовид⁵.

Деди чун ўлгали ғамдин ёвушти⁶,
Ки, оҳ иш тушти, аммо саъб тушти.

Агар қилсан ўзумни пора-пора,
Чу матлуб ўлмағай ҳосил, не чора?!

Бурун андинки қуйгай жони зорим,
Жунун⁷ олғай иликдин⁸ ихтиёrim.

Керакдур чораи андиша қилмоқ,
Хирад расмини даъбу пеша қилмоқ.

Такаллуф айлабон бўлмоқ хирадманд
Ки, бўлғай шоҳ кўнгли шоду хурсанд.
Чу пайдо бўлди айлар иш яроғи,
Мену ул дам балойи ишқ доги.

Йўқ эрса эмди бетоқатлиқ этсам,
Бошимни олибон бир сори кетсам...

¹ Падидор – кўринган, пайдо бўлган.

² Намудор – кўринишли.

³ Ботил – бузилган, бузук.

⁴ Новмид – умидсиз, умид узган.

⁵ Жовид – мангур, доимий.

⁶ Ёвушти – яқинлашди.

⁷ Жунун – жиннилик, телбалик.

⁸ Иликдин – қўлдан.

<p>Тушунниш ва сағолларга жағыбод берин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фарҳод ҳақида қандай фикрдасиз? Сизнингча, подшох ўғли шундай бўлиши мумкинми? 2. «Ойнаи Искандарий»нинг яратилиши ва унга хос хусусиятларни достон матнидан топинг. Ҳозирги кунда унинг функцияларини бажарувчи қандай техник воситалар бор? 3. Ойнаи Искандарий Фарҳод тақдирида қандай роль ўйнади?
<p>Таҳлил ва таъқид</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фарҳод кўзгунинг сеҳрини билиш учун берилган шартларни қай йўсинда бажарганини «Қарорлар шажараси» усули асосида изоҳланг. <div style="text-align: center; margin-top: 10px;"> </div> <ol style="list-style-type: none"> 2. «Жунун олғай илиқдин ихтиёрин» мисралар кимга тааллуқли ва мазмунини шарҳланг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Достоннинг ҳозирги кундаги аҳамиятини муҳокама қилиш мақсадида «Комил инсон» тушунчасига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг. <ol style="list-style-type: none"> 1. Битта от сўз туркуми 2. Иккита сифат сўз туркуми 3. Учта феъл сўз туркумига хос сўз 4. Тўрт сўздан иборат гап 5. Мавзуга доир бир синоним 2. «Комил инсон менинг тасаввуримда» мавзуусида эссе ёзинг.

Ўз қисматини ойнаи Искандарийда кўрган Фарҳод тақдирини синаб кўриш учун йўлга отланади. Кўп мاشаққатлардан сўнг Меҳинбону подшолигидаги Арманистонга етиб келади. Башорат қилинганидек, у тоғдан ариқ қазиёттганларга йўлиқади. Уларнинг натижасиз уринишларини кўриб, ёрдам беришга қарор қилади.

Эрур гарбида ул маҳваш¹ макони
Ки, ҳоло Армания дерлар они.

Еридур назҳат² ичра жаннат осо
Анинг ёнида тоги чарх фарсо.

Эрур бу навъ³ ул маҳваш хаёли
Ки, ул манзилда солғой қасри олий.

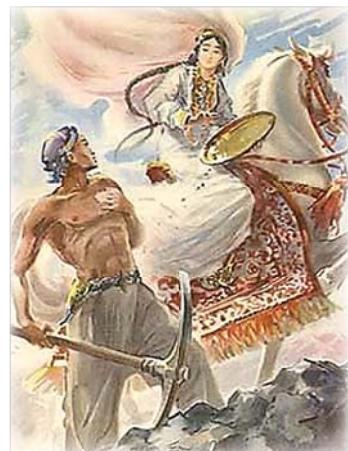
Муҳайё борча рангу бўйи⁴ онинг,
Вале устида йўқтур суйи онинг.

Муҳандислар нечукким чархи сайёр⁵,
Югуртуб чашма суйи сори тайёр.

Топибким бир ариғ қозилса дилжӯ⁶,
Етар ул ҳур қасри олиға сув.

Вале ул чашма то бу қасри офат,
Топибдур ўн йифоч чоғлиқ масофат.

Бу жадвалким, чекибдурлар арода,
Ариқ қозмоқ қилибдурлар ирода.

¹ Маҳваш – ойдай гўзал. Бу ерда Ширин кўзда тутилган.

² Назҳат – кўнгил очиш, ҳузурланиш.

³ Навъ – тур, жинс.

⁴ Рангу бўй – ранги ва ҳиди.

⁵ Чархи сайёр – сайд қилувчи, кезувчи.

⁶ Дилжӯ – кўнгил овловчи, кўнгилга мос.

Буюрмишлар бу хайли нотавонға¹,
Бало тоғида жамъи хаста жонға.

Эрур уч йилки жон тортиб ҳамиша,
Ушолмой қолмади метину теша.

Машаққатдин йигитни эл қори дер,
Ки, қозилмиш икки-уч қори ер.

Бу янглиғ бирла умри Нух топсоқ,
Баданда күпрак ондин рұх топсоқ.

Чу меңнатнинг ҳаду поёни йўқтур,
Туганмаклик бу иш имкони йўқтур.

Гаҳи фарёду афғони чекарбиз,
Гаҳ иш қилмоқ учун жони чекарбиз.

Чу кайфиятни маълум этти Фарҳод,
Алар ҳолига кўнгли бўлди ношод.

Деди: «Бу неча мазлуми ситамкаш,
Фалак бедодидин бўлғон аламкаш.

Ки, вайронлиғларида юз халалдур²,
Агар қилсам мадад воқеъ маҳалдур³.

Хунарни асрабон неткумдир охир,
Олиб туфроққаму кетгумдур охир?!»

Темурчидин тилаб дам бирла кўра,
Белига боғлабон чармин танура⁴.

Дам учин кўраға чун маҳкам этти,
Равон тўқти кўмур, доғи дам этти.

¹ Хайли нотавонға – ночорлар тўдасига.

² Халалдур – камчилик, нуқсон.

³ Мисра «Ёрдам бермоқчи бўлсан айни маҳалдир» маъносини билдиради.

⁴ Танура – темирчилар олдига тутадиган этак, фартук.

Күмирни қилди чун ахгар неким бор,
Тилаб метину теша ҳарнеким бор.

Солиб ахгар аро борин қизитти,
Нече афзор¹ қилди чун эритти,

Хар ўн-ўн бешни бир метин қилиб руст²,
Яна ҳам ончани бир тешай чуст³.

Нече гурза, неча сунбода айлаб⁴,
Камар қозмоқ ишин омода айлаб⁵.

Нихоний борчага андоғ су берди,
Ки, Қорандин нихон ўрганмиш эрди.

Тарааддуудға солиб они бу ахвол,
Улусни гирдида хайрат қилиб лол.

Саволе айлай олмай кимса бир сўз,
Шукуҳидин⁶ тикиб бори анга кўз,

Чу холий айлади афзордин эл,
Равон хоро кесарга боғлади бел.

Кириб ориққа қозмоқ айлади майл,
Қозобошлади қумни ўйлаким сайл⁷.

Кесиб ҳар тешаси қилғоч хароши,
Фалак пили юкидек пора тоши.

Чу метин зарбидин айлаб ситеза,
Қатик хорони айлаб реза-реза.

---

¹ Афзор – қурол, асбоб.

² Руст – мустаҳкам, қаттиқ.

³ Тешай чуст – мустаҳкам теша.

⁴ Сунбода айлаб – қайроқтош, чарх.

⁵ Омода айлаб – тайёрламоқ.

⁶ Шукуҳидин – савлатидан, улуғлигидан, азаматлигидан.

⁷ Сайл – сел.

Анингдек тешадин секриб ушоқ тош
Ки, нозир бир йиғочдин қочуруб бош.

Учуб етканда зарби дасти онинг
Ки, бориб ўн йиғоч фаррасти¹ онинг.

Ҳамул кунўқ² далери хорабур гов³
Муҳайё қилди хоро ичра бир нов...

XXXI

Фарҳоднинг тешаси тошни пора-пора қилмоғ била тоғ бағриға ков-ков солғон садони Ширин эшитгони ва қуёш тоғдин тулуъ⁴ қилғондек ул қўҳи бало⁵ сарвақтиға⁶ етгони ва анинг метини ламъасининг барқи⁷ мунунг хородек кўнглига асар этгони ва қуёш туфроққа нур сочқондек ул хокийга меҳр зоҳир қилғоч, анинг туфроғдоғилардек ўзидин кетгони ва умри қуёши бошиға келгач, анинг ҳаёти шамъи ўчғонига Шопурнинг шамъдек куюб йиғлаб бошиға ўт чиқорғони ва

ўлукни мадҳға солғондек ул қуёш они туфроғдин кўтариб биҳиштосо⁸ манзилига олиб боргони.

Зўр бериб ариқ қазиётган Фарҳод Ширин назарида:

Муқаввас қошида⁹ чин, оғзида банд,
Қадин ғам тоги айлаб қавс монанд¹⁰.

¹ Фаррасти – овози, акс-садоси.

² Ҳамул кун ўқ – шу куниёқ.

³ Далери хорабур гов – шижаотли тошйўнар буқа.

⁴ Тулуъ – чиқиши, балқиши.

⁵ Қўҳи бало – бало, оғат тоги.

⁶ Сарвақти – йўқлаш, кўргани келиши.

⁷ Ламъасининг барқи – чақмоғининг шуъласи.

⁸ Биҳиштосо – жаннатдай, жаннат каби.

⁹ Муқаввас қошида – Қавсга ўхшаш эгик (камон) қошида.

¹⁰ Қавс монанд – қавсга ўхшаб эгик.

Бийикрак ҳайкали аҳли замондин,
Фузуроқ шавкати пили дамондин¹.

Бошида тожварлик фарри² пайдо,
Юзида салтанат нури ҳувайдо³.

Аёғифа синиб хори мазаллат⁴,
Бошини синдурууб санги машаққат⁵.

Жабинида муҳаббат дарди зоҳир,
Узори узра ғурбат гарди зоҳир

Танида бенаволиғдин⁶ асарлар,
Юзида ошнолиғдин хабарлар.

Қўлида тешае, йўқ тешаким гурз,
Бўлуб туфроқ анинг зарбидин Албурз.

Қўруб Ширинни ҳайрат лол қилди,
Таажжуб бир йўли беҳол қилди.

Қўрунгач кўзга мундоқ чехри онинг,
Ичига солди шўриш меҳри онинг.

Гаҳе ашки югуруди шиддатидин,
Гаҳе кўнгли бузулди меҳнатидин⁷.

Очилмасдин бурунроқ пардаи роз,
Яқинроқ сурдию сўз қилди оғоз⁸.

Лабн лаълини гавҳарпош⁹ қилди,
Бу янглиғ нукта дуррин фош қилди¹⁰.

¹ Пили дамондин – бўкирадиган маст фил.

² Тожварлик фарри – подшоҳлик безаги, шоҳлик шавкати.

³ Ҳувайдо – белгили, аён равшан.

⁴ Хори мазаллат – тубанлик тоши.

⁵ Санги машаққат – машаққат тоши.

⁶ Беноволиғдин – чорасизликдан, умидсизликдан.

⁷ Меҳнатидин – қийинчиликдан, машаққатидан, ғамидан.

⁸ Оғоз – бошламоқ.

⁹ Гавҳарпош – гавҳар сочувчи.

¹⁰ Нукта дуррин фош қилди – сўз дурини сочди.

Ки, эй нодир йигит, оғоқ¹ ичинда,
Ягона чархи нилий тоқ² ичинда.

Аён ҳолинда күп, күп булажаблик
Ажабдин ҳам ажаб ранжу тааблик³.

Не сен ўхшаб жақонда бир кишига,
Не қилғон ишинг ўхшар әл ишига.

Бу ишким биз демай бунёд этибсен,
Бағоят күнглумизни шод этибсен.

Бўлур эрдук ҳусули⁴ ичра ожиз,
Ҳунар эрмас, қўлунг кўргузди мўъжиз.

Агар юз қарн узройин⁵ бўлоли,
Нетиб бир кунчилик узринг қўлоли⁶.

Ишинг узрида юз биздек ўтангай,
Не биздин, тенгридин олингга ёнгай,

Тилатти бир табақ бирла жавоҳир,
Деди: муздунг⁷ эмас, эй ишда моҳир!

Қўлуб узр ул табақ бошини очти,
Жавоҳирни анинг бошиға сочти.

Париваш бу фасоҳат⁸ бирла мафтун,
Ўзидин бехабар Фарҳоди мажнун.

Йиқиб жисмини анфоси⁹ шитоби,
Тешиб кўксини кўнгли изтироби.

¹ Оғоқ – дунё, уфқлар.

² Чархи нилий тоқ – кўк гумбази, осмон ости маъносида.

³ Ранжу тааблик – қийинчилик ва машакқат тортган.

⁴ Ҳусули – ҳосил бўлиш, эришиш, қўлга киритиш.

⁵ Юз қарн узройин – юз аср узр айтишни одат қилиш.

⁶ Қўлоли – сўраш, айтиш.

⁷ Муздунг – улушкинг, тегишинг.

⁸ Фасоҳат – чиройли сўлаш.

⁹ Анфос – нафаслар.

Тани титратмадин ором топмай,
Бу беоромлиқ анжом топмай.

Деди: жонпарвар анфосингдин ўлдум,
Унунгдин¹, умр ранжидин қутулдум.

Не англайким, қаю маҳрӯ экансен,
Ичим қон айлаган сенму экансен?

Мени ғурбат аро бечора эткан,
Диёру мулқдин овора эткан.

Чиқиб жоним унунгдин бўлгоч огох,
Юзунгни кўрмай ўлдум оҳ, юз оҳ!

Анингдек оҳ тўфонин чиқорди,
Ки, маҳвашнинг никоби елга борди.

Кўрунгач ул жамоли оламаро,
Анинг матлуби бўлди ошкоро.

Ҳамул эрдики мафтун бўлмиш эрди,
Кўруб кўзгуда мажнун бўлмиш эрди.

Бировким акс кўргач ҳуши кетса,
Ўзин кўргач нетонг, жон таркин этса.

Бировким бўлса майнинг зикридин маст,
Нетонг, ичканда бўлса ер уза паст.

Чу Фарҳод ул пари эрконни билди,
Чекиб ўтлуқ фифон андоқ йиқилди.

Ким, ул ҳолатда Ширин кўргач они,
Гумон қилди магарким чиқти жони.

Анингдек чекти оҳи оташолуд²,
Ки, ойни абр³ аро ёшурди ул дуд...

¹ Унунгдин – овозингдан.

² Оташолуд – ўтли, ёлқинли.

³ Абр – булут.

Түшүнүү ва саволларга жаоб берүү

- Ақлий хужум: «Сув – ҳаёт манбай» деган түшүнчага ўз фикрингизни билдириңг.
- Арманистоннинг асосий ижтимоий муаммоси нимада?
- «Кластер» усули орқали Фарҳод мукаммал ўрганган хунарларини ёритиб беринг.

Таҳтил ва талкүн

- Сизнингча, асарнинг мавзу доирасини аниқ күрсатадиган байтларни насрға айлантириб, иш дафтaringизга ёзиб олинг ва фикрингизни асосланг.
- Асарда қўлланилган шеърий санъатларни аниқлаб, матнга таянган ҳолда жадвални тўлдириңг. Улар нима учун ишлатилганлигини шарҳланг.

Шеърий санъат	Мисра	Шарҳи

Баҳолаш ва қиёсий таҳтил

- Достон ҳақида ўз фикрларингизни «*Тўрт фикр*» усули орқали (бир гап билан) билдириңг.

<i>Фикр</i>	
<i>Далил, исбот</i>	
<i>Мисол</i>	
<i>Хулоса, якун</i>	

- «Йигит кишига етмиш ҳунар оз» мавзусида эссе ёзинг.

Достоннинг бу бобида Хусрав қўлига асир қилиб келтирилган Фарҳод ҳолати ва унинг шоҳ билан мунозараси тасвир этилади.

Адаб бирла ҳаё расмин қилиб фош,
Бурун индуурди мажлис аҳлига бош.

Чу даъди¹ йўқ эди сўрмай демак сўз,
Оғиз сўздин тикиб, тикти қуий кўз.

Шукуҳидин Хусравға етиб тағийир²,
Килиб ишқи ўти қўнглиға таъсир.

Унутти айламакни қатли бедод³,
Анга боқиб такаллум⁴ қилди бунёд.

Деди: қайдинсен, эй мажнуни гумраҳ?
Деди: мажнун ватандин қайда оғах.

Деди: недур санга оламда пеша⁵?
Деди: ишқ ичра мажнунлуқ ҳамеша.

Деди: бу ишдин ўлмас касб рўзи⁶,
Деди: касб ўлса басдур ишқ сўзи.

Дедиким: ишқ ўтидин де фасона!
Деди: куймай киши топмас нишона.

Дедиким: куймагингни айла маълум!
Деди: андин эрур жоҳ аҳли маҳрум!

¹ Даъди – йўқ қилиш. Бу ерда иложисизлик маъносида.

² Тағийир – ўзгартиш

³ Қатли бедод – суриштиrmай қатл этиш, сўровсиз ўлдириш.

⁴ Такаллум – сўзлаш.

⁵ Пеша – касб, ҳунар, одат.

⁶ Ўлмас касб рўзи – кун ўтмас, тирикчилик бўлмас.

Деди: қай чоғдин ўлдунг ишқ аро масть?
Деди: рух эрмас эрди танға пайваст.

Деди: бу ишқдин инкор қилғил!
Деди: бу сўздин истиғфор¹ қилғил!

Деди: ошиққа не иш кўп қилур зўр?
Деди: фурқат куни ишқи балошўр².

Деди: ишқ аҳлининг недур ҳаёти?
Деди: васл ичра жонон илтифоти.

Деди: дилбарингнинг де сифотин!
Деди: тил ғайратидин тумон отин!

Дедиким: ишқиға кўнглунг ўрундуру,
Деди: кўнглумда жондек ёшурундуру.

Деди: васлиға борсен орзуманд?
Деди: бормен хаёли бирла хурсанд.

Деди: жонинши олса лаъли ёди?
Дедиким: ушбуудур жоним муроди,

Деди: кўксунни гар чок этса бебок³?
Деди: кўнглум тутай ҳам айла деб чок!

Деди: кўнглунг фидо қилса жафоси?
Деди: жонимни ҳам айлай фидоси.

Деди: бу ишқ тарки яхшироқдур!
Деди: бу шева ошиқдин йироқдур!

Деди: ол ганжу кўй меҳрин ниҳоний,
Деди: туфроққа бермон кимёни!

Деди: жонингга ҳижрон кинакашдур⁴,
Деди: чун бор васл уммиди хушдур.

¹ Истиғфор – тавба.

² Ишқи балошўр – бало келтирувчи ишқ.

³ Бебок – аямай, парвосиз.

⁴ Кинакашдур – кек сақловчи, душманлик қилувчи.

Дедиким: шаҳға бўлма ширкат андеш¹!
Деди: ишқ ичра тенгдур шоҳу дарвеш!

Деди: жонингға бу ишдин алам бор,
Деди: ишқ ичра жондин кимга ғам бор?

Деди: кишвар² берай, кеч бу ҳавасдин!
Деди: бечора, кеч бу мултамасдин³!

Деди: ишқ ичра қатлинг ҳукм этгум!
Деди: ишқида мақсадумга етгум.

Деди: бу ишда йўқ сендин йироқ қатл,
Деди: бу сўзларингдин яхшироқ қатл.

Нечаким бўлди мушкил сўз хитоби,
Басе осон анга етти жавоби.

Чу Хусрав кўрди бу янглиғ тақаввур⁴,
Такаллум айламак сочқон киби дур.

Бир ўт тушти ичига бехудона⁵,
Ки, оташгоҳидек чекти забона⁶.

Ки, мендек шаҳға мундоқ разл дуни⁷,
Аёгдин-бошқа банд ичра забуни.

Хаётининг ниҳолига синиб шоҳ,
Жавоб айтур не сўрсам буйла густоҳ.

Сиёsat қилғулукдур бу фидойи
Ки, ҳар бир тоғ ила води гадойи.

¹ Ширкат андеш – фикр, ўйда шериклик. Бу ерда «тортишма» маъносида.

² Кишвар – юрт, вилоят.

³ Мултамасдин – илтимосдан.

⁴ Тақаввур – ғазаб билан ҳужум қилиш, сўзлаш.

⁵ Бехудона – ҳушсизларча, девоналардай.

⁶ Оташгоҳидек чекти забона – оташгоҳдай алангада куйди.

⁷ Разл дуни – тубан дунё. Бу ерда тубан, ёмон муносабат маъносида.

Фазаб бирла буюрди шохи ғаддор¹,
Ки, урдилар ҳисор² олинда бир дор.

Кейин боғлаб қадоғлик қўлларин руст,
Бориб чекмаклик они дорға чуст.

Чекилгач уйлаким абри баҳорон,
Улус қилмоғлиғ они тийр борон³.

Неча кун турмоқ ушбу ҳол бирла,
Кўруб халқ они бу аҳвол бирла.

Анинг ҳолидин олмоқ борча ибрат,
Гадолар қилмасун деб шахға ширкат.

Неча кундин сўнг ўт айлаб фурузон⁴,
Тамуғ⁵ ўти киби тафсону⁶ сўзон⁷.

Ўт ичра ташламоқлик уйлаким барқ,
Ки, бўлғай шуъла тўфони аро ғарқ.

Бу янглиғ ўтга ёндумоғлиғ они,
Кул ўлғоч кўкка совурмоғлиғ они.

Бўлуб йўқ даҳр ичидин бори онинг,
Жаҳонда қолмамоқ осори⁸ онинг.

Бўлуб Фарҳод ул сўздин тарабнок⁹,
Кулуб дедиким: эй шохи ғазабнок!

¹ Ғаддор – 1. Алдамчи, хиёнатчи. 2. Золим.

² Ҳисор – қўргон, қалъя.

³ Тийр борон – ўқ ёғдириш.

⁴ Фуруzon – алангали.

⁵ Тамуғ – дўзах.

⁶ Тафсон – жуда иссиқ.

⁷ Сўзон – ёлқинли.

⁸ Осори – асари, белгиси.

⁹ Таранбнок – хурсанд.

Тасаввур қилмон коме¹ тортадурсен,
Адудин² интиқоме тортадурсен.

Ки, не ҳукм айладинг мақсудум улдур,
Не келса ишқ аро беҳбудум³ улдур.

Муродим ишқида ўлмаклик эрди,
Букун муродим тенгри берди.

LII

Фарҳод ҳийла билан ўлдирилгач, «Шириннинг Фарҳод ишқида жон берганин билиб, Мехинбону доги жони ширин таркин қилиб, бу ҳолатда Баҳроми диловарнинг Чин мулқидин қелгани ва бу вақоийъ ваҳшатидин ёруғ жаҳонға қаронғу гўрни таржих қилғони⁴ ва Шеруяи золим амволидин⁵ Фарҳод учун радди мазолим қилиб⁶, Арманда подшоҳи одил тайин этгани ва Чин била Мағрибзамин чериқларига ижозат бериб қайтариб, ўзи зоҳир салтанати таркин этгани ва маънавий салтанатқа етгани»

Бу мотамхона ичра навҳа⁷ пардоз,
Бу янглиғ этти лаҳни⁸ навҳа оғоз⁹.

Ки, чун маҳваш ул уй ичра кириб чуст,
Эшикларни кийирдин¹⁰ боғлади руст.

Мехинбону била хайлу табори¹¹,
Неча чектилар онинг интизори.

¹ Ком – истак, ният, мақсад.

² Аду – душман, ёв.

³ Беҳбуд – яҳшилиқ.

⁴ Таржих қилғони – устун кўргани, юқори қўйгани.

⁵ Амволидин – молларидан.

⁶ Радди мазолим қилиб – зулмни рад этиб, золимни йўқотиб.

⁷ Навҳа – товуш чиқариб йиғлаш.

⁸ Лаҳ – овоз, куй.

⁹ Оғоз – бошланиш, ибтидо.

¹⁰ Кийирдан – ичидан.

¹¹ Хайлу табори – қариндошлар, яқинлар тўдаси.

Таҳаммұлсиз¹ бүлуб уй сори бориб,
Әшик очилмоғондин сүнг құнгориб².

Амори сори қўйдилар қадамни,
Очибон парда, қўрдилар санамни.

Ки, Фарҳоди било ётиб ҳамоғуш,
Қўюбон рўбаррў, дўш-бардўш³.

Кўзию қоши узра, кўзу қоши,
Сари мў бўлмайин зоҳир таҳоши⁴.

Кетиб ул фурқати беҳадду ғоят⁵,
Бўлуб рўзи висоли бениҳоят⁶.

Қучуб ўз ошиқин маъшуқи маҳкам,
Нечукким, ошиқ ўз маъшуқини ҳам.

Фалакда иккисинйнг руҳи поки,
Қолиб туфроққа икки жисми хоки.

Чу Бону қўрди мундоқ турфа ҳолат,
Анга худ бор эди жондин малолат.

Чиқиб гардун сори афғони онинг,
Фифони бирла чиқти жони онинг.

Чу Ширин жони эрди, онсиз ўлди,
Дамеким ўлди онсиз, жонсиз ўлди.

Магар жон кейнича чиқти фифони
Ва ё чиқти фифони бирла жони.

¹ Таҳаммұлсиз – чидамсиз, сабрсиз.

² Құнгориб – қўпориб.

³ Дўш-бардўш – елкама-елка.

⁴ Таҳоши – қўрқиш, чекиниш, ажralиши.

⁵ Мисра: «Чегара билмайдиган айрилиқ кетиб» маъносини билдиради.

⁶ Шеърий йўл: «Тугамайдиган висол кунлари бошланди» мазмунини англатади.

Анинг нахли ҳаёти¹ доғи синди,
Замона күнгли андин доғи тинди.

Ажаб навъ ўлдилар ул нотавонлар,
Фидо бу навъ ўлмакликка жонлар.

Эшиттимким, ҳамул ақшом гурухе,
Риёзат бирла қозғолғон² шукухе.

Ададда қирқ ул хайли кироми³,
Бу янглиғ туш кўрубтурлар тамоми.

Ки, жаннат ичра боғе осмонча,
Мунунгтак боғ аро қасре жаҳонча.

Ҳамул дилқаш чамандин рух олиб қут,
Ҳам ушбу қаср ўлуб бир дона ёқут.

Анинг таърифида кетмак не ҳожат,
Киши учмоғни⁴ васф этмак не ҳожат.

Бу қаср айвони ичра нурдин тахт,
Бу тахт узра ҳариру ҳулладин раҳт⁵.

Чиқиб ул тахт уза Фарҳоду Ширин,
Нечукким гулшан ичра сарву насрин.

Анинг сори ато бирла ано ҳам,
Келиб Бону⁶ мунунг сори яно ҳам.

Жамолу мулқу жоҳи ҳар бирининг,
Бўлуб оламда бўлғоннинг бири минг.

¹ Нахли ҳаёти – ҳаёт дарахти.

² Қозғолғон – қозонилган, қўлга киритилган.

³ Хайли кироми – саховатли кишилар тўдаси.

⁴ Учмоғни – жаннатни.

⁵ Ҳариру ҳулладин раҳт – ҳарир ва нафис кийим, қимматбаҳо жиҳозлар...

⁶ Бону – бу ерда Мехинбону кўзда тутилган.

Алар сүрғон әмишким бу жамоат,
Не құлмишлар әкин тақвию тоат.

Ки, бу қаср ичра манзил айламишлар,
Мунингдек поя¹ ҳосил айламишлар.

Деб әрмиш хозини жаннатки²,
Фарҳод Жаҳонда ишқ тарҳин³ солди бунёд.

Анингдекким кечиб султонлиғидин,
Жаҳон мулки ичида хонлиғидин,

Муроду орзудин тортибон қўл,
Ҳавойи нафс сори тутмайин йўл.

Вужудин ўртаб оташнок ишқи,
Солиб ўт олам ичра пок ишқи.

Кечиб аввал диёру хонумондин,
Вале сўнгра жаҳондин, балки жондин.

Ўтар дам ўйла фоний бўлди мутлақ,
Ким, ул ишқини боқий айлади ҳақ.

Вужудин ўртаб ул сўзу гудози⁴,
Ҳақиқатқа бадал бўлди мажози.

Бақо шахрида султонликқа етти,
Ҳақиқат мулкида хонлиққа етти.

---

¹ Поя – мартаба.

² Хозини жаннат – жаннат соқчиси.

³ Ишқ тарҳин – ишқ биноси.

⁴ Сўзи гудози – эритувчи, куйдирувчи сўзи.

Түшүнүштүү саволларга жаоб бериши	 	<ol style="list-style-type: none"> «Кластер» усули орқали Фарҳод табиатига хос хүсусиятларни аниклаб ёзинг. Хусрав ва Фарҳод мунозараси берилган ўринларни қайта ўқынг. Ўз муносабатингизни билдириңг. Берилган парчага асосланиб очиқ саволлар тузынг.
Газлил ва талыш	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарни ўқиши борасида сизда қандай түйғулар уйғонди ва бу нима билан боғлик? Жавобларингизни асосланг. Асар сюжети қисмларини белгиланг. Асар воқеалари силсиласини «Матннинг денотант структураси» усули орқали ёритинг.
Бағолаш ва күйөсүй таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> «Фарҳод ва Ширин» достонини сиз ўрганган қайси асар билан қиёслаш мумкин? Фикрларингизни «Вени диаграммаси» орқали ифодаланг. Достондаги Фарҳод ва Хусрав мунозарасини сахналаштириңг.

КОМИЛ ИНСОН

Ҳамма даврларнинг оқиллари инсоннинг камолоти, унинг ёвуз ва ярамас майллардан қутулиб, эзгулик тимсолига айланиши тўғрисида ўйлаганлар. Оламни исломий кўз билан кўриб, изоҳлашга интилган тасаввуф таълимоти вакиллари эса ҳар бир инсоннинг етук бўлишини орзу қилибгина қолмай, ўзлари ана шу етукликка интилиб яшашган. Ҳазрати Алишер Навоий ҳам бир умр етукликка – тамомликка эришиш орзусида яшаганлар. У кишининг «Камол эт қасбким» деб бошланадиган қитъасидан тортиб, минглаб мисрали бутун ижодий мероси комил шахс шакллантиришга қаратилган.

Комил шахс ўз шахсий истак, майл ва манфаатларидан баланд тура оладиган, ўзининг ҳаётини Аллоҳ ризолиги йўлига бағишлаган кишидир. Шу маънода, «Фарҳод ва Ширин» достонидаги Фарҳод, Ширин, Мехинбону, Шопур, Баҳром, Хоқон тимсолларини комиллик йўлининг турли босқичларида кетаётган йўлчилар дейиш мумкин. Комил шахс фояси қаердан пайдо бўлган? Жиддий эътибор қилинса, бу ғоя замирауда улкан ҳақиқат ётганлигини ва унинг ўткинчи әмаслигини кўриш мумкин. Чунончи, одам туғилганида бир парчагина этдан иборат бўлади. Умри мобайнода жисми улғаяди, йириклашади. Дунёга келган одамда онг жуда ҳам ривожланмаган бўлади.

Умри давомида шу ривожланмаган ақл ўсиб, олам сирларини англайдиган даражага келади. Худди шу каби, одамнинг руҳи ҳам туғилган пайтидагидан кўра юксакроқ, покизароқ, тозароқ бўлиши лозим. Чунки тупроқдан пайдо бўлган жасад тупроққа қайтганда, Яратганинг ақлидан олинган онг эгасига қайтарилиганда олинган вақтдагидан юксалгани сингари, Аллоҳдан омонатга олинган руҳи ҳам дастлабки ҳолидан баландроқ ҳолда Яратгана қайтарилиши зарур бўлади. Аммо инсон ҳамиша ҳам руҳини юксалтириш, унинг тозалигини сақлашнинг уддасидан чиқавермайди.

«Фарҳод ва Ширин» достонида туғилишидан бошлабоқ, ўзгаларга номаълум бир дард – Аллоҳга муҳаббат билан оғриган Фарҳоднинг комиллик йўли акс эттирилган. Фарҳоднинг бу дунё лаззатларига қизиқмаслиги, аждар, дев, шер сингариларни ўлдириши аслида ҳар бир одамнинг энг ёвуз душмани бўлмиш нафс, кибр, жаҳолатни енгиши, яъни комилликка эришишини кўрсатишга хизмат қилдирилган. Фарҳод севгиси маъжозий, яъни жисмнинг жисмга муҳаббати эмас, балки ҳакиқий ишқ, яъни кўнгилнинг Олий руҳга севгисидир. Шунинг учун ҳам Ширинга етишишнинг ўзи йигитга олий мақсад эмас. Шу боис Фарҳод ўлимдан чўчимайди. Унга ишқнинг ўзи кифоя.

ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР

(1483–1530)

Заҳириддин Муҳаммад Бобуршоҳ ва шоир сифатида туркий халқлар маданияти тарихида ҳам, жаҳон тарихи тараққиётида ҳам муҳим ўрин тулади. Унинг отаси Умаршайх Мирзо Амир Темурга ўғли Мироншоҳдан тарқаган эвара эди. Онаси – Қутлуғ Нигорхоним эса Тошкент ҳокими Юнусхоннинг қизи бўлиб, ўн иккинчи аждоди Чингизхонга бориб тақаларди. Бобур Умаршайхнинг тўнгич ўғли эди. 1483 йилнинг 14 февралида туғилганди. Унга Заҳириддин Муҳаммад деб отқўйишганди. Кейинроқ, Бобур сўзидан у ҳам исм, ҳам тахаллус сифатида фойдаланадиган бўлди.

Умаршайх Мирзо (1455–1494) Фарғона вилоятининг ҳокими бўлиб, Сирдарёning ўнг соҳилидаги Аҳси шаҳрини пойтахт деб тайин этганди. 1494 йилда Қутлуғ Нигорхонимнинг акаси Султон Маҳмудхон ва Умаршайх Мирзонинг оғаси Самарканд подшоси – Султон Аҳмад Мирзо бирлашиб, Фарғонага босқин ясайдилар. Ана шундай таҳликали кунларда Аҳси қўрғонида яшаётган Умаршайх Мирзо жар ўпирилиб кетиб, бутун хобхона-ю¹ хосхонаси² билан тупроқ тагида қолиб ҳалок бўлади.

Отаси ҳалок бўлган таҳликали кунларда Бобур ўн икки яшар ўсмир эди. Ўша давр одатига кўра, ҳокимлик унга ўтди ва у шошилинч Андижонга бориб, юрт ҳимоясини уюштирди. Бола ҳукмдорнинг биринчи ҳарбий юриши омадли бўлиб, унга қарши босқин ясаган амакиси вафот этади, тоғаси эса жиянининг қаршилигини енголмай, Тошкентта қайтиб кетади.

Бобурга баҳт ҳамиша ҳам кулавермайди. Аммо жисмонан ғоят бақувват, ўта иродали, тадбиркор ҳамда улкан истеъододга эга Бобур тақдирдан марҳамат кутиб ўтирумайди. Қонуний ҳокимиятни олиш, туркий ватани

¹ Хобхона – ётоқхон.

² Хосхона – давлат ишлари қилинмайдиган, ҳукмдорнинг шахсий хонаси.

бирлаштириш, уни босқинлардан сақлаш йўлида ҳаракат қиласверади. Са-марқанд, Фарғона, Андижон, Ўш ва бошқа шаҳарлар учун қилинган саноқ-сиз жангларда енгилаверган Бобур Мирзо юртдан ташқарига юриш қилиб, аввал Кобулни, сўнг Ҳиндистонни босиб олади. 1526 йилда Бобур 12 минг аскари билан Ҳинд султони Иброҳим Лўдининг 100 минглик қўшинини енгиб, Ҳиндистонда Буюк темурийлар салтанатига асос солади. Бу салтанат уч юз йилдан ортиқроқ вақт мобайннида Ҳиндистонни бошқарди. Бобурнинг умри ўта нотинч, саргардонликда ўтишига қарамай, ижод билан шуғулланади. Қалби ижодкорлик ва бунёдкорлик билан тўла шоир ўзбек ти-лида гўзал шеърлар яратди, девон тартиб берди. Мусиқа билан шуғулла-ниб, «Чоргоҳ» мақомига «савтлар» битди, янги ёзув – «Хатти Бобурий»ни кашф этди. Етук олим сифатида аruz назариясига оид «Мухтасар» рисо-ласини ёзди, шунингдек, «Мубаййин», «Ҳарфиши», «Мусиқа илми» каби асарлар яратди. Таржимонлик билан ҳам шуғулланиб, Хўжа Ахрорнинг «Волидия» асарини туркий тилга ағдарди. Шоҳ шоир лирикаси ўзининг ранг-баранглиги, фалсафий теранлиги, бадиий етуклиги, тилининг содда-лиги, ифоданинг равонлиги, халқчиллиги билан ажралиб туради.

Бобур буюк саркарда, адолатли шоҳ, улкан салтанат асосчиси сифатида ҳам тарихда қолади. Лекин унинг бадиий даҳоси барча истеъдодларидан устун эди. Унинг дилбар ғазаллари, ғамгин рубоийлари ҳанузгача ўқувчи-ларнинг дилларини қитиқлайди, руҳиятларига таъсир кўрсатади. Шу боис шоҳ шоирнинг битганлари неча асрлардан буён авлодларни қизиқтириб, уларнинг муҳаббатини қозониб келмоқда.

Бобур ижодида «Бобурнома» асари алоҳида аҳамият касб этади. Зоро, Мирзо Бобур ўз кўзи билан кўрган, эшитган ва гувоҳи бўлган воқеалар тасвирини ғоят холис, мардона ва таъсирли тасвирлайдики, бу хилда-ги ижодий тантилик илмда ҳам, бадииятда ҳам ҳанузгача кам учрайди. «Бобурнома» дунёning жуда кўп тилларига таржима этилган.

БОБУРНОМА *(Мемуар асар)* *Алишер Навоий таърифи*

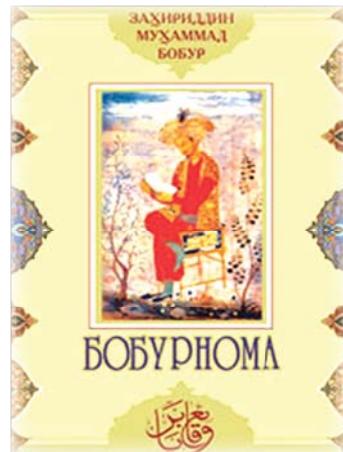
Яна Алишербек Навоий эди, (Ҳусайн Бойқаронинг) беги эмас эди, балки мусоҳиби¹ эди, кичиклигига ҳаммактаб экандурлар. Ҳусусият бисёр экандур. Билмон, не жарима² била Султон Абусаид Мирзо Ҳирий-

¹ Мусоҳиб – сұхбатдош.

² Не жарима – қандай гуноҳ.

дин¹ ихрож² қилди. Самарқандга борди, неча йилким Самарқандда эди. Аҳмад Ҳожибек мураббий ва муқаввийси³ эди. Алишербекнинг мижози⁴ нозук била машхурдур. Эл назокатини давлатининг ғуруридин⁵ тасаввур қилур эрдилар. Андоқ эмас экандур, бу сифат анга жибиллий⁶ экандур. Самарқандга эканда ҳам ушмундоқ нозукмижоз экандур.

Алишербек назири⁷ йўқ киши эрди. Туркий тил била то шеър айтубтурлар, ҳеч ким онча кўп ва хўб айтқон эмас. Олти мансавий китоб назм қилибтур⁸, беши «Хамса» жавобида, яна бир «Мантиқ ут-тайр» вазнида «Лисон ут-тайр» отлиқ. Тўрт ғазалиёт девони тартиб қилибтур, «Гаройиб ус-сигар», «Наводир уш-шабоб», «Бадоеъ ул-васат», «Фавоид ул-кибар» отлиқ. Яхши рубоиёти ҳам бор. Яна баъзи мусаннафоти⁹ борким, бу мазкур бўлғонларга боқа¹⁰ пастроқ ва сустроқ воқеъ бўлубтур. Ул жумладин, иншоларини¹¹ Мавлоно Абдураҳмон Жомийга тақлид қилиб жамъ қилибтур. Ҳосили калом¹², ҳар кимга ҳар иш учун ҳар хатким битибтур, ийғиширубтур. Яна «Мезон ул-авзон» отлиқ аruz битибтур, бисёр мадхул¹³ дур. Йигирма тўрт рубоий вазнида тўрт вазнда ғалат¹⁴ қилибтур. Баъзи буҳурнинг авзонида¹⁵ ҳам янгилибтур, арузга мутаважжих¹⁶ бўлғон кишига маълум бўлғусидур. Форсий девон ҳам тартиб қилибтур. Форсий назмда «Фоний» тахаллус қилибтур, баъзи абёти¹⁷ ёмон

¹ Ҳирий – Ҳирот.

² Ихрож – сургун, бадарға.

³ Муқаввийси – мададкори.

⁴ Мижоз – кишининг ўзига хос табиати.

⁵ Давлатининг ғуруридин – бойлиги билан ғуурланишдан.

⁶ Жибиллий – табиий, туғма.

⁷ Назири – тенги, ўхшаши.

⁸ Олти мансавий китоб назм қилибтур – шеърий йўл билан олти достон ёзган.

⁹ Мусаннафоти – асрлари.

¹⁰ Мазкур бўлғонларга боқа – тилга олингандарга қараганда.

¹¹ Иншо – хат, мактуб.

¹² Ҳосили калом – хуллас калом, сўзниңг қисқаси.

¹³ Мадхулдар – хатоли, нуқсонли.

¹⁴ Ғалат – хато.

¹⁵ Буҳурнинг авзонида – адабий атама, баҳрларнинг вазнлари.

¹⁶ Мутаважжих бўлғон – эътибор берган.

¹⁷ Абёти – байтлари.

эмастур, vale аксар суст ва фурӯдтур¹. Яна мусиқийда яхши нималар боғлабтур. Яхши нақшлари ва яхши пешравлари² бордур.

Аҳли фазл ва аҳли ҳунарга Алишербекча мураббий ва муқаввий маълум эмаским, ҳаргиз пайдо бўлмиш бўлғай. Устоз Қулмуҳаммад ва Шайхи Нойи ва Ҳусайн Удийким, созда саромад³ эдилар, бекнинг тарбият ва тақвияти⁴ била мунча тараққий ва шуҳрат қилдилар. Устоз Беҳзод ва Шоҳ Музаффар тасвирда бекнинг сайъ ва эҳтимоми⁵ била мундоқ машҳур ва маъруф бўлдилар. Мунча бинойи хайрким⁶ ул қилди, кам киши мундоққа муваффақ бўлмиш бўлғай.

Ўғул ва киз ва аҳлу аёл йўқ, оламни тавре фард ва жарида⁷ ўткарди. Авойил⁸ муҳрдор эди, авосит⁹ бек бўлуб, неча маҳал Астроботга ҳукумат қилди, авохир¹⁰ сипоҳиликли тарқ қилди. Мирзодин нима олмас, балки йилда Мирзога куллий¹¹ маблағлар пешкаш қилур эди. Султон Ҳусайн Мирзо Астробод черикидин янғонда¹² истиқболга келди, мирзо била кўрушуб қўпқунча¹³ бир ҳолате бўлди, қўйполмади, кўтариб элттилар. Табиблар асло ташхис қила олмадилар. Тонгласига-ўқ¹⁴ тенгри раҳматига борди. Бир байти ҳасби ҳол¹⁵ воқеъ бўлубтур:

Бу дард илаки ўлармен, мараз чу зоҳир эмас¹⁶,
Табиблар бу балога не чора қилғойлар.

¹ Фурӯд – заиф, паст.

² Пешрав – куйнинг бошланиши, ашула олдидан чалинадиган мусиқа.

³ Саромад – мумтоз, илгор.

⁴ Тақвият – ёрдам, қўллаб-қувватлаш.

⁵ Эҳтимом – ғамхўрлик.

⁶ Бинойи хайр – яхши иморатлар. «Шундай яхшиликлар қилдики» маъносида.

⁷ Тавре фард ва жарида – танҳо, сўққабош.

⁸ Авойил – авваллари⁷

⁹ Авосит – ўрталарида.

¹⁰ Авохир – охира.

¹¹ Куллий – қўп, катта, ҳамма.

¹² Янғонда – қайтганда.

¹³ Қўпқунча – тургунча.

¹⁴ Тонгласига ўқ-роса тонгда, тонгдаёқ.

¹⁵ Ҳасби ҳол – ўз ҳолининг баёни.

¹⁶ Мараз чу зоҳир эмас – нималиги аниқланмаган касаллик.

Түшүнниш өз сөвөлларга жаоб бериш

- Бобур тасвирига кўра Навоий фаолиятига хос жиҳатларни «Кластер» усули бўйича ёритиб беринг.
- Буюк бобомиз ҳақидаги Бобурнинг қайси фикрлари цитатага айланган?
- «Муаммоли вазият»: муаллифнинг Навоий ижодини танқид қилиши буюк бобомиз ҳақидаги фикрларингизни ўзгартирдими?

Таҳлил өз талқин

- Навоий ҳақида асардаги маълумот билан қуи синфда ўрганган маълумотлар орасидаги фарқни изоҳланг. «Инсерт» усули орқали ҳақида фикрингизни изоҳланг.

«V» – биламан

«+» – билмайман

«-» – янги ахборот

«?» – тушунмадим

Баҳолаш өз жиёсий таҳлил

- Бобур таърифига асосланиб, Навоийнинг маънавий портретини чизинг (сўз орқали).
- Бобур ролига кириб Навоийга мактуб ёзинг (эркин мавзуда).

Хусайн Бойқаро таърифи

Шакл ва шамойили: қийиқ күзлук, шер андом бўйлуқ киши эди, Белидин қуи инчка эди. Бовужудким, улуг ёш яшаб, оқ соқоллик бўлуб эди, хушранг қизил яшил абришимни кияр эди. Қора қўзи бўрк қияр эди ё қалпок, Аҳёнан ийдларда кичик сепеч дасторни яп-ясси ёмон чирмон чирмаб, қарқаро ўтағаси санчиб, намозга борур эди.

Ахлоқ ва атвори; Аввал таҳт олғонда хаёли бор экандурким, дувоздаҳ имомни¹ хутбада ўқутғай. Алишербек ва баъзилар манъ қилибтурлар. Сўнг-ралар худ жамиъ ишкучи суннат ва жамоат мазҳаби била мувофиқ эди. Мафосил заҳмати² жиҳатидин намоз қила олмас эди, рўза ҳам тутмас эди. Ҳарроф³ ва хуш хулқи киши эди, Хулқи бир нима гузаророқ⁴ воқиъ бўлуб эди, сўзи ҳам хулқадек эди. Баъзи муомалотта⁵ шаръни⁶ бисёр риоят қилур эди. Бир қатла бир ўғли бир кишини ўлтурган учун қонлиқлариға топшуруб, дорулказоға⁷ йиборди.

Аввал таҳт олғон маҳалда олти етти йил тоиб⁸ эди. Андин сўнгра ичкуга тушти, қирқ йилга ёвуқким Хурсоңда подшоҳ эди, ҳеч кун йўқ эдиқим, намоз пешиндин сўнг ичмагай, vale ҳаргиз сабуҳий⁹ қилмас эди, ўғлонлари ва жамиъ сипоҳига ва шахрига бу ҳол эди, Ифрат била¹⁰ айш ва фисқ¹¹ қилурлар эди.

Шужоъ¹² ва мардона киши эди, Борлар¹³ ўзи қилич тегурубтур, балки ҳар маъракада бордар қилич тегурубтур. Темурбек наслидин ҳеч ким маълум эмаским, Султон Ҳусайн мирзога қилич чопмиш бўлғай. Табъи назми бор

¹ Дувоздаҳ имомни – ўн икки имомни. «Шиа мазҳабига ўтмоқчи эди» дейилмоқда.

² Мафосил заҳмати – бўғин оғриғи.

³ Ҳарроф – улфат.

⁴ Гузаророқ – бекарорроқ, тайинсизроқ.

⁵ Муамалотта – муомалада.

⁶ Шаръни – шаръий қоидаларни.

⁷ Дорулказоға – қози уйи, қозихонага.

⁸ Тоиб – тавба қилувчи. Бу ерда «ичмайдиган» маъносида.

⁹ Сабуҳий – бошогригини қолдириш учун эрталабдан ичиш.

¹⁰ Ифрат билан – ҳаддан ошиқ, керагидан ортиқ.

¹¹ Фисқ – гуноҳ ишлар, бузуклик, ахлоқсизлик.

¹² Шужоъ шижаатли, ботир.

¹³ Борлар – неча бор.

эди. Девон ҳам тартиб қилиб эди. Туркий айтур эди. Тахаллуси «Хусайн» эди. Баъзи байтлари ёмон эмастур, vale мирзонинг девони тамом бир вазнададур. Бовужудким¹, ҳам ёш ва ҳам салтанат била улуғ подшоҳ эди, кичиклардек қўчқор сахлаб, кабутар сахлаб, кабутар ўйнар эди, товуқ ҳам урушқа солур эди.

Султон Ҳусайн мирзонинг замони ажаб замоне эди, аҳли фазл ва беназир элдин Ҳурросон, батахсис² Ҳири шаҳри мамлұ³ эди. Ҳар кишинингким бир ишга машғуллуғи бор эди, ҳиммати ва ғарази⁴ ул эдиким, ул ишни камолға тегургай.

...Султон Ҳусайн мирзо оламдин нақл қилғонда⁵, мирзолардин Бадиуззамон мирзо ва Музаффар Ҳусайн мирзо ҳозир эдилар, чун суюклиқ ўғул Музаффар Ҳусайн мирзо эди ва Муҳаммад Бурундуқ барлос соҳиби ихтиёр бек эди, аткаси эди. Онаси Ҳадичабегим эди, мирзонинг эътиборлик хотуни эди. Мирзонинг эли ҳам Музаффар мирзоға ружуи хили бор эди. Бу жиҳатлардин Бадиuzzамон мирзо тараддуд қилиб келмас хаёлда эди. Музаффар мирзо ва Муҳаммадбек ўзлари отланиб бориб тараддудни мирзонинг кўнглидин рафъ қилиб⁶, Бадиuzzамон мирзони келтурдилар. Султон Ҳусайн мирзони Ҳириға келтуруб, подшоҳона расм ва ойин била бардошт қилиб⁷, мадрасасида дағн қилдилар. Бу фурсатта Зуннунбек ҳам ҳозир бўлди. Муҳаммад Бурундуқбек ва Зуннунбек ва яна Султон Ҳусайн мирзодин қолғон ва бу мирзолар била бўлғон беклар йигилиб, иттифоқ қилиб, Бадиuzzамон мирзо била Музаффар Ҳусайн мирзони Ҳири тахтида баширкат⁸ подшоҳ қилдилар. Бадиuzzамон мирзо эшигида соҳиби ихтиёр Муҳаммад Бурундуқбек. Бадиuzzамон мирзо жонибидин шаҳр доругаси Шайх Али тағойи, Музаффар мирзо тарафидин Юсуф Али кўкалтош. Бу ғарib аре⁹ эди, ҳаргиз подшоҳликта ширкат эшитилган әмас. Шайх Саъдий сўзининг мазмунининг хилофи¹⁰ воқиъ бўлди. Нечукким, «Гулистон»да келтурубтур:

«Даҳ дарвеш дар гилеме бихусбанд ва ду подшоҳ дар иқлиме нагунжанд¹¹».

¹ Бовужудким – шундай бўлса-да, шунга қарамай.

² Батахсис – айниқса, хусусан.

³ Мамлұ – тўла, тўлган.

⁴ Ғарази – мақсади, нияти.

⁵ Оламдин нақл қилғонда – оламдан ўтганда, вафот этганда.

⁶ Рафъ қилиб – қўтариш, йўқ қилиш.

⁷ Бардошт қилиб – кўтариб.

⁸ Баширкат – шерикликка.

⁹ Ғарib аре – гаройиб ҳол.

¹⁰ Хилофи – тескариси.

¹¹ Мазмуни Ўн дарвеш бир гиламга сигади, аммо икки подшоҳ ер юзига сигмайди.

Түшүнүш өзү саболларга жағоб берүү

1. «Ақлий хужум»: Ҳусайн Бойқаро ким?
2. Муаллиф күзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтириңг. Муаллифнинг қаҳрамонга муносабатини ифодалаш усулларини аниқланг.
3. Нотаниш сўзларга эътибор беринг, мазмунини жуфтликда талқин қилинг.

1. Ҳусайн Бойқаро ҳақида билган маълумотлар билан қуийдагича ўртоқлашинг.

«Биламан»

«Билишни
хоҳлайман»

«Билиб олдим»

2. Асар парчасини таҳлил қилиш учун қуийдаги жадвални тўлдириңг.

Энг қизиқ
лавҳалар

Ёдда қолган
жумлалар

Бош қаҳрамонга
маслаҳатингиз

Бахолами өзү күйесий таҳлил

1. Ҳусайн Бойқаро ҳақида фикрингиизни жамлаш учун «Шоҳ ёки шоир» мавзусида эссе ёзинг.

Фаргона тасвири

...Фаргона вилояти бешинчи иқлиминдидур. Маъмуранинг канорасида¹ воқе бўлубтур. Шарқи Кошғар, гарби Самарқанд, жануби Бадаҳшоннинг сарҳади тоғлар, шимолида агарчи бурун шаҳрлар бор экандур мисли Олмолиқ ва Олмоту ва Янгиким, кутубларда² Тарозкент битирлар, мўғул ва ўзбак жиҳатдин³ бу тарихда⁴ бузулубтур, асло маъмура қолмабтур. Мухтасар⁵ вилояттур, ошлиқ⁶ ва меваси фаровон. Гирдогирди тоғ воқе бўлубтур. Гарбий тарафидаким, Самарқанд ва Хўжанд бўлғай, тоғ йўқтур. Ушбу жонибтин⁷ ўзга ҳеч жонибтин қиши ёғий кела олмас. Сайхун⁸ дарёсиким, Хўжанд суйига машҳурдур, шарқ ва шимолий тарафидин келиб, бу вилоянинг ичи бирла ўтиб, гарб сори оқар, Хўжанднинг шимоли, Фанокатнинг⁹ жануби тарафидинким, ҳоло Шоҳруҳияга машҳурдур, ўтуб, яна шимолга майл қилиб, Туркистон сори борур. Туркистондин хейли қуириқ бу дарё тамом қумға сингар, ҳеч дарёға қотилмас¹⁰.

Етти пора қасабаси¹¹ бор: беши Сайхун суйининг жануб тарафида, иккиси шимоли жонибидаги қасабалардан бири Андижондорким, васатта¹² воқе бўлубтур. Фаргона вилоятининг пойтахтидур. Ошлиғи воғир¹³, меваси фаровон, қовун ва узуми яхши бўлур. Қовун маҳалида полиз бошида қовун сотмоқ расм эмас. Андижоннинг ношпотисидин¹⁴ яхшироқ ношпоти бўлмас. Мовароуннахрда Самарқанд ва Кеш қўргонидин

¹ Маъмуранинг канорасида – обод ернинг четида.

² Кутублар – китоблар.

³ Мўғул ва ўзбак жиҳатдин – мўғул ва ўзбек урушлари натижасида.

⁴ Тарихда – бугунги кунда.

⁵ Мухтасар – ихчам, кичкина.

⁶ Ошлиқ – ғалла, дон.

⁷ Жониб – томон, тараф.

⁸ Сайхун – Сирдарёнинг қадимий номи.

⁹ Фанокат – Бинкет, Банокат, Шоҳруҳия номлари билан юритулувчи қалъа-шаҳар. Сирдарёнинг шимолий қирғогида жойлашган.

¹⁰ Қотилмас – кўшилмас.

¹¹ Етти пора қасаба – еттита шахри.

¹² Васат – ўрта.

¹³ Воғир – мўл-кўл.

¹⁴ Ношпоти – нашвати (мева).

сўнгра мундин улугроқ қўргон йўқтур. Уч дарвозаси бор. Арки¹ жануб та-рафида воқе бўлубтур. Тўқиз тарнов² сув кирав. Бу ажабтурким, бир ер-дин ҳам чиқмас. Қалъанинг гирдогирди ҳандақнинг тош ёни сангрезалик шоҳроҳ³ тушубтур. Қалъанинг гирдогирди тамом маҳаллоттур. Бу маҳалла била қалъаға фосила⁴ ушбу хандақ ёқасидоғи шоҳроҳтур. Ови қуши доғи кўп бўлур, қирғовули беҳад семиз бўлур. Андоқ ривоят қилдиларким, бир қирғовулни ускунасини тўрт киши еб тугата олмайдур. Эли туркдур. Шаҳр ва бозорисида туркий билмас киши йўқтур. Элининг лафзи қалам била ростдур.

Ани учунким, Мир Алишер Навоийнинг мусаннафоти бовужудким Ҳирида нашъу намо топибтур⁵, бу тил биладур.

Элининг орасида ҳусн хейли⁶ бордур. Юсуф Ҳожаким мусиқийда машҳурдур, Андижонийдур. Ҳавосининг уфунати⁷ бор. Қузлар эл безгак кўп бўлур.

---

¹ Арк – подшоҳ қароргоҳи, ўрда.

² Тарнов – нов, ариқ.

³ Сангрезалик шоҳроҳ – катта тош, йўл, тошли шоҳкўча.

⁴ Фосила – ажратиб турувчи.

⁵ Нашъу намо топибтур – машҳур бўлган.

⁶ Ҳусн хейли – чиройлилар, ҳусндорлар.

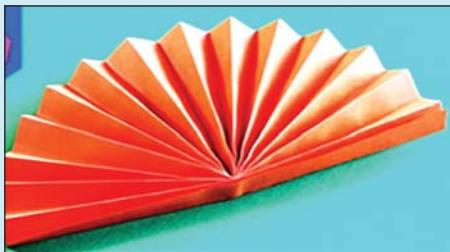
⁷ Уфунат – бадбўй, сассиклик.

Түшнүүш ва саволларга жавоб берүү

1. «Елпигич» усули асосида асар юзасидан очик ва ёпик сүрөклар бекатини уюштириңг.

2. Нима сабабдан муаллиф Фаргона ҳақида мұкаммал маълумотлар қолдирған?

1. «3-2-1» усули асосида парчани таҳлил қилинг.
Асардаги 3 асосий ахборот;
Қийинлик келтирған 2 масала;
Асарда ёққан 1 жиҳат.

2. Парчанинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятими «Концептуал жадвал» график органайзери орқали баҳоланг.

Парча гоясини ёритувчи жиҳатлар	Мухим белги ва тавсиялар		
	«+»	«-»	«?»

Баҳолаш ва қиёсүй таҳлил

1. Парчадан географик билимларни юқори күрсатувчи жиҳатларни топиб, иш дафтaringизга ёзиб олинг. Замонавий Андижон билан фарқини аникланг.

2. Бобур берган маълумотлар асосида Фаргона тасвирини харитасини чизинг.

Самарқанд тасвири

Рубъи маскунда¹ Самарқандча латиф шаҳр камроқдур. Бешинчи иқлиминдидур... Шаҳри Самарқандтур, вилоятини Мовароуннаҳр дерлар. Ҳеч ёғий қаҳр ва ғалаба била мунга даст топмағон учун балдаи маҳфузас² дерлар. Самарқанд ҳазрати амирулмўъминин³ Усмон замонида мусулмон бўлғондур. Саҳобадин Қусам ибн Аббос анда борғондур. Қабри Оҳанин дарвозасининг⁴ тошидадур. Ҳоло мазори Шоҳға⁵ машҳурдур. Самарқандни Искандар бино қилғондур. Мўғул ва турк улуси Семирканд дерлар. Темурбек пойтахти қилиб эди. Темурбекдин бурун Темурбекдек подшоҳ Самарқандни пойтахти қилғон эмастур. Қўргонини фасилнинг⁶ устидин буюрдумким, қадам урдилар, ўн минг олти юз қадам чиқти.

Эли тамом сунний ва пок мазҳаб ва муташарриъ⁷ ва мутадайийин⁸ элдур. Ҳазрати рисолат⁹ замонидин бери ул миқдор аиммаи¹⁰ исломким, Мовароуннаҳрдин пайдо бўлубтур, ҳеч вилояттин маълум эмаским, мунча пайдо бўлмуш бўлғай. Шайх Абумансурким, аиммаи каломиндиндур, Самарқанднинг Мотрид отлиқ маҳалласидиндур. Аиммаи калом икки фирқадур, бирни мотридия дерлар, бирни ашъария дерлар. Мотридия Шайх Абумансурга мансубдур. Яна соҳиби «Саҳиҳи Бухорий» Ҳожа Исломил Хартанг¹¹ ҳам Мовароун-наҳрдиндур. Яна соҳиби «Ҳидоя» ким¹², Имом Абу Ҳанифа мазҳабида «Ҳидоя»дан мўътабарроқ китоби фикҳ кам бўлгой, Фарғона-нинг Марғилон отлиқ вилоятидиндур, ул доҳили Мовароуннаҳрдур¹³.

Маъмураининг канорасида воқе бўлубтур. Шарқи Фарғона ва Кошғар, ғарби Бухоро ва Хоразм, шимоли Тошқанд ва Шоҳруҳияким, Банокат би-

¹ Рубъи маскун – ернинг одамлар яшайдиган қисми.

² Балдан маҳфузас – муҳофаза қилинадиган шаҳар.

³ Амирулмўъминин – мусулмонлар амири.

⁴ Оҳанин дарвоза – Самарқанд дарвозаларидан бири.

⁵ Мазори Шоҳ – Шоҳизинда қабристони.

⁶ Фасил – қалъа девори.

⁷ Муташарриъ – шариатга амал қилувчи.

⁸ Мутадайийин – диёнатли.

⁹ Ҳазрати рисолат – пайғамбар алайҳиссалом.

¹⁰ Аимма – пешволар, олимлар.

¹¹ Соҳиби «Саҳиҳи Бухорий» Ҳожа Исломил Хартанг – «Саҳиҳи Бухарий» китоби- нинг муаллифи Ҳожа Исломил ал-Бухорий.

¹² Соҳиби «Ҳидоя-ким – «Ҳидоя» китоби эгаси Бурхониддин ал-Марғиноний.

¹³ Доҳили Мовароуннаҳр – Мовароуннаҳрга тегишли.

тирлар, жануби Балх ва Тирмиз. Кўҳак суйи¹ шимолидин оқар, Самарқанддин икки курух² бўлғай. Бу сув билан Самарқанд орасида бир пушта³ тушубтур, Кўҳак дерлар. Бу руд⁴ мунинг тубидин оқар учун Кўҳак суйи дерлар. Бу сувдин бир улуғ руд айириб турлар, балки дарёчадур, Дарғам суйи дерлар. Самарқанднинг жанубидин оқар, Самарқанддин бир шаръий⁵ бўлғой. Самарқанднинг боғот ва маҳаллоти ва яна неча тумоноти бу сув била маъмурдур. Бухоро ва Қоракўлгачаким, ўттуз-қирқ йироат⁶ йўлга ёвуқлашур⁷ Кўҳак суйи била маъмур ва мазруъдур. Мундоқ улуғ дарё асло зироаттин⁸ ва имораттин ортмас, балки ёзлар уч-тўрт ой Бухорога сув етмас. Узуми ва қовуни ва олмаси ва анори, балки жамиъ меваси хўб бўлур. Вале икки мева Самарқанддин машҳурдур: себи⁹ Самарқанд ва соҳибийи¹⁰ Самарқанд. Қиши маҳкам совуктур, қори агарчи Қобул қорича тушмас. Ёзлар яхши ҳавоси бор, агарчи Қобулча йўқтур.

Темурбекнинг ва Улуғбек Мирзонинг имороти ва боғоти Самарқанд маҳаллотида кўптур. Самарқанд арқида Темурбек бир улуғ кўшк солибтур, тўрт ошёнлиқ, Кўк саройға мавсум ва машҳур¹¹ ва бисёр олий имораттур. Оҳанин дарвозасига ёвуқ қалъанинг ичида бир масжиди жумъа солибтур, сангин¹², аксар Ҳиндустондин элтган сангтарошлар анда иш қилибтурлар. Масжиднинг пештоқи китобасида¹³ бу оятни «Ва из ярфау Иброҳимал-қавоида (ило охириҳи)»¹⁴ андоқ улуғ хат била битибтурларким, бир курух ёвуқ ердин ўқуса бўлур. Бу ҳам бисёр олий имораттур. Самарқанднинг шарқида икки боғ солибтур, бириким йироқроқтур, Боғи Бўлдукур, ёвуқроғи Боғи Дилкушодур. Андин Феруза даврозасигача хиёбон қилиб, тарафида терак йироатлари эктурубтур. Дилкушода ҳам улуғ кўшк солдурубтур, ул кўшкта Темурбекнинг Ҳиндустон урушини тасвир қилибтурлар. Яна Пуштай Кўҳакнинг доманасида¹⁵ Конигилнинг қора суйининг устидаким, бу сувни Обираҳмат дерлар, бир боғ солибтур. Накши жаҳонға мавсум. Мен кўрган

¹ Кўҳак суйи – Зарафшон дарёси.

² Курух – масофа ўлчови: тўрт минг газ.

³ Пушта – тепалик.

⁴ Руд – ариқ, канал.

⁵ Шайй – масофа ўлчови: 2-3 километр.

⁶ Йироат – масова ўлчови: тахминан 8 километр.

⁷ Ёвуқлашур – яқинлашади.

⁸ Зироат – дехқончилик.

⁹ Себ – олма.

¹⁰ Соҳиби – узум нави.

¹¹ Кўк саройға мавсум ва машҳур – Кўксарой номи билан машҳур.

¹² Сангин – тошли, тошлоқ. Тош йўнувчилар «сангтарош» дейилади.

¹³ Пештоқи китобаси – бинонинг олд томони тепасидаги ёзув.

¹⁴ Маъноси – «Ва мана, Ибраҳим уйнинг асосинии кўтарди...» («Қуръон», «Бақара» сураси. 126-оятидан).

¹⁵ Доманасида – этагида.

маҳалда бу бөг бузулуб әрди, оти беш қолмайдур әди. Яна Самарқанднинг жанубида Боги Чанордур, қалъаға ёвуқтур. Яна Самарқанднинг қўйи ёнида Боги Шамол ва Боги Биҳишттур. Темурбекнинг набираси, Жаҳонгир мирзонинг ўғли Мұхаммад Султон мирзо Самарқанднинг тош қўргонида – Чақарда бир мадраса солибтур. Темурбекнинг қабри ва авлодидин ҳар кимки Самарқандта подшохлик қилибтур аларнинг қабри ул мадрасададур.

Улуғбек мирзонинг иморатларидин Самарқанд қалъасининг ичидаги мадраса ва хонақоҳдур. Хонақоҳнинг гунбази бисёр улуғ гунбаздур, оламда онча улуғ гунбаз йўқ деб нишон берурлар. Яна ушбу мадраса ва хонақоҳга ёвуқ бир яхши ҳаммом солибтур, Мирзо ҳаммомиға машҳурдур, ҳар навъ тошлардин фаршлар қилибтур¹. Хуросон ва Самарқандта онча ҳаммом маълум эмаским, бўлғай. Яна бу мадрасанинг жанубида бир масжид солибтур, масжиди Муқатташ дерлар. Бу жиҳаттин Муқаттагъ дерларким, қитъа-қитъа йифочларни тарош қилиб, ислими² ва хитоий нақшлар солибтурлар, тамом деворлари ва сақфи³ ушбу йўсунлуктур. Бу масжиднинг қибласи била мадраса қибласининг орасида бисёр тафовуттур. Голибо, бу масжид қибласининг самти⁴ мунахжим тариқи⁵ била амал қилибтурлар. Яна бир олий иморати Пуштаи Кўҳак доманасида расаддурким⁶, зич⁷ битмакнинг олатидур⁸. Уч ошёнлиkdir. Улуғбек мирзо бу расад била Зичи кўргонийни битибтурким, оламда ҳоло бу зич мустаъмалдур⁹. Ўзга зич била кам амал қилурлар. Мундин бурун Зичи Элхоний мустаъмал эдиким, Хожа Насир Тусий Ҳалокухон замонида Мароғида расад боғлатибтур. Ҳалокухондурким, Элхон ҳам дерлар. Голибо, оламда етти-сақкиз расад беш боғламайдурлар. Ул жумладин бир, Маъмун халифа расад боғлабтурким. Яна бир Ҳиндустонда рожа Бикраможит ҳиндуд замонида Ўжин ва Даҳордаким, Молва мулкидур, ҳоло Мандуга машҳурдур. Яна бир расад қидибтурдар, ҳоло ҳиндулариинг мустаъмал Ҳиндустонда ул зичдур. Бу расадни боғлагони минг беш юз саксон тўрт йилдур. Бу ул зичларға боқа ноқисроқтур¹⁰.

Яна пуштаи Кўҳакнинг доманасида ғарб сари бөге солибтур. Боги Майдонға мансуб. Бу бөгнинг ўртасида бир олий иморат қилибтур. Чилсутун¹¹

¹ Фаршлар қилибтур – йўнилган силлиқ тош билан қоплаган.

² Ислими – ўсимликсимон (бўртма ёки чизма) нақш тури.

³ Сақф – шифт.

⁴ Самт – томон.

⁵ Мунахжим тариқи – астроном услуби (Матн мазмуни: Афтидан, бу масжид қибласини белгилашда астроном услубига амал қилганлар).

⁶ Расад – Расадхона, Улуғбек обсерваторияси.

⁷ Зич – юлдузлар ҳолатини кўрсатувчи жадвал.

⁸ Олат – қурилма, асбоб.

⁹ Мустаъмал – қўлланади, амалда.

¹⁰ Ноқис – нуқсонли.

¹¹ Чилсутун – луғавий маъноси: қирқ устун.

дерлар, ду ошёна¹, сутунлари тамом тошдин. Бу иморатнинг тўрт бурчида тўрт манордек буржлар² қўпорибтурларким, юқорига чиқар йўллар бу тўрт бурждиндуру. Ўзга тамом ерларда тошдин сутунлардур. Баъзиний морпеч хиёра³ қилибтурлар. Юққориги ошёнининг тўрт тарафи айвонидур, сутунлари тошдин. Ўртаси чордара⁴ уйдур. Иморат курсисисни⁵ тамом тошдин фарш қилибтурлар. Бу имораттин пуштаи Кўҳак сари доманада яна бир боғча солибтур, анда бир улуғ айвон иморат қилибтур, айвоннинг ичидаги бир улуғ тош таҳт қўюбтур, тўли⁶ таҳминан ўн тўрт-ўн беш қари⁷ бўлгой, арзи⁸ етти-секкиз қари, умқи⁹ бир қари. Мундоқ улуғ тошни хейли йироқ йўлдин келтурубтурлар. Ўртасида дарз бўлгойдур. Ушбу боғчада яна бир чордара солибтур, изораси¹⁰ тамом чиний, Чинийхона дерлар. Хитойдин киши йибориб келтурубтур, Самарқанднинг қалъасининг ичидаги яна бир қадимий имораттур, масжиди Лақлақа дерлар. Ул гунбазнинг ўртасида ерга тепсалар, тамом гунбаздин лақ-лақ ун келур, ғариф амредур¹¹, ҳеч ким мунинг сиррини билмас.

Самарқанд шаҳри ажаб ораста шаҳредур, бу шаҳрда бир хусусияте борким, ўзга кам шаҳрда андоқ бўлгай. Ҳар ҳирфагарнинг¹² бир бошқа бозори бор, бир-бирларига махлут¹³ эмастур, тавр расмединур¹⁴. Хуб нонватақлари ва ошпазликлари бордур. Оламда яхши қоғоз Самарқанддин чикар. Жувози қоғозлар суйи тамом Кони гилдан келадур. Конигил Сиёҳоб¹⁵ ёқасидадурким, бу қора сувни Обираҳмат ҳам дерлар.

¹ Ду ошёна – икки қаватли.

² Бурж – қалъа ёки қўргоннинг бурчакларида қуриладиган минорасимон бино.

³ Морпеч хиёра – илон изи шаклидаги нақш кўриниши.

⁴ Чордара – тўрт томони эшикли.

⁵ Иморат курсиси – пойдевор.

⁶ Тўли – бўйи, узунлиги.

⁷ Қари – қарич.

⁸ Арзи – эни.

⁹ Умқи – чуқурлиги.

¹⁰ Изора уй деворининг ер ва точка орасидаги қисми ва шу қисмга копланадиган қоплама.

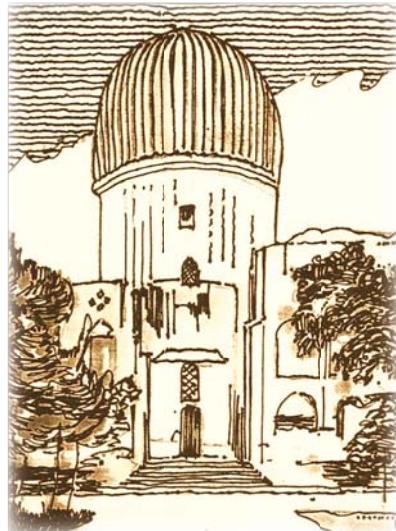
¹¹ Ғариф амре – гаройиб, ҳайратланарли иш.

¹² Ҳирфагер – ҳунарманд.

¹³ Махлут – аралаш.

¹⁴ Тавр расмединур – ажойиб расм (одат).

¹⁵ Сиёҳоб – Қорасув.

Самарқанднинг яна бир матои қирмизи маҳмалдурким¹, атроф ва жавонибқа² элтарлар.

Гирдогирдида яхши ўланглари³ бор. Бир машҳур ўланг Конигил ўлангидур. Самарқанд шаҳридин шарқ тарафидадур, бир нима шимолға монил, бир шариъий бўлгой. Қорасувким, Обираҳмат ҳам дерлар, Конигилнинг ўртасидин оқар, етти-секкиз тегирмон суйи бўлгой. Бу сувнинг атрофи тамом обгирдур⁴. Баъзи дерларким, бу ўлангнинг асли оти Кони обгир экандур, vale тарихларда Конигил битирлар, хейли яхши ўлангдур. Самарқанднинг салотини⁵ ҳамиша бу ўлангни қўруқ⁶ қилурлар. Ҳар йил бу ўлангга чиқиб, бир ой-икки ой ўлтурурлар. Бу ўлангдин юқорироқ шарқи жануб сари яна бир ўланг воқе бўлубтур: Хон юртига мавсум⁷, Самарқанднинг шарқидур. Самарқанддин бир йифоч бўлгай. Бу Қорасув анинг ораси била ўтуб, Конигил борур. Хон юртида бу Қорасув андоқ юққоридин эврулуб⁸ келибтурким, ичида бир ўрду тушгунча ер бўлгай. Чиқар ери хейли тор воқе бўлубтур. Бу ернинг сарфасини⁹ кўзлаб, Самарқанд муҳосараси¹⁰ неча маҳал мунда ўлтурууб эди. Яна бир ўланг Бўдана қўруғидур, Дилкушо боғи била Самарқанд орасида воқе бўлубтур. Яна бир Қўли мағок¹¹ ўлангидур, Самарқандтин икки шаръийға ёвушқай, гарб сариидур, бир нима шимолға мойил, Бу ҳам тавр улангедур. Бир ёнида бир улуғ кўл воқе бўлубтур, бу жиҳаттин Қўли мағок ўланги дерлар. Самарқанд муҳосарасида мен Хон юртида ўлтурғонда бу ўлангда Султон Али Мирзо ўлтурууб эди. Яна бир Қўлба ўлангидур, бу муҳтасарроқ ўлангдур. Шимоли Қўлба кенти¹² ва Қўҳак дарёси, жануби Боғи Майдон ва Дарвеш Муҳаммад тархоннинг¹³ чорбоғи, шарқи пуштаи Қўҳак.

¹ Қирмизи маҳмал – қизил баҳмал (мато).

² Жавониб – томонлар.

³ Ўланг – яйлов, ўтлок.

⁴ Обгир – кўл, сув босган ер.

⁵ Салотин – султон сўзининг кўплиги: султонлар, шоҳлар.

⁶ Қўруқ – ёзлик истироҳатгоҳ, қўриқхона.

⁷ Хон юртига мавсум – Хон юрти деб юритилади.

⁸ Эврулуб – айланиб, буралиб.

⁹ Сарфа – фойда, манфаат.

¹⁰ Муҳосара – қамал.

¹¹ Мағок – чукӯр.

¹² Кент – қишлоқ.

¹³ Тархон – хизматлари учун подшоҳ томонидан солик ва тўловлардан озод қилинган шахс.

<p>Түшүнүш өсөв саболларга жағын берүүш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Парча мазмунини қайта ҳикоя қилинг. Қайси буюк инсонлар түғрисида маълумотлар келтирилган? Муаллифнинг иморатларга хос хусусиятларни тасвирилаган ўринларга эътибор беринг. Адаб, асосан, қандай жиҳатларга ўз диққатини қараттган?
<p>Таҳлил өсөв талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Парчани «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.<ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – парча мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; аниқлаш – берилган парчанинг қайси банди энг муҳим әканлигини далилланг; боглаш – берилган маълумотларни тарих, география билан боғланг; хуласалаш – асарда кўтарилилган масалаларни якунланг. Самарқанднинг бошқа шаҳарлардан фарқ қиласидиган жиҳатларини аниқлаш учун гурӯҳда харита чизинг.
<p>Баҳолаш өсөв қиёсүй таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Парчадаги тасвиirlарни замонавий географик маълумотлар билан солишириинг ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг. Асрлар оша Бобур тасвирилаган шаҳар қиёфалари қанчалик ўзгарган? Тақдимот тайёрланг.

МЕМУАР АСАР

Мемуар французча сўз бўлиб, «эсдаликлар» маънисини билдиради. Муаллифнинг ўзи қатнашган ёки ўз кўзи билан кўрган воқеалар ҳикоя қилингандар мемуар асар дейилади. Бобурнинг «Бобурнома», Ойбекнинг «Болалик», А. Қаҳҳорнинг «Ўтмишдан эртаклар» сингари асарлари мемуар асарлар сирасига киради.

Воқеалар, одамлар ҳақидаги маълумотларни бериш йўсинига кўра мемуар асарлар кундаликларга ўхшайди. Тўқималарнинг йўқлиги, хронологияга амал қилинганилиги, далилларга бойлиги жиҳатидан эса илмий асарларга яқин туради. Мемуар асарларни тарихий ва бадиий тарзда икки турга ажратиш мумкин. Бу ҳол тарихий мемуарларда бадиийлик, бадиий ёдномаларда эса тарихийлик белгилари бўлиши мумкинлигини инкор этмайди.

Мемуар асарларда ҳикоячи-муаллиф тасвир марказида туради. Бу жиҳатдан «Бобурнома» диққатга сазовор. Чунки унда тасвирланган барча воқеаларда ё муаллиф қатнашган ёки унинг нуқтаи назари ҳал қилувчи ўрин тутган. Асарда Бобур тасвир ҳақиқати йўлида ўзини ҳам, яқинларини ҳам аямайдиган мард ва дилбар шахс сифатида намоён бўлган. «Бобурнома» мемуарида сохталик, сунъийлик мутлақо сезилмайди.

II БҮЛИМ

**ЁНИБ, ЎЗГАЛАРНИ УЙГОТМОҚ
НЕ БАХТ**

АМИРИЙ

(1787–1822)

Ўзбек адабиёти тарихида «Қўқон адабий муҳити» деб аталадиган эстетик ҳодисанинг асосчиси, Қўқон хони (1810–1822), иқтидорли шоир ва кучли сиёсий арбоб Умарбек 1787 йилда минг уругининг хонлик таҳтига даҳлдор вакилларидан бири Норбӯтабий хонадонида туғилди. Замонасининг тасаввуф илмидан яхши хабардор етук устозларидан бўлмиш Муҳаммад Ёқуб қўлида жуда чуқур таҳсил кўрган. Шу сабаб Умархон ёзган асарларида сўфийлик излари якъол кўзга ташланади.

Умархон Амирий тахаллуси билан ижод қилган. Унинг ўзи ижод билан шуғулланибина қолмай, ўз даври ижодкорларига қилган ҳомийлиги ҳам алоҳида аҳамият қасб этади. Унинг даврида Увайсий, Нодира, Дилшод Барно сингари аёл шоираларнинг ижод қилишига имкон туғдирилди. Шунингдек, Ақмал, Гулханий, Махмур, Фазлий, Мушриф, Мирзо Қаландар, Мулла Абдукарим, Хон ва бошقا бир қатор шоирлар ижоди равнақ топди. «Мажмуат уш-шуаро» тазкираси Амирий ҳомийлигига дунёга келди. Унинг саройи маърифат ва ижод аҳли учун очиқ эди.

Амирий Алишер Навоийга эргашиб, ундан кучли таъсирланган ҳолда ижод қилди. Айни вақтда, унинг ўз услуби, ўз ифода йўсини бор эди. Шу жиҳатлар унинг асарларини бугунги кун ўқувчисига ҳам ўқимишли қиласи. У ҳаётлигига бир девон тартиб берган шоирдир. Амирий машҳур шоира Нодирабегимнинг умр йўлдоши ва Хон тахаллуси билан шеърлар ёзувчи Мадалихоннинг отаси эди.

Амирий ҳукмдор сифатида ҳам қатор хайрли ишларни амалга оширган. Чунончи, у ҳозирги Андижон вилоятига қарашли Шахрихон шаҳрига асос солган. Бир неча қишлоқлар бино қилди. Бир қатор ариқлар қаздириб, янги ерлар очдириб, халқининг ҳаётини яхшилашга уринди.

Шоир Амирий 1822 йилда 35 ёшида вафот этди.

Ғазаллар

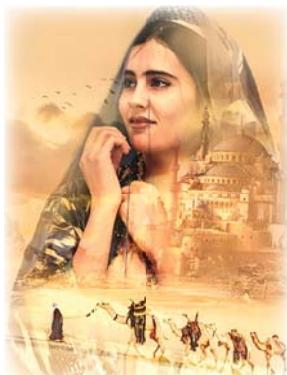
Қизартыб чехра майдин ошиқи зорингни күйдирма,
Юзингга бодадин ўт солма, гул узорингни¹ күйдирма.

Ёнар ўтға хусумат айласа бўлгайму, эй зоҳид,
Мұхаббат аҳлиға дам урма, дасторингни күйдирма.

Эрур саргаштаи мақсуди имон ёр гисуи²,
Кириб зоҳид сўзиға ушбу зуннорингни³ күйдирма.

Белу оғзи хаёлин муғтаним⁴ бўлмайсан эй кўнгул,
Наким йўқдир анга шукр айла, йўқу борингни күйдирма.

Ўлимдин ҳам эрур шўрроқ рашк ўти ошиқға,
Боқиб ағёрға бу хаста афкорингни күйдирма.

Гулу рухсор савдосида, жоно хоро бўлмишман,
Тароват берма бу гулзорға хорингни күйдирма.

Амир, ошиқларға яъси⁵ мұхаббат ҳам вафодинdur,
Боқиб ҳар дилрабоға рашқдин орингни күйдирма.

Табибо, шарти ўйнаб ичарга бермоғин яндим⁶,
Лабидин талху ширин сўз эрур доруи гулқандим.

Агар ишқингни таркин қилмасам хор этма, эй золим,
Юзингни музҳафидин эрди бу сўзда савгандим.

Кел, эй машшота, раҳм эт, ёр зулфиға тароф урма,
Эрур жон риштасидин они ҳар торига пайвандим,

Лабидин ком топдим, эй Масихо, урмагал дамким,
Мани бир сўз ила тиргузди ул шакархандим,

Балодур зулфи пуртоби⁷, Амир, андин кўнгул узма,
Ки ҳар торига бир пайванд зрур пайван-пайвандим.

¹ Узор – юз, чехра.

² Гису – соч.

³ Зуннор – насронийлар белбоғи.

⁴ Муғтаним – ўлжга, ғанимат.

⁵ Яъси – маъюслик, умидсизлик.

⁶ Яндим – ялиндим.

⁷ Пуртоб – ярқироқ.

<p>Түшүнүштүк сабактардың жаңалыктери</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ягона давра» усули орқали газални ўрганинг. Фазалдаги: «Қизартыб чеңра майдын ошикүи зорингни күйдирма, Юзингга бодадын ўт солма, гүл үзорингни күйдирма» мисраларида ифодаланган мазмунни тушунтириңг.				
<p>Тасвирий воситалар</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазалдан зоҳид салласини ёндирадиган қудрат нималигини ифодалаган ўринларни аниқланг ва изоҳланг. «Соябон» усули орқали шеър юзасидан олган тушунчаларингизни айтинг. «Табибо, шарти ўйнаб ичарга бермогин яндим, Лабидин талху ширин сўз эрур доруий гулқандим» тасвири замирига бекитган муддаосини аниқланг. Амирий газалларида қандай тасвирий воситалар ишлатилганига эътибор бериб, жадвални тўлдинг.				
<p>Баҳоланиң маҳдииллери</p>	 	<table border="1"><tr><td>Тасвирий воситалар</td><td>Далиллар</td></tr><tr><td></td><td></td></tr></table>	Тасвирий воситалар	Далиллар		
Тасвирий воситалар	Далиллар					

Лаб уюр¹ такаллумга, зулфингни паришон қил,
Қанд қийматин синдур, нархи анбар арzon қил.

Хусн шоҳисен, жоно, бу ҳазин гадоларға,
Кўз учи ила боқиб, хайр бирла эҳсон қил.

Ишқ динига мункир бўлса ошиқи ҳудбин,
Эй санам, лиқо² кўрсат, габрни³ мусулмон кил.

Истасанг кўнгулларни ғамза ёйига партоб⁴,
Қопларинг ҳилолини моҳи ийди қурбон қил.

Шўхчашми навхостсан⁵, ноз даштида сайр эт,
Гарди ҳоки пойингни сурмаи ғазолон⁶ қил.

Ёр лаълидин ҳарфе айладим, Амир, иншо,
Эй кўнгул, бу гавҳарни жон ичинда пинҳон қил.

Қошингга тегузмагил қаламни,
Бу хат била бузмагил рақамни.

Бутхоналар ичра ҳеч тарсо,
Бир кўрмади сен каби санамни.

¹ Уюр – бур, оч.

² Лиқо – юз, бет.

³ Габр – оташпараст.

⁴ Партоб – отиш.

⁵ Навхост – 1. Янги очилган гул. 2. Ёш.

⁶ Ғазолон – ургочи кийик, яъни қиз бола.

Ошиқларингга тараҳхум¹ этгил,
Кўп айлама жабр ила ситамни.

Кўнглум қуши тойири ҳариминг²,
Сайд этма кабутари ҳарамни.

То беватан ўлмасин кўнгуллар,
Зулфунгдин аюрма печу хамни³.

Йўлунгда ғубори роҳ бўлдим,
Бошимга етурмадинг қадамни.

Иқлими вафо Амиридурсен,
Эй шоҳ, бу гадоға қил қарамни.

---

¹ Тараҳхум – раҳм, марҳамат.

² Ҳарим – ҳарам. Мисранинг мазмуни: менинг кўнглим сенинг ҳарамингдаги қуш.

³ Печу хам – ўралган, буралган, чувалган (зулфга тегишли).

<p>Түшүнүши ва саболларга жаевөб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Жон ичида яширилиши лозим бўлган гавҳар нима эканлиги ҳақида мулоҳаза юритиб кўринг. Ғазалда ошиқ ҳолати ва армони қай сатрларда ёрқин ифодаланган?
<p>Таҳтил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ғазалда ифодаланган «<i>Лаб уюр тақаллумга, зулғингни паришон қил, Қанд қийматин синдур, нархи анбар арzon қил</i>» сатрларида жонон лаби ва зулфининг ҳолати билан қанд ҳамда анбар нархи ўртасидаги боғлиқликни аниқланг. «<i>Истасанг күнгулларни гамза ёйига партоб, Қошларинг ҳилолини моҳи ийди қурбон қил</i>» сатрлари маъносини шарҳланг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Балиқ скелети» усули орқали тушунчаларингизни умумлаштиринг.

3

Нега арбоби хирад аҳли жунундан ори бор?
Ким булар урён аларнинг жуббайи дастори бор.¹

Гул юзунг олида зоҳир қилди шабнамдин арақ,
Фунча хомушу лабингни гавҳари гуфтори бор.

Бўлма маҳзун боғбон, боғингга кирмас маҳвашим,
Сарвдур қадди ани, рухсоридин гулзори бор.

Соқиё, май бирла бир соат мени шодон қил,
Нотавон қўнглумни ҳижрон дардидан озори бор.

Эй қўнгул, динингни пинҳон асра ишқ атворида,
Қошини ҳар бир хамида кўз деган айёри бор.

Кўҳкан Ширинга ошиқ бўлди, Мажнун Лайлига,
Ким муҳаббат шахрида ҳар кимсани бир ёри бор.

Риштайи зулфини бўйнумда қўруб таън айламанг,
Бир бираҳман бут йўлида бўйнида зуннори бор.

Ёр ишқидин парилар эътиroz айлар магар,
Ҳар бирини бўйнида таъвиз ила туммори бор.

Дилраболар ичра яктолиққа машҳур ўлса, лек
Кўйида мен телба янглиғ бениҳоят зори бор.

Эй пари, бир кун бузук кулбам сари қилғил хиром,
Хеч агар йўқтур замони сояйи девори бор.

¹ Ушбу ғазал Амирий ва Нодира томонидан мушоира тарзида, яъни унинг биринчи мисраси Амирий, иккинчиси Нодира томонидан ёзилган.

Не сабабдин ўлмасун обод күнглум кишвари,
Ишкә шохидек Амири маъдилат осори бор.

* * *

Бўлди то табдин ҳарифи лаъли жононим анор,
Гул қилур хуни жигардин хори мижгоним анор.

Ҳусн боғи мевасига ёр ноз айлаб деди:
Лабларим анжирдур, себи занахдоним анор.

Боғ гул бирла анорига агар ноз айласа,
Ёр айтур: Оразим – гул, лаъли хандоним – анор.

Лаблари шафтолосиға зормен, эй боғбон,
Тўкмасун беҳуда истиғно била қоним анор.

Шарбатим қондур агар топсанг ул ой базмиға бор,
ЛАъли хандонига еткур арзим, эй жоним, анор.

Ёралиғ кўнглумни кўз ёшида қилдим парвариш,
Ким эрур бу боғ аро мақбули султоним, анор.

Себи ғабғаблар фироқида биҳидек саргориб,
Қон ютарменким эмастур боби дандоним анор.

Кўз, лабинг унноби ҳижронида йиғларким, тўкар
Қатра-қарта қон ёшимдин жайбу домоним анор.

Оразинг раммонини бу бўг аро истар, Амир,
Муддаодур анго, эй сарви хиромоним, анор.

Түшүнүш өзү саволларга жаоб берүү

1. Амирий ва Нодиранинг мушоира тарзида битилган ғазалини мазмун-гояси ҳақида фикр юритинг.
2. Мушоира жанри ҳақида нималар биласиз?
3. Амирий ва Нодиранинг ижоддаги ўзаро ҳамкорлигининг ижобий ва салбий томонларини тушунтириңг.

Таҳлил өз таҳкик

1. Фазалдаги асосий мавзууны аниқланг.
2. Фазал жанри ҳақида ўрганган маълумотларингизни синфга тақдим этинг.
3. «Концептуал жадвал» усули орқали ғазални фарқли томонларини кўрсатинг.
4. Фазалда қандай шеърий санъатлар қўлланган?

Баҳолаш өз күёсий таҳлил

1. «БББ» усули орқали Амирий ва Нодира ижоди ҳақидаги тушунчаларингизни умумлаштириңг.
2. «Елпифич» усули орқали асар юзасидан олган тушунчаларингизни мустаҳкамланг.

ФАЗАЛ ТУРЛАРИ

Мумтоз шеъриятда шакл, анъаналар ижодни, илҳомни бўғувчи қолип эмас. Ижодкор илҳоми маҳсулини муайян бир қолипга мўлжаллаб, мосламайди, балки шеър анъаналарига мувофиқ фикрлаш илҳом даражасига келганигидан, асосан, асарлар ўз талабларига мос келади. Мос тушмагани эса жуда ҳам бегона бўлмайди. Фазаллар мазмунни акс эттириш услуби, ишлатиладиган сўзлар, мавзу, шаклий белгиларига кўра тўрт мустақил кўринишга бўлинади:

1) мустақил байтлардан тузилган ғазал; 2) якпора ғазал; 3) воқеабанд ғазал; 4) мусалсал ғазал.

Мустақил байтлардан тузилган ғазаллар мазмун жиҳатидан тарқоқ бўлади. Уларда ягона бадиий мазмун, мавзу бўлмайди. Бундай ғазалларнинг ҳар бир байти ўзича мантиқий тугал мазмун ташийди. Уларнинг бир ғазал доирасида бирикисини қофия, радиф, вазн сингари бадиий бирликлар таъминлайди. Бундан ташқари уларни муаллифнинг бадиий мақсади ҳам бирлаштиради. Бу ғазаллар ички имкониятларига кўра якпора ва воқеабанд ғазаллардан устундир.

Якпора ғазалларда барча байтлар бир бадиий мақсадга хизмат қиласи – бир мавзуни ёритиш йўлида ўзаро боғланади. Ушбу услубда матлаъда тилга олинган мавзунинг мақтаъгача изчил давом эттирилиши кўзда тутилади, бирор бунда маъновий изчиллик устун турганлиги ҳамда бадиий изчиллик шарт қилиб қўйилмаганлиги билан мусалсал ғазалдан фарқ қиласи. Якпора ғазал имкониятлари ғазалиётда ижтимоий мазмундорликнинг кучайишига олиб келди.

Воқеабанд ғазалда воқеликнинг бутун, тугал қисми акс эттирилади. Воқеабанд ғазаллар мазмун-мундарижасига кўра икки хил бўлади: бирор конкрет тарихий воқеа тасвирига бағишланган ғазал; шунчаки лирик сюжетга эга ғазал. Табиийки, жанр имкониятларидан келиб чиққан ҳолда воқеабанд ғазаллар сюжети кичик, асосан, лирик кечинмалар билан боғлиқ бўлади. Воқеабанд ғазаллардаги барча мисра ва байтлар ягона бадиий мақсаддага хизмат қилганлиги, йўналганлиги вожидан булар тўлигича якпора ғазаллардир. Сюжетли асар битиш учун жанр имкониятлари торлик қилганлигидан воқеабанд ғазаллар жуда кам.

Мусалсал ғазалдаги байтлар занжир (силсила) халқалари каби ўзаро боғланган, кетма-кет ва босқичма-босқич давом этади. Ғазалнинг матлаъсидан мақтаъсигача байтларнинг ўзаро мантиқий, бадиий узвийлик, босқичма-босқичлик принципи асосида қурилишига мусалсал ғазал дейилади. Тадрижий давом этган ҳар қандай ғазал ҳам мусалсал бўлавермайди. Чунки мусалсалдаги мисралар тартиби айнан мантиқий кетма-кетликда бўлмоғи лозим, бунда тартибнинг ўзгариши мумкин эмас. Унда тадрижий тарзда бирор буюм, хусусият, тимсол таърифланиши мумкин, ушбу услубдаги ғазалларда воқеа, сюжетнинг бўлиши шарт эмас. Мусалсаллик, яъни тадрижийлик бутун ғазал давомида бўлсагина, бу ғазал мусалсал бўлади. Бу нафақат ғазалнинг маъновий, балки шаклий – бадиий жиҳатларига ҳам тааллуқлидир.

Ҳар тўрт кўринишда ҳам юксак бадиий савияга эга ғазаллар яратиш мумкин. Бу тўрт йўл эса уларнинг экспрессивлик даражасининг ошиши, бадиий жиҳатдан янада мукаммаллашуви ҳамда тушунарлилигини оширишга хизмат қиласди.

ЗАВҚИЙ

(1853–1921)

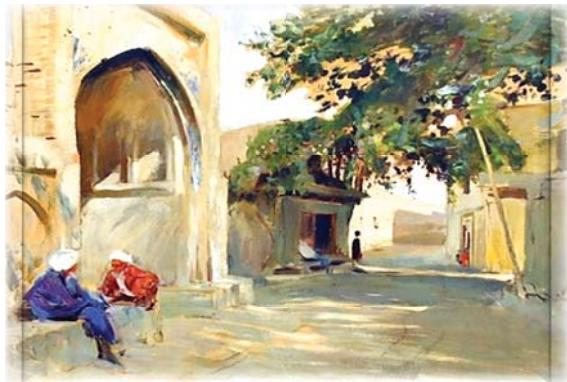
Убайдулло Солих ўғли Завқий 1853 йилда Қўқон шаҳрининг Шайхон даҳасида майда ҳунарманд оиласида дунёга келди. Отаси маҳсидўзлик билан шуғулланар, оила моддий қийинчиликда ҳаёт кечирарди. Лекин қобилиятли Убайдуллони маърифатли қилиб тарбиялашга интилган уста Солих ўғлини аввал мактабга ўқишга беради. Сўнг бўлажак шоир 1870–1871 йилларда Қўқондаги «Мадрасаи олий» ва «Мадрасаи чалпак» мадрасаларида таҳсил кўради. Турмуш шароитининг

оғирлиги туфайли Убайдулло мадрасани тарк этишга мажбур бўлади, ота қасби қосибчилик билан шуғулланиб, рўзғор тебратади. Лекин у шарқ шеъриятининг ўзбек ва форс тилидаги энг нодир намуналарини тинимсиз ўқиб боради. Бадиий ижодга қизиқиш ёш шоирни Муқимий, Фурқат, Нусрат, Муҳаййирлар билан учраширади. Шуларнинг таъсирида Убайдулло ҳам Завқий тахаллуси билан шеърий машқлар қиласди.

Завқийнинг қосиблар орасида баланд эътиборга эгалигини ҳамда ишчанлигини пайқаган Қўқон шаҳридаги пойафзал раастасининг хўжайини Мўминбой уни мирзоликка таклиф қиласди. Бир неча йил Мўминбой хизматида бўлган Завқий ўз вазифаси тақозоси билан Самарқанд, Бухоро, Марғилон, Ўш, Андижон, Наманган, Хўжанд, Тошкент каби шаҳарларга боради. Савдо иши билан бир қаторда у халқ ҳаёти билан танишади. Шоир хўжайини ва унинг укаларини танқид қилувчи ҳажвий шеърлари туфайли ишидан ажралиб, шеър ёзиш билангина машғул бўлади.

90-йилларда Завқийнинг отаси, икки укаси вафот этади. Умр йўлдоши Тожибибининг кўзлари кўрмай қолади. Кетма-кет зарбалардан бир оз бўлса-да чалғиши мақсадида шоир Муқимийга ҳамроҳлик қилиб, водий қишлоқларини айланади. 1900 йилда Завқий тоғаси Муҳаммад Сиддиқ билан ҳаж сафарига отланади ва уч йил мобайнида ана шу муқаддас фарзни адо этади. У 1903 йилнинг кузига яқин Қўқонга кириб келганда, Муқимий дунёдан ўтган, Фурқат чет элга кетган эди.

Октябрь тўнтариши Завқийнинг ҳаётида ўзига хос босқич ясади. У жамиятда ижтимоий адолат ўрнатилишга ишонади, шунинг учун ҳам «Қўқон мухторияти», «Беклик (босмачилик) ҳаракати» сингари ҳодисаларга салбий муносабатда бўлди. Унинг «Фаргона», «Роҳзан (йўлтўсар) Эргаш» сингари ҳажвий шеърлари туфайли Эргаш қўрбошининг йигитлари Завқийни ушлаб олиб, қаттиқ азоблайдилар. 1921 йилнинг май ойида Завқий вафот этади. Завқийдан жуда катта миқдордаги шеърий асарлар мерос қолди. Унинг лирикаси қанчалик машҳур бўлса, ҳажвий асарлари ҳам адабиётимиз тараққиётида шундай ўрин тутади.

Жаҳонда камсухан ким бўлди, асрори ниҳон бўлди,
Кимики сўзлади кўп, билки расвои жаҳон бўлди.

Назокат орттурай десанг, мисоли гунча хомуш бўл,
Надинким оғзини то очди гул, барги хазон бўлди.

Чаманда аргувондек суратаро бўлмағинг хуб йўқ,
Пишарда мевасиз шармандадур, сирри аён бўлди.

Агар иззатталабсан, камнамолиғ орзусин қил,
Қаю ажнос¹ бисёр ўлса, суди йўқ, зиён бўлди.

Садафлар кўп оғиз очмак билан кўкси бўлур холи,
Ки баъзиси лабин кам во қилиб² дурри ягон бўлди.

Эй Завқий, хаста оғзинг кам очиб, ибрат кўзинг очфил,
Ажабким, қўл яқода юргудек турфа замон бўлди.

¹ Ажнос – жинс, нарса.

² Во қилиб – очиб.

<p><i>Тушуншии ва саволларга жавоб бериш</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Завқий ҳаёти ва ижодини «Жигсо» усули орқали ўрганинг. «Назокат орттурай десанг, мисоли гунча хотуш бўл, Надинким оғзини то очди гул, барги хазон бўлди» матлаъсини ҳаётий ва бадиий жиҳатдан шарҳланг.
<p><i>Таҳдил ва таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ягона давра» усули ғазал сатрлари замиридаги ҳаётий ҳақиқат ва ҳикматни тушунтиринг. Шеърнинг: «Завқий, хаста оғзинг кам очиб, ибрат кўзинг очгил, Ажабким, қўл яқода юргудек турфа замон бўлди» мисраларини шарҳланг.
<p><i>Баҳолаш ва қўйёсий таҳдил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ғазалнинг асосий ғоясини айтинг. Матн юзасидан очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг.

5

Аҳли дил бўлма, замоннинг бойи бўл, баззози бўл!
Ақчадин лангар чўп ушлаб, растанинг дорбози бўл!

Шеър эшитмайди бирор, даврон қулоғи кар анга,
Бир ҳовуч олтин, кумушнинг хушжаранг овози бўл.

Тегмагай ҳаргиз нишонга отган ўқ юз ҳажв ила,
Хоҳ замоннинг шоири бўл, хоҳ тийрандози¹ бўл.

Истамас бўлса замона Завқий ёзган шеърини,
Ким эшитсин арзини хоҳ рози, хоҳ норози бўл.

Нетай

Ёр келур замона йўқ, келмаса-келмасун нетай,
Сарф этарға хазона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Маскани кўз ичра десам, мардум аро қалон экан
Таклиф этарға хона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Эски бузук ҳаробада чуғздек айладим ватан
Бир тузук ошёна йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Манъ этарга келмагин, кўп эмиш истихоралар,
Мундин ўтар баҳона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Таъна занонлар ўқлари кўксимизи ҳадаф қилур,
Қелмагидин нишона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Журъаи жоми васлидин бермаса-бермасун менга
Базми майи муғона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Кундузи партав афканим бўлмаса шамъи анжуман
Ваъдаси бир шабона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Жону кўнгулни(нг) торини, соз чекарга шунчаким,
Мутриби хуш тарона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

¹ Тийрандоз – ўқчи, мерган.

Кўзни тикиб қудумига токай ўлурман интизор,
Илмаса кўзга кулбами, келмаса-келмасун нетай.

Ишқ элини(нг) додига солмаса юрту эл қулоқ
Одили бир замона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

Ул кўзи ваҳшимиз бўён бўлмаса ром не ажаб,
Завқийда дому дона йўқ, келмаса-келмасун нетай.

<p>Тушунии ва саболларга жавоб берни</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фазални ифодали ўқинг. Шоирнинг ғазал матлаъсидаги чақиригини қандай тушундингиз? 2. Шоирнинг: <i>«Тегмагай ҳаргиз нишонга отган ўқ юз ҳажв ила, Хоҳ замоннинг шоари бўл, хоҳ тийрандози бўл»</i> тарзидаги умидсизлиги сабабини изоҳланг.
<p>Таҳлил ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фазал мақтаъсини шарҳланг. 2. Асарда лирик қаҳрамоннинг ички кечинмалари тасвириланган мисраларни топиб, уларни шарҳланг. 3. Асарнинг мазмуни ва ифода тарзига эътибор беринг. 4. Фазалларда ишлатилган тасвирий воситаларга эътибор бериб, уларни муҳокама қилинг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳхилил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Фазаллардан бирини ёд олинг. 2. Шоирнинг бадиий маҳоратига баҳо беринг.

Юзингни қўрсатиб аввал ўзунгга бандалар қилдинг,
Яна кўнглум олиб юз ноз бирла хандалар қилдинг,
Жамолинг партавин¹ солиб, ажойиб жилвалар қилдинг,
Масиждек бир боқишида мурда жисмим зиндалар қилдинг,
«Сенга мен то қиёмат ошно», деб ваъдалар қилдинг.

Қани, менга вафои аҳд қилғонинг, гули гунча,
Қани, булбулсифат олдингда тургоним очилғунча,
Қани, бизларға ҳамсуҳбат рақиблардек тонг отқунча,
Сани дарди фироқинг айтиб-айтиб йиглай ўлгунча,
На деб эй меҳри йўқ, мен хаста қулға ғамзалар қилдинг.

Деб эрдинг: кечакундуз мен сени ёринг бўлурман деб,
Тикандек сұхбатингда бир гули норинг бўлурман деб,
Жафони сенга оз айлаб, вафодоринг бўлурман деб,
Умидим кўп эди, ёлғиз харидоринг бўлурман деб,
Ажабким халқ ичинда булҳавас² деб шиквалар³ қилдинг.

Манга мардумлар аиди: берма кўнгул бевафо ёра,
Сени овора айлар, аҳди ёлғонлар ситамкора,
Вафоси йўқ, ишонма сўзига, шўхи жафокора,
Дедимким, носиҳо⁴, инъом кўпдур ошиқи зора,
Нетай, эй bemурувват, охири шармандалар қилдинг.

Кима айтиб, кима йиглай бу золим ёр жафосини,
Ҳақиқат қилмаса маъшуқ деган ошиқ хатосини,
Ҳамиша фурқатин тортсам, рақиб кўрса вафосини,
Қаю Лайли сифат мундоғ қилур Мажнун гадосини,
Юзингни бир кўрай десам қўлингни пардалар қилдинг.

Юрагим раҳна бўлди, бас қил истиғнони, жононим,
Фироқинг торта-торта ўшлигимда кетти дармоним,
Аразингни қўюб, лутф айласанг ҳеч йўқтур армоним,
Кўзим нури танимни қувватисан, эй дил оромим,
На хўб бир неча кун Завқий қулингга шевалар⁵ қилдинг.

¹ Парта – нур шуъла, ёргулик.

² Булаҳвас – енгилтак, ҳар нарсага ҳавас қилувчи, ҳардамхаёл.

³ Шиквалар – шикоятлар.

⁴ Носиҳо – насиҳат қилувчи, маслаҳатчи.

⁵ Шевалар – 1. Ноз, ишва. 2. Одат тарз, йўсин.

<p>Түшүнүүш ва саболларга жағоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеърни «Ягона давра» усули орқали ўрганинг. «<i>Юзингни күрсатыб аввал ўзунгга бандалар қилдинг, Яна күнглум олиб юз ноз бирла хандалар қилдинг</i>» деб бошланувчи бандда маъшуқадан миннатдорчиллик сезиладими ёки изгирин? Фикрингизни матнга асослаб тушунтиринг.
<p>Таҳтыйл ва талкүн</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Фазалнинг иккинчи банди «Сани дарди фироқинг айтиб-айтиб йиғлай ўлгунча, На деб эй меҳри йўқ, мен хаста қулға ғамзалар қилдинг» тарзида тугалланиш сабабини изоҳланг. Мухаммасдаги «Юзингни бир кўрай десам қўлингни пардалар қилдинг» мисрасида маъшуқа табиатидаги миллийлик ўзига хослик қандай акс этганигини топинг. Мухаммас ва унинг турлари ҳақида айтинг.
<p>Баҳолот ва қиёсий таҳтыйл</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарнинг авж нуқтасини топинг. Ушбу мисра сизга қандай таъсир кўрсатганлигини муҳокама қилинг. Асар ҳақидағи фикрингизни «Тўрт фикр» усули орқали ёритинг.

МУХАММАС

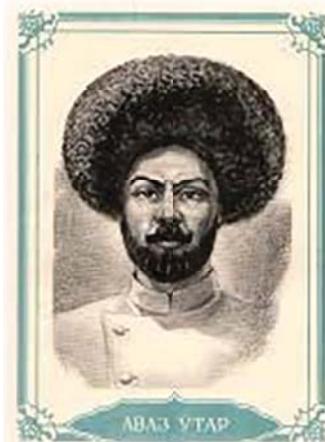
Ўзбек мумтоз шеъриятида энг фаол ишлатиладиган жанрлардан бири мухаммасдир. Мухаммас арабча сўз бўлиб, бешлик маъносини англатади. Мухаммас ҳар бири беш мисралик бандлардан ташкил топади. У а-а-а-а-а, б-б-б-б-а, в-в-в-в-а ва ҳк. шаклида қофияланади. Мухаммаслар қандай асосларда яратилишига кўра

- а) мустақил мухаммаслар;
  - б) тахмислар
- тарзида икки турли бўлади.

Мустақил мухаммаслар шоирнинг ўз таъби, илҳоми, истаги натижасида пайдо бўлади. Унинг беш мисралик бандлардан ташкил топиши тасвир йўналишидан келиб чиқиб, муаллиф ихтиёри билан амалга оширилади. Бундай мухаммасларнинг бандлари сони чекланмаган. У жуда кўп бандлардан иборат бўлиши ҳам мумкин.

Тахмислар эса бошқа бирор шоир ғазалидан таъсирланиш, унга эргашиш, унга ўхшатма қилишга уриниш натижасида дунёга келади. Тахмис ҳам беш йўллик бандлардан ташкил топади. Лекин ҳар бешликнинг дастлабки уч йўлигина муаллифга тегишли бўлиб, сўнгги байт бошқа шоирнинг ғазалидан олинган бўлади. Тахмис бандларининг миқдори ғазал байтларига тенг бўлиши шарт. Тахмис йўли билан битилган мухаммаслар шунчаки бешликлар бўлмай, ғазал руҳига мос келадиган, ундаги етакчи фикрни ривожлантирадиган, икки шоирнинг ижодий имкониятларини намоён қиласидиган тарзда яратилади.

Завқийнинг «Юзингни кўрсатиб аввал...» шаклида бошланадиган шеъри мустақил мухаммас бўлиб, муҳаббат туйғусини ўзига хос тарзда ифодалаганлиги, қаҳрамон ҳолатини беришдаги самимияти ва таъсирчанлиги билан ажralиб туради. Бу мухаммас асосида гўзал қўшиқ яратилган.

Аваз Ўтар 1884 йили Хивада сартарош Полвонниёз Ўтар Гадойниёз ўғли оиласида туғилди. Полвонниёз, касби сартарошлиқ бўлишига қарамай, ўз даврининг машҳур санъаткорлари, забардаст шоирлари билан яқин муносабатда эди. У Огахий, Комил каби йирик шоирлар мушоирасида иштирок этар, вақти-вақти билан эса ўзи ҳам уйида шундай шеърий сухбатлар ташкил қиласиди. Шубҳасиз, бундай йигинлар ёш Аваз кўнглида шеъриятга, илм-маърифатга меҳр уйғотмай қолмади. Отаси уни саккиз ёшида мактабга берди. Кейинчалик таълимни мадрасада давом эттирди. У шеър ёзиб, тезда халқ оғзига тушди. Муҳаммад Раҳимхон II уни ўз саройига

таклиф этди. Бир муддат саройда ҳаёт кечирган Аваз «Фалонийлар» туркум шеърлари сабабли хон қаҳрига йўлиқиб, қувғинга учради. Шоирнинг халқ орасидаги эътиборини ҳисобга олган хон уни қатл эттирмайди, аммо мудҳишроқ жазо беради: Аваз «жинни» дея эълон қилинади. Даволаниш учун шоирга икки юз дарра урдирилиб, Бобоэшон қабристонига «даво»ни давом эттиришга жўнатилади. Шоир у ерда 1909 йилнинг ёз ойларидан киши чилласигача қолиб кетади. Шундай оғир шароитда ҳам Аваз ижоддан тўхтамади: «Таъну маломат», «Пора истар», «Шайх» каби шеърлар битиб, «Фалонийлар» туркумини охирига етказди.

У 1908 йили мавжуд шеърларининг барчасини икки девонга жамлаб, хаттот Мулла Болтаниёз Қурбонниёз ўғлига кўчирирган. Унинг шеърлари, бундан ташқари, Хоразмда тузилган айрим қўллэзма баёзларда ҳам учрайди. Ўша даврдаги матбуот – «Ойина» журнали, Хивада 1913–1914 йиллари чоп этилган «Инқилоб қуёши» газеталарида ҳам Авазнинг шеърлари босилган.

Аваз Ўтар ўғли 1919 йили 35 ёшида дунёдан ўтади.

Фидои халқим

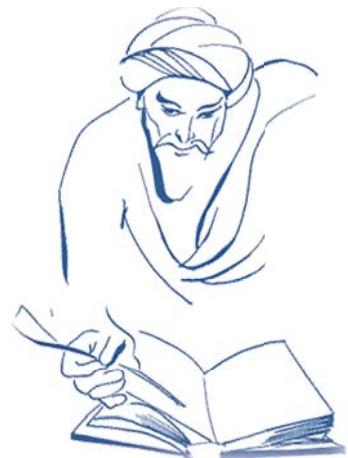
Фидои халқим ўлсун танда жоним,
Бўлуб қурбон анга руҳи равоним.

Гар ўлсам дарбадар мазлумлар учун,
Будур мақсади қалби нотавоним.

Мани солса фано йўлиға даврон,
Юрур устимдин авлоди замоним.

Умидим: яшасун мактаб боласи,
Алар ҳар бири бир шери жаёним¹

На яхши ўйлаким, мақулу манзур,
Аваз, халқим учун тўкилса қоним.

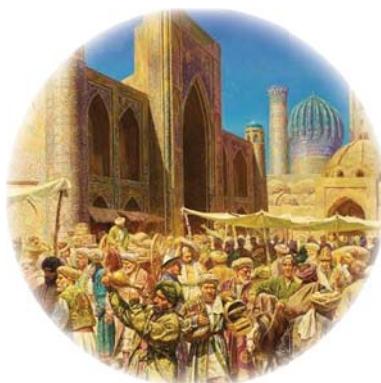
Халқ

Йўқ жаҳон мулкида биздек ожизу бечора халқ,
Зулм тифи бирла бўлғон бағри юз минг пора
халқ.

Бир неча авбошлар² мундоқ хукмрон айласа,
Қолмағай, оре³, на янглиғ меҳнату озора халқ?

На аларда бордуур илму адолатдин асар,
Не ажабким, топмаса доди дилиға чора халқ.

Етган офатни бошиға доимо тақдир деб
Ҳасрату армон била кетгуси бора-бора халқ.

Бўлмайин онларда ҳеч миллат, ватанни сақламоқ,
Бўлди қурбон бул сабабдин миллати ағёра халқ.

Халқи оламни бори айлар тараққий кун-бакун,
Биз таназзул айлабон қолдук энди не кора халқ.

¹ Шери жаён – газабланган шер, қудратли арслон.

² Авбошлар – бевош, безори.

³ Оре – тўғри, рост, албатта.

<p>Түшүнүштүк жаңыларга жасабын берүү</p>		<ol style="list-style-type: none"> 1. Аваз Ўтар ҳаёти ва ижодига доир қандай маълумотларни биласиз? 2. Газалларини ифодали ўқинг ва маъносини шархланг.
<p>Таҳлил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. «Мани солса фано йўлиға даврон, Юрур устимдин авлоди замоним» мисраларида шоир некбинлиги сабаби қандай акс этган деб ўйлайсиз? 2. Шеърда шоирнинг маърифатчилик ғоялари қандай ифодаланганини матн асосида тушунтиринг. 3. Шеърнинг насрый баёнини ёзинг.
<p>Баҳолаш ва күйөсүй таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Асар юзасидан олган тушунчаларингизни «Тўплаштириш» усули орқали умумлаштиринг.

8

Үлтурғуси

Бу дам мани дарду фироқ
үлтурғуси-үлтурғуси,
Ул ой бўлуб мандин йироқ
үлтурғуси-үлтурғуси.

Жавру ғамин ҳаддин фузун¹
айлаб мани бечораға,
Ул гулруҳи бодомқовоқ
үлтурғуси-үлтурғуси.

Хижрон қоронғу шомида дард ила меҳнат ўтига,
Жонимни айлаб эҳтироқ үлтурғуси-үлтурғуси.

Сан нотавон ҳастадекким, ошиғ ўлса эй кўнгил,
Ул дилрабойи сийминсоқ² үлтурғуси-үлтурғуси.

То кўрмасам ул дилбари барнони бу соат аро,
Ман нотавонни иштиёқ үлтурғуси-үлтурғуси.

Васли мұяссар бўлмаса, гар ул гўзални, эй Аваз,
Бул дам мани дарди фироқ үлтурғуси-үлтурғуси.

Қитъалар

Сипоҳи пора истар,
Мулла ижора истар,
Бечора чора истар,
Бир чора замон борму?

* * *

Билинг, ушбу замон ғамнокидурман,
Куйиб ўртанимиш элнинг хокидурман,

¹ Фузун – ортиқ, кўп.

² Сийминсоқ – кумуш баданли, оқ баданли, оқ болдирили.

Авазким, назм элин чолокидурман¹,
Бошин олмоққа хоннинг покидурман.

* * *

Фалон бедард ўзин қотгуси дард аҳли қаторига,
Ҳамоноким, магас² қилғон киби шаҳбоз³ ила парвоз.
Учуб не ерға борғай турфаким шунқорға баҳс айлаб,
Агарки жўжа ушбу соат учмоққа айласа оғоз.

* * *

Фалон номардким, ўзни қилур мард аҳлига ташбеҳ,
Бор умрида бир йўл мардлик расмини кўргузмай.
Бошиға келса ҳам шамшири заҳролуд⁴, мард ўғлон,
Керакдур турмоқи событ ҳамиша аҳдини бузмай.

* * *

Фалони гарчи кўп олийнасабдур,
Вале нодону жоҳил беадабдур
Адабдур издиёдбахши иззат⁵,
Анга бу важҳдин «Махфий» лақабдур.

¹ Чолок – тетик, чечан, чаққон.

² Магас – чивин.

³ Шаҳбоз – лочин.

⁴ Шамшири заҳролуд – заҳарли шамшири.

⁵ Издиёдбахши иззат – иззат бағишлайдиган, иззатли қиласиган.

Түшнүүши өт саволларга жаңыб бериш	 	<ol style="list-style-type: none"> Биринчи байтнинг илк мисрасидаги « ўлтурғиси » сүзининг маъноси иккинчи мисрадаги « ўлтурғиси »дан қандай фарқ қиласди? Фазал матнига таяниб, маъшуқаннинг хушрўйлиги билан зулмкорлиги қаршилантириб тасвирланганлигини тушунтиринг.										
Таҳтип ва талкүн	 	<ol style="list-style-type: none"> Қитъаларни ўқинг ва уларни таҳлил қилинг. Қитъада тилга олинган одамлар тоифаси ва уларнинг истаклари қандай тасвирланганлигини изоҳланг. Луғатдан тушуниши қийин сўзларни топиб, изоҳланг.										
Баҳолаш өт қиёсий таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Қитъанинг ифода йўсинига эътибор беринг. Матн устида тадқиқот иши юритинг <table border="1"><tr><td>Матннинг асосий ғоясини топинг</td><td></td></tr><tr><td>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</td><td></td></tr><tr><td>Асадан ҳаётий хулоса чиқаринг</td><td></td></tr><tr><td>Фикрингизни изоҳланг</td><td></td></tr><tr><td>Тарбиявий аҳамияти</td><td></td></tr></table>	Матннинг асосий ғоясини топинг		Аниқ ва ноаниқ маълумотлар		Асадан ҳаётий хулоса чиқаринг		Фикрингизни изоҳланг		Тарбиявий аҳамияти	
Матннинг асосий ғоясини топинг												
Аниқ ва ноаниқ маълумотлар												
Асадан ҳаётий хулоса чиқаринг												
Фикрингизни изоҳланг												
Тарбиявий аҳамияти												

ФАФУР ФУЛОМ

(1903–1966)

XX аср ўзбек адабиёти ривожида ўзига хос ижоди билан катта ўрин тутган адабиетчи Фафур Фулом 1903 йилнинг 10 майида Тошкентда туғилди. Саводини мактабга боришидан олдин онаси Тошибиби ая ва отаси Фулом ака қўлида чиқарди. Оғаси ўз даврининг маърифатли, нозик дидли ижодкор зиёлиларидан эди. У яхшигина ғазаллар битган шоир эди. Бўлажак адабиет 1912 йилда отасидан, 1918 йилда онасидан ажралди.

Етим қолган Фафур кичик ёшидан тирикчиликнинг турли кўчаларига киришга мажбур бўлади. Этиқдўзга шогирд тушади, тегирмонга қоровуллик қиласиди. Бойнинг боғини кўриқлайди. Аммо фоят истеъдодли ва тиришқоқ йигит мустақил равишда ўқиб ўрганишдан тинмайди. F. Фулом 1916 йилда рус-тузем мактабида таҳсил олди. 1917 йилдаги октябр тўнташидан кейин босмахонада ҳарф терувчи бўлиб ишлади. Муаллимлар тайёрлайдиган саккиз ойлик курсда ўқиди. Умуман ҳар қандай янгиликка, хусусан, тафаккурдаги янгилиниш ва тажрибаларга ўч Фафур Фулом янги даврнинг талабини тез англаб етди. Янги мактабларнинг бирида аввал ўқитувчилик, сўнг директорлик қиласиди. Уруш ва инқилобий тўқнашувлар туфайли етим қолган болаларнинг ётоқмактабига мудир бўлди.

Фафур Фулом ўз даври билан ва унинг талабларига риоя этган ҳолда яшади. Адабиет шахсий турмушининг фаровонлигига ҳам, унинг ижодкор сифатидаги мураккабликларига ҳам айни шу ҳолат сабаб бўлди. У ўз ижоди билан шўролар тузумига астойдил хизмат қиласиди. Айни вақтда, буюк истеъдод, ҳеч кимникига ўхшамайдиган шахсият эгаси бўлгани боис вақт синовларига бардош берадиган, унутилиб кетмайдиган юксак бадиий асарлар яратди. Мунтазам таҳсил кўрмаган бўлса-да, ноёб истеъдоди, фавқуллодда меҳнаткашлиги туфайли фоят кенг билимга эга бўлган Фафур Фулом 1943 йилда мамлакатимизда ташкил этилган Фанлар Академиясининг биринчи аъзоларидан бўлди.

Faafur Fulom fojt serqir-
ra ijod soxibi edi. Uning
qalamidan chiqsan falсаfiy
umumlashmalarga boy shेrlar,
davrning eng muхim mu-
ammolariiga жавоб sifatida
bitilgan yiрик достонлар,
inson maъnavиятининг murak-
kab masalalarinini tasvir-
lashga bafishlanган қиссалар,
ichakuzdi ҳажвий ҳикоялар,
adabiёт tarihinining murak-
kab masalalari tадқиқига bafish-

ланган салмоқдор илмий мақолалар fikrимизнинг dалилидир.

Faafur Fulomning «Turksib йўлларида», «Sen etim эмассан», «Ali-
shер», «Baqt», «Софиниш», singari shеrlari, «Kўkan batрак», «Kўkan
kolhozchi» достонлари, «Ёдгор», «Нетай», «Шум бола» қиссалари, «Афанди
ўлмайдиган бўлди», «Ҳасан Кайфий», «Энг расво намози аср», «Менинг
ўғригина болам» singari ҳикоялари замонавий ўзбек adabiёti шаклла-
ниши ва rivojida muхim ўрин tutgan asarlardar. Шўро замонida Lenin
muкофоти laureati bўlgan ягона ўзбек adibi Faafur Fulom edi.

Ўзбекистон xалқ шоири, қатор muкофotlar совриндори Faafur Fulom
1966 йилнинг 10 июлида vaфot этди.

Ҳасан Кайфий (Ҳикоя)

Бир бор экан, бир йўқ экан, бўри баковул экан, тулки ясовул экан, қарға
қақимчи экан, чумчуқ чақимчи экан деганларидек, осмон тогорасининг
остида, ер тарвузининг устида бир подшоҳи азим яшар экан. Ери шунчалик
кўп эканки, унга қарам қишлоқлардан биттадан гувалак йиққанда
ҳам бутун сарой аҳлига сағана қуришга етар экан. Унга қарам fuқаролар
шунчалик кўп эканки, агар ҳар биттасидан биттадан қўноқ¹ олинса ҳам,
тўқиз хумда бўза солса бўлар экан.

Ana shu подшо десангиз эртадан-кечгacha тахтda ўтиравериб, жуда зери-
кар экан. Кейин бош вазирning маслаҳати билан кечалари шаҳар айланиб,
fuқароларнинг сиру асрорига, гапирадиган гапларига айғоқчилик қилиб
юрадиган бўлиб қолибди. У устига малла тўн кияр экан, энгагига оппоқ
соқол боғлар экан, бошига лайлак уядай салла ўрар экан, қўлига узун таёқ

¹ Қўноқ – doni tariқдан mайдароқ ғалла.

ушлаб олар экан, сарпойчан оёғига учи қайрилган баланд ўқчали сағри ковушни илиб күча айланар экан.

Күнлардан бир куни аввал оқшомда күча айланиб юрган подшо, шаҳарнинг чеккасида экин-тикинлар ўртасида қаққайиб қолган бир чалдевор уйга кўзи тушибди. Катта ҳовуз ўртасида бир палла ёнғоқ пўчоқдай турган лой томли уйда, тўрут томондан тирговучлар билан тиралиб қари байталдай аранг турар, эски эшиги юзига ёпиқ, ойна ўрнига ёғланган қофоз ёпиширилган, дарchasига ичкарида ёқилган сўниқ шамнинг қизғиш, бемадор шуъласи тушиб турарди. Кулба ичидан кимнингдир ранда емаган, дўриллаган овози хиргойи қиласди ва охирида:

«Ишқилиб, ақл билан меҳнатим бор бўлсин», – деб қўяр эди. Таажжубда қолган подшо эшикни тақиллатди:

– Марҳамат, кираверинг, бу эшикнинг қулфу занжири йўқ, марҳамат, – деган овоз келди.

Подшо ичкарига кирди. Уй эгаси ҳангуман бўлиб, тавозе билан кутиб олди. Подшонинг савлати уни довдиратиб қўйди шекилли, қандай илтифот қилишни ҳам билмай эловсираб:

– Хизмат, тақсир, хизмат? – дер эди.

– Мен сенга қўноққа келдим, – деди унга подшо.

– Ҳай, ҳай, – деди уй эгаси, – ўзи келган қўноқ – атойи худо.

Югуриб бориб кўхна бир сандик устига тахлаб қўйилган эски ўрин-бошдан бир кўрпачани олиб тўрга ёзди, ёнбошига бир бўз лўлабурма болиш қўйди.

– Қани, марҳамат, ўз уйларидек бемалол ўтиурсинлар...

Подшо ковушини ечиб, таёғини деворга суяб кўрсатилган жойга ўтириди. Уй эгаси ўртага бир кир дастурхон ёзди, фотиҳа ўқишидилар. Уй эгаси шу фотиҳага ҳам: «Ҳақ илоҳим, ақлимиз билан меҳнатимиз бор бўлсин», – деб қўшиб қўйди.

– Хўш, – деди подшо, – сиз кимсиз, нима тириклик қиласиз?

– Аввал ўзларидан сўрасак бўларди, тақсир? – деди мезбон.

– Мен ҳазрати Хизр бўламан, жаҳон кезиб, Худонинг яқин бандала-ридан хабар олиб юраман. Эрта намозни Қуддус шарифда ўқиган эдим, пешинни Истамбулда ўқидим, намозгарни Машҳадда, шомни Техронда, хуфтонни Бухорода ўқидим-да, сизнинг шаҳрингизга келдим.

– Ҳай, ҳай, – ёқа ушлаб, кўксига тупурди мезбон. – Чакмоқдан ҳам тез юраркансиз-а, тақсир. Авалиёга икки дунё бир қадам деганлари шудир-да.

Подшо мийигида кулиб:

– Худди шундай. Шак келтирмай ишона беринг. Қани, хўш, энди ўзи-нгиз...

– Менинг исмим Ҳасанбой, мусаллас ичишни яхши кўраман, шунинг учун халойиқ менга Ҳасан Кайфий деган лақаб қўйган. Катта Чорсуда ямоқчилик қиласман. Менга битта танга етади. Шунинг учун битта тангани

топгунча ишлайман. Кейин сўзан, бигизни йиғиштириб, иш қутимни ёпаман. Ортиқасининг кераги йўқ. Ундан у ёғига маликанинг пошнаси узилган бўлса ҳам ямайдиган аҳмоқ йўқ. Ишқилиб, тақсир, ақл билан меҳнат омон бўлса бўлгани...

— Шунаقا денг, — деди подшо ўсмоқчилаб. — Хўш, бу мамлакатнинг подшоси ким, адолатли подшоларданми?

— Тўғри, тўғри, бир хотинининг исми Адолат эмиш, деб эшитганим бор. Лекин менинг катта даргоҳлар билан ишим йўқ. Мен ўз меҳнатимни биламан, топган бир тангамга иккита нон олиб бирисин оқшом, бирисини эрта билан ейман. Ярим қадоқ гўшт, бир боф ўтин, бир шиша шароб, битта анор, битта шам олиб ҳужрамга қайтаман. Шўрва қайнатаман... Анорни мана бу косачага эзиб ўртасига шамни ўтқазаман, анор сувининг қизил шуъласи менга ёқади, тақсиргинам. Мана бизга қўноқ бўлдингиз, биргалашиб шўрва ичамиз. Тақво қилмасангаз қиттай-қиттай шароб тотинамиз, — деб кулиб, «Хизр»га қаради.

— Биз ҳам андак totinsak бўлаверади, чунки шаробнинг ўзи ҳаром эмас, унинг бадмостлиги ҳаром, — деди подшо.

Ўртага нон синдирилди, иккى сопол товоққа шўрва сузилди. Бир шиша шаробни икковлаб сипқордилар. Ширин сухбатда, чала, қуён уйқусида тонг ёришиб борар эди. Сўз орасида подшо сўради:

— Сиз, Ҳасан Кайфий, ҳадеб «ақлим билан меҳнатим бор бўлсин», деяверасиз, бирор марта... подшойингизни эсламайсиз. Подшоҳимиз омон бўлсин, бошимизга соябон бўлсин, худо ёр бўлсин, деган дуоларни ҳам гапингизга қўшиб қўйсангиз бўлмайдими?

Бе, — деди Ҳасан Кайфий, — шу кичкина рўзғоримга уларни аралаштириб нима қиласман. ...Подшога... турли-туман ўлпон, солиқ, у-бу керак. Иннай-кейин, подшо деган маҳлукқа доим бўйин эгиш хуш ёқади, менинг солиқ тўлашга бисоти-бағалим йўқ. Шунинг учун ҳам менинг сифинадиган нарсам — ўз ақлим, ўз меҳнатим, тақсир. Бошқасидан ҳеч қандай илинжим йўқ.

— Аввало шуки, одоб керак: ўз подшойингизни маҳлук деманг, подшо дегани худонинг ердага сояси бўлади-я!

— Мен ҳам шундай дейман-да, тақсир, соядан бирон нарса умид қилган киши аҳмоқ бўлади, — деди Ҳасан Кайфий.

— Астағфурулло, — деди «Хизр», — борди-ю, шу бугуннинг ўзидаёқ подшоҳингиз: «Менинг мамлакатимда ямоқчилик қилиш ман этилади, кимдаким ямоқчилик қилса дорга осилади», — деган буйруқ чиқазиб қўйса, нима бўлади?

— Ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб кетади, тақсир, — деди Ҳасан Кайфий.

— Қўрамиз, қачонгacha шу эътиқодда тура олар экансиз, — деб пичинг қилди подшо. Унинг нияти Ҳасан Кайфийнинг оғзидан «подшо саломат бўлсин», деган сўзни юлиб олиш эди. Аммо у бу сухбатда ниятига етмади.

<p>Түшүнүш ва саволларга жаһаб берүүш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Жигсо» усули орқали асар матнини ўрганинг. Синфдошингизни «Иссик ўриндиң» қа таклиф қилинг ҳамда унга ҳикоянинг дастлабки бўлими асосида очиқ ва ёпиқ саволлар беринг. Ҳикоянинг «Ҳасан Қайфий» деб номланишига асар матнига таяниб далиллар келтиринг.												
<p>Таҳлил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳикоянинг ёзилиш тилига эътибор беринг. Сизнингчча, ёзувчи ўша давр руҳини қай даражада етказишга муваффақ бўлган? «Аммо у бу сұхбатда ниятига етмади». Ушбу гапта асосланиб, кейинги парчада подшо ўз ниятига етиши мумкинми ёки йўқлигини тахмин қилиб кўринг. Подшо ва Ҳасан Қайфий қандай мавзуулар юзасидан сұхбатлашганини «Тўплаштириш» усули воситасида ифодаланг. Подшо ва Ҳасан Қайфий табиатига хос жиҳатларни «Т-жадвал» усули орқали ёритинг. <table border="1" data-bbox="433 1119 1148 1255"><thead><tr><th colspan="2">Подшо</th><th colspan="2">Ҳасан Қайфий</th></tr><tr><th>Ижобий</th><th>Салбий</th><th>Ижобий</th><th>Салбий</th></tr></thead><tbody><tr><td></td><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table>	Подшо		Ҳасан Қайфий		Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий				
Подшо		Ҳасан Қайфий												
Ижобий	Салбий	Ижобий	Салбий											
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳасан Қайфий табиатидаги сизга маъқул бўлган жиҳатларни кўрсатинг ва нима учун маъқул бўлганлигини асосланг. Ҳикоянинг дастлабки қисми бўйича олган таассуротларингизга таяниб «5 дақиқали эссе» ёзинг.												

Тонг хўрози қичқира бошлагандан кейин меҳмон қўзғалди:

– Энди мен борай. Эрта намозини шаҳрингиз жомесида ўқишга ният қилганман.

– Бу оқшом ҳам меҳмон бўладиларми? – сўради Ҳасан Кайфий.

– Нега сўрадилар?

– Чунки бу оқшомда сиз менинг насибамга шерик бўлдингиз, бугун оқшом ҳам менинг кулбамга қўймоқчи бўлсангиз икки танга ишлашга ҳаракат қиласман, нон тўртта, шам иккита, гўшт бир қадоқ, шароб икки шиша бўлади, тақсир, – деди Ҳасан Кайфий.

– Бўлмаса албатта келасман, – деди қулиб подшо.

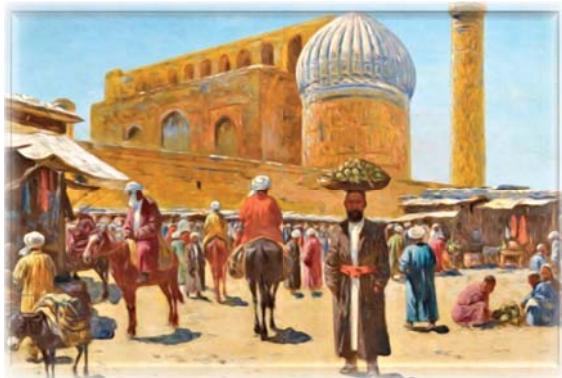
Ҳасан Кайфий подшони кузатиб қўйиб ҳужрасига қайтди, қолган-қутган нонлар билан нонушта қилди. Ҳужрасини йигиштириди, қуёш терак бошига келганда ҳар галгидан барвақтроқ иш қутисини кўтариб, катта Чорсуга йўл олди. Чунки бу оқшом ҳам унинг қўноғи бор, икки танга ишлаши керак.

Энди шинни бозорини босиб, галақассобликка етганда Катта Чорсу томонидан иш қутисини қўлтиқлаб ҳовлиқиб, энтикиб келаётган бир-иккита дўсти – ямоқчиларни кўриб қолди.

– Ҳасанбой, орқангга қайт, Ҳасанбой, иш расво, Ҳасанбой, орқангга қайт!!! Подшойимиздан буйруқ чиқиб қолди: «Менинг мамлакатимда ямоқчилик уят, – депти – Ким ямоқчилик қилса, дорга осаман», депти, – деди касбдошларидан бири – Мамашариф чокдўз.

– Ҳм, – деди Ҳасан Кайфий, – Хизрнинг айтгани бўпти-да; йўқ, қўлга туширолмайди, ҳали ҳам меҳнат саломат бўлсин...

Югуриб уйига қайтди. Бувасидан қолган бир эски арра билан олчин тўқмоқ бўлгучийди. Артиб-суртиб шуни кўтарди, белига тешасини қистирди. Қўшнисининг катта болтасини қарз олиб, ўтин бозорига бориб, ёлловчи кутиб турди. Омадига бир йигит келиб, олтита тўнкани ёриб беришни ундан сўради. Йигитнинг мўлжали бир сўм бўлса ҳам, Ҳасан Кайфий хиз-

матига икки танга сўради. Йигит арzon мардикор топилганига қувониб, Ҳасанбойни уйига олиб кетди.

Ҳасанбой демаганинингиз ўқ еган арслондай ихраб-сихраб тушга ҳам қолдирмай ўтиналарни ёриб, икки танга иш ҳақини олди. Бозорга қараб югурди. Ўринлатиб ҳаражат қилди: тўртта сўлқилдоқ, седана сепилган оби нон, икки шиша шароб, бир қадоқ гўшт, иккита шам, иккита анор, икки боғ оқ ўтин...

Кулбасига қайтиб, шўрвага уннаб кетди, тош қозоннинг тагига ўт қўйди. Кеч оқшомдан аллавақт ўтганда Хизр қиёфасидаги подшо Ҳасан Кайфийнинг эшигига қулоқ солар эди, ичкаридан Ҳасан Кайфийнинг одатдаги, хумга ари қамалгандай фўнфиллаган ялласи эшитилар эди: «Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин».

Хизр эшикни тақиллатди. Ҳасан Кайфий:

– Марҳамат, кираверинг, марҳамат, бу эшикнинг занжиру қулфи йўқ, ўз уйларидек бемалол кираверсинлар.

Яна кечагидан зиёда такаллуфотлар билан салому алайкум, алайкум саломдан кейин меҳмонни тўрга ўтқазди.

Бу оқшом икки анорнинг сиқилган суви ўртасига ўтқазилган бир қўша шамнинг қизғиш шуъласи қулбага айрим бир файз бериб туради. Сопол косаларга шўрва қуишлиб, нонлар ушатилиб икки пиёладан шароб ичилгандан кейин:

– Бе, тақсир, – деди Ҳасан Кайфий. – Кечаги нафасингизга фаришта омин деган экан, Катта Чорсуга етар-етмас «ямоқчиларни осаман» деган подшонинг буйруги чиқиб қолди. Жуфтакни тўғирлаб уйга қайтдим.

– Хўш, хўш, – деди Хизр.

– Кейин appa, болта кўтариб ўтинчилик қилдим. Ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин экан. Икки танга пул ишлаб, мана, жанобингиз келишингизга қозонни қайнатиб қўйдим.

– Баракалло, баракалло, – деди ҳазрати Хизр. – Мабодо эртага подшо ўтинчиликни ҳам ман қилиб қўйса нима бўлади?!

– Ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлса, бир эви топилиб қолар, тақсирим, – деди Ҳасан Кайфий.

Аллавақтгача чақчақлашиб шаробнинг кайфини суриб, қуш уйқуси қилиб, мудрашиб ўлтиридилар. Тонг ёришай деганда меҳмон:

– Мен бугун тонг намозини Хости Имомда ўқишига ният қилганман, менга жавоб, – дея ўрнидан қўзғалди. Ҳасан Кайфий уни кузатиб, ҳужрасига қайтди. Қумғон қайнатиб, қолган-қутганлар билан нонушта қилди. Кейин appa, болталарни кўтариб ўтин бозорига қараб равона бўлди.

Ҳасан Кайфий Кўмир саройига ҳали етгани ҳам йўқ әдики, кеча ўтин бозорида кўрган бир неча ўтинчилар нафаслари оғизларига тиқилиб:

– Ҳасан ака, қоч-чи-қоч! Бошингни панага ол! Пошшоликдан, ўтинчилар осилсин, деган буйруқ чиқиб қолди, – дедилар.

Шошилиб қулбага қайтди. Ҳужранинг шифтида, тоқилар орасига қистириб қўйилган бир эски меш бор эди. Уни олиб бориб булоқ суви билан тоза ишқаб юмшатди, ичини булоқ сувига тўлдирди. Мешни белига кўтариб, шўрва ичадиган иккита сопол қосани олиб, чоршанба қуни бўлгани учун қўй бозорига жўнади. Орқасида бир меш муздек булоқ суви, қўлида қоса, бозор оралаб иссиқ қунда чанқаб қолган бозорчиларга оби худойи улаша бошлади.

– Оби худойи, оби худойи, текин сув, ҳазрати Уккоша Булоғининг суви, табаррук сув, муздай сув!..

Чанқовлар қоса-коса сув ичиб, баъзилар ҳеч нарса бермай, баъзилари қосага бир тийин, икки тийин, беш тийин ташлаб кетар эдилар. Ҳаш-паш дегунча, мешдаги сув ярим ҳам бўлмасдан Ҳасан Кайфийнинг мўлжалидаги икки танга нақдина қўлга кирди. Қанчадан-қанча сувсовларнинг илтимосига ҳам қулоқ солмай қолган сувни тўкиб ташлаб, мешни буқлаб қўлтиққа урди, бозорга қараб югурди...

Тун оқшомда қиёфасини ўзгартирган подшо эшик қоқиб келганда Ҳасан Кайфий ўзининг қадрдон: «Ҳа, ишқилиб, ақл билан меҳнат саломат бўлсин» сўзини айтиб шўрва шопириб ўтирад эди.

Яна кечаги оқшомдагидек сухбат давом этди, кайф қилдилар. Ўтирган жойда унча-мунча от уйқуси ҳам қилиб олдилар. Бир- бирлари билан ҳолаҳвол сўрашдилар. Хости Хизр тилла Шихбой маҷитини мақтаб кетди. Кейин Ҳасан Кайфийдан ҳол сўради. Ҳасан Кайфий мешкобчилик қилганини айтди. Хизр подшо буйруқларидан қаҳ-қаҳ уриб кулган бўлди.

Бу бедард меҳмонни ўлгудай дўппослаб, оч биқинига тепиб ҳайдаб чиқаришга Ҳасан Кайфийга хос меҳмондўстлик одоби йўл қўймас эди. Тонгга яқин, яна кечқурун келишга ваъда бериб, хайр хўшлашиб меҳмон жўнади. Бу тонг Ҳасан Кайфий нонушта ҳам қилмади. Меҳмоннинг қораси ўчгандан кейин тикка Булоқбошига жўнади. Бу ердан шаҳар мешкоблари сув олардилар. Битта-битта келган мешкобларга сув олдирмай тўхтатиб турди. Мешкоблар йигирма кишига етгандан кейин:

– Биродарлар, – деб сўз бошлади Ҳасан Кайфий, – шу йигирма киши икки тийиндан икки танга йиғиб берсаларинг сизларга бир хушхабар айтаман. Икки тийинларингга арзийди – Мешкоблар бир-бирларига қарашиб ҳамён ковлаб икки танга йиғиб, Ҳасан Кайфийга беришди. Ҳасан Кайфий бафуржалик билан икки тангани киссага солиб:

– Энди, биродарлар, хушхабар шуки, уйларингга тарқайвурларинг. Ҳали замон подшоликдан «мешкоблар дорга осилади», деган буйруқ чиқа-

ди, – деб сўзини тугатмаган ҳам эдики, пошшоликнинг жарчиси от ўйнатиб овоз қўйиб келди.

– Пошшоликнинг фармойиши: шаҳарда мешкоблик ман қилинади. Қимда-ким бўйруқка қулоқ солмай мешкоблик қилса, дорга осилади!!!

Ўз бошининг ташвишида қолган шўрлик мешкоблар чилнинг боласидай тумтарақай тарқалиб кетдилар. Ҳасан Қайфий бозорга қараб чопди...

* * *

Ҳасан Қайфий ҳужрасидаги бу оқшомги сұхбат ҳам ўтган оқшомлардагидай давом этди. Яна ҳар галгидай бир-бировларининг кундуз кунлик саргузаштларини суриштиридилар. «Ҳазрати Хизр» бугунги намозларини Зангиотада адо қилганлигини баён қилди. Айниқса,adolatli подшонинг мешкобларни дорга осиш ҳақидаги фармойишидан ғоятда мамнун бўлганлигини айтди.

– Э, тақсири олам, – деди Ҳасан Қайфий, – ақл билан меҳнат саломат бўлса, киши лол қолмас экан. Мен бугун нима иш қилганимни жони дилим билан сизга айтиб беришим мумкин. Лекин нафасингиздан чўчиб қолдим. Бошида мен сизнинг Хизрлигингизга ҳам унча ишонмаган эдим. «Мен Хизрман», деганингизда, ҳа, энди шунчаки гиёванд, мияси айниган чолдирда деб қўя қолган эдим. Лекин қилган нафасларингиз кетма-кет ўринлайверганидан Хизр эканлигинизга энди ишондим. Шунинг учун ҳам бугун қилган ишларимни сизга айтмайман. Айтсам, тағин бирорта совуқ нафас қиласиз-да, ишимнинг пачавасини чиқарасиз.

– Йўқ, йўқ, худо ҳаққи, ёмон нафас қилмайман, айтаверинг, на яхши, на ёмон нафас қилмайман...

Ҳасан Қайфий Булоқбошида қилган ишини айтиб берди.

– Қойилман, – деди «Хизр» – айтган гапингизда турадиган ўжар эътиқодли одам экансиз. Шундай зеҳн билан пошшога навкар бўладиган йигат экансиз, эҳтимол...

– Ана холос, – деди Ҳасан Қайфий, – бундан ҳам расво нафас бўладими, тағин бу эҳтимол эмиш, мен аҳмоқ бўлмасам, биринчи куниёқ сизни ҳужрага таклиф қиласиз-да, ишимнинг пачавасини чиқарасиз!

Ҳасан Қайфий бу нафасдан жуда ранжиди. Тонг отди. «Хизр» жўнагунча палағда тухум ютгандай миқ этмай, жим ўтираверди, уни кузатиб ҳам қўймади. «Хизр» жўнагандан кейин, ярим соат ўтар-ўтмас бир отни миниб, яна бир отни етаклаган бир сипоҳи йигит, қамчи дастаси билан эшикни тақиллатиб қолди.

– Ҳасан Қайфий, Ҳасан ака, деган киши шу ерда турадими?

– Шу ерда, шу ерда, – деб Ҳасан ака ташқарига чиқди. Қараса, бошдан-оёқ қуролланган, мүйлови шопдай бир ҳарбий йигит. Бошида дубулға, әгнида совут, билагида қалқон, құлида найза, елкасида камон, бир ёнбошида садог, бир ёнбошида қилич.

– Ҳасан ака сизми?

– Мен, мен бўламан.

– Сиз пошпонинг хос навкари бўлиб тайинландингиз. Мана бу яроғ-аслаҳаларни кийинг, тақининг! От ҳам сизники. Тез бўлинг, мен билан саройга юринг!

Ҳасан ака баднафас Хизрни сўка-сўка уч пуд келадиган темир-терсакларни кийиниб, тақиниб, бояги сипоҳи ёрдамида отга аранг миниб, саройга жўнадилар. От ўлгур ҳурковуч экан, йўлда бир замбилғалтак думалатиб кетаётган кишидан ҳуркиб, Ҳасан Қайфийни олиб қочишига, кўтариб уришига оз қолди.

Саройда уларни бош мирохур билан навкарбоши кутиб олди.

Ҳасан акага вазифасини тушунтира бошладилар.

– Сиз подшонинг хос навкарисиз, – деди навкарбоши. – Бир қўлингиз қилич дастасида, подшо ўтирган таҳтнинг орқасида уни қўриқлаб турасиз. Мабодо подшонинг ҳаётига бирор хавф туғилса, ким бўлмасин бошини шартта чопиб ташлайсиз. Моянангиз қирқ саккиз танга. Ойнинг ўттизида оласиз. От таги билан ўзингизники, ем-хашаги сиздан. Эрта билан соат саккизда келиб, кечқурун бешда кетасиз. Кундузлари от пошполик охурида бўлади. Туш вақтида сарой аҳлларига бир марта шулон қайнатилади, бирор коса ичишингиз мумкин. Шулон ҳақи ичсангиз-ичмасангиз моянангиздан ушлаб қолинади. Шу қоидаларга итоат қилмасангиз, бўйнингиз чопилади. Мана бу ҳужжатга бармоқ босинг. Омин облоҳу акбар. Сизга худо ва худонинг ердаги сояси бўлган адолатли подшоҳимиз ёр бўлсин.

Ҳасан Қайфий таҳт орқасида қилич қабзасини ушлаб кўзини юммай, уч пуд темир-терсак елкасидан босиб қотиб туради. Ичиди: «Ёпираў-еў, бу баччағар Хизр мени ўз ишончимдан айнатмоқ пайига тушди шекилли. Бугун қоидадаги дастурхонини ёзиш учун икки тангани қаердан оламан? Шарманда бўладиган бўлдим. Ё ақлим, ё меҳнатим, ўзларинг менга мададкор бўлларинг!» – деяр эди.

<p>Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү</p>		<ol style="list-style-type: none"> Ҳасан Қайфийнинг «Ишқилиб, ақлим ва меңнатим саломат бўлсин» деган ниятига подшонинг муносабати қандай ва нима учун? Ҳасан Қайфий табиатидаги қайси хислатлар сизда ҳам бўлишини истардингиз ва нима учун? Фикрингизни далиллар асосида исботланг.						
<p>Таҳлил ва талкүн</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳикояда халқимизга хос қандай қадриятлар акс эттирилган? Ўз фикрларингизни «Кластер» усулида тақдим этинг. «Елпигич» усули асосида ҳикоя матни юзасидан очиқ саволлар бекатини уюштиринг. «Ақлий ҳужум». Ҳасан Қайфий мешдаги сувни нега тўкиб ташлади? «Ўйла, изла, топ!» <table border="1" data-bbox="427 932 1128 1051"><tr><td>Асар нима учун қизиқарли бўлди?</td><td>Асадаги сизга ёқсан жумлалар</td><td>Асадар сарлавҳасини яна қандай аташ мумкин?</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Асар нима учун қизиқарли бўлди?	Асадаги сизга ёқсан жумлалар	Асадар сарлавҳасини яна қандай аташ мумкин?			
Асар нима учун қизиқарли бўлди?	Асадаги сизга ёқсан жумлалар	Асадар сарлавҳасини яна қандай аташ мумкин?						
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Сизнингча, подшо шахсиятида қайси жиҳатлар устувор ҳисобланади? Асадан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ифодаланг. 1-гап: Менинг фикримча, ... 2-гап: ... сабаби, уни мен бундай тушунтираман, ... 3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботлайман ... 4-гап: шунга асосланиб, мен бундай хуносага келдимки, ...						

Соат тўртлардан ошганда подшо ҳарамга кириб кетди. Ҳамма сипоҳиларга, шу қатори Ҳасан Кайфийга ҳам жавоб бўлди. Дарров бориб оғилдан отни ечди. Бошқа навкарлар ёрдамида отга миниб пичоқ бозор томон йўртиб кетди. Унинг бошига ялтироқ бир фикр келган эди. Унинг бир пичоқчи дўсти бўлиб, шунинг дўконига борди. Пичоқчи Ҳасанни бу қиёфада қўриб, ранги қув ўчиб, дағ-дағ қалтираб ҳанг манг бўлиб қолган эди.

— Қўрқма, қўрқма! Усти бошим бошқа бўлгани билан мен ўша ўзингнинг Ҳасанингман. Ман шу қиличимнинг тифи Исфиҳоннинг байзо пўлатидан бўлган. Шуни синдириб сотсан оласанми?

— Жоним билан оламан.
Ҳасан қилични суғуриб, пичоқчига узатди. Пичоқчи тифни обдон текшириб эговга солиб кўрди.

- Яхши экан, асл экан.
- Қанча берасан?
- Олтмиш танга.
- Чиқаз пулингни!

Ҳасан қилични бўғзидан тўрт энли қолдириб, қолганини сумбага қўйиб синдириб пичоқчига узатди. Пичоқчи тифни олиб, пўстак тагига яширди. Нақдина олтмиш тангани Ҳасанга санаб берди.

Ҳасан қоидадаги икки тангали бозор-ўчарини қилиб, кулбасига қайтди. Ечинди, отнинг ҳам устидаги аслаҳа, эгар-жабдуғларни олди. Боғдор қўшиносини чақириб чиқди.

— Ўртоқ, — деди, — мана шу от кечкурун соат бешдан эрталаб соат саккизгача сеники. Ер сурасанми, мойжувоз ҳайдайсанми, аравага қўшасанми,

ихтиёргингда. Аммо ҳар куни эрта билан яхшилаб тўйдириб, қашлаб, совутиб менга топширасан. Бу ҳаром ўлгур кундуз пошполик охурида боқувда ётади. Бу таклифга қўшниси жон-жон деб кўнди, отни етаклаб олиб кетди.

...Кеч оқшом ҳазрати Хизр келганда Ҳасан Қайфий ҳеч нима бўлмагандай қадрдон ялласини айтиб шўрва шопирар эди.

Навбатдагидай бемалол, хушкайф, серчақчақ суҳбат давом этар эди.

Хизр бугун қаерда намоз ўқиганини айтди. Ҳасан Қайфийдан аҳвол сўради.

– Овора бўласиз, айтилмайди, тақсир. Нафасингизни шамол учирсин, бўлди-е!

– Худойи таолонинг бирлиги ҳурмати, подшомизнинг шафқат ва меҳри-бонликлари ҳурмати, чурқ этган нафас қилмайман. Фақат менга мана бу қозиқларда осиглик қалқон, қилич, дубулғаларнинг эгаси кимлигини айтсангиз, бас.

– Қасам ичинг, ҳазрати Хизр!

– Нафас қилсам, қаломулло урсин!

– Бўлмаса айта қолай, бу аслаҳалар кеча қилган нафасингиз натижаси.

Мен подшога навкар бўлиб қолдим.

– Қутлуг бўлсин, муборак бўлсин, хўш, бу кунги зиёфатнинг харажати қаердан бўлди, моянани нақд берар эканларми?

Ҳасан Қайфий қилич воқеасини яширмай айтди. Кейин қилични қозиқдан олиб:

– Эндиғи қолган эллик саккиз тангани шифтга қистириб қўйдим. Мояна чиққунча ҳар оқшом зиёфат, тақсир. Қиличга бўлса тахтадан тиф йўниб улаб қўйдим. Мана, кўринг...

Қилични суғуриб кўрсатди. Дарҳақиқат, тифнинг синган қисмига тахтадан тиф қилиб, жуда ҳунармандлик билан уланган эди.

– Тасанно, – деди Хизр, – мабодо, эртага подшо бирорга газаб қилиб, сизга: «Ҳасан, бу гуноҳкорнинг калласини чоп!» деса, унда нима бўлади.

– Минг лаънат, ишнинг аталаси чиқди, Хизр бўлмай хинзир бўлинг! ...Ҳа майли, бўлар иш бўлди, ўшанда ҳам ақл билан меҳнат саломат бўлсин. Бир иложи топилиб қолар...

* * *

Бугун ҳам Ҳасан Қайфий тахт орқасида қўли қиличининг дастасида қаққайиб турагар эди.

Шулон вақти яқинлашиб қолганида пошшо билан бош вазир ўртасида жанжал чиқиб қолди. Бош вазир Олабайтал қишлоғига тушган ўлпон ҳаддан ташқари ортиқ бўлганлигини, камайтириш зарурлигини айтар эди. Ўжар подшо қайтага қайсарлик қилиб ўлпоннинг икки баравар оширилишини буюрар эди. Вазир билан подшо ўртасида олди-берди гап кучайиб кетди. Газабига чидолмаган подшо орқасига қараб:

– Ҳасан, вазирнинг, бу аблажнинг бошини чоп! – деб амр қилди. Ҳасан югуриб бориб, вазирнинг икки қўлини орқасига боғлади. Подшонинг олдига тиз чўқтириди.

Ҳасан Кайфий кўкка юзини тутди, қўлини муножотга кўтарди:

– Эй бор худоё! Ўзинг кўриб турибсан, ҳукм сенинг ҳукминг. Мен ҳозир вазирнинг бошини чопишим керак. Агар подшо ҳақ бўлса, қиличим қиличлигича қолсин. Агар вазир ҳақ бўлса, қиличимнинг тифини пўлат эмас, тахта қилиб қўй! Облоҳу акбар, – деб қилич суғурди...

Қиличнинг тифи гўё тахтага айланиб қолган эди. Ҳасан Кайфий, қиличи кўтариб:

– Адолатли худойимдан айланай, вазир ҳақ экан, мана, подшоҳим, ўзингиз кўринг...

Ҳасан Кайфий таҳт томонга ўгирилиб қараса таҳтда подшо эмас, Хизр ўлтирибди (Подшо ясама оқ соқолини иягига боғлаб олган эди.)

– Э, ха, – деди Ҳасан Кайфий, – Хизр ҳам ўзим, подшо ҳам ўзимман десангиз-чи, тилимиз битта денг, қўша-қўша кароматлардан сезинқираган эдим-а, тақсир...

<p>Түшүнүшиш ва саболларга жағын берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ақлий ҳужум». Ҳикояда Ҳасан Кайфийнинг отга бошқа навкарлар ёрдамида мингандык тасвири нега келтирилгандык деб ўйлайсиз? Ҳикоядаги асосий фикрга мос келувчи мақол ва маталлар айтинг.
<p>Таҳлил ва талкын</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳикояни ўқиши жараёнида ўрганган сўзларинги асосида изоҳли луғат тузинг ва синфга тақдим этинг. Асарни «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.<ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – ҳикоя мазмунини бўйича 5 та сабол тузинг; аниқлаш – ҳикоянинг қайси қисми энг муҳим эканлигини далилланг; боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг; хулосалаш – ҳикояда қўтарилилган масалани хулосаланг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Ҳикоя қаҳрамонининг турли қийин вазиятлардан чиқиши маҳорати сабабларини «Кластер» усулида ифодаланг. «Ақл ва меҳнат бирлиги – муваффақият калити» мавзусида эссе ёзинг.

ОМОН МАТЖОН

(1943 йилда тугилган)

Замонавий ўзбек шеъриятининг йирик вакили Омон Матжон 1943 йил 14 февралда Хоразм вилояти Гурлан туманининг Боголон қишлоғида туғилган. Отаси Матжон Жуманиёз ўғли қишлоқ почта бўлими бошлиғи бўлган. Катта боболари Жуманиёз йирик савдогар бой бўлган. Омоннинг онаси Хотира опа гўзал ва оқила аёл бўлиб, бўлаҗак шоир ҳали гўдак эканида дунёдан ўтган.

Истеъодли, таъсирчан ва ғоят кўп ўқийдиган Омон Матжон учинчи синфларда ўқиб юрган пайтларида шеърлар ёзган. Илк шеъри Янгибозор район газетасида 1958 йилнинг 15 марта босилиб чиқкан. Ўн олти ёшида ўрта мактабни тугатган Омон сўзга меҳр қўйгани сабаб филологликни танламоқчи бўлади. Аммо отасининг истагига бўйсуниб, Алоқа институтига ҳужжат топширади. Имтиҳонлардан ўтолмагач, радио-телефон тузатиш курсида ўқиб, монтёрлик қиласиди. Кейинги или Самарқанд университетининг филология факультетига ўқишга киради. Ўртада Германияяда, шўро қўшинлари сафида ҳарбий хизматда бўлади. Қисмдаги катта кутубхонадаги деярли барча асарларни ўқиб чиқади. Ҳарбийдаги уч йил бўш кетмасин деб, ҳар куни камида биттадан шеър ёзди. Хизматдалигида ёзган шеърларидан бир туркумини ўзидан бир йил олдин уйига кетган дўстидан бериб юборади. «Шарқ юлдузи» журналининг 1965 йил 5-сонида аскарнинг шеърлари босилиб чиқади.

Шундан бўён шоирнинг «Очиқ деразалар» (1970), «Карвон қўнгириғи» (1973), «Қуёш соати» (1974), «Ёнаётган дараҳт» (1977), «Ярадор чақмоқ» (1979), «Ҳаққуш қичқириғи» (1979), «Сени яхши кўраман» (1981), «Дараҳтлар ва гиёҳлар» (1984), «Гаплашадиган вактлар» (1986), «Минг бир ёғду» (1989), «Ўртамизда биргина олма» (1990), «Қуш йўли» (1993), «Имон ёғдуси» (1994), «Сайланма» (1997), «Ардахива» (2001) сингари йи-

гирмадан ортиқ китоби дунё юзини кўрган.

О. Матжоннинг иш фаолияти ҳам ҳавас қилгулик. Шоир олий мактабни битиргач, Тошкентга келиб,Faфур Гулом номидаги нашриётда муҳаррир, бўлим мудири, сўнг «Ёшлик» журнали бош муҳаррири, «Ўзбекистон Республикаси Президентининг маслаҳатчиси, Ўзбекистон давлат Матбуот қўмитаси раиси ўринbosари, «Чўлпон» нашриёти директори лавозимларида меҳнат қилган. Омон Матжон 1993 йилда «Ўзбекистон халқ шоири» унвонига сазовор бўлди.

Ёнаётган дарахт

Тунда яшин тушди боғнинг четига,
Зулмат бойўғлидек чекинди караҳт.
Вулқондек портлади қоронгуликда
Ёнаётган дарахт!

Салобатли яшил салтанат эди,
Эркин қушчаларга зангор пойтаҳт.
Учқунлардек тўзитди қушларини
Ёнаётган дарахт!

Нега, нега ёнди?! Кечқурун бехос
Булутлар гулдираб қилгандилар жаҳд –
Уйғоқ эди, ўзи илк зарбни олди
Ёнаётган дарахт!

Ана, ёнар, ёнар тунга ўчма-ўч,
Юракдай патирлар ҳар барг оловсахт.
Огоҳ этаётир ўз боғин хавфдан
Ёнаётган дарахт!

Дарахтлар ёнмоқда бугун дунёда,
Ёниб, ўзгаларни уйғотмоқ не баҳт!

Дўстларимдир барча ёнаётганлар,
Юрагимдир ЁНАЁТГАН ДАРАХТ!

Огаҳий ғазалига мухаммаси муқолот

Кўклам эди. Жўнбуш келиб ўю, хаёл, ёд устина,
Руҳин зиёрат этгали бордим мен устод устина,
Сас берди ул: «Ҳолим забун, келдингму имдод устина,
Мушкин қошининг ҳайъати¹ ул чашми жаллод² устина,
Қатлим учун нас келтирур³ нун элтибон сод устина⁴!»

«Эй пир, дедим, ёдлар бугун ашъорларингни Хоразм...»,
«Қўйгил, деди, фахриянгни, дардимни топгил чорасин,
Ён, ошиқ ўл, ҳеч босмасин даврон чанги кўз қорасин,
Қилғил тамошо қомати зебоси бирлан оразин,
Гар кўрмасанг гул бўлганин пайванд шамшод устина!»

Кетдик удуғ шоир билан боғлар сари, қўйдик қадам,
Оlam ғамин сўзлай десам, оламни суйган ул ҳакам,
Ишқий ғазал айтур эди: «Ошиқ туморидур ситам,
Нозу адоу ғамзаси қасдим қилурлар дам-бадам,
Ваҳ мунча офатму бўлур бир одамизод устина!»

Ногоҳ шу он қўзғалди кўк-кўк ичра не сир борким,
Чақмоқ чақиб, ел даф қилиб, етқурди кўп озорким,
Роз қилди устоз: «Ёр десам, ҳақдин бу қандай корким,
Мен хастага жон асрароқ әмди эрур душворким
Қотил кўзи бедод⁵ этар, ҳар лаҳза бедод устина!»

Тез пок ўлиб осмон юзи, диллардан ҳам кетди кадар⁶,
Чаҳ-чаҳ илан қушлар келиб, юз очди гуллар бехатар,
Суҳбат фалак мавзусига кўчгайми деб солсам назар,

¹ Ҳайъати – шакли, кўриниши.

² Чашми жаллод – жаллод кўз, «Қўзлари жонни оловчи» маъносида.

³ Нас келтирур – аниқ далил, ҳукм келтирас.

⁴ Нун элтибон сол устина – араб ёзувидағи ҳарфлар ёрдамида ҳарфий санъат қўллаш. «С» ҳарфи устига «н» ҳарфи қўйилса ва «а» товуши қўшиб ўқилса, «нас», яъни «ҳукм» сўзи пайдо бўлади.

⁵ Бедод –зулм, жабр, ҳақсизлик.

⁶ Кадар – қайғу, ғам.

Ул гул юзи шавқи билан шайдо күнгил шому саҳар,
Булбулдек айлар юз наво минг навъи¹ фарёд устина!
«Минг ёр демак бирлан, дедим, жоми висол бир тұлмоғой,
Хақдин карам йүқ, у бизим орзулага қотилмағой!»
Лутфимга ул зот айтди: «Күй, дардим санга эш ўлмоғой,
Бошимга ёққан ғам тошин мингдан бирича бўлмоғой,
Гардун агар минг бесутун ёғдирса Фарҳод устина!»

Сўз йўқ, дедим, сурмак қийин дилдан дила ишқ рахшини²!»
«Чўнг ҳам чуқур фикр эт, деди, тингларда шоир, баҳшини!
Ишқ ҳақинда шеър битиб – шоҳларга айғанман шуни:
Эй шах, карам айлар чоги тенг тут ёмону яхшини,
Ким меҳр нури тенг тушар вайронга обод устина!»

«Обод замон, тенглик, дедим турмуш гўзал, қушдек кўнгил...»
«Ўғлон, деди, бу ларзакор очунга кенг наззора қил,
Оlam билан бўй ўлчалиб кўрмай ҳаво эттингми бил,
Хоки танинг барбод ўлур охир жаҳонда неча йил
Сайр эт Сулаймондек агар таҳтинг қуриб бод устина!»

Бирдан тилимни тишладим, изза боқиб ён-вергаким,
Даркорми сўз устозларинг сўз айтмаган бир ердаким,
Бор журъатинг, ёзгин, Омон, юртинг овозин шеъргаким,
Не журъат ила Огаҳий очгай оғиз сўз дергаким.
Юз хайли ғам³ қилмиш ҳужум ул зору ношод устина!

¹ Навъи – тури, жинси.

² Рахш – югурик, чопқир от.

³ Хайли ғам – ғам тўдаси, ғам қўшини.

Түшнүүшиң ва саволларга жаоб берүү	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ёнаётган дараахт» шеърининг дастлабки икки бандида ифода этилган ҳолат бўйича ўз фикрингизни баён этинг. Шеърдаги манзарани тасаввур қилиб, ўз сўзингиз билан тушунтириб беринг.								
Таҳтил ва тақын	 	<ol style="list-style-type: none"> Омон Матжон шеърларининг ўзига хос услуги ҳақида тақдимот тайёрланг ва синфдошларингиз билан ўртоқлашинг. Мухаммасда қандай шеърий санъатлар қўлланилган? Жадвални тўлдиринг. <table border="1"><thead><tr><th>Шеърий санъат</th><th>Далил</th><th>Шарҳ</th></tr></thead><tbody><tr><td></td><td></td><td></td></tr></tbody></table> Мухаммасдан Огаҳий қаламига тегишли бўлган мисраларни кўчириб ёзинг. Унинг жанрини аниклаб, таҳлил қилинг.	Шеърий санъат	Далил	Шарҳ					
Шеърий санъат	Далил	Шарҳ								
Баҳолаш ва қиёсий таҳтил	 	<ol style="list-style-type: none"> Сизнингча, «Ёнаётган дараахт» шеъри орқали шоир қандай фикрни илгари сурган деб ўйлайсиз? «Ёниб ўзгаларни уйғотмоқ не баҳт» мисралари орқали шоир нима демоқчи? Фикрларингизни «Тўрт фикр» усули орқали (бир гап билан) билдиринг. <table border="1"><thead><tr><th>Фикр</th><th></th></tr></thead><tbody><tr><td>Далил, исбот</td><td></td></tr><tr><td>Мисол</td><td></td></tr><tr><td>Хуноса, якун</td><td></td></tr></tbody></table>	Фикр		Далил, исбот		Мисол		Хуноса, якун	
Фикр										
Далил, исбот										
Мисол										
Хуноса, якун										

Кетишим шарт эди. На илож, кетдим,
ёлғизлик қаърида қолдириб сени.

Шу маъюс кўзларга жо бўлар энди
тун деган азобнинг бўйи ва эни.

Хуш дамлар ҳамдаминг – кўзгу бу кеча
тикка турган кўлдек ютишга тайёр.
Бир пайтлар бахтингдан шаҳодат берган
юлдузлар бу оқшом олис ва бекор.

Оқ ёстиққа бошни маълул босасан,
оқлиқда илинжиз тўлғанар гавда.
Сочларинг юзингга айланা тортар
тутилган қуёшдек қора, безовта.

Соат бирми-икки. Туриб юрасан,
ёстиқ сезмасин деб қалб санчиfinи.
Кулиб, жим қучасан ҳалигина мен
ўтирган курсининг суянчиfinи.

Кўнглим, ўзингдан кўр: энди ҳеч тинмай
таъқиб этар сени ул маъюс нигоҳ –
аёлни тун билан ёлғиз қолдирмоқ
гуноҳлар ичидаги энг оғир гуноҳ!

Сени яхши кўраман

1

Сен оппоқ кўйлакда қорасоч –
Тушимда кўриндинг ёш пари
Ва бор-йўқ хотирот оламим
Чекинди руҳимдан ташқари.

Ким бўлдинг? Танимни осмондан
Қўёшга нур қилиб элатган!
Ким бўлдинг? Мудроқ бу танамда
Саноқсиз дараҳтлар гуллатган!

Бу сенсан, Мұхаббат, танидим,
Үйлаган, кутганим, деганим.
Лекин сен, наҳотки, билмадинг,
Бу – бир туш, уйқуда эканим?

На орзу этолмай бир бўса,
Изҳорга на бир сўз узилмай,
Туш бирдан узилди...
Армонлар Қолдилар қатлари бузилмай.

Лекин сен келишга ваъда бер,
Майлига, тушимда, бир замон –
Мұхаббат, мен сени кутаман,
Кутаман, уйғонмай ҳеч қачон!

2

Соғиндим мен сени. Қўргим келади,
Лекин айтольмайман ҳеч кимга буни.
Шаҳар ғуж тош ўрмон. Бошимга тушган
қуёшга талпинган оғочнинг куни.

Соғиндим. Кун-тунлар қатланди қалбда
Рангин ипаклари соғинчнинг. Агар
ёйсам йўллардаги симёғочларга
зорланиб етарди Самарқанд қадар.

Соғиндим, жаҳонда балки ҳеч бир тил
ҳижронни мукаммал ёзганмас ҳали.
Қадим ёзмалардек ул кунлар йитди,
бир сўзингни эслаш олам тасалли...

Дараҳтман. Мен миллион япрогим билан
боқаман зор титраб сен келар кунга.
Соғиндим мени сени. Қўргим келади.
Лекин айтольмайман буни ҳеч кимга.

<p>Түшүнүш өзөөллөрдөрдөн жаоб берүү</p> 	<p>1. «Ақлий хужум». Шоирнинг юқорида берилган икки шеъри қандай мавзууда ёзилган деб ўйлайсиз?</p> <p>2. «Кетишим шарт эди» деб бошланувчи шеъридан 7 та таянч сўзни топинг ва улар асосида шеърнинг насрый баёнини айтинг.</p>												
<p>Таҳлил өз талқини</p> 	<p>1. Шеърдаги лирик қаҳрамон кечинмалари аниқ тасвирланган сатрларни аниклаб, уларга ўз муносабатингизни билдириңг.</p> <p>2. «Сени яхши кўраман» шеъри устида тадқиқот иши юритинг.</p> <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;">1-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Шеърнинг асосий гоясини аникланг.</td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Шеърдан ҳаётий хулоса чиқаринг.</td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4-гурух</td> <td style="padding: 5px;">Шеърдан тарбиявий хулоса чиқаринг.</td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> </table> <p>3. «Софиндим мени сени. Кўргим келади. Лекин айттолмайман буни ҳеч кимга» мисраларида лирик қаҳрамонга хос қандай жиҳатлар акс этган деб ўйлайсиз?</p> <p>4. «Инсерт» усули воситасида шеър ҳақида олган билимларингизни мустаҳкамланг.</p>	1-гурух	Шеърнинг асосий гоясини аникланг.		2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар		3-гурух	Шеърдан ҳаётий хулоса чиқаринг.		4-гурух	Шеърдан тарбиявий хулоса чиқаринг.	
1-гурух	Шеърнинг асосий гоясини аникланг.												
2-гурух	Аниқ ва ноаниқ маълумотлар												
3-гурух	Шеърдан ҳаётий хулоса чиқаринг.												
4-гурух	Шеърдан тарбиявий хулоса чиқаринг.												
<p>Баҳолаш өз қиёсий таҳлили</p> 	<p>1. «Сени яхши кўраман» шеърининг 2-бандидаги саволларга шеър матнига таяниб жавоб беринг.</p> <p>2. «Муҳаббат» сўзига «Синквейн» усулини қўллаб, шеър тузинг.</p>												

Энг сўнгги хазина

Худойберди Дониёровга

I

Кўп қизиқдир кўхна мозий тақдири,
Кўп қизиқдир унда халқлар тақдири.
Агар кимдир машҳур эса қадимда,
Йўқдир бугун у ҳеч кимнинг ёдинда.

Кимдир кечча хору хасга юрса teng,
Бугун унинг шон-шуҳрати кўкда денг.

Наҳот ҳеч ким боқий умр олмаса,
Наҳот ҳеч бир зот устувор қолмаса?!
Савол кўпдир, аммо чархда тиним йўқ,
Гўё унда ҳеч нарсага қўним йўқ!
Шу тахлитда замин-замон дўнипти¹,
Ҳамма шунга кўнипти.

II

Бири катта, бири эса кичикроқ,
Икки уруғ ўтган экан эски чоқ.
Ери, эли беҳад катта бирининг
Ва ҳар жиҳат қўли калта бирининг.
Халқнинг феъли ўз ерига ўхшаркан:
Катта уруғ ялқов, лоқайд яшаркан!
Кичиги-чи, қайнаган қон, ишchan эр,
Меҳнатидан зар тугаркан ҳар кафт ер.
Ёндош яшаб, доим ол-бер қилишиб,
Ҳач бегараз боришиб ҳам қелишиб,

¹ Дўнипти – ўтибди.

Бул иккови чин қўшнига дўнипти,
Ҳамма бунга кўнипти!

III

Катта мулкка, катта ерга ўчлар кўп,
Зимдан қараб, тиш қайровчи кучлар кўп.
Бир кун улли¹ уруғни ёв босибди,
Нақ гоз узра қирғий қанот ёзибди.
Кўп қирибди ёв бепарво элатни,
Бошига ҳам солибди хўп қулфатни.
Хўш, кичкина қўшни-чи, у тийран, қурч,
Жим турдими, йўқ, ёрдамни билди бурч!
Шундай қилиб икков бир саф бўлдилар,
Ёвни бирга олқон-талқон қилдилар.
Уруш тугаб, қўшни дўстга дўнибди,
Ҳамма шунга кўнипти!

IV

Мана базм! Ичар икки оқсоқол,
Катта қучиб кичкинани, айтар ҳол:
«Зўр синовдан бирга ўтдик, бердик дош,
Оға-ини бўлдик энди қариндош!
Фалабада сўзсиз улкан хиссанг бор,
Кам-қўстлар кўп... яна сал-пал қарашвор...»
Бу мақтодан кичик бошлиқ жўшибди,
Тилни тилга, элни элга қўшибди!
«Э, ол!» дебди топган-тутган борини,
Аямабди ҳатто сийму зарини.
Ул оғага, бул укага дўнибди,
Ҳамма шунга кўнипти.

V

Оға уруғ катта-да! Ҳеч тўймас, денг,
Инича ҳам «илтифот»ни қўймас, денг!
Боғин ташир, донин ташир, чорвасин

¹ Улли – улуғ, катта.

Тўйдирмоқнинг лекин топмас чорасин!
Иш не ҳолга етибди денг, алқисса,
Укасига заҳмат ортмиш тўрт ҳисса.
Кўргани ҳам, билгани ҳам даласи –
Шунда ўтар энди ҳар бир палласи.
Санъат, билим, камол қайдা, унутдир,
Орзу-армон, хаёл қайдা, унутдир.
Ахир нечук ини қулга дўнибди,
Ҳамма шунга кўнипти!

VI

Элнинг бутун аҳволидан хабардор
Яшар экан бир донои бузруквор.
Уни олиб эл бошлиққа борибди,
Бориб барча дарди ҳолин ёрибди.
Бошлиқ дермиш: «Биз кичкина – у катта,
Ёвлар кўпdir, ҳимоя йўқ, қўл калта!»
Доно дебди: «Юртга бир боқ, оқсоқол,
Унда ҳали ўзи билмас зўр ганжи бор!
Бу ғуурурдир! У – ҳар қалбнинг қаърида!
Шуни уйғот ҳали имкон борида!
Уйғотолсанг – халқинг халққа дўнади.
Йўқса буткул сўнади!»

VII

Кўп қизиқdir кўхна мозий такрири,
Кўп қизиқdir унда халқлар тақдири.
Агар кимdir машҳур эса қадимда,
Бугун йўқdir у ҳеч кимнинг ёдида.
Кечакимdir хору хасга юрса тенг,
Бугун унинг шон-шуҳрати кўкда денг!
Хўш, не бўлди кичик уруғ тақдири,
Бугун қандай унинг ҳоли тақрири?!
Ул эл ўзда ғуурур пайдо этганми?
Ё энг сўнгги хазина ҳам йитганми?
Ким билади?! Шунча замон дўнгандир!
Балки бордир, балки буткул сўнгандир...

<p><i>Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү</i></p>		<ol style="list-style-type: none"> 1. «Ақлий ҳужум». Шеърга яна қандай сарлавча қўйиши мумкин? 2. Шеърда таъкидланган «Энг сўнгти хазина» нима экан? 3. «Ҳамма шунга қўнипти» сатрлари орқали шоир шу халқнинг қайси жиҳатларига ишора қиляпти? Нима учун?
<p><i>Таҳтил ва тақдим</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Шеърдан ўзингиз истаган қисмини ифодали ёд олинг ва диктофонга ёздиринг ҳамда эшитиб қўринг. Синфда уни тақдим этинг. 2. Катта ва кичик уруғнинг ўзига хосликларини «Венн диаграммаси» орқали таҳлил қилинг. 3. Шеърдаги асосий фикр қайси мисраларда ўз аксими ни топган? Асар матнiga таяниб, уни таҳлил қилинг. 4. «Фурур» сўзига «Тўплаштириш» усули ёрдамида таъриф беринг.
<p><i>Баҳолаш ва қўёсий таҳтил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Рефлексия. «3-2-1» асардаги уч асосий ахборот; қийинчилик туғдирган икки масала; дарсда ёқсан бир жиҳат. 2. «Фурур ва орият – энг муҳим қадрият» мавзусида эссе ёзинг.

ШЕЪРИЙ ТУРОҚ ВА БАНД

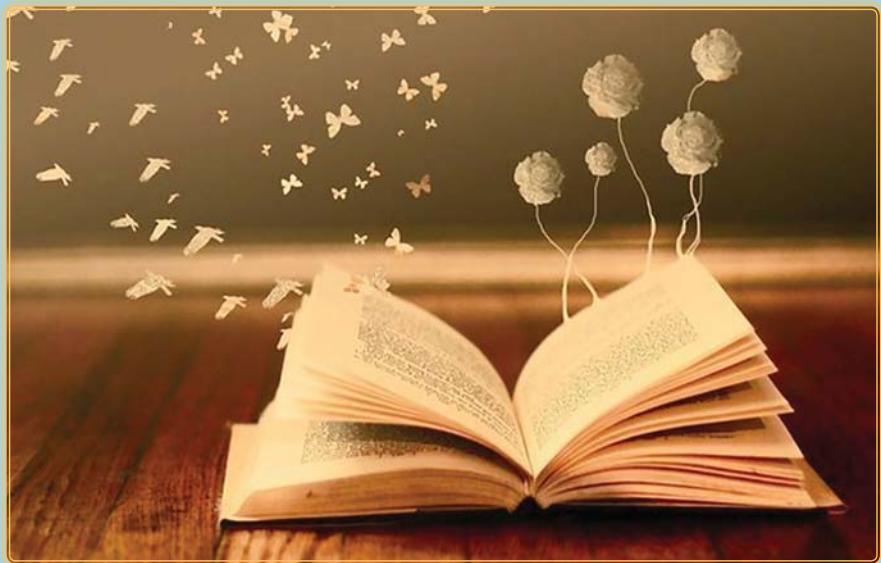
Ўзбек шеъриятида оҳанг ҳал қилувчи ўрин тулади. Шунинг учун ҳам шеърнинг муваффақиятини таъминлашда оҳанг унсурлари катта аҳамият касб этади. Бу жиҳатдан туроқ ва бўғиннинг шеърдаги вазифаси жуда муҳим.

Ҳар бир шеърий мисра муайян тартиб, зарб асосида такрорланиб келадиган бўғинлар гуруҳидан иборат бўлади. Шеър мисралари даги бўғинларнинг муайян оҳанг ва ритм асосида гуруҳланиши туроқ дейилади. Туроқ битта мисранинг ва бутун шеърнинг оҳанги ва мусиқасини тайин этади.

Мисраларнинг ички мазмун, туроқ ва қофиялар асосида бирикуви, яхлитланиши бандни ташкил этади. Жумладан О. Матжоннинг сиз ўрганган шеърларининг айримлари тўрт мисралик («Ёнаётган дарахт», «Сени яхши кўраман», «Кетишим шарт эди»), баъзилари беш йўллик («Огаҳий газалига мухаммаси мулоқот») бандлардан иборат. «Энг сўнгги хазина» шеърида эса ҳар икки йўл ўзаро қофияланиб келган ва мазмуний йўналишига қараб етти бандга бўлинган.

III БҮЛІМ

МИСРАЛАРДА ЯШИРИНГАН ХАҚИҚАТ

Тоҳир Малик (1947–2019)

Тоҳир Малик (Тоҳир Ҳобилов) 1946 йилнинг 27 декабрида Тошкентда зиёли оилада дунёга келди.

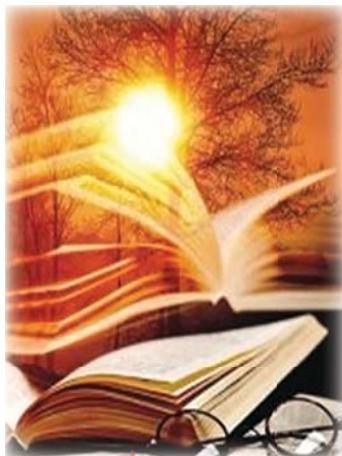
Тошкент давлат университети (ҳозирги ЎзМУ) нинг журналистика факультети кечки бўлимида ўқиди. Қурилишда дурадгор, гишт терувчи бўлиб ишлади. Кейинчалик ҳозирги «Тонг юлдузи» газетасида адабий ходим, бўлим бошлиғи вазифаларида ишлади (1966).

Харбий хизматни ўтаб қайтгач, Республика радиосида, Чўлпон, Гафур Гулом номидаги Адабиёт ва санъат нашриётларида, «Гулистон», «Шарқ юлдузи», «Ёшлик» журналларида, Ўзбекистон Ёзувчилар уюшмасида хизмат қилди. 1995 йилдан буён Ички ишлар вазирлиги Академиясида ўзбек тилидан дарс беради.

Ўзбек адабиётида кам эътибор берилган фантастика жанрига айнан талабалик йилларида қўйлурди; бир қатор асарлари китобхонлар эътиборини ўзига тортди. «Ҳикмат афандининг ўлими» (1972) асари ўзбек адабиётида фантастика йўналишидаги биринчи қисса саналади. Шу йўналишдаги бир қатор ҳикоялари, «Фалак» (1976), «Заҳарли губор» (1978), «Сомон йўли элчилари» (1979), «Тириклик суви» (1984) қиссалари, «Девона» романи (1985, дастлаб «Чорраҳада қолган одамлар» номида нашр этилган), «Қора фаришта» (2005) китоби чоп этилди; бу асарлар рус ҳамда бошқа хориж тилларига таржима қилинди.

Адаб XX аср бошларидаги ўзбек зиёлилари фаолиятини ўрганиб, Абдулла Авлоний ҳаёти мисолида «Савоҳил» (1987, аввал «Қалдирғоч» номида нашр этилган) романини ва Мирзакалон Исмоилий хотирасига атаб «Озод инсон ҳақида қўшиқ» (2008) қиссасини ёзди. Бу мавзу кейинчалик «Сўнгги ўқ» (1990), «Ов» (1997) қиссаларида давом этди. «Сўнгги ўқ» асосида етти қисмли телефильм яратилди. Унинг маънавият масалаларига, ахлоқий қадриятларга бағишланган «Бир кўча, бир кеча» (1988), «Иблис девори» (2006), «Энг кичик жиноят» (2007) асарлари ҳам китобхонларга манзур бўлди. «Иблис девори» асосида бадиий фильм суратга олинди. Адаб инсоннинг маънавий-руҳий оламини тадқиқ этишга кўп эътибор қаратди. Бунинг самараси ўлароқ «Жиноятнинг узун йўли» (2001), «Аёвсиз

илон» (2009), «Ақл ва Оқил» (2010), «Келинлар дафтариға» (2010), «Тилингни аспа», «Меҳмон түйғулар» маърифий асарлари ҳамда уч китобдан иборат «Одамийлик мулки» (2012) асари дунёга келди.

Тоҳир Маликнинг яна «Алвидо, болалик» (1989), 5 китобдан иборат «Шайтанат» (1994, 1995, 1997, 2001, 2011), «Мурдалар гапирмайди» (1994), «Ёмонлиқдан йироқ бўлинг» (2001), «Талваса» (2007), «Тилла каламуш» (2007), «Вой, онажоним» (2009), «Соҳилсиз денгиз», «Падаркуш» (2011), «Самум» (1-2 китоб, 2012–2013), «Чархпалак», «Ҳаловат», «Шайтанатнинг жин кўчалари», «Номус», «Қуёв бола, сизга айтар сўзим бор» (2012), 12 жилдли «Танланган асарлар», «Муножот» (2013), «Умидлар дашти», «Умидимиз юлдузларига» (2014), «Пўртанали уммонда сузар ҳаёт қайифи» (1-2 китоб, 2015) каби роман, қисса, хикоялар, бадеалар китоблари нашр этилди.

Адид таржимон сифатида «Ташналиқ» (булғор ҳикоялари, 1980), Э. Амитнинг «Қапалак» (1981), А. Ҳакимовнинг «Оқсоқ бўри» (роман, 1981), Ф. Достоевскийнинг «Маъсума» (роман, 1985), В. Икскулнинг «Номус ва ажал» (2010), «Номус ва қасос» (2011), К. Гоццининг «Буғуга айланган кирол» (пьеса, 2011), Л. Толстойнинг «Сакраш» (1980) асарларини ўзбек тилига таржима қилди. Айни пайтда адабнинг асарлари ҳам араб, рус, қирғиз, қозоқ, уйғур тилларига таржима қилинди.

Адид қатор киносценарийлар ва радиопьесалар муаллифи ҳамдир.

Ўзбекистон халқ ёзувчisi Тоҳир Малик 2019 йил 16 майда бетоблиқдан вафот этди.

Сўнгги ўқ (қисса)

«ҚОТИЛМАН», ДЕГАН ОДАМ

*Бу бобда майор Санжар Солиҳовнинг қотилга ишонмагани
ҳақида гап боради.*

Тоғларга ошиқмай келган баҳор ҳақини қўймади – кеч кетди. Кеч келган ёз шошқалоқ кузнинг заҳар нафасига дош беролмай чекина қолди. Дарахт барглари шошқич равишда заъфарон тус олиб, майлларини тентак

шамолга бера қолдилар. Бўлар иш бўлди: Дайдидаранинг асл хўжалари – изғирин, совуқ ҳукм ўтказа бошлади.

Майор Солиҳов Дайдидаранинг қилиғидан бехабар, шаҳардаги юпун кийими билан чиқаверган эди. Мурда топилган жойни синчиклаб қўздан кечириб, район жиноятга доир қидирув бўлими бошлиғининг маълумотини эшитгунча совқотиб, тишлари тақиллаб қолди.

- Демак, ашёвий далил йўқми? – деди Солиҳов маълумотни тинглаб бўлгач.
- Далил йўқ. Фақат иккита из қолган. Бири эски этик изи. Қирқ учинчи размер. Иккинчиси ботинка изи. Қирқинчи размер.
- Этикнинг эгаси Мұхаммадризаевми?
- Ха.
- Айбини дарров бўйнига олгани сизга ажабланарли туюлмаяптими?
- Йўқ. Ёши бир ерга бориб қолган, бўйин товлашнинг фойдасизлигини фаҳмлаган, – деди Жабборов.
- «Ёши бир ерга бориб қолган» дедингизми? – майор қунишиб бош чайқади.
- Эллик олти ёшда тақдирга тан беради, деб ўйлайсизми?

Капитан Жабборов елка қисди. Майорнинг шу оддий ҳақиқатни билмаслигидан ажабланди.

– Рецидивист¹ учун бу жуда кўп. Оғир жиноят у ёқда турсин, бировга қараб қаттикроқ аксириб юборса ҳам қамалишини яхши билади. Терговчини қийнамаса иши осон кўчиши ҳам унга маълум.

– Яхши... – Солиҳов лабини қимтиб капитанга тикилиб қолди. – Ишни судга ошираверайликми?

Капитан марказдан келган бу одамнинг гапи чинми ё пичинг эканини фаҳмлай олмай гангиди. Кейин ноилож елка қисди:

– Ўзингиз биласиз...

Бу жавобдан Солиҳов фижинди. Кўпларнинг тошюраклиги оқибатида қанча одам бадном бўлди, қанчаси жон берди. У дамда қатағон эди, ўйлашга, мулоҳаза юритишга фурсат етмасди. Энди-чи? Бир одамни ушлашибди, у «Мен қотилман», дебди. Бўлар эса ишонишибди...

– Сиз... урушда бўлганмисиз? – деб сўради Солиҳов дағал оҳангда.

– Йўқ... мен уруш ортида хизмат қилганман. Бир неча марта жангта бораман, деб...

– Бу гапнинг кераги йўқ. Мен бошқа мақсадда сўрадим. Эндиғина ўн саккизга тўлиб биринчи жангга кирган йигитлар ўлимдан қўрқишишарди. Бу тушунарли. Лекин «ёши бир ерга бориб қолганлар» ҳам ўзларини душман ўқидан пана қилишарди. Барваҳт ўлим ҳеч кимга ёқмайди, биродар, ҳатто учига чиққан жиноятчи ҳам жондан тўймайди. Умид билан яшайди. Лекин қандай умид билан яшайди – биз шуну билишимиз керак. Қани, кетдик бу ердан. Бу туришда илигим тўғнаб қолади.

¹ Рецидивист – қайта-қайта қамалган жиноятчи.

Капитан унинг мақсадига тушунмай қолди. Бу депарага у бошқа вилоятдан келган, Солиҳов билан шунчаки танишган, иш юзасидан эса биринчи марта юзма-юз бўлаётган эди. Ҳозир кичикроқ лавозимда бўлса-да, у ўзига юқорироқ баҳо берарди. Ҳар ҳолда бу соҳада ишлаётганига йигирма йилдан ошди. Жамиятни неча-неча «халқ душмани»дан халос этди. Лавозими ҳам, унвони ҳам шу одамнидан баландроқ эди. Қандайдир «маҳмаданалар» чиқиб «ҳибсда ётганлар халқ душманлари эмас», дейишди, уларнинг гапларини бошқа калтабинлар ёқлашди. Ишлар қайтадан қўзғалдию... оқибатда мана шу овлоққа келиб қолди. Келиши билан қотилликка рўбарў бўлди. Ўттиз икки йилдан бери бу қишлоқда одам ўлдирилмаган эди. Шу капитан бояқиши кутиб туришганми, олтмишни қоралаган бир одамни куппа-кундуз куни отиб қўйишибди. Қотил айбини бўйнига олиб ўтирибди. Марказдан келган бу «улугъ» нима дейди ўзи? Капитан бир кун ичидан қотилни ушлаб, тайёр ошни сузиб берса-ю, бу майор олифталик қилса...

Капитан шуларни ўйлаб ғижинди. У ўзини жабрланган, хўрланган, вақтинча чекинган, деб ҳис қиласарди. Ҳали яна замони келишига, олға интилишига ишончи катта эди. Майорга айтар гапларини ўша яхши кунларга асраб, қиялиқдан сирғана-сирғана унинг изидан пастга туша бошлади.

Сирғанчик қиялиқда тез юрганиданми Солиҳовнинг бадани қизиб, соvuқ таъсири этмаётгандай туюлди. Аммо тепасига брезент тортилган «Газик» эшикларининг тирқишидан суқилиб кираётган совуқ шамол барибир устун келиб, район марказига етгунча бўлари бўлди.

Солиҳов бир пиёла чой ичib олгач, маҳбусни олиб киришни буюрди. Дам ўтмай соқчи йигит баланд бўйли, елкалари кенг, сочи устарада қирилган, бошяланг кишини бошлаб кирди.

Солиҳов бу одамнинг оёғидаги бироз уринган хром этикка, эгнидаги қора шим, кўй кўйлакка тезгина разм солиб олди. Уни маҳбуснинг кийимлари эмас, пешонасидаги ёзув ҳайраттга солди. Қамоқ кўрган одамлар кўкрагига, билагига игна билан тешиб суратлар солдирап, ёзувлар ёздирап эдилар. Аммо пешонасига ёздирган одамни Солиҳов энди кўриб туриши.

Маҳбус Солиҳовнинг ўзига қадалган нигоҳини, ажабланаётганини сезди. Лиқиллаб қолган ўриндикқа ўтира туриб минғирлаган овозда деди:

– Пешонамга «Алқасосу минал Ҳақ», деб ёзилган. Ўқийман деб ўзинизни қийнаманг. Арабча ҳарфларни билмайдиган одамга ёздиранг эдим. Яхши ёзолмаган.

- Кимдан қасос олмоқчи эдингиз? – деб сўради Солиҳов.
- Бу эски гап, начайник, эскини кавламанг.
- Ҳар ҳолда қизиқиб қўйишим керак: қасос олганмисиз?

Маҳбус индамади. Пича ўйга берилиб қолди. «Қасос олдимми? – деб ўзидан ўзи сўради. – Йиллаб кутган фурсатимни қўлдан чиқармадимми? Нима учун яшовдим, шу фурсат учун эмасми? Энди-чи...»

Маҳбуснинг бу фикрларга берилиши бежиз эмасди. У Дайдидарадаги қотилликни эшитганидан бери шу саволларга банди. Савол беради-ю, жавоб топа олмайди. Миясини, юрагини нимадир кемираётганга ўхшайди, баъзан эса аламга чидай олмай инграб юборади.

Солиҳов унинг индамай қолганини бошқа нарсага йўйди. «Ўтмиш хотирадар қийнаяпти шекилли», деб ўйлаб, унга бироз тин беришни лозим топди. Аммо маҳбус бу имкониятдан фойдаланмади, унга тик қаради:

– Сўрайдиганингизни сўранг, начайник?

Солиҳов стол устидаги қофозларни тартибга солган бўлди. Кейин перони сиёҳдонга ботириб ёза бошлади.

– Мен Санжар Солиҳовман. Область жиноят қидирув бўлимиданман. Дайдидарадаги қотиллик изини очиш билан шуғулланаман. Қарши эмасмисиз?

– Менга барибири, сиз шуғулланасизми, бошқасими – фарқи йўқ.

– Испингиз?

– Жаҳонгир Муҳаммадизо ўғли. Қирқбел қишлоғида ўруска ҳисобда бир минг тўққиз юз биринчи йилда туғилганман. Волидаи мукаррамам ўн олтинчи йилда, жаннатмакон отам йигирма иккинчи йилда оламдан ўтганлар. Уйланмаганман. Қариндош-уругларим қолмаган. Ўзим шаҳарда тураман. Мактабда қоровулчилик қиласман.

«Мактаб кўрган жиноятчи эканини яширмайди ҳам, – деб ўйлади Солиҳов унинг айтганларини ёзиб олар экан, – берадиган саволларимга биратўла жавоб қайтара қолди».

– 1957 йил бешинчи октябрда қаерда эдингиз? – деди Солиҳов Жаҳонгирга синовчан тикилиб.

Жаҳонгир жавобни ўйлаб ҳам ўтиrmади:

– Дайдидарада.

– Нима қилдингиз у ерда?

– Болалигим ўтган ерларни кўргим келиб чиқувдим.

– Марҳумни танирмидингиз?

Бу сафар Жаҳонгир ўйланди.

– Йўқ, – деди у эзгин бир оҳангда.

Солиҳов ундан ўзгаришни сезди. Тоза қофозга «Марҳумни ростдан танимайдими?» деб ёзиб кўйди.

– Танимасангиз... нимага ўлдирдингиз?

– Шайтон йўлдан урди. Ўқ хато кетди. Архарни мўлжалга олевдим.

– Ов милтиғида отувдингизми?

– Ҳа.

– Ўқ марҳумнинг қаерига тегди?

– Билмайман... қўрқиб қочиб кетдим.

Солиҳов Жаҳонгирнинг ёлғон гапира бошлаганини билди. Шу сабабли нафас ростлашга ҳам қўймай саволларни ёғдириб ташлади:

– Тахминан ҳам билмайсизми? У сизга орқа қилиб турганмиди ё юзма-юзми?

– Юзма-юз эди шекилли...

– Милтифингиз қани?

– Дарёга ташлаб юбордим...

Солиҳов яна савол бераман, деганда Жаҳонгир қўлини кўтарди:

– Начайник, бошқа савол берманг, – деди у қатъий оҳангда, – айбимга икрорман. Уни мен ўлдирдим. Энди мени отиб ташлайверинг.

Солиҳов унга тикилиб қаради-да, мийигида кулди.

– Сиздай кўпни кўрган одамга гўллик ярашмас экан. Менинг отадиган одам эмаслигимни биласиз. Дунёда суд деган нарсалар борлиги сизга маълум. Ҳатто... ёлғон гапираётганингизни ҳам биласиз. Жонингиздан тўйган бўлсангиз умрингизга бизнинг қўлимиз билан нуқта қўйманг. Терговни чалғитаман, деб ҳам ўйламанг. Бизга сизнинг жонингиз керак эмас. Сиз котилни яширяпсиз. Ёнингиздаги ким эди, айтинг.

Жаҳонгир унинг ўткир нигоҳига бас кела олмади. Бошини эгди.

– Ёнимда ҳеч ким йўқ эди. Ўзим ўлдирдим, – деди паст овозда.

Солиҳов «ана, кўрдингизми», дегандай капитанга қараб олди. Капитан бу нигоҳга яширинган маънони уқмагандай ҳиссиз тураверди. Солиҳов асабийлашиб столни бир-икки чертди. Боши эгик маҳбусга тикилиб, ундан яна сас чиқишини кутди.

– Мен ўлимга шошаётганим йўқ. Умрнинг вақти-соати Оллоҳнинг қўлида. Керак бўлса жонимни сизнинг қўлингиз билан олади, хоҳласа бошқанинг қўли билан. Мен Оллоҳим юборган барча жабру жафоларни кўриб бўлдим. Дилемдан чиқариб бир оҳ урсам олам-жаҳон барбод бўлади. Оллоҳ иймонимни берса, бир мўминнинг қўли билан жонимни олса, бир мўмин покиза танамни манзилимга қўйса, бас. Орқамдан бирор фарёд урмайди, бирор чироқ ёқиб ёд этмайди. Шунақа... начайник... – Жаҳонгир бошини кўтарди. Солиҳов унинг кўзларида нам кўрди. – Мени ҳам қийнаманг, ўзингизни ҳам. Суддан қўрқманг, гапимдан тонмайман.

Солиҳов унга бошқа савол бермади. Жаҳонгирнинг гаплари ёзилган қофозни стол четига сурниб, ручкани узатди:

– Ўқиб чиқинг. Гапларингиз тўғри бўлса, имзо чекинг.

Жаҳонгир ўқиб ҳам ўтирмай имзо чекиб берди-да, ўрнидан туриб қўлини орқасига қилди. «Бунчалар мўмин бу одам», деб ўйлади Солиҳов унинг килиғидан ажабланиб.

Жаҳонгирни район милициясининг ярим ертўла авахтасига қайтаришиди. У ўн кишига мўлжалланган, икки қаватли тахта сўрилар қўйилган бу нимқоронфи зах авахтада тунни ёлғиз ўтказган эди. Бу авахтада йигирма иккинчи йилда ҳам ётган. У пайтда ерга сомон тўшалган экан, туни билан бургага ем бўлиб чиққан эди. Дастлаб келганида авахта гавжум эди. Қеча

кириб, кўзларига ишонмади. Кейин «Бу юртда жиноятчи дегани қолмабди-да, мендан кейин авахтани бузиб ташлашса керак», деган тўхтамга келиб, деразани эслатувчи туйнук ёнидан жой олди.

Аниқ ёдида: сўроққа чиқаётганида соқчи эшикни қулфламай очиқ қолдирган эди. Қайтгач, эшикка осиғлиқ қулфни кўриб ажабланди. Ичкари кириб ориқ бир йигитга кўзи тушгач, «Авахтанинг иши ҳали бор экан», деб қўйди ўзича. Йигит ёши улуг бу одамни кўриб, салом берди.

– Ҳа, иним, у ерларга қайси шамол учирди? – деб сўради Жаҳонгир унинг саломига алик олиб.

– Ҳе, бунақа шамолнинг энасини... – йигит беихтиёр сўкиб юборди-ю, бу қилиғидан ўзи изза чекиб, гап оҳангини сал юмшатди. – Хотинимни урган эдим, бу ерга тикиб қўйишди падарлаънатилар.

– Чакки бўлибди, – деди Жаҳонгир жойига бориб ўтириб.

Йигит бу гапни «Қамашгани чакки бўлибди», деган маънода уқиб дадилланди.

– Эр бўлгандан кейин эрликда туриш керак. Хотин хотинлигини қилсин. Эрга гап қайтармасин, чизган чизигидан чиқмасин. Хотин деган эрга чақчайиб турса...

– Хотин киши эрнинг ҳурматини жойига қўйиши керак, гапингиз тўғри.

– Чақчайиб тургандан кейин калтак ейди-да.

– Йўқ, иним, номард одам хотинини уради.

– Ие, қизиқ экансиз-ку?..

– Расулуллоҳ аёлларни хўрлашни ман этганлар. Ҳар бир мўъмин расулуллоҳнинг ҳадисларига амал қилиши шарт.

Йигит қарасаки, бу тақирбош одам унга эл бўладиган эмас, шу боис гапни давом эттирмади.

Аммо узоқ жим ҳам ўтира олмади.

– Патинкамнинг ипини ҳам ечиб олишди. Ипни нима қилишади?

– Ўзини осиб қўймасин, деб олишади.

– Ким ўзини осади, менми? Жинни бўпманми?

– Ҳа, энди буларнинг таомили шунаقا-да.

– Сизникини ҳам олишдими? Ҳа... сиз этикда экансиз. Ўзи... сизни нимага қамашди?

– Э, иним, менинг ишим чатоқ. Мен одам ўлдирдим.

– Одам ўлдирдим? Кимни? Халиги... Дайдидарадаги одамними? Нимага ўлдирдингиз?

Жаҳонгир бу йигитнинг феъли торроқ эканини билиб, ҳазил билан жавоб берди:

– Хотинини урган экан.

Ҳазил гап билан йигитдаги ҳадикни қувмоқчи бўлган Жаҳонгир уни баттар саросимага солиб қўйди. Йигит унга бақрайиб қараб қолди. Жаҳон-

гирнинг пешонасидаги ёзувни кўрди-ю бадбашара одамхўрга дуч келгандай ҳушини йўқотди. Сапчиб ўрнидан туриб орқасига тисарилди. Уни тинчлантириш учун Жаҳонгир ҳам ўрнидан қўзғолди. Йигит буни бошқача тушуниб, орқаси билан деворга урилгунча тисарилаверди. Сўнг кескин ўгирилиб, эшикни дўмбира қила кетди.

– Начайникни чақир, чақир дейман! – деб жон ҳолатда бақирди.

Жаҳонгирнинг «Хой, иним, ҳазиллашдим», дегани қулоғига ҳам кирмади. Йигитнинг жазаваси авжга чиққанда эшик очилди.

– Нимага ғалва қиляпсан? – деди соқчи ўдағайлаб.

– Мени бошқа хонага олиб чиқинглар. Талаб қиласман!

– Бу энангни уйими, кўнглингга қарайдиган. Фингшимай ўтири, бўлмаса адабингни ейсан.

– Мен...

– Ўчир овозингни! Бор жойингга, – соқчи уни кўкрагидан итарди-да, Жаҳонгирга қаради:

– Сен эса мен билан юр.

Жаҳонгир «Яна сўроққадир», деб ўйлади. Ҳар ярим соатда чақириб гангитадиган терговчиларни ҳам кўрган. Туни билан тик турган ҳолда саволларга жавоб берарди. Сўроқдан қайтиб энди ётганида «Ризаев, тур ўрнингдан», деб кириб келишарди. Қундузи ухлашга рухсат йўқ, соқчи дам-бадам эшик тирқишидан қарайди. Ётиш у ёқда турсин каравотга ўтиргудай бўлса, «Тур ўрнингдан!» деб бақиради. Жаҳонгир айби нималигини билмайди. Терговчига маъқул жавобларни бераверади.

Хозирги чақирив қирқ еттинчи йилдаги ўша сўроқларни ёдига солди. Майор билан бўладиган савол-жавобга шайланиб хотиржамлик билан юрди. Бироқ соқчи идорага эмас, ҳовлида турган усти ёпиқ, бурни пачоқ машина сари бошлади. «Шаҳарга олиб кетишаркан, – деб ўйлади Жаҳонгир, – демак иш чўзилади. Районда қолганда тезроқ битарди. Бу Санжар деганлари ханжар бўлиб дилимни тилим-тилим қилиб поралайди шекилли...»

Жаҳонгир «Бу юртимга энди қайтиб келмасам керак», деб ўйлаб бир зум тўхтади. Атрофга сукланиб боқди. Тоғ бағридаги унинг жаннат қишлоғи бу ердан кўринмайди. Лекин у ҳозир атрофга боқиб, қишлоғини кўргандай бўлди. Димоғига жийда гули ҳиди урилгандаи туюлди. Бу атрофда жийда йўқ, қолаверса, ҳозир куз. Бу ҳид қайдан келди, ўзининг ҳам ақли лол.

– Қочишни ўйлама, қочсанг – отиласан, – соқчининг кескин гапи хаёлини тўзитди. Аста-секин босиб, машина томон юрди. «Ҳе, эси йўқ бола, қаёққа қочаман? Ўлимдан қочиб бўларканми? Ўзим ўлим истаб юрибман-ку... Ё ростданам қочиш қилиб берсамми? Шартта отади, тинчийман, кўяман?..» Шу фикр миясига равшанлик бериб, яна тўхтади. Бир қарорга келмасидан соқчи милтифининг қўндоғи билан туртди. «Қаёққа қочаман?

Отаман, деб пўписа қиляпти. Оёқ-қўлим енгил, чаққон бўлсам экан, қочсам. Энди Оллоҳим тайин қилган кунни кутишдан ўзга чорам йўқ».

Қўёш нурлари ўлимтик туюлса ҳам қамоқхона машинасининг темир баданига таъсир ўтказган эди. Панжарали дарчаси ҳам бўлмаган бу машина ичи қоронғи ҳамда жуда дим эди. Бирпасда Жаҳонгирнинг нафаси қайтди. Хайриятки, машина узоқ турмай, юрди. Совуқ шамол темир баданинг ёриқларидан ўзига йўл топиб ичкари кирди. Жаҳонгирнинг назарида бу тоза ҳаво, юрт ҳавоси у билан хайрлашиш учун биқиниб киргандай эди. У чуқур-чуқур нафас олди. Томоғига нимадир тиқилди. Йиғлагиси келди. Аввал олиб кетишганда бу ҳолга тушмаган эди. Қайтиб келишига, ота юрт тупроғини кўзига суртишига, сувидан тўйиб-тўйиб ичишига, ҳавосидан тўйиб-тўйиб нафас олишига ишонарди. Энди... бундай ишонч йўқ унда. Энди... қайтмас бўлиб кетяпти. Энди... онаси, отаси ҳам ёлғиз қолди. Энди... уларнинг арвоҳлари қишлоқ кўчаларида паноҳ излаб чирқираб юради. Кеча қабристонга бориб зиёрат қилгани дуруст бўлди. Бу дунёда сўнгги марта борди. Энди у дунёда дийдор насиб этади. Ҳаммалари жамулжам бўлишади. Онаси, отаси... ниҳоят, акаси... Айборни Оллоҳнинг ўзи жазолайди...

Машина нотекис йўлда чайқалиб боради. Омонат ўтирган Жаҳонгирни бაъзан итқитиб юборади. Жаҳонгирга йўл азоби таъсир этмайди. У руҳи ҳукмига банди бўлиб ўтирибди. «Ё Оллоҳ, билиб-билмай, тушуниб-тушунмай, шайтон йўлига кириб, тўғри йўлдан озиб, иймондан, инсофдан, виждондан чекиниб қилган гуноҳларимни ўзинг кечир. У дунёда она-отам билан, акам билан учрашадиган онларим яқин қолди. Ё Оллоҳ, уларга ёруғ юз билан рўбарў қил. Акам тўғри йўлдан озган эди, ўзинг мағфират қил уни. Бу дунёда гуноҳларига тавба қилмаган бўлса, энди тавба қилади, тавбаларини даргоҳингда қабул эт. У кўрмаган азобларни мен кўрдим. Унинг гуноҳларини ҳам мен сўраб оламан. Шу кунга қадар акамга айтадиган гапларимни дилимда сақладим. Ўзингга шукр, гапим ичимда қолиб кетмади. Акамни мен отишим керак эди. Умр бўйи шундан қўрқиб яшадим. Акамни ўлдириш азобини қандай қўтараман, деб эдим, шукр, бу азобдан ҳам кутқардинг. Акамнинг жонини бировнинг қўли билан олдинг. Аммо унинг гуноҳини мен бўйнимга оламан. У дунёга шу гуноҳ билан бораман. Ё Оллоҳ, гуноҳимни ўзинг кечир. Аммо мен жаннатдан жой сўрамайман. Шу таъмада сенга сигиниб юрган бўлсам, албатта дўзахдан жой бер менга. Бу дунёда кўрган роҳатларим эвазига дўзах азобини тортай. Мен расулинг Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи ва салламга айтган сўзларингга амал қилиб келдим. Энди иймонимни берсанг бас...»

Темир баданли машина «ҳей, эсингни йиғ» дегандай Жаҳонгирни силкиб-силкиб қўяди. Жаҳонгирнинг руҳга батамом банди бўлишига йўл бермайди.

<p>Түшүнүш ва саволларга жаоб берүүш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Майор Солиҳов Дайдидараага қандай иш юзасыдан келган эди? 2. Капитаннинг Солиҳов билан бўлган гаплардан кейинги ҳолатини изоҳланг.
<p>Таҳтил ва талкүн</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Майор билан маҳбус ўртасидаги савол-жавобни ролларга бўлиб ўқинг ва ўз мулоҳазангизни билдиринг. 2. Жаҳонгир характеристига баҳо беринг. 3. Жаҳонгирнинг авахтадаги йигитта берган насиҳатидан кейин сизнинг унга бўлган муносабатингиз ўзгардими? 4. Солиҳовнинг ўз ишининг устаси эканлигига ёзма усулда баҳо беринг.
<p>Баҳолаш ва қиёсүй таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Жаҳонгир нима учун «Бу юртимга энди қайтиб келмасам керак», деб ўйлади? Фикрингизни изоҳлашга урининг. 2. Машинада кетаётган Жаҳонгир хаёлидан ўтган сўзларга муносабат билдиринг.

2. КАЛАВАНИНГ БИР УЧИ

Бу бобда парда-девор ортидаги аёлнинг ўйлари билан ҳам танишасиз.

Майор Санжар Солиҳов маҳбусни шаҳар турмасига кўчириш ҳақида буйруқ бергач, Жабборов билан хайрлашди. Капитаннинг кўнглида нохуш ҳис уйғонди. Дайдидарадаги қотилликка оид ишнинг мураккаблигини энди тушунди. Солиҳов ишни енгил кўриб чиқадиганга ўхшамайди. Демак, иш ниҳоясига етгунча район жиноят қидирув бўлимида ҳам тинчлик бўлмайди.

Капитан Жабборов Солиҳовга унча ёқмади. Солиҳов унинг ўтмишини эшитган эди. Аммо ўша давр уни шу ишларга мажбур қилгандир, давр талабига қарайман, деб бегуноҳ одамлар умрига зомин бўлгандир, деб ўйлаган эди. Бугунги қисқа учрашувдан билдики, капитан ўтмишдан хуласа чиқармаган ёки унинг табиати, бўлган-тургани шу: ишни енгил-елпи кўриш. Солиҳов у билан хайрлашгач «ишни олиб борувчи гуруҳга қўшиб бўлмайди уни», деган қарорга келди.

«Газик»нинг фиддираклари гўё ҳар бир тош, ҳар бир чуқурликни пай-пастлаб топаётгандай эди – машина тинмай чайқаларди. Солиҳов пешонасига «алқасосу минал ҳақ», деб ёзилган одамни кўз олдига келтириб ўйларди. «Уч марта қамалган. Яна энг қалтис даврлар – 1922, 1938, 1947-йилларда. Кўп азоб чеккан. Қараашларида маъно бор. Аҳмоқ одамга ўхшамайди. Қотилликни нима учун бўйнига оляпти? Марҳум орқа томондан, ов милтифида эмас, тўпончада отилган, ўқ миясини ўпириб кетган. Муҳаммадризаев уни отилгандан сўнг кўрмаган, кўрган бўлса аввал кўргандир. У билан гаплашган. Нимани гаплашган? Кейин кетган. Қаерга кетган? У кетгач, қотил келган. Ким у қотил, нимага келган? Кекса одамдан нима талаб қилган? Шарипов Дайдидарада нима қилиб юрган эди? Йигирма иккинчи йилда хорижга ўтиб кетган бу одам икки йил аввал Қашқардан қайтган. Бу овлоқ жойда нима бор экан унга?»

Машина тинмай чайқалади. Гўё Солиҳовни чулғаб бораётган саволлар булатини тўзитмоқчи бўлади. Солиҳов бундай йўл, бундай чайқалишларга кўнишиб кетган. Урушдан аввал қайси бир ҳамроҳи нолиганда яrim ҳазил, яrim чин билан «Замон чайқалиб турибди, машинанинг чайқати-

лиши нима экан», деган эди. Солиҳов замонларнинг энг қалтис чайқалишларидан ўтиб келди. Гуноҳи нима эканини билмай бош эгиб сукут сақлаб ўтирган доноларни, мунг тўла кўзларни кўрди. Баъзан шу кўзлар уни таъқиб қиласди. Ана шунда кўринмас панжалар юрагини сиқувга олади. У кўнглига фақат бир нарсадан паноҳ топади: бегуноҳларни кўрди, аммо уларни қириб ташлашда иштирок этмади. Бахтига (ҳа, бунинг бебаҳо баҳт эканини энди биляпти) сиёсий маҳбуслар билан шуғулланмади. У қотиллар, ўғриларни тутиш билан машғул эди. Ҳозир кўнглига бироз бўлса-да, тасқин берадиган ҳам шу жамиятга зарур иш билан шуғуллангани.

Солиҳов идорага қайтгунча биринчи галда қиласидиган ишларини белгилаб олган эди. Хонасига бора туриб Рамазоновни чақирди. Капитан Рамзиддин Рамазонов уруш кўрган, оқ-қорани яхши ажратадиган инспектор бўлгани учун ҳам Солиҳов уни қадрларди. Кўп ишларда унинг ёрдамига суюнарди.

Майор Дайдидарадаги қотиллик, район жиноят қидирув бўлимидағи ўртоқларнинг хулосаси билан танишириб, Рамазоновдан жавоб кутди. Аммо Рамазонов жавобга шошилмай «Казбек»ни тутатиб ўтиради. Ташқаридан қараган киши бу одам муҳим гапларни эшитди, энди жиддий бир фикр айтиши керак, деб ўйламас, оғенини чалишириб ўтирган капитан шунчаки бекорчилиқдан папирос тутатяпти, деган хаёлга бориши мумкин эди. Солиҳов у билан дастлаб учрашганида бу қилиғидан ранжиған ҳам. «Бу бемалолхўжа ўйлаб ўйига етгунча жиноятчи ишини битириб бўлади». Кейин-кейин кўнишиб кетди. Ҳатто чуқур мулоҳаза юритадиган бу одамни яхши кўриб қолди.

Рамазонов папиросни охиригача чекиб, қолдигини кулдонга эзив қўйди.

– Тушунарли, – деди бошлиғига қараб, – архивни титиб кўраман.

Рамазонов ўзи сезмаган ҳолда яна чўнтагидан «Казбек» қутисини чиқариб бир дона олди-да, папироснинг тамакили томонини аста эзив, иккинчи учи билан қутига уриб-уриб қўйди. Бир нафас ўйланди. Папиросни лабига қистирди. Бироқ тутатмади. Сўнг тайин бир қарорга келиб ўрнидан турди.

Солиҳов идорада узоқ ушланмади. Ташқарига чиқиб эски шаҳар томон ўйл олди. Оқшом қўна бошлаган палла, кўча тирбанд. Одамлар уч вагонли трамвайнинг зиналаригача осилиб олишган. Дўмбоқ паттачи трамвайнинг силкинишига эътибор бермай одамлар орасида суқилиб, туртилиб ўз ишини қиласди. Йигитлар атайн хиралик қилиб уни ўтказгани қўйишмайди. Паттачи буни билади, бироқ ўзини билмаганга солиб йигитларнинг биқинига тирсагини тираబ ўтади. Вагон ўртасида турган Солиҳов Хадрага етганда паттачининг орқасидан эргашиб эшик томон силжиди. Чорсуда бир амаллаб тушиб қолиб, поябзаллар обдан суртилган

шимининг почасини қоқди. Бозор томон юрди. Узун кўчанинг икки томонидаги дўконлар ёпилган. Кўчада одам сийрак. Фақат ресторонлар олди гавжумроқ. Ичкарида жазавали куй эштилади. Баҳору ёз меҳнат қилиб етиширганини сотиб тугатган, чўнтағи пул кўрган деҳқон йигитлар болалари ризқининг бир улушини шу ерга сочиб кетишади. Гўлроқлари баъзан шип-шийдам бўлиб ҳам чиқишиади. Кўкраклари тирсиллаб турган хонимлар, фуражкасини бостириб кийиб олган йигитлар бу атрофда бекор изғиб юришибдими? Улар ҳозир ҳеч нарса билан иши йўқдай, бефарқ туришибди. Атрофга қоронгулик чўкиб, ичкарида оркестр авжга чиқканда уларнинг «ови» бошланади.

Семизлигидан ёрилиб кетай деяётган милиционер Солиҳовни кўриб салом берди. Солиҳов алик олди-ю, бошқа гап айтмай ўтиб кетди. Бозорга айланишадиган киссавуру чайқовчидан «солиқ» ундириб турадиган бу одамнинг пойдевори мустаҳкам эканини билади. Буни йўқотиб ўрнига ҳалолроқ милиционер қўйишини талаб қилганида бошқармадагилар «Унга тегманг», деб гапни калта қилишган эди. Солиҳов бозорга бориб тақаладиган жиноятларни очишида бу одам билан икки-уч суҳбат қурган, бироқ тайинли бир гап ололмаган. Ҳозир уни кўриб ғижиниб қўйди-ю, тўхтамай ўтиб кетаверди. Милиционер эса, бундан ўзича хулоса чиқариб, «Атрофда одамлари бормикин», деб аланглади. Қейин шошилиб ресторанга кирди.

Солиҳов бозорни қесиб ўтиб, қадимда масжид, бўлган, маданий инқи lobdan сўнг мактаб ихтиёрига берилган ғиштин иморатни, сўнг гавжум чойхонани ортда қолдириб, болохонали уй қархисида тўхтади. Бу ерларни беш қўлдай яхши билганидан марҳум Сиддиқ Шарипов яшаган уйни қийналмай топди.

Дарвозанинг бир қавати очик, йўлак кимсасиз, ҳовлида эса одамлар кўринарди. Шом тушиб ҳассакашлар эндиғина ичкари кирганлар. Солиҳов дарвозани тақиллатиши ҳамон тўн кийиб, белбоғини қўлида ушлаб олган ўттиз ёшлар чамасидаги йигит кўринди. Ҳозиргина ечган белбоғини қайта ўраб, меҳмонга пешвуз чиқди. Яқин келгач, салом бериб, қўшқўллаб сўрашди-да, ичкари таклиф қилди.

Ҳовлидаги супада уч эркак бор эди. Юзини рўмол учи билан тўсиб супа четида ўтириб гаплашаётган аёл Солиҳовга кўзи тушиши билан шошилиб ўрнидан турди-да, парда-девор ортига ўтди.

Солиҳов супадагилар билан саломлашиб, қариялардан бири тиловат қилгач, иккинчиси унга гулдор, юпқа хитойи пиёлада чой узатди.

Мезбонлар Солиҳовни кўнгил сўраб, таъзия билдиргани келган одам деб ўйлашган, лекин, танимай туришган эди. Солиҳов маъноли қарашлардан

буни дарров сезди. Орадаги ноқулай вазиятни кўтариш учун ўзини таниди.

– Марҳумнинг яқинларидан сўрайдиган гапларим бор эди. Ишимиз шунаقا, кўнгилга олмайсизлар. Вақт ўтишини кутиб тура олмаймиз.

– Қани, иним, дастурхонга марҳамат қилинг. Аввал таом, сўнгра калом, деганлар. Сўнг, мана, Йўлчивой билан бафуржа сухбат қураверасиз. Йўлчивой – раҳматли Сиддиқбекнинг пушти камари, – деди чой узатган қария.

– Инна лиллаҳи ва иннаа илайҳи рожиъун¹. Оллоҳнинг марҳамати шуда, мусофириликда олмай, ўз юртида олди жонини. Шунисига ҳам шукр қилиш керак. «Юртимга келволдим, бу ёқдаги ҳаётим энди фойдага қолди», дерди раҳматли.

– Сизлар қариндошмисизлар? – деб сўради Солиҳов, чойдан ҳўплаб.

– Аслида-ку... бегонамиз, аммо мусофириликда қариндошдан афзал бўлиб кетганмиз. Қашқарда насибамизни териб еганмиз.

– Шарипов... Сиддиқбек ака қачон кетганлар бу ерлардан?

– Ленин ўлмасидан анча аввал, дерди раҳматли.

– Сабабини билмассизлар?

– Э, иним, сабабини ўзингиз биласиз-ку! Отамиизда битта сигир бўлса ҳам «бой» деб, «унсур» деб дағдаға қилишган. Раҳматли Сиддиқбек ҳам бошқаларга қўшилиб кетвортганлар. Мана, Йўлчивой ўшанда йўлда туғилган экан.

Девор-парда ортида шарпа сезилиб, Йўлчивой ўрнидан турди-да, узатилган косаларни олиб изига қайтди.

Солиҳовнинг қорни оч эди, тортиниб ўтирмади. Қариялар ҳам гулдор қизил чўпларни бармоқларига қистириб олганча лағмонни иштаҳа билан ея бошлашди.

– Кимнидан келибди, жуда боплати-да, а? – деди қариялардан бири.

– Муродилланикайдандир? – деди иккинчиси.

– Шунақа бўлса керак, – деди Йўлчивой.

Овқат ейилиб фотиҳа ўқилгач, қариялар қўзғолишиди.

– Йўлчивой, ўғлим, энди биз борайлик. Худо сабр берсин. Оллоҳ насиб этса, пайшанба куни дийдор кўришамиз.

Улар шундай деб чиқиб кетишиди.

Супада икковлон қолишиди. Солиҳов Йўлчивойга қаради. Пешонаси кенг, киприклари узун, қора қош, қиррабурун бу одамни қаердадир кўргандай эди.

– Қотилни топганмишсизлар? – деб сўради Йўлчивой.

¹ Албатта, биз Худонинг бандасимиз ва унга қайтувчимиз.

– Ҳали топганимизча йўқ. Бир одамда гумонимиз бор. Шунинг учун ҳам сиз билан гаплашиб олишим керак. Сиз ўзингиз ёки онангиз бирон кишидан гумон қилаётганларинг йўқми?

Йўлчивой ўйланаб туриб елка қисди.

– Ҳайронман... кимга керак экан бу...

– Дадангиз бирон кишининг таъқиб этаётганини айтмабмидилар?

Йўлчивой яна ўйланди.

– Йўқ, тинчгина яшардик. Бу шаҳарга келиб, жой қилиб, ҳали дўст-дushman орттиришга ҳам ултуролмовдик.

– Дадангиз Дайдидарага нима учун борганлар? Айтиб кетган эдиларми?

– Бир биродаримни йўқлаб келаман, девдилар. Қимлигини сўрамабман. Дадам... раҳматли ҳам айтмовдилар.

Аввалига «раҳматли» дейишга Йўлчивойнинг тили бормади. «Раҳматли» дейиш ўзинг учун азиз бўлган одамнинг ўлимини тан олиш-да. Ўғил ҳали бу даҳшатли фожиани тан олгиси йўқ. Назарида дадаси ҳализамон Дайдидарадан қайтадигандек. Ўқ ўпириб юборган бош, очик кўзлар эса... булар кўрқинчли туш эди.

Йўлчивой ўзи истамагани ҳолда буни тасдиқлади. Отаси ерга қўйилгач, уч кун ўтиб, унинг ўлимини тан олди. Аммо шу сўзни айтиши билан бадани титраб, пешонасига совуқ тер чиқди. Солиҳов ундаги ўзгаришни сезди. Шу сабабли қайта саволга тутмай, сабр қилди.

Бу қисқа жимликда Йўлчивой йўлга отланган отасини кўз олдига келтирди. «Дайдидара деган қишлоқда биродарим бор. Ўттиз йил кўришмадим хабар олишим фарз», деб жилмайган эди. Жилмайшида саросима зоҳир эди. Йўлчивойнинг сезгир нигоҳи илғаган эди бу саросимани. Демак... саросимали жилмайиш... ўлим шарпаси экан-да?!

Йўлчивой кўзларини юмиб олди. «Нимага тўхтатмадим. «Тобингиз йўққа ўхшайди, борманг», десам бўларди-ку! Нимага индамадим? Нимага бирга бормадим? Худо менга хабар берган экан-ку, нимага илғамадим бу хабарни?..» Ҳар бир савол миясида яшин сингари чақнаб, юрагига найза каби санчиларди. Уч кун давомида келди-кетдилар билан овуниб бундай хаёлларга банди бўлмаган эди. Хаёллари эшигининг ланг очилишига рўпарасидаги одам айборми? Бу одам келмаганда хаёллари занжирбандлигича қолармиди? Йўқ, эртами-кечми бу хаёллар, бу саволлар занжирларни узар эдилар, Йўлчивойнинг юрагини буровга олар эдилар. Бу одам баҳонасида барвақт бошладилар қийновни.

– Бу томонда душман орттиришга ултурмабсизлар, у томонда-чи? Душманларинг бормиди?

Солиҳовнинг овози узоқдан келгандай тўлиб, Йўлчивой ажабланди. Шу боис дарров жавоб бермади. Ўйлашга, фикрини жамлашга бироз фурсат талаб этилди. Солиҳов буни бошқача тушунди. «Эсламоқчи», деб ўйлаб, жавобни кутди.

– У томонда бизлар мусофири эдик. Мусофирилик тузини тотганлар бир-бира гирига ёв бўлмайди. Менинг билганим – шу.

– Дадангиз асли қаерликлар?

– Юсуфхона деган қишлоқ бор, эшитганмисиз?

– Ҳа, биламан. Сиз бобонгизни эслайсизми? У киши нима иш қиласидилар?

– Бобомни эслай олмайман, чунки... кўрмаганман. Ўртаҳол дехқон бўлган эканлар.

– Сиздан бир илтимосим бор. Дадангизнинг дўстларидан сўрашнинг мавриди эмасдир. Сўраганимда ҳам менга айтмасликлари мумкин. Сиз улар билан алоҳида-алоҳида гаплашганингизда «Кимнинг қасди бўлиши мумкин?» деб сўраб кўринг. Айтишса, менга маълум қиласиз. Энди мана бу суратга қаранг, – Солиҳов кўкрак чўнтағидан Жаҳонгирнинг расмини олиб унга узатди. – Танийсизми?

– Ҳа, – деди Йўлчивой суратни қўлига олиб. – Бир-икки келган бу одам. Гумон қилаётганингиз шуми?

– Сиз гаплашганмисиз бу одам билан?

– Йўқ. Дадам... раҳматли гаплашганлар. Кейин... «Мен йўғимда киритманглар», деб айтган эканлар.

– Кимга?

– Онамга.

– Онангиз танийдиларми бу одамни?

– Билмайман.

– Чақирсангиз, шуни сўраб олсан?

– Мумкин эмас. – Йўлчивойнинг овозида қатъийлик сезилди. – Аёл киши номаҳрамнинг олдига чиқмайди.

– Парданинг у бетида туриб гаплашишлари мумкинми?

Йўлчивой расмни олиб парда орқасига ўтди. Ундан бир неча дақиқа дарак бўлмади. Солиҳов чинни пиёлани чертиб кўйди. Жарангига хуши кетиб, яна чертди.

Йўлчивой қайтиб, суратни узатди:

– Танимас эканлар, – деди қуруққина қилиб.

Солиҳов муомаладаги бу ўзгаришни сезиб, ажабланди.

– Чойдан ичинг, ака.

Солиҳовга бу «гапингиз тугагандир, сизга рухсат», деган маънода эши-тилди. Ўзича «калаванинг бир учи шу ерда», деб қўйди-да, йигитга раҳмат айтиб, ўрнидан турди. У парда-деворнинг бир томони сал сурилганини, бир жуфт қора кўзнинг таъқиб этганини сезмади.

Парда-девор ортидан Йўлчивойнинг онаси, Сиддиқбек Шариповнинг беваси Хадича ўғринча қараб қолган эди. Нима учун қараганини ўзи ҳам билмайди. Ўғли суратни кўрсатганида вужудидан жон чиқиб кетгандай бўлди.

Аъзойи бадани музлади. Тили қалимага келмай ғудранди. Гойибданми бир куч топиб, «Танийсизми?» деган саволга «Йўқ», дея олди. Ўғли яна бир нималарни сўраганида ё ҳушидан кетарди ё ақлдан озарди. Хадича – рухи ҳаётнинг тегирмон тошлари орасида эзилиб адо бўлган муслима ана шу чегарага келиб қолган эди. Ситамлар уни ҳар сиқувга олганида «Бас, бошқа чидай олмайман», деб ўйларди. Аммо ситамлар келаверарди, у муштипар эса чидайверарди...

«Ватан дарвозалари очилди, Оллоҳ юртимиз йўлини ёритди», деган хабарни эшитганида қувониш ўрнига бир чўчиб тушди. Бошқаларга ота юрт қучоқ очарди. Назарида уни ўлим бетоқат қутарди. Ватан сари босилган ҳар бир қадам ўлим чоҳи сари қўйилгандай туюларди. Ўлим шундай келиб жонини суғура қолса майли эди. Дунёда кўрадиганини кўрди. Худога мингдан-минг нолалар қилди. Муножоти ижобат бўлди – оч қолмади, хорланмади, хўрланмади... Бироқ... яшашнинг лаззати қорин эмас экан. Кўнгли ҳамиша ҳувиллаб турди. Шу Сиддиқбекка никоҳланган куни ўзини осмоқчи ҳам бўлди. Фақат шу Йўлчивои... шу ўғли кўзига кўринмаганида бу аламлар йўқ эди... Хадича ҳаётдан тўйган, дейиш ноўрин. Эси бутун одам ҳаётдан тўярмиди? Энг оғир шароитда ҳам «балки эртага хайрли тонг отар», деб умид қиласди. Хадича бундай тонгларни кўп кутди. Ҳозир ҳам кутади. Бунинг бефойдалигини билса ҳам кутади. Ҳа, у ҳаётдан тўйган эмас. Фақат кўз очиб кўргани билан учрашишдан қўрқарди. Ўлим эмас, ана шу дийдор кўришуви унинг учун даҳшатли эди. Мусофириликда юрганда Худодан унга умр тиларди, баҳт тиларди. Юртига йўл олганида шайтон «Илоҳим, омонатини топширган бўлсин!» деган машғум фикрни миясига урди. Бу фикрдан сачраб кетди. «Астағ-фируллоҳ!» деб кўкрагига туфлади. Шайтон – шайтон-да, бу фикрни, у қўлидан-бу қўлига олиб, отиб ўйнайверди. Дам-бадам ўйинга Хадичани ҳам тортди. Аёл «Астағфируллоҳ!» деб қалима қайтарганида шайтоннинг бадани зириллаб, қоронги уясига даф бўлди. Кейин яна чиқди... Бу ўйин мана шу ҳовлида Жаҳонгирни кўрганига қадар давом этди.

Уни кўрди-ю, кўзларига ишонмади: кўзлар ўша, қарашлар ўша, овоз ўша. Ўша ороста кийиниш... Фақат пешонасига бирнима ёзилган. Бу нимаси?..

Хадичанинг ўша дамдаги ҳолатини баён этиш мушкул. Ўлимларига рози бўлиб кетди. «Менинг тириклигимни билмасин, кўрган кунимни билмасин, жонимни олақол, Худо!» деб бошини деворга урди. «Жон энам, жон отам, ёнингларга чақирсангиз-чи!» деб нола қилди. Дўзах у дунёда дейдилар. Хадича дўзах ўтига шу дунёning ўзидаёқ рўбарў бўлган эди.

Ўғли ҳозир суратни кўрсатгач, дўзах олови яна забтига олди.

Солиҳовни таъқиб этган бир жуфт кўз эгаси мана шу ўтда ёнаётган Хадича эди.

Түшүнүштүү ва саволларга жавоб бериш

1. Майорнинг қотилликни бўйнига олаётган Жаҳонгир ҳақидаги ички кечинмаларини асар матнига таяниб сўзланг.
2. Солиҳов: «Замон чайқалиб турибди, машина-нинг чайқатиши нима экан», деган гапи билан нимани назарда тутяпти?

Таҳлил ва талкын

1. Майорнинг Йўлчи билан бўлган суҳбати берилган ўринларни сўзланг.
2. Йўлчи шахсиятини ифодаланг.
3. Терговчининг «калаванинг учи шу ерда» дейишига қандай фактлар сабаб бўлди?
4. Хадичанинг парда ортидан жавоб беришини қандай изоҳлайсиз?

Баъзолаи ва қиёсий таҳлил

1. «Ягона давра усули» орқали Хадича ўтмиши берилган ўринлар ҳақида фикр юритинг.

3. ТҮЛФОҚЛИ КЕЧА

«— Мусулмонлар, ахир бу Мұхаммадразонинг пушти камари-ку?! Ношу-кр бүлманг, раҳматлининг яхшиликларини унутсақ күр бўламиз-ку! Бой, бой, дейсиз, бой бўлиб бизнинг бўйнимизга миниб олмаган эди-ку?! Ўзи ишлаб топарди-ку?!

— Отаси раҳматли яхши одам эди, болаларининг қилигини кўрдинг-ку! Биттаси қочиб қолди. Бу ҳам бўридай олайиб турибди...»

«— Жаҳонгир Мұхаммадразо ўғли, қишлоқ фаолларини отища иштирок этганингизни тан оласизми?

— Йўқ, мен отмадим.

— Ҳой, қизил қози биродар, гапига ишонманг, отган.

— Бекор айтяпсан, занғар, Жаҳон йўқ эди уларнинг ичида... Бу ҳам ўзимизга ўхшаган дехқон бўлса...»

«— Ишчи-дехқон жумхурияти номидан...»

Икки қўлини болиш қилиб чалқанча ётган Жаҳонгир кўзини очди. Ухладими ё туш кўрдими ёки йилларнинг чиғириғидан ўтиб келаётган хотиралари уйғондими?

Жаҳонгир шаҳар қамоқхонаси ҳовлисида машинадан тушдию таниш манзарани кўрди. Одам руҳини эзиг чилпарчин қилиб юборувчи ўша тошибино, ўша темир панжарали туйнуклар. Ўша совуқ нигоҳли соқчилар. «Бу ерга яна қайтиш пешонамда бор экан-да. Сўнгги манзилим шу ер экан-да. Бундан кўра озодликда, ўриснинг ўша ўрмонларида ўлиб кетганим дуруст эмасмиди?.. Астағфируллоҳ ношукур бандангни ўзинг кечир. Ўша ўрмонларда сендан умр тилаган эдим, бердинг. Ниятимга етай дегандим, етказдинг. Ўзингга шукр. Жонимни озодликда олдинг нима-ю, бу тошбинода олдинг нима, бандангга барибир эмасми? Бу дунё азобларидан қутқарсанг бас. Бандангга ўзинг раҳм қил».

Шу хаёллар билан қамоқхона ичкарисига кирди. Ўша таниш манзара: икки қаватли тахта каравотлар, киртайган кўзлар, рангпар чеҳралар, ўша таниш ҳид — тошдеворнинг зах нафасига қоришиб кетган бадбўйлар.

Бу ернинг таомили ҳам маълум унга: беайблар, биринчи марта тушганлар, бехос жиноят қилиб қўйганлар янги тушган маҳбусга дарров эътибор

қилишмайды. Улар ўз дардларига қоврилиб ётган бўлишади. Янги келган одам дастлаб қамоқхона ҳавосини олганлар дикқатига рўбарў бўлади. Тамомил ўзгармабди: сочи қошигача тушган йигит қўлларини чўнтакка солганча, ўрдақдай лапанглаб келиб унинг қаршисида тўхтади. Безбетларча тикилди. Сўнг Жаҳонгирнинг пешонасидаги ёзувга совуқ бармоқларини теккизди. Йигит «қаршимдаги тирик жон эмас, шунчаки бир матоҳ, уни ушлаб кўришим ҳам мумкин, эзғилаб кўришим ҳам мумкин», деган манманлик фикрида эди. Жаҳонгир бу тоифанинг феълини ҳам, бунақа одамнинг нима қилишини ҳам билади.

- Бу ерингга нима ёзилган? – деди йигит унинг пешонасига чертиб.
- Тишинг ўтмайди бунақа гапларга, – деди Жаҳонгир қўрслик билан.
- Зўрсан-ку! – йигит шундай деб унинг юзига енгил шапатилади.

У янги келган одамни шу зайлда бироз мазах қилмоқчи эди. Аммо ултurmadi. Жаҳонгир йирик, бақувват панжалари билан ёқасига чанг солди-да, уни худди бир боғ пичандай нарига улоқтириб юборди. Ёрдамга шошилган икки йигит ҳам шериги ёнига учиб тушди. Уч йигитдан иборат «ғарам»ни жойлаб бўлгач, Жаҳонгир бўш каравотга бориб ётди. Узоқ вақт тош қотгандай қўмирламади. Бирор унга гапирмади ҳам. Бундан фойдаланган Жаҳонгир майлини хаёллар измига бергач, кўзи илинибди...

Ахир «Хой, мусулмонлар!» деган овозни аниқ эшилди-ку? Илтижо билан, дард билан айтилган сўзлар... Инобатга олинмаган илтижо, бефарқ қолдирилган дард. Ўшандаги бефарқ нигоҳлар уни уқубатли айрилиққа кузатган эди. Ҳар қалай ўша дамда шундай деб ўйлабди. Кейин билса, бу нигоҳлар уни бир умрлик азобга кузатган экан. Бу бефарқ нигоҳлар уни ўттиз беш йил муқаддам ўлимга юборган экан. Ўттиз беш йил ер юзида эмас, ўлим дарасида сарсари кезди. Қорни тўқ мушук сичқонни панжалари орасида эзғилаб ўйнаганидай Азроил ҳам уни шу кўйга солди. «Жонингни ана оламан, мана оламан», деб ўттиз беш йил у бурчакдан-бу бурчакка ҳайдади. Мана, ниҳоят, шу манзилга бошлаб келди. Кунда шу тошиморатда. Бош қўйса бас. Шу тошиморат ичида жони кетади. Қиндиқ қони тупроққа тўқилган эди. Юрак қони тошга сачрайди, кейин... тошдан кафан топади. Унинг мурдасини сўраб оладиган яқини йўқ. Бўлганда ҳам беришмаса керак. Ўзлари кўмишади. Кўмишса – хўп-хўп. Ёқиб юбориша-чи? Мурда ўтга кирганда тирик одамдай сакрайди, дейишади. Шуни эсласа, Жаҳонгирнинг бадани музлайди. Ҳозир ҳам шу гап хаёлига келди-ю қамоқхонада эмас, муз ўликхонада ётгандай сесканди. Қаддини кўтариб, кафтларини икки юзига босди.

Маҳбуслар, бесўнақай гавдали бу одамдан ҳайиқиб қолишганмиди, унга эътибор беришмади. Ҳол-аҳвол сўрайдиган ё танишиб олиш истагида бўлган, ё «ёруғ оламда нима гаплар», деб қизиқадиган кимса топилмади. Бу Жаҳонгир учун муддаонинг ўзи эди. Бирор билан гаплашиш у ёқда турсин, Жаҳонгир одам зотини кўрмасам, деган кайфиятда эди. Аммо чора қани, бир тўда маҳбуснинг ичига ташлаб қўйишгандан кейин у нима қила оларди.

У ҳамхоналарига зимдан назар ташлади: ёшда ҳам, шакл-шамойилда ҳам ўхшайсиз бу одамлар тошиморат ичида шундай кунлар бошига тушишини билганми? Бу иморатдан қачон чиқиб кетишади – билишадими? Ташқарида бир коса овқатни кирита олмай сарғайиб турган жигарлари билан қайта кўришиш насиб этадими уларга? Буни ҳеч бири билмайди. Аммо қуёшли оламга қайтиш умиди билан яшайди. Бундай умид факат Жаҳонгирда йўқ. Бунақа умиднинг пайдо бўлишини истамайди ҳам. Унинг умид-мақсади бир – Парвардигори берган омонатни топшириб, ота-онаси ёнига бориш. Депара авахтасида ётганида қайтиш онлари яқинлигига имон келтирган эди. Бироқ шаҳарлик бу майор пайдо бўлди-ю, режалари чигаллашиб кетди.

Чироқ хиралашиб, маҳбуслар бирин-сирин каравотларига чўзилишиди. Хонада пишиллаш, хуррак овозлари қоришиб кетди. Жаҳонгир бир ўтириди, бир ётди, бир туриб юрди. Беҳаловат кеча унинг назарида анча чўзилди. Назарида энди мутлақо тонг отмайдигандай эди. Бу пишиллаётган, хуррак отаётганлар ҳам тирик одамлар эмас, мурдалар эди. Ётган ери ҳам қамоқхона эмас, эринмай қазилган, ғоят кенг бир гўр эди. Афтидан, Оллоҳ унинг жонидан аввал эс-ҳушини олгану тўппа-тўғри шу гўрга тиққан эди.

Тонгда илиқ сув бўлиб сувга, шўрва бўлиб шўрвага ўхшамаган бир нарсани ичиб бўлгач, уни сўроққа чақиришди. Ўша таниш майор торгина хонада эринмай сўроқ бошлади. Жаҳонгир сўроққа киришда «Начайник, айбимга иқрорман, ишни судга оширавер», демоқчи эди, майорнинг саволларидан гангид гапларини айттолмай қолди. Тергов Жаҳонгирнинг назарида бир-бир ярим соат чамаси давом этди. Майор худди «иш вақтим саккиз соат, шу сўроқдан бошқа юмушим йўқ, кечга қадар гаплашаман сен билан», дегандай эринмасдан сўроқ қиласарди. Бу майор Жаҳонгирни ўттиз беш йил бадалида калака қилиб келаётган Азроилдан ҳам баттар экан. У ҳам Жаҳонгирни беркинмоқчи бўлган ҳали у бурчакдан, ҳали бу пастқамлиқдан тортиб чиқариб, ҳақиқат офтобига рўбарў

қиласкерди. Жаҳонгир бу офтобдан қўрқар эди. Шу сабабли сўроқларга узоқ дош беролмади. Майор Солиҳов сўроқ охирлаб қолганини ҳис этгач, соқчини чақирди.

Жаҳонгир маҳбусхонага кириб, жойига ёнбошлади. Рўбарўда ўтирган йигит эса гапирайми-гапирмайми, деб иккиланиб турди-да, охири кўнгил сўраган бўлди:

– Тинчликми, ака?

Жаҳонгир ажабланиб унга бир қараб қўйди-да, «Тинчлик», дея пўнгиллади. Йигит «келиб-келиб шу тўнкадан кўнгил сўрайманми», дегандай ўрнидан туриб, нари кетди. Жаҳонгир ўзининг бу қилмишидан пушаймон бўлди. Бир одам яхши ният билан кўнгил сўрабди, далда бергиси келибди. Пўнгиллаши нимаси эди! Бироқ бу ҳолда Жаҳонгирни айблаш ҳам ўринсиз. Тегирмон тошлари орасидан ўтиб, бир мўъжиза билан тирик қолган одамни тасаввур этинг-а? Жаҳонгир ҳозир сўроқдан эмас, айнан тегирмон тошлари орасидан чиқиб келиб «Тирик қолганим чинми?» деб тургани эди. Унга бир оғиз гап ҳам ортиқча эди. Шу бир оғиз гапни қўшни каравотдаги йигит айтиб қўйди. Бошқа пайт бўлганида Жаҳонгир гапни маромига буриб унинг кўнглидаги хижилни ёзиб юбориши ҳам мумкин эди. Ҳар ҳолда Жаҳонгир йигит ўйлаганчалик тўнг эмас, вақтида улфат кўрган одамлардан эди. Лекин ҳозир йигит кўнглини юмшатишга ҳоли етмади.

У икки қаватли тахта каравотларни, шарпадай юрган, ўтирган, ётган одамларни кўргиси келмай кўзини юмди. Юмди-ю тахта каравотлар оралаб шарпадай юрган, ўтирган, ётган одамлар ўрнида қаттиқ тикилиб турган майор пайдо бўлиб, терговни бошлаб юборди:

«– Муҳаммадризаев, тўғрисини айтинг, нима учун терговни чалғитмоқчи бўляпсиз. Сизни қўрқитишдими?

– Ким қўрқитади? Одам ўлимдан кўрқади. Мен эса ўлимдан қўрқмайман.

– Шунинг учун айбни бўйнингизга оляпсизми?
– Худодан яширамаган сирни сиздан яшираманми?
– Сиз кўп жабр тортган экансиз. Бу ҳақданми ё ноҳақданми ҳозирча билмайман. Лекин...»

Жаҳонгир кўзини очди. «Хозирча билмайман...» Ҳа, шундай деди майор. Лекин Жаҳонгир ўша тобда бу гапга кўп ҳам аҳамият бермаганди. «Хозирча...» Нима демоқчи? Ҳали ўттиз беш йиллик гапни, ўттиз беш йиллик эски пахтани титиб кўрмоқчими? Нимага? Кимга керак

экан бу ҳақиқат? Биз сизни ўттиз беш йил ноңақ азоблаган эканмиз, дегани билан умри қайтиб берилармиди? Суйган хотини, хориж йўлида киндик қони тўкилган ўғли бағрига қайтадими?.. «Ишчи-дехқон жумхурияти номи билан...» Бехос миясини зириллатган бу гап тош иморатни ҳам ларзага солгандай бўлди. Тош деворларга тегиб жаранглаган бу гап миясига қайтиб урилиб, товонигача зирқиратиб юборди.

«Ҳали Худо олдида гуноҳим кўп экан. Оллоҳ суйган бандаларини бу дунёда обдан қийнаб, гуноҳини тўкиб, сўнг у дунё бағрига олади, дейишарди. Отамнинг хунини олмаганим учун Худо гуноҳимдан кечмаяпти. Гуноҳларим тўкилиб битганда ўша қишлоқ авахтасидаёқ омонатимни топширадим. Гуноҳим кўп экан ҳали... Ё Тангрим! Ҳеч бир бандангни бунчалик қийнама. Омонатингни олгинг келмаётган бўлса нима қилай, айт. Ўз жонимни ўзим суфуриб олайнми?! Наузубиллоҳ! Ўзинг асра бундан, Тангрим, шайтон йўлидан ўзинг қайтар. Ўзинг берган омонатни ўзинг қайтариб ол. Сен берган неъматга мен хоинлик қилолмайман...» Жаҳонгир шундай деб калима қайтарди.

Дастлаб турмага тушганидан бери неча марта жонига қасд қилишни ўйлади. Ўрусијанинг совуқ ўрмонларида, Германиянинг ҳашаматли шаҳарларида юрганида ҳам бу фикр кўнглига ғулгула солган, аммо шайтон йўлига кирмаган, Яратган берган омонат жонига хиёнат қилмаган эди. Шунча азобга чидаб келиб, энди, сўнгги қадам қолганда хиёнат қиладими? Йўқ!

Жаҳонгир ўнг ёнбошига ағдарилди. Жанггоҳни зулмат қанотлари билан босиб турган қоронғулик бағрини тилганча ёруғ излар қолдириб учётган ўқлар каби хаёллари унинг қоронғу миясини нишонга олган эди. Майорнинг ҳар бир саволи ўша ўқ мисол зулмат қаъридан отилиб чиқар эди.

- «– Сиддиқ Шарипов билан қаерда танишгансиз?
- Мен бунақа одамни танимайман.
- Аниқ эсланг: Дайдидарадаги ҳодиса эрталаб юз берганми ё оқшомда?
- Эрталаб ҳам, оқшомда ҳам эмас, кундузи.
- Милтиғингизнинг номи нима эди?
- Ов милтиғи...
- Милтиқ турларининг ўзига яраша номи бўлади.
- Номини билмайман.
- Милтиқни қаердан олгансиз?
- Отамдан қолган. Эски милтиқ эди.

- Ўқ марҳумнинг қаерига теккан?
- Билмайман.
- Мұхаммадризаев, ўзингизни гүлликка солсангиз солаверинг, бирок бизни бефаҳм деб ўйлманг. Ҳар ҳолда биз мильтиқ ўқи билан түппонча ўқининг фарқига борамиз. Ўқ орқадан отилганми, юзма-юзми, буни ҳам ажрата биламиз.
- Начайник, ўзингизни қийнаб нима қиласиз, қўрқманг, судда тонмайман гапимдан. Менга ачинмай қўя қолинг.
- Ачинмай қўя қолинг? Мен сизга эмас, марҳумга ачиняпман.
- Унга ҳам ачинманг, арзимайди.
- Арзимаслигини сиз қаердан биласиз, уни танирмидингиз?»

Шу савол берилганда Жаҳонгир илинганини сезди. Майор «марҳумга ачиняпман», деганида индамай қўяқолмасдан «унга ҳам ачинманг», дейиши нима эди?! «Марҳумларга ачиниш керакмас, дуои фотиҳа зарур уларнинг руҳига», деб қўя қолмайдими? Шундай дейишга деди, аммо фурсатни ўтказиб, «уни танирмидингиз?» деган саволдан сўнг айтди. Қирғийкўз майор анои эмас, илинтириб олди. Ҳали «ачинишга арзимайди», деган гап атрофида кўп айлантиради. Жаҳонгирга буларнинг феъли маълум.

Жаҳонгир авваллари инсон тақдирига бефарқ қараганлари учун бутерговчилардан нафратланар эди. Энди эса аксинча бўляпти ҳақиқатни очишга интилаётган майорни кўрарга кўзи йўқ. «Энди бу ҳақиқатларнинг менга нима кераги бор, – деб ўйларди у, – ҳаётимни барбод қилишган бўлса, бу дунёдан илинжим қолмаган бўлса...»

Жаҳонгир минг бир хаёл қуршовида уйқуга кетди. Уйқу бошқаларга ором улашса, унга азоб беради. Кўзи уйқуга кетиши билан миясига уя қуриб олган кўрган-кечиргандар кўршапалакдек уйғониб, уни ҳар кўйга солади. Арвоҳлар билан гаплашади, иблислар қанот чиқариб уни учирадилар, осмонга олиб чиқиб чумчуқ патидай ўйнайдилар.

Айниқса, қамоқдаги тунлар беором кечади.

Бу сафар иблислар уни холи қўйишиди. Кўзига Дайдидарадаги ўша чинор кўринди. Чинор... барглари битта қолмай тўкилган. Шамол бу баргларни қайгадир учирив кетган. Атрофда шиша синиклари. Дарахт остида кимдир ўт ёқиб унинг танасини одам сифадиган даражада ўйиб юборган.

– Сизга озор етибди, Чинор бобо, – дейди Жаҳонгир, – менинг бағрим ҳам сизнинг куйган танангиздек ўйилиб кетган. Ўшанда баргингизни

тўка қолганингизда бу кўргуликлар йўқ эди менга. Айтинг энди, бу бошга яна қандай савдолар тушади?

Чинор жавоб бермайди, қайғу билан тебранади. Танасидаги ўйиқ – гўё унинг оғзи. Тили эса суғуриб олинган...

Тепадан овоз келди. Жаҳонгир шошиб қарайди: йўғон шох устида Зокирхўжа ўтирибди. Қўлида тасбех.

– Эҳтиёт бўлинг, йиқилиб тушасиз, – дейди Жаҳонгир унга.

Шундай дейиши билан шох қарсилаб синиб, Зокирхўжа тўғри Жаҳонгирнинг устига қулайди...

Нафаси қайтиб, терга пишган Жаҳонгир чўчиб кўзини очди: қамоқхона ҳали ҳам тун ҳукмида. Бир неча маҳбус ким ўзарга баралла хуррак отади. Ташқаридаги қадам овзлари соқчиларнинг бедорлигидан дарак.

Жаҳонгир кўп йиллардан бери Зокирхўжани эсламас эди. Биринчи марта қамоқ жафосига учраганида ҳамдард бўлган бу одамнинг жасади узоқларда қолиб кетган. Бир умр Оллоҳ йўлида хизмат қилган бу муслимга кафан, жаноза насиб этмади. Жаҳонгир Зокирхўжани ҳар эслаганида «Мусофирикда олтин топиш осон, жон таслим қилиш қийин», деб қўярди. Аслида бу – Зокирхўжанинг гапи. Танаси кафан кўрмаган, лаҳад кўрмаган муслимнинг гапи. Қулоғига Оллоҳ номи билан аzon айтилган, «Оллоҳ», деб тили чиққан, умр бўйи тоат-ибодатда бўлган муслим жанозасиз кетди. Инсон боласи бошига турли кулфатлар тушиши мумкин. Бу дунё азобларини беҳад кўп тотиши мумкин. Лекин, Жаҳонгирнинг назарида кулфатларнинг энг бешафқати ўша Зокирхўжага насиб этди. «Бир ҳовуч она тупроққа зор бўлиб, кўз юмишни ҳеч бир бандага насиб этмасин». Бу ҳам Зокирхўжанинг гапи.

Одамнинг бир елкасида шайтон, иккинчисида фаришта ўтиради, дейдилар. Шайтон Жаҳонгирга:

– Аканг бир ҳовуч тупроққа зор бўлиб ўлади, – дейди.

Фаришта эса:

– Акангни туз-насиб тортиб келади. Худо унинг жонини сенинг қўлинг билан олади, – дерди.

Шайтон ҳам, фаришта ҳам алдади.

Шу алдовга учратгунча ўшанда Зокирхўжа ўрнига унинг жонини олмайдими...

«Астағфируллоҳ!» Жаҳонгир яна калима қайтарди. Хаёлини чалғитмоқчи бўлди. Бироқ Зокирхўжадан узоқлаша олмади...

*Түшүнүш ва
саболларга жағоб берши*

1. Жаңонгир қамоқхонага қандай хаёллар билан кирди?
2. Тошиморат ичидаги ахволни изоҳланг.

Таҳлил ва талқин

1. Гурухда «Суд» усули орқали Жаңонгирнинг хатти-харакатини талқин қилинг.
2. Жаңонгирнинг Зокирхўжани эсласига нима турткни бўлди?
3. Асарда тасвирланган давр ҳақида нима биласиз? Тарих билан боғлаш орқали тушунтиринг.

*Баҳолаш ва
күйсий таҳлил*

1. Асарни «Моделлаштириш» усули орқали таҳлил қилинг.

ТОФАЙ МУРОД

(1948 йилда туғилған)

Истеъдодининг ўзига хослиги билан ажралиб турадиган адаб Тоғай Мурод (Тоғаймурод Менгноров) 1948 йилда Сурхондарё вилояти, Денов туманига қарашли Хўжасоат қишлоғида туғилди. Ўрта маълумотни қишлоғидаги 43-мактабда олди. 1966–1972 йиллар давомида Тошкент Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг журналистика факультетида ўқиди. Олий маълумотга эга бўлгач, 1972–1976 йиллар мобайнида Республика радиосининг «Ватандоллар» таҳририятида муҳаррирлик қилди. 1976 йилдан бошлаб «Ўзбекистон физкультурачиси» газетаси, «Фан ва турмуш» журналида ишлади. 1985–1987 йилларда Москвадаги Жаҳон адабиёти институти курсарида ўқиди.

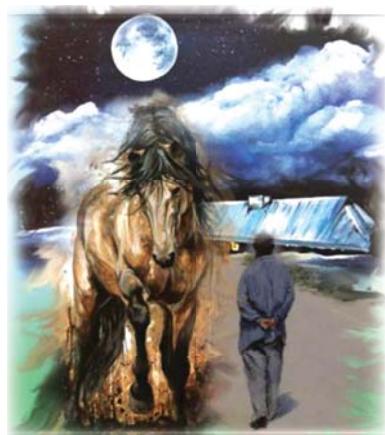
Дунёга ўзига хос назар ташлайдиган, одамлар табиатини, ҳис-туйғуларини, сўзлашиш йўсинларини ўзига хос тарзда идрок этадиган Тоғай Мурод инсонни уни қўршаб турган атроф-муҳитдан, шароитдан, тилдан, жониворлардан айри тасаввур этмайди. Шунинг учун ҳам унинг қаҳрамонлари фақат Сурхон воҳаси фарзандлариdir. Ёзувчи бу ерда яшаётган кишиларни билибина қолмайди, балки уларни ичдан туяди, ҳис этади. Уларнинг ўзлигини ёрқин намоён этадиган жиҳатларни кўрсата билади. Бу ҳол, айниқса, ёзувчининг тилида ёрқин намоён бўлади. Тоғай Мурод асарларининг қаҳрамонлари адабий нормаларга кўп ҳам мос келавермайдиган ўзига хос бир тилда гапиришади. Аслида, ҳаётдаги одамларнинг жуда катта кўпчилиги бир-биридан айнан ўзгача сўзлашуви билан ажралиб туради. Ёзувчи юртдошлари нутқидаги шу ҳолатни жуда нозик илғайди ва асарларида маҳорат билан тасвирлай билади.

1976 йилда Тоғай Муроднинг «Юлдузлар мангу ёнади», 1979 йилда «От кишинаган оқшом», 1980 йилда «Ойдинда юрган одамлар», 1985 йилда «Момо Ер қўшиғи» қиссаларини ёзди. Улардан ташқари ўнлаб ҳикоялари

яратди. 1992 йилда «Отамдан қолган далалар», 2001 йилда «Бу дунёда ўлиб бўлмайди» романлари дунёга келди. Бу асарларда ёзувчи оддий одамларнинг оддий бўлмаган ҳаётини, инсон тақдирининг кўзга ташланмайдиган мураккаб ички жиҳатларини маҳорат билан акс эттирди.

Тоғай Мурод барча асарларини мувозанатдан чиқиб, қуийб-ёниб, гоҳ изтироб, гоҳ фарёд, гоҳ кўкси тўла ғурур, гоҳ оламни бузгудай кувонч билан ёзади. Шу боис ўқувчини ҳам лоқайдликдан чиқаради. Ўқувчи унинг асарларини шунчаки ўқий олмайди. Унинг қаҳрамонлари инсоний жозибаси билан китобхонни ром этади, ўзиникига айлантириб қўяди. Ҳамнафасу тақдирдошга эвиради. Негаки, Тоғай Мурод тасвирлаган қаҳрамонлар – тирик одамлар. Тирик одамларни эса, ярим йўлда ташлаб кетиш мумкин эмас. Тоғай Мурод ўзи чуқур ҳис этган, юрагидан ўтказган нарсалар тўғрисида ёзгани учун ҳам унинг асарлари – таъсирчан, самимий, юқумли.

1999 йилда Тоғай Муродга «Ўзбекистон халқ ёзувчиси» унвони берилди.

От кишинаган оқшом (Қиссадан парча)

Асар қаҳрамони танти, тўгерисўз, мард, айни вақтда, қайсар Зиёдулланинг бошига болалигида тузалмас яра чиқиб, кал бўлиб қолади. Сочи йўқлигидан уялиб мактабни олтинчи синфдан ташлаб кетади. Зиёдкалнинг жониворларга, айниқса, отга меҳри баланд эди. У ҳалолликни, тўгрilikни ҳамма нарсадан устун қўяди. Шунинг учун ҳам Зиёдулла подачини ёқтирмайдиган кишилар анчагина эди.

Бир сурув қўй сотдим. Пулинин белимга ўрадим. Намоз чавандозни олдимга солиб, Обоқлига жўнадим.

Биродарлар, бизнинг Сурхонда мана бундай гап бор: от олсанг, Обоқлидан ол, аёл олсанг, Иргалидан ол!

Бунинг мағзи шуки, от деганлари дев! От бепоёнликни дейди. От ма софа нималигини билмайди, худуд нималигини билмайди. От қаҳратон қишида дашт-биёбонларда чопиб ўсади. Ана шунда диркиллаган от бўлади! Қўлтиқлари чўзилади, кўкраклари энлик бўлади! Учқур келади! Бедов от бўлади!

Обоқли ана шундай дашт!

Ана, билдингизми, элнинг гапи қаёққа бораяпти? Мен икки кун от сайладим.

Галани айланиб юрдим. Бир бўзга қўзим тушди. Шуни ушладим. Тишларини кўрдим. Ёши еттида бўлса-да, ҳали озиқли тиши чиқмабди. Аслида, беш ёшда чиқади. Демак, энди чиқмайди. Озиқ тишсиз от хосиятли бўлади!

Биродарлар, шу бўзга дил кетди!

Онамиз норози бўлди. Бети буришиб-буришиб оғринди. Лабини буриб мингиллади:

- Отим нимам... отдан машина яхши... – деди.
- Машинам нимам? Оти борнинг – қаноти бор, – дедим.
- Отга емиш қани...
- Емиш? Худо ҳар бир жониворни ўз ризқи рўзи билан яратади. От битди – қанот битди. Емиш топилади.

Биродарлар, машина деганлари темир! Жони йўқ! Жони йўқ темир одамга эл бўлмайди! Темирнинг юраги йўқ-да! От одамга эл бўлади. Боиси, отнинг жони бор, юраги бор-да!

Биродарлар, от аzzанча хосиятли бўлса-да, аzzанча фахм-фаросатли бўлса-да, аzzанча хушуврат бўлса-да, барибир, от, ўз оти ўзи билан от! Тўрт оёқли жонивор! Дуч келмиш тўрт оёқ жониворни қандай бўлса, шундайлигача эл орасига олиб кириб бўладими? Бўлмайди!

Тўрт оёқли жониворни от қилиш учун, авваламбор, кўнгилда бўлмоғи лозим! Авваламбор, баданда бўлмоғи лозим!

Баракалла! Бор-да, баданда бор-да! Кўнгилда бор-да! Шу боисдан от олдим-да! Аҳай-аҳай!

Биродарлар, сара от, чавандоз ақл-заковатидан бино бўлади! Сара от, чавандоз қалб қўридан бино бўлади!

Биродарлар, бўз от қандай бўлади? Сурпдай оппоқ бўлади! Борди-ю, аждодида бўлса, тўққизга тўлганда тарлон бўлади. Тўққиз ёшида бўзнинг баданида холдай-холдай қора доналар пайдо бўлади. Шундан бошлаб у бўз эмас, Тарлон от бўлади. Тарлон – хол-хол от! Тарлон – отлар сараси!

Биродарлар, тўриқ отнинг юздан бири яхши бўлади, тарлон отнинг юздан бири ёмон бўлади!

Биродарлар, от танимасанг, Тарлон ол!

Бизнинг бўз тўққизга тўлди, тўққизда бўлди. Шунда... шунда, бир орзум, ўн орзу бўлиб болалади, бир қувончим ўн қувонч бўлди!

Биродарлар, бўз отим – Тарлон бўлди! Мен Тарлон отли бўлдим!

Отнинг сараси менда, қулинг ўргилсини менда! Тарлонни бойловга ташладим. Отхонадаги баланд охурга боғладим.

Гўнг чиқариладиган тешикни жанда билан кечалари ёпиб қўйдим, кундузлари очиб қўйдим.

Тарлонга арпа ем бериб бошладим.

Азонда тўрт кило арпа ем бердим.

Тушда олти кило арпа ем бердим.

Оқшомда беш кило арпа ем бердим.

Қафтимда туз бердим.

Тарлон тузни капалаб-капалаб еди.

Қафтимда оқ қанд тутдим.

Тарлон қандни лаблари билан олди. Қарс-қарс еди.

Энди сўйилган қўй қуйругини тузлаб-тузлаб бердим...

Биродарлар, от усти беҳишт, оғзи дўзах!

Тарлонни қирқ кун совутдим. Тарлон бир ерда туролмай қолди, туёқлари ерга тегар-тегмай юрди. Ўйноқлаб-ўйноқлаб, осмонга сапчиди. Қуюндайин учгиси келди!

Тарлон диркиллаб-диркиллаб ўйнади. Бирдан оёқ илди. Орқа оёқларини кенг ёйди. Бошини сарак-сарак қилди. Олд оёқларини кўтарди! Тағин, тағин-да кўтарди. Қулоқлари олға динг бўлди.

Тарлон орқа оёқларида тик турди!

Девор узра олис-олисларга қаради. Боботоғ чўққилариға қаради. Қарди-қаради... бор овози билан кишинади!

Кишлоқ узра кишинаш тарагиди. Хаёл қилдим, адирлардан акс-садо келди. Хаёл қилдим, кишинаш Боботоққача борди.

Биродарлар, тани жоним роҳат қилди! Жоним энтиқди, таним яйради! Қўнглим хўрсинди, қўнглим жўшди.

Аҳай-аҳай! Ҳа, овозгинангдан-а! – дедим. Ўзим кулиб, ўзим айтдим.

Ҳа, жон, – дедим.

Кишинаш эмас, рубобий мусиқа эшитгандай бўлдим! Дўумбира сози эшитгандай бўлдим!

Биродарлар, от – рубобий мусиқа, от – кўркам суврат! Бали-е, Тарлон-бой-е, бали-е!

Пахта терими тамом бўлди. Тўйлар бошланди.

Улоқ келди.

Тарлонни гижинглатиб-гижинглатиб бордим. Улоқни искатиб- искашиб олдим. Улоқ бутидан кўтариб-кўтариб кўрдим. Улоқ бир тана бўлди.

Эллик-олтмиш килолар келди. Улоқ жиққа ҳўл бўлди. Боиси, кечаси билан сувга пишиб қўйилган бўлди. Бунинг нафи –улоқ зилдай оғир бўлди. Ана энди торта-торта улоқ териси айрилмайди, бўлак-бўлак бўлиб кетмайди. Бўлмаса, торта-торта улоқ бутун қоладими?

Тарлонни улоққа солдим. Тарлон пишқириб-пишқириб кимтинди. Улоққа мен ўйлаган, мен хоҳлагандан-да вакътироқ, осонроқ борди. Одатича улоқни бир айланди. Улоқ бошида оёқ илди.

Бир чавандоз Тарлон ўқтамлигидан ғашланди. Тарлон сағрисига қамчи урди.

Тарлон бир сесканди. Лекин жойидан қимириламади. Икки кўзи улоқда бўлди.

Мен улоққа тескари ёқдаги товонимни узангидан олмай, эгар корсонига илдирдим. Улоқ тараф узангидаги оёғимни буқдим. Тиззамни Тарлон биқининга босдим.

Тарлон менга кифт берди, кифт!

Мен энкайдим, улоқни бир қўллаб ушладим. Қоматимни кўтараётуб, букилган оёғимни узангига тик тирадим. Бор қийинчилик шу оёғимга тушди. Бусиз улоқни кўтариб бўлмайди.

Улоқни тақимимга босиб олдим. Ёнимга чалқайдим. Жиловни қўйиб юбордим. Улоқни қўшқўллаб ушлаб олдим.

Кўп отлар аввал-аввал аста-аста чопади. Кейин-кейин тезлаб чопади.

Бизнинг Тарлон бўлса турган жойидан забт олади. Биринчи қадамиданоқ шиддат билан, бирдан отилиб чопади. Ўзга отлар бундайин забтли шиддатга ҳозирланмаган бўлади. Оқибат, ўзга отлар ўзини ўнглаб олгунларича, Тарлон ўзиб кетади. Ҳозир-да шундай бўлди.

Тарлонда яна бир фазилат бор. Борди-ю, бирор-бир от етиб олса, Тарлон шу от билан баравар чопади. Ўзиб-да кетмайди, кейинда қолиб-да кетмайди. Гўё, охирги ҳоли шундай, бир меъёрда чопади. Қабатидаги от шу меъёрга кўникади. Баравар чопиб бораётгани билан қаноатланади. Шунда, Тарлон бирдан забт олади, шиддат олади! Бундай бўлишини хаёлига-да келтирмаган қабатидаги от кейинда қолиб кетади.

Ана шу вазиятда чопаяпмиз! Мендан Тарлон учун бир сўз кифоя бўлди.

– Ҳа-а!

Тарлон, тарлонлигини қилди, ҳориқулодда юлқинди, забтини бирдан ошириди.

Мен жўшиб кетдим:

Ху-у-уй, ҳу-у-уй, ҳу-у-уй!.. Тарлон юлдуз учгандай чопди!

Ҳало-о-ол. Тарлонники ҳалол! Ташла, Тарлон, ташла!
Эллик-олтмиш килолик улоқни ердан қандай қилиб кўтариб олдим?
Белим баробар деворда ўтириб, эллик кило юкни ердан бир қўллаб кўта-
риб ололмайман. Эллик кило юкни қўшқўллаб кўтариб, отга кучана-ку-
чана ортаман. Кўпкарида бўлса, отда энкайиб, эллик кило улоқни бир
қўллаб кўтариб оламан! Бунинг сири нимада?

Биродарлар, отнинг шамоли бор! Улоқни ана шу шамол олиб кетади!
Эътибор этган бўлсангиз, от улоқдан кўзини узмади! От менга кифт бер-
ди! Атайин, мен учун қулайлик яратди! Улоқни кўтараётганимда эса,
елкасига юк олаётган одамдайн бир силкинди! Ана шунда мен улоқни
ерга ташлаб юбормасам бўлди, бирорга бериб юбормасам бўлди. Чавандоз-
лигимни қилсам бўлди! От – отлигини қилади! Биляпсиз, кўпкарининг
саксон-тўқсон фоизи отнинг бўйнида бўлаяпти. Шу боисдан-да кўпкарида
чавандоз эмас, от номи айтилади! Кўпкари бошидан-адогигача от номи
жаранглайди! От номи шарафланади! От номи улуғланади!

Тарлон эллик-олтмиш килолик улоқ билан, яна тагин мен билан қан-
дай қилиб чопди? Атайин отга олтмиш кило буғдой ортиб олдим, дейин.
Яна тагин, ўзим-да миниб олдим, дейин. Ана шундан кейин ана шундай
шиддат билан чопладими? Чополмайди! Улоққа келганда эса қуюндай
учади!

Биродарлар, улоқнинг ҳавоси бор! Отга ана шу ҳаво қувват беради,
қанот беради!

...Биродарлар, ҳамсоюмиз Қулмат полвон бозорлаб келди. Майиз сотиб
келди.

Деворимиздан авайлаб бўйладим. Нарх-навони сўрадим.

– Қани, полвон, – дедим, – майиз қанчадан бўлди?

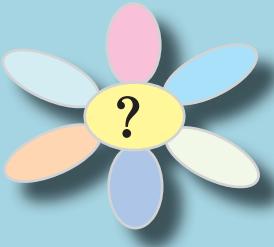
Полвон қўлларини кўкси баробар қилди. Қифтларини катта-катта
очди. Ўнта бармоғини ёйиб кўрсатади. Оғзини тўлдириб: – Ўн сўм!

– Йўғ-е?

– Чиним, ўн сўмдан бўлди. Майизингиз бўлса, армонда қолманг! Ма-
йиз бизда-да бор! Олти унхалта! Саратондай сариқ майиз!

Қўчқордай-қўчқордай ўғилларим бор! Катта бўлса отнинг тарлонини
минаман деяпти! Майизни шуларнинг тўйига босиб ётибман! Бу қиши
кучим етмайди, келаси қиши катта тўй бераман! Насиб бўлса!

Түшүнүши да саволларга жақын берүү	 	<ol style="list-style-type: none"> Матнга таянган ҳолда бош қаҳрамоннинг руҳий ҳолатига таъриф беринг. Асар қаҳрамонининг жониворларга бўлган меҳрининг сабаби нимада деб ўйлайсиз? Асарда келтирилган миллий спорт тури ҳақида нималар биласиз? Сизнингча, асар қаҳрамони от бўлиши мумкинми?
Таҳтил да талкун	 	<ol style="list-style-type: none"> «Блум ромашкаси» усули бўйича матн юзасидан очиқ саволлар тузинг.
Баҳолаш да қиёсүй таҳтил	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарда одатдагидай инсонлар ҳақида эмас, жониворлар ҳақида ҳам фикр юритилганингiga қандай муносабат билдирасиз? Жониворлар ҳақида яратилган яна қандай бадиий асарларни биласиз?

Шанба оқшоми омбордан бир халта майиз судраб чиқдим. Супадаги ги-
ламга ёйдим. Фалвирда элаб-элаб, чангдан покиза этдим. Субхи содикда
тарлон билан бозорладим. Қизилсувга дохил бўлдим. Дарёдан кечиб ўтиб,
юқориладим. Мол бозори олдида тевараги сим ўралган ер бўлади. Бозорлаб
келувчилар от-уловларини ана шу ерга боғлаб қўяди. Тарлонни-да шу ерга
боғлаб қўйдим.

Майизимни орқалаб, бозор ора-
ладим. Букилиб-букилиб юрдим.
– Пўшт-пўшт! – деб юбордим.

Бозорчилар қаторидан жой ол-
дим. Майиз халтамни очдим.
Майизимни мақтаб-мақтаб ўтири-
дим. Ўн сўмдан пастга тушмадим!
Чипор галстукли бир одам майи-
зимни кафтига олиб кўрди. Сал-
моқлаб-салмоқлаб кўрди.

– Сал тушинг, дехқонсиз-ку! –
деди.

- Нима, дехқон майизни қўчадан топиб оладими? – дедим.
- Ток тутган ноз-неъматни ўн сўм деб ўтирибсиз-а!
- Ноз-неъмат дегани дехқоннинг пешона тери дегани!
- Кўп миннат қилманг! Шусиз ҳам, ой битсаям, кун битсаям, дехқонга
битиб ётиби!
- Битади-да! Уст-бошларингдан тортиб, еган-ичганларингача дехқон-
нинг пешона теридан келаяпти! Идорада ўтириб қоғоз қоралаганларинг
билан осмондан ейдиган, ё, киядиган бирор нарса тушмайди! Дехқон
топганининг тўқсон фоизини сизларга жўнатиб, ўн фоизинигина ўзи
ейди!..

Чипор галстукли одам ундей деса, бундай дедим, бундай деса, ундей
дедим. Ишқилиб, галстуклидан қолишмадим! Биродарлар, сочим бўлма-
са-да, тарофим тилладан! Қарадим-қарадим, савдонинг маъқули бўлмади.

– Бор-е, етти сўмдан бўлди! – деб юбордим.
Шу заҳотиёқ бир майизжаллоб диконглаб келди. Қўтарасавдо қилиб
олиб кетди.

Халтамни тиззамга уриб, қоқдим. Буклаб-буклаб қўлтиғимга қисдим.

Бозор оралаб, бозорлик қилдим. Ноз-неъматлар олдим. Жийдага бошқонғи аёлимизга Хоразм жийдаси олдим. Ўғилларимизга хўро занд, қоғозида кучуги бор тешиккулча олдим. Барини халтамга солиб, чойхонага йўл олдим.

Шу вақт, бозор дарвозаси тарафдан овозлар келди.

– Ушла, ўғрини, ушла! – деди овозлар.

Фуж-гуж одамлар орасидан бир бола чопиб чиқди. Кетидан бир беқасам чопонлик одам қувиб келди.

Бола кўчани кесиб чопди. Юқоридан келаётган қизил машина га бел бўлди. Машина «шифф» этиб, тойиб келиб тўхтади. Бола ўзини йўлнинг бериги бетига отди. Қоп-қора сувли ариққа шалоплаб тушди. Лой бўлмаган ери қолмади.

Қувиб келаётган одам машина кетидан ўтди. Боланинг лой ёқасидан жуфтлаб ушлади. Бола типирчилади, аммо беқасам чопонлик чангалидан чиқолмади. Беқасам чопонлик, боланинг оёқларига қўшиб, қоқиб, ерга юмалатди.

– Пулни чиқар! Қани пул?! – деди беқасам чопонлик.

– Мен эмас! – деди бола.

– Сен! Қўлингни киссамда ушладим-ку! Яхшиликча чиқар, бўлмаса энангни Учқўргондан кўрсатаман!

– Мен эмас деяпман-ку!

– Унда ўзим топаман! Торт қўлингни! Манави киссангни кўрсат!

Йўлдан ўткинчи-кеткинчилар оёқ илди. Чойхонадагилар бориб қаради. Тумонат одам бўлди. Мен сўрида тик туриб қарадим.

Беқасам чопонлик боланинг киссасини ковлади. Қўйнига қўлини тиқди. Қўйнидан бир даста пул олди. Боланинг тумшуғига олиб борди.

– Бу нима, энангнинг қалиними? – деди.

Бола бошини елкалари ичига олди. Юзини лой кафтлари билан пана қилди.

Беқасам чопонлик боланинг қулоқ-чаккасига қуличкашлаб солди. Бола балчиқ сувга шалоп этиб тушди.

Беқасам чопонлик боланинг ёқасидан жуфтлаб ушлади. Сувнинг оқишига қараб судради.

– Сенга киссавурлик қилишни кўрсатиб қўяман! Юр мелисага! Бола оёқларини тиради, гавдасини орқасига ташлади.

Шу вақт, оломон орасидан иккита новча бўзбола суғурилиб келди. Икковининг-да соchlари елкасида бўлди. Уст-бошлари баданларига чиппа ёпишиб турди. Ботинкалари товони от туёғидай-от туёғидай қалин-қалин бўлди.

Бўзболалар бекасам чопонлик кетидан келди. Бир бўзбала бекасам чопонлик тирсагидан ушлади. Бекасам чопонлик, болани қўйиб юборди. Кетига қайрилиб қаради. Шунда, бўзбала бекасам чопонлик иягига қулочкашлаб бир урди. Бекасам чопонлик зуваласи пишиқлардан бўлди. Кетига гандирақлаб-гандирақлаб борди. Аммо йиқилмади.

Оломон ҳайбаракаллачи бўлди:

- Ур! Сол, тумшуғига!
- Ур! Мушт турганда муомала нима керак!

Бекасам чопонлик бир бўзболани қўшқўллаб бир урди. Бўзбала чалпак бўлиб тушди. Омон турган бўзбала бекасам чопонлик кетидан келди. Биқинига созлаб бир тепди. Бекасам чопонлик энкайди. Биқинини ушлаб-ушлаб, энкайиб қолди.

Оломон ҳайбаракаллачи бўлди:

- Ур! Калла қил, калла!

Шунда, майдагина бир қора кучук вангиллаб-вангиллаб чопиб келди. Келди-ю, бекасам чопонликни ураётган бўзбала бутига ёпишди. Бўзбала кучукка оёғини сермади.

Кучук кетидан сермўйлов балиқпаз чопқиллаб келди. Қучугини уришиб-уришиб, олдига солиб ҳайдаб кетди.

Чалпак бўлиб йиқилган бўзбала жойидан сапчиб турди. Бекасам чопонликни тела кетди. Лойга белангани-да қўшилиб тепди. Бўзболалар кўзларига қарамай тепди. Бекасам чопонлик юзлари буришди. Бир ичини, бир биқинини ушлади. Кейин, ерга чўқ тушди.

Мен олазарак бўлдим. Теварак-атрофимга алангладим. Бурчакда ўтирган милиционерларга қарадим.

- Ай, анавиларни орача қилинглар-ай! – дедим.

Милиционерлар парвойи фалак бўлди. Бегам-бегам чой ичди. Бошларини сарак-сарак этди.

- Бизга алоқаси йўқ! – деди.

– Бу ер бошқа бирорнинг участкаси! Бизнинг участкамиз винзавод тарафда! – деди. Оломон яқун ясади:

- Тамом, нокдаун! Йўқ, тамом бўлмади.

Бекасам чопонлик чўқкалаб ўтириди-ўтириди-да, бирдан сапчиб турди. Биқинига тепган бўзбала юзига калла қилди.

Бўзбала юзларини кафтлари билан ёпди. Хиёл энкайди. Бармоқлари орасидан қон сизиб чиқди. Шунда, бирори кафтига бир қора нима қўйди. Шу қора нима билан бекасам чопонликнинг пешонасига қулочкашлаб бир урди.

Бекасам чопонлик:

– Воҳ, ўлдим-а! – дея бақирди. Пешонасини ушлади. Талтанглади, гандирақлади. Ана йиқиламан, мана йиқиламан деди.

Калла еган бўзбola турган жойида сапчиб, бекасам чопонликнинг кўкрагига тепди. Бекасам чопонлик баргдай учиб тушди. Қўлларини ёnlарига ёйиб, қимирламай қолди. Бўзболалар бекасам чопонликни ўртага олиб тепди. Оёқлари остига олиб тепди. Кўзларига қарамай тепди.

Биродарлар, эзилиб кетдим, ич-ичимдан эзилиб кетдим! Жоним ҳалқумимга келди!

Аlam ҳам армон билан бурчакка қарадим. Йўқ, милиционер йўқ. Теварак-атрофга алангладим. Милиционерлар олдинма-кейин бўлиб, чойхона ёналаб писиб-писиб кетаяпти.

Қаҳр билан, нафрат билан сўридан таппа ташладим. Бекасам чопонлик билан бўзболаларни орача қилайин, дедим. Оломонни қулоchlарим билан ёриб, ўртага кириб бордим.

Бир бўзболани билагидан қўшқўллаб ушладим. Кетига сермаб юбордим. Бир бўзболани соchlаридан фижимлаб ушладим. Сочларидан четга тортдим.

– Имонинг қуйгурлар! Бир мўмин бандани ўлдирасанми! – дедим. Сочларини фижимлаб тургандим, юлқинди. Бўлмади. Тағин юлқинди. Яна бўлмади. Кейин, чотларим орасига ўхшатиб бир тепди.

Биродарлар, орачига – олти таёқ!

Эсанкираб қолдим, довдираб қолдим. Жон ширин-да! Жон аччиғида қўлим юзаси билан бўзбola кўзларини оралатиб бир солдим.

Бўзбola чинқириб юборди.

Шу вақт, машина овози эшитилди. Катта кўчадан беморхона машинаси келди. Оломон ўзини четга олди. Қўча юзида тўп бўлди.

Машинада ўтирган оқ кийимлик одам кўзойнагини устидан қаради. Сулавиб ётган бекасам чопонликни кўрди.

– Нима бўлди бунга? – деди. Хўрлигим келиб... йиғлаб юбордим...

– Бечорани қаранг... Улар учов бўлса, бу бечора бирор бўлса! – дедим.

– Тушунарли! Дам олиш куни деб, ўзидан кетиб қолмай, камроқ ичсин!

– Буни олиб кетинг, биродар, ўлиб қолади...

– Бизнинг заказимиз бор! Бошқа «Скорий помош» чақиринглар! Кетдик, ҳайданг! Беморхона машинаси шундай олдимдан ўтиб кетди. Кетидан қараб қолдим. Кейин, қонига беланиб ётган бекасам чопонликка қарадим. Қарадим-қарадим...

Биродарлар, ўпкам тўлиб келди. Тўлиб-тўлиб келди... Енгларимга йиғладим, чопонимнинг ёқаларига йиғладим, ўнгирларимга йиғладим...

Оломонга алангладим. Ай, биродарлар, бир бечора инсон шундай ўлиб кета берса яхшими? Уйида бола-бакраси бордир! – дедим.

Бирор овоз берди:

– Танишингиз бўлса, олиб кетинг! – деди.

Шундай кўча юзида турган майдагина машина хўжасига эландим. Бир амаллаб кўндиридим. Беқасам чопонликни елкасидан судраб келдим. Қу-чоқлаб кўтариб, машинага солдим. Ерда шалвираб қолган оёқларини ич-кари олдим. Ўзим қабатида ўтиридим. Бир қўлим билан билагидан ушлаб олдим.

Бирор энди келиб, шу ердагилардан сўради:

– Нима бўлди-а, нима бўлди? – деди.

– Зўр томоша бўлди! Уччаласи биттасини шунақсанги солди! Пақ-пақ! Нокдаун!

Чойхонага қайтиб бордим. Бозорлик халтамни қарадим. Йўқ. Сўри остини қарадим. Йўқ, бозорлик халтам йўқ.

Чойхоначидан сўраб-суриштиридим.

– Мабодо, бизнинг халтамизга кўзингиз тушмадими? – дедим.

– Йўғ-а, кўзим тушмади-я! – деди чойхоначи. – Шунга кўзим тушмади-я! Қандай, беқасам чопонлик ошнагинангиз қандай?

– Бир бало қилиб жойлаштириб келдик...

– Ия-ия...

Чойхоначи анграйиб қолди. Юзлари бўзарди. Қўлларини этагига артди. Фотиҳа ўқимоқчидаи, кафтларини ҳозирлай бошлади.

– Бандачилик қилдими-а, – деди. – Вой, бечора-е,вой, бечора-е...

– Йўғ-е, bemorxonaga жойлаштириб келдик, деяпман.

– Э, ҳа-а, шундай денг...

Бозор оралаб, бошқатдан бозорлик қилдим. Барини белбоғимга туғиб олдим.

Тарлонимиз олдига бордим. Тугунимни эгар қошига илиб олдим. Дарвоза олдида ўтирган чолга бир сўм узатдим. Ўзимга ўзим оқ фотиҳа бердим. Отланиб, бозордан қайтдим.

Биродарлар, осмондан тушгандай бўлиб қолдим, дунёни энди кўраёт-гандай бўлиб қолдим...

Бир маҳал оқ халатлик бир одам йўлимни тўсди. Бу ўша балиқпаз бўлди. Балиқпаз тирсагимдан ушлаб, мени балиқхонага етаклади. Қозондан холисроқ бир жойга ўтиргизди. Тиззамга кафтини қўйиб сўради:

– Мени сиз чақдингизми, ака?

– Чаққаним йўқ.

– Чақибсиз-да! Шу! Чақиш бундан зиёда бўладими?

– Мен кўрганимни айтдим, биродар.

– Ака, чақиши – аёлнинг иши! Шу! Сиз бинойидай эркаксиз-ку! Кўрганимни айтдим, дейсиз. Нимани кўрдингиз? Хўш, қани?

– Энди, биродар, мен сизга айтсан, ўзингиздан ҳам ўтди-да, кўриб туриб бормадингиз-а. Ит боши билан кучугингиз чопиб келди.

– Энди, у – ит! Шу! Ўз оти ўзи билан ит! Бўлган-бўлмаганга аралашиб, хуриб ётади! Бўлмаса, бирор билан нима иши бор? Ўзини билиб ётмайдими? Ит – ит-да! Итлигига боради-да! Ахир сиз билан биз одаммиз-ку, одам! Келиб-келиб, итга тенг бўлиб ўтирамизми! Итга тенг бўлмаслигимиз керак! Шу! Ўзи қариндошингиз ажаб одам экан. Болалар уриб йиқитади, яна туради, яна йиқитади, яна гандираклаб туради.

– Нима қилсин бўлмаса?

– Ёта берсинг! Шу! Уч йигитга ёлғиз ўзи бас келармиди? Мен бўлганимда биринчи мушт келиб тушдими, бўлди, ўзимни ерга таппа ташлардим – қайтиб жойимдан турмасдим! Шу! Турсам, барибир, яна уради-да! Улар кетгунча ўзимни беҳушликка олиб ётардим. Қарабсизки, бир мушт билан қутулиб қолардим! Бирон ерим ҳам шикаст емасди! Шу! Ана, оқибат, қариндошингиз чалажон бўлиб, касалхонага кетди! Шу! Ҳолидан хабар олиб турибсизми? Қандай энди?

– Борганим йўқ!

– Ия, нега?

– Мен уни танимасам, билмасам...

– Ия, ҳали танимайсизми?

– Эса-да.

Балиқпаз юзимга энкайиб қаради.

Гапим жиддийлигини билиб, тиззасига уриб кулди.

– Э, ака-е, ака-е! Афанди экансиз-ку!

Балиқпаз ёғоч панжара олдида ётган кучугига қаради. Ўзича бошини чайқади. Тағин кулди.

– Э, ака-е, ака-е! Қариндошингиз бўлмаса, ақалли танишингиз бўлмаса, сизга нима? Қип-қизил Афанди экансиз! Шу! Ё ундан бирон нима ундиридингизми?!

– Нима ундирардим, биродар...

Балиқпаз бармоқларини бир-бирига ишқаб кўрсатди.

– Пулми? Ундан деманг, биродар, ундан деманг...

– Бўлмаса, нимага бунча қуийб-пишасиз? Э, ака-е! Афанди! Шу! Ҳали яна борасизми? Унда, бундай, ака, сиз мени кўрганингиз йўқ, мен сизни кўрганим йўқ. Агар яна чақсангиз, қаттиқ хафалашамиз!

Биродарлар, бошим оғрияпти, бошим...

Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү

1. Матндан бозордаги муштлашиш воқеасига изох беринг.
2. Парчада инсониятнинг қайси хислати ёрқин ифодаланган? Жуфтликда муҳокама қилинг.
3. Балиқпаз нима учун асарнинг бош қаҳрамони устидан кулди?

Таҳтил ва талкүн

1. Бозордаги муштлашув воқесида бош қаҳрамоннинг ва бошқа одамларнинг қандай жиҳатлари кўринди? Ўз фикрларингизни «Венн диаграммаси» орқали изоҳланг.
2. Матндан бадиий тасвир воситаларини аниқланг ва иш дафтарларингизга белгиланг.

Баҳолот ва қиёсий таҳтил

1. Асадаги авлодлар давомийлиги кўринишини замонавий нуқтаи назардан қиёсланг.
2. Беш минутлик эссе. Холосаларингиз асосида эссе ёзинг.

6

Оқшом вақти бўлди.

Оlamга-да оқшом қўнди, кўнглимга-да оқшом қўнди. Кўнглим оқшомдай маҳзун бўлди.

Беихтиёр кетимга қайрилиб қарадим. Бир қизил машинани кўрдим. Эътибор бермадим.

Адирга ўрладим. Адир қоқ устида тагин кетимга қайрилиб қарадим. Машина қорама-қора келди.

Адирдан эниб бошладим. Адир тиккалигидан Тарлон ўзини кетига ташлаб-ташлаб юрди. Олд оёқларини оғир-оғир босди.

Адир адогига тушдим. Машина адир устида имиллаб қолди. Ҳайрон бўлдим. Машина деганлари тез юрар бўларди, бу машина хийладан бўён бир отдан ўтолмайди. Ё, бирон ери носозмикан?

Йўлни кесиб ўтадиган ариққа келдим. Ариқдан лойқа сув оқибди. Ичи қип-қизил лой бўлибди. Лой от тиззасига келади.

Шу боис, Тарлонни ариққа солмадим. Ариқдан ҳатлаттирмоқчи бўлдим. Аммо бу ниятимдан-да қайтдим. Важи, ариқ ёқалари-да лой. Тарлон тойиб кетади.

Ариқ ёқалаб, юқориладим. Саёзроқ ер қидирдим.

Машина-да қуийга энди. Ариқ бўйида оёқ илди. Ўтолмаслигин билди шекилли, бизнинг изимиздан юрди.

Бизнинг Тарлон торроқ бир ердан чўчиб ўтди. Машина Тарлон ҳатлаган ерда оёқ илди.

Машинадагиларга қамчи сопи билан юқорини кўрсатдим.

– Яна сағал юрсаларинг юқорида ёйилма бор! Ўшандан машина ўтади!

Шундай дея йўлимга бурилдим. Шунда, кетидан овоз келди:

– Ў, шеф! Тормоз!

Овозни танимадим. Нима деяпти, тушунмадим. Ким бўлса-да, бир инсон овоз бераяпти, борайин, дедим. Ариқ ёқалаб бордим.

Машинадан тўрт одам тушди. Иккови олисроқдан чопиб келиб, ариқдан ҳатлаб ўтди.

Тарлон хуркиб, кейинига тисарилди.

Кейин, қолган иккови-да келди. Барининг кўзида қора кўзойнаги бўлди. Кўзлари кўринмади. Сочлари елкасига тушди, қулоқлари сочи остида бўлди. Кийимлари ажабтовур бўлди. Бировининг соқоли-да бўлди. Ўзи-

миздай ўрта ёшли одаммикан, дея синчиклаб қарадим. Йўқ, у ўттизларда бўлди.

– Чақиргандай бўлдиларингизми, биродарлар? – дедим.

Улар миқ этмади. Соқолдори олдин юрди.

– Отдан тушинг-чи, шеф! – деди.

– Айта беринглар, қулогим кар эмас, – дедим.

– Туш дегандан кейин, туш!

Уларнинг сенсираши кўнглимга тегди. Туша-туша, кўнглимни айтдим.

– Сенсираманг, биродар, салкам отангиз қаториман-а, – дедим.

– Ҳе, сендай отам қаторининг...

Қўлимда жилов, серрайиб қолдим. Қаҳрим келди. Қамчи сопини маҳкам ушладим.

– Отингни боғлаб, бу ёқقا юр!

– Нима гапингиз бор, биродар, шу ерда айта беринг.

– Юр, дегандан кейин, юр!

Улар ариқ ёқалаб юқорилади. Бирови-да кўзойнагини олмади. Жиловни эгар қошига қистирдим.

Тарлонни бўш қолдирдим.

Кейин, улар олдига бордим.

– Ўзи кимсизлар? Кимнинг боласи бўласизлар? Ўзларингни танитинглар-да ахир, биродарлар, – дедим.

Улар мени ўраб олди. Гўё ёввойи одамни томоша қилаётгандай бўлди.

Бирови ўз-ўзидан тўнгиллади.

– Ҳали танишиб қўямиз! – деди.

Тавба, буларнинг менда нима иши бор экан? Эртароқ айтмайдими, кеч бўлаяпти...

– Ай, биродарлар, зарил гапларинг бўлса, айтинглар. Бўлмаса, кетайин, бола-бақра алағда бўлади, – дедим.

– Кетасан, кетасан, шошилма. Қайтмайдиган бўлиб кетасан...

Зардам қайнади, кетимга бурилдим.

Шунда, улардан бирови йўлимга ғов бўлди. Бирови чапимга ўтди. Иккови оралиғидан ўтиб кетмоқчи бўлдим.

Шунда, ўнгимдагиси елкамдан гижимлаб ушлаб олди.

Мен қўлини шартиллатиб уриб ташладим.

– Қўлингизни олинг, биродар! – дедим.

Шунда, у иягим остига ўхшатиб-да бир урди!

Кетимга гандираклаб-гандираклаб бориб, ўтириб қолдим. Ногирон қўлим зирқираб оғриди.

Қамчи ўримини қўлимга ўраб-ўраб жойимдан қўзғолдим. Шу урганинг бўйин томирини мўлжаллаб қуличашладим.

Кетимдагиси қамчини ушлаб қолди.

Яна ўтириб қолдим. Энди қамчини ушлаб қолганига қараб, қўзғолдим.

Шунда бирори кетимдан келди, белимга тепди.

Мен юзтубан йиқилдим. Ногирон қўлим зирқираб-зирқираб оғриди.

Туриб ўтиридим. Теваракка алангладим. Район ўнг ёғимдаги адир ортида бўлди. Кўринмади. Қишлоқ чап ёғимдаги адир ортида бўлди. Қишлоқда кўринмади. Осмон бошимда бўлди. Бари-бари олисда бўлди.

Хўрлигим келди: ай, ёлғизлиги қурсин-а!

Қўнглим бузилди: ай, ногиронлиги қурсин-а!

Ўпкам тўлиб келди. Қўйнимдаги ногирон қўлимни ташқарига чиқардим.

– Биродарлар, Жўра бобонинг отидан йиқилиб, қўлим чиқиб эди, мана... мана... – дедим.

Улар ҳоҳолаб-ҳоҳолаб кулди. Ўзаро гапиришди:

– Бу ўзи унга ким бўлади?

– Ҳеч ким!

– Ҳеч ким? Йўғ-е?

– Демак, бу ўзича рицарлик қилмоқчи бўлибди-да!

– О, рицарь! XX аср рицари!

– Дон Кихот!

– Дон Кихот! XX аср Дон Кихоти!

Мен шундагина улар кимлигини билдим. Қўлим ногиронлигини айтиб, йифламсираганларимга минг-минг пушаймон бўлдим...

Ерга қарадим. Қўлимни қўйнимдаги солмадим. Соғлом қўлимдайин ерга тирадим.

Ногирон қўлим зирқираб оғриди. Тишимни тишимга босдим. Юзларим ловуллаб ёнди...

Бир бало қилиб, жойимдан турдим. Оёқларимда тик турдим.

Шунда бирори жағимга урди.

Мен кетимга тисарилиб-тисарилиб, бунисига бориб урилдим.

Буниси елкамдан суюб қолиб, ҳароммағизимга урди.

Гандираклаб-гандираклаб, унисига бордим.

Унисидан иягимга едим.

Бир айланиб тушдим. Осмон гир-гир айланди. Осмон қоп-қора бўлди.

Тагин турдим. Далбанглаб-далбанглаб бордим. Бировининг бўйнига осилдим.

– Биродарлар, мен сизларга нима қилдим... – дедим.

Уни жонимнинг борича қучоқлаб турдим.
У, ичимга кўр мушт урди.

Нафасим ҳиқиллаб бўлинди. Ичимда бир нима әзилди. Қўлларим бўшашиб, елкасидан сидирилиб тушди.

Оёғимда мажолим қолмади. Ўзимни ерга чалқанча ташладим...

– Биродарлар, айбимни айтинг, айбимни... – дея инграндим. Белимга учли бир нима зарб билан тегди. Кейин биқинимга тегди. Зарб ҳар текканда жоним ҳалқумимга келиб кетди.

– Биродарлар, мен ҳам одам-ку... – дея инграндим.

Шунда... шунда, от кишинади.

Умрим от билан ўтди. Ҳай бир отларни қўрдим, ҳай бир кишнашларни эшитдим.

От сувсаб кишинади, от очқаб кишинади. Шунда от кўнглини сув бериб олдим, от кўнглини ем бериб олдим.

От авлод-аждодларини қўмсаб кишинади, от улпи-томирларини йўқлаб кишинади. Отлар овозини эшитиб кишинади, байталлар ҳавосини олиб кишинади. Шунда, отни эгарладим, дашту далаларни айлантиридим, от оёғини ёздим. Отни совутдим, отни юпатдим.

От илон шарпасини олиб кишинади. Уйдан отилиб келдим. От ёнини олдим, бўйинларини уқаладим. Отга йўлдош бўлдим.

От бўри ҳидини олиб кишинади. Ҳа, жонивор, ҳа, дея овоз бериб чопдим. От бўйнига қўлимни қўйдим, от ёлларини силадим. От олдида бўлдим. Отга гапириб-гапириб турдим, биродар бўлиб-бўлиб турдим.

Кишинаш қўрдим, кишинашлар қўрдим, аммо ушбу оқшомдагидайини қўрмадим.

Во дариғо, бу қандайчикин кишинаш бўлди? Кишинаш кўнгил-кўнглимини ўйиб юборди, вужуд-вужудимни қақшатиб юборди. Танамдаги оғриқлар-да билинмай қолди.

Бизнинг Тарлонга нима бўлди, биродарлар? Нима бўлса-да, ёмон бўлди! Бизнинг Тарлон нима қўрди, биродарлар? Нима кўрса-да, ёмон қўрди!

Бизнинг Тарлон илон қўрдимикин? Йўқ, бизнинг Тарлон илон кўрса бундайин кишинамайди. Бизнинг Тарлон бўри қўрдимикин? Йўқ, бизнинг Тарлон бўри кўрса-да, бундайин кишинамайди.

Бизнинг Тарлон илондан-да ёмонини қўрди, бизнинг Тарлон бўридан-да ёмонини қўрди!

Тарлонни йўқлаб қарайин дедим. Бошимни кўтарайин дедим.
Бўлмади, бўлмади!

Кўзим осмондалигича қолди. Осмон олис, ер қаттиқ бўлди... От узибузиб кишинади.

Күзларим тинди. Бепоён осмон, бегубор осмон қоп-қора қозон бўлди...
Юзимни чапимга бурдим. Аввал-аввал бир нима-да кўрмадим. Кейин-кейин оқ билан қорани фаҳмладим. Ана шунда Тарлонни кўрдим.

Тарлон бўйини гажак-гажак қилди. Тоғларга қаради, зорланиб-зорланиб қаради.

Тарлон думлари ёйилиб-ёйилиб кишинади, ёллари ҳурпайиб-ҳурпайиб кишинади.

Адирларга қаради, чорлаб-чорлаб кишинади.

Тарлон қулоқлари чимирилиб-чимирилиб кишинади, пишқириб-пишқириб кишинади.

Қишлоққа қаради, ёлвориб-ёлвориб кишинади, зор-зор кишинади.

Тарлон жиловини силкиб-силкиб кишинади, юлқиб-юлқиб кишинади.

Кейин, мен сари юзланди. Оёқларини катта-катта ёйди. Бўйини чўзида, тумшуғини чўзди. Қулоқларини чимириди.

Тарлон зинкийди!

Олд туёқлари билан тарсиллатиб-тарсиллатиб ер тирнади. Кесаклаб-ке-саклаб ер отди. Туёқлари ости чангиди.

Тарлон қаҳр ҳам изтироб билан кишинади. Оқшом кишинашдан зор титради. Оқшом, Тарлон кишинашидан, Тарлон кишинаши оқшомдан-да мунгли бўлди, оқшомдан-да аянчли бўлди.

Учли зарб, чап тиззам кўзига келиб тегди. Чинқириб юбордим. Кўз олдим қоп-қора бўлди...

– Тепиб ўтирасанми, биқинига тиқиб ол!..

– Э-э-э, от!

– Қоч, от келаяпти!

Шунда, тағин ҳушимга келдим. Оҳиста кўзимни очдим.

Тарлон тумшуғини чўзиб зинкийиб, уларни қувди. Бирини қўйиб, бирини қувди.

Улар ариқдан ҳатлаб қочди. Бирин-кетин машинасига кирди. Аммо бирори Тарлондан қочиб қутулолмади. У ёққа буриб солди, бўлмади, буёққа буриб солди, бўлмади. Нима қилишини билмади. Охири ердан нимадир бир нима олиб, Тарлонни бошига бир урди.

Тарлон бошини силкиб-силкиб оҳисталади.

Униси-да ариқдан ҳатлаб ўтди.

Тарлон-да ариқдан ўтди. Машина олдига келди. Олд туёқлари билан ер тирнаб-ер тирнаб кишинади.

Машина ғизиллаб жўнади.

Тарлон машина кетидан хийла йўлгача чопиб борди. Кейин, изига қайтиб келди.

Ариқдан ўтиб, бошимга келди. Юзларимга тумшуғини теккизиб-теккизиб күрди. Юзларимни исқаб-исқаб күрди.

Мен Тарлон нафасини түйдим. Тумшуғини күш күллаб қучоқладим. Жағлари, пешонасини силадим.

Шунда, кафтим ҳўл бўлди. Тер, от тери деб ўйладим. Кафтимни кўзларимга олиб келиб қарадим. Кейин, Тарлонга тикилиброқ қарадим.

Тарлон пешонасидан қон сизди...

Хўнграб йиглаб юбордим. Ўпкамни босайин дедим, босолмадим...

Қош қорайди.

Одам одамни танимайдиган бўлди.

Бир амаллаб чап ёнбош бўлдим. Тарлон оёғини қучоқладим. Тиззасига пешонамни қўйдим. Узалиб, олд қопқоғига шапатиладим.

Тарлон елкаларимни исқади. Кейин, олд оёқларини аста-аста буқди. Тарлон тиззалади!

Мен чап қўлим эгар қошидан олдим. Эгарга кўкрагимни бердим. Тимталаниб-тимталаниб эгарга бел бўлиб ётдим. Нафасимни ростлаб олдим. Тағин қимтиниб, оёғимни эгардан оширдим. Тарлонни қучоқлаб олдим.

Тарлон қаддини ростлади.

Шамол бошимни ялаб ўтди. Шунда, бош яланглигимни билдим. Телпагим ерда қолибди.

Тушайин дедим, тағин, минишимни ўйладим. Телпагимга қўл силтадим. Белғимни ечиб, бошимни танғиб боғлаб олдим.

Катта йўл четидан юрдим.

Бор бўйича қоронги тушди. Адирлар қоп-қора соядай бўлди. Эгарда чайқалиб-чайқалиб, кўнглим шу кечадай зим-зиё бўлиб-бўлиб, ўқсиб-ўқсиб бордим...

Тарлон-ай, нима кунларга қолдиг-а?.. Тушда бўлаяптими, ё ўнгда бўлаяптими?

Сен фарқламасанг, мен фарқлай олмай қолдим, Тарлон... Ҳалиgilар қандай жонзот эди, Тарлон! Син-синбати одамга келбат беради. Уст-бошлиари-да бор. Одамга майзаб гапиради, одамга майзаб кулади...

Билмадим, Тарлон, билмадим. Сен билмасанг, мен билмадим.

Мен сени биламан, Тарлон. Улар мен учун бегона, Тарлон...

Аё Тарлон, сен менинг укамсан, укам.

Бўлди, мен энди уларни укам демайман. Менинг укам сенсан, сен менинг укамсан, Тарлон. Ўзи менга ўхшайсан, Тарлон, менга. Укаси акасига ўхшайди-да, Тарлон...

Тарлон укам-ов, энди нима қиласиз? Энди, бола-чақага бориб нима деймиз? Эл сўраса нима деймиз?..

Аё Тарлон, сен менинг жиянимсан, жияним.

Бўлди, мен энди уларни жияним демайман. Менинг жияним сенсан, Тарлон. Жиян тоғасига тортмаса, кимга тортади, Тарлон...

Тарлон жияним-ов, ё йўлда йиқилдик, деймизми? Кўзларинг бор эди-ку, десалар-чи? Ариқ лой экан, тойиб кетдик, деймиз. Бинойими, Тарлон жияним? Бўлмас, элга эрмак, халқقا шалоқ бўламиз...

Аё Тарлон, сен менинг акамсан, акам.

Бўлди, мен энди уларни ака демайман. Менинг акам сенсан, Тарлон. Ука деса дегулик, мендайин уканг бор, ака деса дегулик, сендайин акам бор, нима ғамим бор, Тарлон...

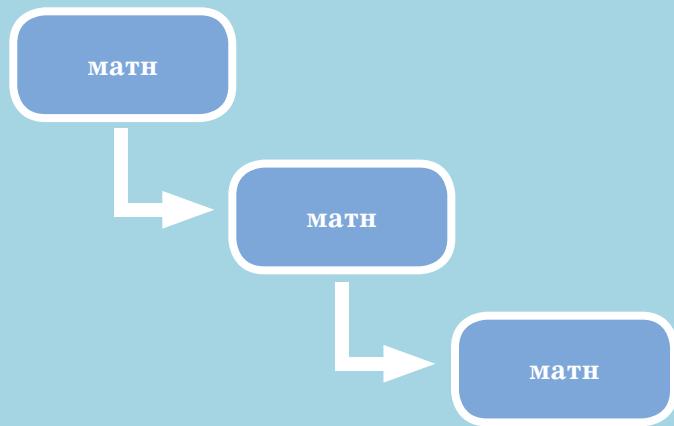
Аё Тарлон, сен менинг биродаримсан, биродарим.

Бўлди, мен энди уларни биродарим демайман. Менинг биродарим сенсан, Тарлон...

Аё Тарлон, сен менинг қиёматлик биродаримсан, қиёматлик биродарим...

<p>Түшүнүштүүлүк жана сабактарга жаңылык берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Парчада ифодаланган фикрларга муносабат билдириңг. 2. Инсон ҳис-түйғуларининг ифодаланишини «Хис-түйғулар» графиги орқали ифодаланг.
<p>Таχтаппана таχтаппана</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Асар сюжети қысмларини белгиланг. 2. Асар воқеалари силсиласини «Матннинг денотант структурасы» усули орқали ёритинг.
<p>Бағытлаштыруу таχтаппана</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Асардаги инсоний қадриятларни белгиланг ва шу асосида ижодий иш ёзинг. 2. Мустақил равишда асарнинг түлик матни билан танишинг.

ҚИССА

Қисса атамаси арабчадан олинган бўлиб, «ҳикоя», «воқеа» маъноларини англатади. У ўзбек адабиётида жуда қадим замонлардан буён бор. Сиз олтинчи синфда ўқиганингизда Рабғузийнинг «Қиссаси Рабғузий» асари билан танишгансиз. Ўша асар илк миллий қиссалардан ҳисобланади. Қисса ҳам романга ўхшаб кетади. Лекин қиссанинг қаҳрамонлари романдаги каби жуда мураккаб ва кўламли ижтимоий, руҳий вазиятларда кўрсатилмайди. Одатда, қиссанинг ҳажми ҳам бир қадар кичик бўлади. Жумладан, «Оқ кема», «Юлдузлар мангу ёнади», «Саодат соҳили» сингари асарлар қисса жанрига мансубдир.

ШАВКАТ РАҲМОН

(1950–1996)

XX аср ўзбек шеърияти ривожида ўз ўрнига эга шоир, миллатпарвар зиёли Шавкат Раҳмон 1950 йилнинг 12 сентябрида Ўш шаҳрида туғилган. Шоирнинг отаси Раҳмонберди асли Шаҳрихон туманидаги Сарой қишлоғидан бўлиб, Ўш шаҳрига келиб, муқим туриб қолганди. Онаси Офтобхон ҳам шаҳрихонлик эди. Шавкатнинг ота-онаси савдо ишлари билан шуғулланишган. Улар эрта кўкламдан то кеч кузга қадар Помир тоги этакларидаги яйловларда пода боқадиган чорвадорларни керакли товарлар билан таъминлаганлар. Ота-она, кўпинча, узоқ төғ яйловларида бир неча кунлаб қолиб кетишганлари учун уй юмушлари тиришқоқ ва хаёлчан Шавкатнинг зиммасида бўларди.

Бўлажак шоир 1966 йилда ўрта мактабни битиради. Шавкат Раҳмон Ўш вилояти газетасида ҳарф терувчи, сўнг мусаҳҳих бўлиб ишлайди. Вилоят газетасида ўша пайтлари анча таниқли бўлган шоир Турсунбой Адабой ишларди. Шавкат Раҳмон шоир билан яқинлашиб қолади ва битганларни унга кўрсатиб, маслаҳатлар олади. Истеъододли йигитнинг шеърлари шу тариқа бирин-кетин босила бошлайди.

Жуда кўп ўқийдиган, ҳофизаси ўткир, тиришқоқ Шавкат Москвадаги Адабиёт институтига эълон қилинган ижодий танловда қатнашади. Омади келиб, танловдан ўтади. Сўнг ўша вактдаги пойтахтга бориб, кириш имтиҳонларини ҳам яхши топширган Шавкат Адабиёт институти талабаси бўлади. Москвада таълим олганлиги уни дунё адабиётига яқинлаштиради. Жаҳон шеъриятидаги энг янги йўналишларни ўзлаштиради. Испан шеърияти, айниқса, Лорка ижоди уни ўзига ром этади.

1975 йилда Москвадаги таҳсилни тамомлаган Шавкат Раҳмон Тошкентга келиб, бир қатор нашриётларда муҳаррирлик қиласи.

Қизгин ижод билан машғул бўлган талабчан шоир шу йилларда «Рангин лаҳзалар» (1978), «Юрак қирралари» (1981), «Очиқ кунлар» (1984),

«Гуллаётган тош» (1985), «Уйғоқ төғлар» (1986), «Хулво» (1987) сингари шеърий китобларни чоп эттиради.

Дунё шеъриятидаги энг янги ва ижобий жиҳатларни миллий шеърия-тимизга киритиш йўлида изланган Ш. Раҳмон 1979 йилда атоқли испан шоири Федерико Гарсиа Лорка шеърларидан иборат китобни рус тилидан ўзбекчага таржима қилиб, «Сайланма» номи билан чоп эттиради. Оташ-нафас шоир шеъриятига шайдо бўлиб қолган Шавкат Раҳмон мустақил равишда испан тилини ўрганади. 1986 йилда Испанияга ижодий сафарга бориб, Лорка яшаган мамлакат ҳаёти, одамлари, уларнинг яшаш тарзи ва руҳияти билан яқиндан танишади. Натижада, испан шоирининг шеърларини бевосита унинг она тилидан ўзбекчага таржима қилади. 1989 йилда Лорканинг «...Энг қайгули шодлик» шеърий китоби бизнинг тилимизда чоп этилади. Шавкат Раҳмон нафақат ўз шеърига, балки таржи-маларига ҳам ғоят улкан масъулият билан ёндашар, ҳар қандай бадиий асарнинг чиройли эстетик замзама эмас, балки чинакам инсоний жасорат бўлишига интиларди.

Шавкат Раҳмон ўз кайфиятларинигина тасвир этиш билан кифояланадиган шоирлар сирасидан эмасди. У ҳамиша миллат дардини, халқининг армонларини ифодалашга интиларди. Чунки шоир ўз тақдирини, ҳаётини миллатининг ҳаёти ва тақдиридан айри тасаввур этмасди. У ҳар бир миллатдошининг кўнгил мулкига кириб боришни орзу қилиб, шу йўлда тинимсиз дард чекиб яшаган шоир эди. «...Бир қўшиқ бўламан дарёдай юракнинг энг чукур ерида» дея орзу қилган шоир ҳамиша чин ва самимий туйғуларни бекиёс бадиий кенгликда ёниб қуйлади. Шоир: «Ёнмоқлик бунчалар ёқимли», – дейди бир шеърида.

1996 йилда Шавкат Раҳмонга «Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими» унвони берилган.

Шавкат Раҳмон қисқа умр кечирди. У узоқ давом этган оғир касаллик сабабли 1996 йилнинг 2 октябрида вафот этди. Вафотидан сўнг 1997 йилда шоирнинг «Сайланма»си напр қилинди.

Савол

Ким эдиму ким бўлдим энди,
қайга кетар ёшлигим, кучим,
исёнларга, ғазаб, нафратга,
оғриқларга тўладир ичим...

Күпроқ яшаб қўйдим шекилли:
ой, кун сайин хотирам оғир,
етти қават осмон тепамда,
елкаларим сирқирағ оғрир.
Ташладими ёки бир
умр кўзимга ғам кўлкаларини,
парвардигор, бор бўлсанг агар,
эзма ўглим елкаларини.
Ким эдиму ким бўлдим энди,
кўриб турар қуёш, сув, тупроқ.
Кўзларимдан кўра ҳаётни
елкаларим кўрибди кўпроқ.

Бўрилар

Қирғин келди вабо келгандай,
мурдалар ҳам турди гўрида,
кўпикланган қора селлардай
урчиб кетди қонхўр бўрилар.
Очлик ўрган туркий ўлкада,
офат чаққан маконларда ҳам
парчаланган зулмат кўлкаси
пайдо бўлар эди дафъатан.
Кунлар очиқ ярадай қонли,
тунлар – ойдин харобазорлар,
жасадларга тўла тонгларни
сирқиратар фарёди борлар.
Эл қирилди туркий ўлкада,
эр қолмади келди ажали,
ким қонига ботди йўлкада,
ким гажилди намоз маҳали.
Йиллар ўтди. Гўё ҳаммани
чалғитгандай вақтинча кулфат,
қонга ташна милён шарпани
яширгандай қаърида зулмат.

Аҳли муслим, энди огох бўл,
 қонхўр гала ҳали тирикдир,
 ўлар бўлсанг озодлардай ўл,
 қолар бўлсанг, энди бириккин.
 Токим ёвуз тумшуғин сукса,
 аждодларнинг азиз гўрига,
 жим турмасин қўймижозли халқ,
 бас келолмай битта бўрига.
 Кўрсам дейман қаҳру ғазабдан
 гўрларида турсин мурдалар,
 руҳи озод бўлсин азобда
 фулларини¹ суйиб юрганлар.
 Токим,
 ҳар бир муслим қабрига
 ҳеч яширмай кўзда ёшини,
 авлодлар ҳам лаънат лавҳимас,
 қўйса дейман қабр тошини.

¹ Фулларини – занжирларини.

*Түшүнүү ва сөз ортуултуу
жазыб бөгүү*

1. Шоирнинг ҳаёти ва ижодига оид маълумотларни «Кластер» усули орқали тўплаштиринг.
2. Шоир шеърларида ифодаланган мазмун-гояни аникланг.
3. Шеърий матндан калит сўз ва бирикмаларни аникланг.

Таҳтил ва талкын

1. Жадвал асосида шеърлардаги бадиий тасвир воситаларини топинг.

Үхшатиш	
Сифатлаш	
Жонлантириш	
Қиёслаш	
Қаршилантириш	

2. Муаллифнинг сўз қўллаш маҳоратини таҳлил қилинг.

*Баҳолаш ва
қиёссий таҳтил*

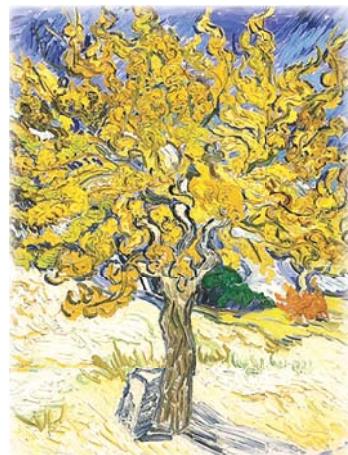

1. Шавкат Раҳмон шеърларини сиз ўрганган қайси шоир шеърлари билан қиёслаш мумкин? Фикрларингизни «Венн диаграммаси» орқали ифодаланг.

Тутзор хотиралари

Тутлар – каллакланган, биродарларим,
осмонга бош тираб турибсиз ҳамон,
майишган тимсоҳдай баданларингиз,
даҳшатли қудрат-ла эзгандай осмон.
Турибсиз ҳабаший қуллардай маҳзун,
йўқ, туркий шевали паҳлавонлардай,
қадимдан боболар қолдирган дузни¹
ҳар турлук балодан сақлаётгандай.
Тилимни, дилимни билган ўзларим,
дузларда қопкетган содда нарларим
шамол бўлай дердим, тўзгитайин деб
бошингиз устида сузган дардларни.
Бугун-чи, бир зумга тут бўлгим келди,
осмонни кўтариб турай бир нафас,
сиздай пособон бўлиб асрайнин элни,
мен-да замин билан пинҳон сирлашай.
...Тўсатдан қоматим қисирлаб кетди,
сизлардай майишдим, бироқ синмадим,
осмоннинг бўлаги тушди елкамга,
тупроққа ботдиму буткул сингмадим.

Воҳ, ер тагидаям боболар эрди,
шу лаҳза тиф мисол илдизларимга,
кафтларини тираб тасалли берди,
кўзингни узма деб юлдузларингдан.
Энди мен ҳам тутман, қувват берар ер,
шохларим гуркираб ўсан чоғида,
енгилроқ бўлсин деб, қийналмасин деб,
каллаклаб туришар мени гоҳида.
Аммо мен – азалдан исёнкор бола,
қанчалик тутақиб чопқи урсалар,
ҳар чопқи зулмидан янги руҳ ола

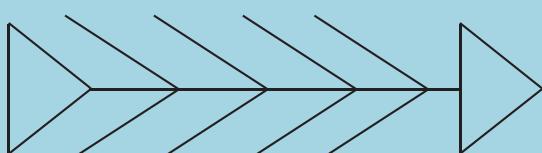
¹ Дузни – далани, текис ерни.

шохларим шунчалик ўсар гуркираб.
Айтарсиз, бу қадар исён қаёқдан,
аммо тут дардин билажак тутлар,
фақат темир косов турар таёқдай
одамлар ит каби бойланган юртда.
Боболар хокларин түнгиз босипти,
құм каби түзғиган қадим ҳудудлар,
золимга басма-бас ўсмоқ лозимдир,
одамлар тупроққа айланган юртда.
Кессалар кессинлар, чандон ўсармиз,
әркимиз бордигин қўриб қўйисинлар.
Ҳар баҳор чогида чандон жўшармиз,
золимлар зулмга қараб тўйисинлар.
Ўсмасак, келипти балоғат гали,
тиғ каби илдизлар ердан узилар,
бу ғариб масканда асқотар ҳали
девюрак ботирлар учун гурзилар.

Жангда ўлган әмас бирор баҳодир,
бари ҳалок бўлган хиёнатлардан,
тошдай ухлаганда тўшларин очиб
ё заҳар қўшилган зиёфатлардан.
Бирор асотирда баҳодирларни
ҳаттоқи юз бошли аждар емаган,
минг бир синоатли ялмоғизлар ҳам
тоғларни ўйнаган девлар енгмаган.
Бари ҳалок бўлган хиёнатлардан,
барига орқадан санчилган ханжар.
Шундай бўлиб келган азалу азал
мана шу жафокаш, кўҳна Ватанда.
Ҳар гал баҳодирлар йиқилар экан
куракка санчилган номард тигидан,
қайта тирилгандай бўларди ногоҳ
ҳар бир болакайнинг қорачигида.
Ишонгил, ҳеч қачон сени алдамас
соғдил элатларнинг асотирлари,
бирорта баҳодир ўлганмас жангда,
қўрқоқлар ўлдирган баҳодирларни.

<p>Түшүнүши да саболларга жағоб берүү</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеър сарлавҳасига эътибор беринг. Шоирнинг асосий мақсади нима? Диққатингизни тортган сўз ва ибораларни белгилаб чиқинг. Бу сўзларнинг маъноларини гурухда аниқланг.
<p>Тартип да талкун</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Фишбоун» усули воситасида шеърларда ифодаланган муаммолар ва уларнинг ечимини кўрсатиб беринг.
<p>Баҳолаш да қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шавкат Раҳмоннинг шеърлари анъанавий шеъриятдан нимаси билан фарқланади? Фикрингизни далилланг. «Нафис сатрлар соҳиби» мавзусида адабий эссе ёзинг.

Тариқат

Дунёга сиғмадим, сиғмади дунё
турбатдан торайган табиатимга,
қоп-қора чечакдай сочилиши ҳулё
жўмардлар кўмилган тариқатимга.
Майлига, чечаклар қоп-қора бўлсин,
йиқитса шу йўлда йиқитсин тақдир,
қуртлаган истаклар шуъласи сўлсин,
худойим сийлаган ҳурлигим яхши.
Бичилган қулларнинг, қулзодаларнинг
малак сиймоларин ўйнатган дунё,
яралган лаҳздан ҳур одамларни
иблислар тилида сўйлатган дунё.
Чиройли эрмаклар маҳзанидир ул,
мағизи қайғудан, пўстлоғи зардан,
сарғаяр очилмай туриб қизил гул,
тупроғи жимгина қусган заҳардан.
Чайқалар жаҳолат оғочларида
неча минг Машрабу Мансури Ҳаллож...
ҳамон юксалади йўл бошларида
одамзод қонига тўймаган жаллод.
Токай бу иблислик, токай бу ёлғон,
токай тиф кўтарар қора гуруҳлар,
токай бижғиб ётар ғарив оломон
ичига тириклай кўмилган руҳлар.
Зулфиқор руҳ керак, керак чин ёғду,
чин ишқ ёлқинлари бағримга тўлсин,
жисмимни тобласин фақат чин оғриқ,
чечаклар қоп-қора бўлса-да бўлсин.
Бағрикенг худойим кечириб кўяр,
йиқилсан етмай ул ҳақиқатимга,

кўмилсам, кўмилай ўлими гўзал –
жўмардлар кўмилган тариқатимга.

Қасам

Шавкат Раҳмон деган бир ўжар шоир,
бир куни қайтадан яраладими?
Ҳаётим маънисин жуда кўп ўйлаб,
сайладим сўзларнинг сараларини.
Ҳар бир сўз юз сўзнинг ўрнини босар:
Ватан Халқ Жасорат Қураш Озодлик.
Ҳар бир сўз етажак юзта умримга
ҳар бири бахш этар руҳимга шодлик
Хозирлик кўраркан буюк сафарга,
пуштиранг пардали минглаб дарчадан
мўралаб ўтирган гўзал сўзларни,
қолдириб кетаман энди барчага.
Аслида атиргул бўйин таратган
бу ўйноқи сўзлар меникимасдир.
Менга нондай зарур, қиличдай кескир,
захардай мард сўзлар бўлсаёқ басдир.
Сайладим сўзларнинг сараларини,
курашлар шамоли кирди назмимга.
Юртимни кезаман, энди ҳар нарса,
эгилган нарсалар тегар ғашимга.
Энди ишлаш керак бу кенгликларда,
токим сўйламасин ёлғонни ҳеч ким,
токим буюк тоғлар салтанатида
эгилган бошларни қиличлар кессин.

<p>Түшүнүштүк саболларга жағыб бөрии</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Тариқат» шеърида қандай түшүнчә ифодаланган? Сиз бу түшүнчә ҳақида қандай манбалардан маълумот олгансиз? «Қасам» шеърини автобиографик характердаги шеър дейиш мүмкинми? Фикрингизни далилланг.
<p>Тағзил өттөнүү формулалар</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеърлар орқали шоирнинг қандай дил изтироблары акс эттирилганин аниqlаш учун «ПОПС» формуласи орқали фикр билдириңг. <i>1-гап: Менинг фикримча...</i> <i>2-гап: ...сабабини мен бундай түшүнтираман...</i> <i>3-гап: Уни мен мана бундай далиллар билан исботтайман...</i> <i>4-гап: Шунга асосланиб, мен бундай хүлосага келдимки...</i>
<p>Бағылай өттөнүү формулалар</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Шавкат Раҳмон шеърларида түйғулар ранг-баранглиги» мавзусида тақдимот тайёрланг. Шоир шеърлари бўйича фикрларингизни ижодий иш шаклида баён этинг.

ИЖТИМОЙ ВА ИНТИМ ЛИРИКА

Лирика сўзи юончадан олинган бўлиб, рубобга ўхшаб кетадиган чолғу асбобининг номини англатади. Бу асбоб жўрлигига ошиқнинг ички кечинмалари ифодаланган қўшиқлар куйланган. Кейинчалик инсон туйгулари тасвири етакчилик қилган шеърий асарлар лирика атамаси билан юритиладиган бўлди. Лирик асарлар мавзу йўналишига кўра иккига бўлиниди

- а) интим лирика;
- б) ижтимоий лирика.

Интим лирика тўлиғича шахсий кечинмалар изҳоридан иборатдир. Унда шоирнинг ўзига тегишли бўлган туйгулар тасвирланади. Лекин туйгулар шахсий бўлса-да, унинг гўзал ва таъсирчан тасвири бошқалар учун ҳам аҳамият касб этади. А. Суюннинг «Гўзал», «Сени танидиму...», «Муҳаббат» сингари шеърлари интим лириканинг яхши намуналаридир.

Ижтимоий лирикада шоирнинг ўз кўнглидагина кечаетган ички жараённинг натижаси эмас, балки ҳаёт ҳодисалари, одамлараро муносабатлар туфайли жунбушга келган туйгулар тасвирланади. Жамиятдаги адолатсизлик, одамларнинг бебурдлиги, зўравонлик, босқинчилик, риёкорлик, сотқинлик ва бошқа ижтимоий иллатлар оқибатида тутёнга келган сезимлар ифодаси ижтимоий лирикани юзага келтиради. Шавкат Раҳмоннинг сиз яқиндагина ўрганган шеърлари айни шу хил хусусиятга эга. «Қасам» шеърида Ватан, халқ, озодлик, эрк учун курашга киришни ҳаёт мазмуни деб билган, «Тарикат»да эса ҳаётини ҳақиқат ва уйғониш йўлига тиккан жўмард йигит ҳис-туйгулари ифодаланган. Бундай шеърларда даъваткор, чақирувчи, ундовчи рух етакчи бўлади.

ШУҲРАТ

(1918–1995)

Шўро даври ўзбек адабиётининг таниқли на民政надалирдан бири шоир ва носир, драматург Шуҳрат (Фулом Алимов) 1918 йили Тошкентда ҳунарманд оиласида туғилди. Ўрта мактабни тугатгач, Тошкент Давлат педагогика институтида таҳсил кўрди (1936–1940). Аммо Шуҳратнинг ҳаёти ва фаолияти анча серташвиш ва нотекис кечди.

Ўша 1937 йилги машъум қатағонлик шамоли ёш Шуҳратни ҳам четлаб ўтмади. Унга «Отангиз савдогарлик қилган экан. Ўзингиз косибдан чиқмаган экансиз, хотинингиз эскича, жиякли лозим билан атлас кўйлак кийиб юрибди. Болангиз эса бешикда ётибди. Яқинда хатна қилар экансиз, туриш-турмушингиз эскича. Бу нарса шеърларингизда ҳам акс этиб турибди, деб союздан ҳайдашади. Иккинчи бор 50-йиллар бошида «Усмон Носирнинг пропагандисти, Абдулла Қодирий билан Чўлпон китобларини ўқиган ва тарғиб қилган»ликда айбланиб беш йил «Сибиру Шимолий Қозоғистондаги қамоқхоналарда ўтириб» келади. «Жаннат қидирганлар» (1968) романи нашр этилгач, яна ташвиш устига ташвиш келади. Устози Абдулла Қаҳҳор туфайли ҳам бир бор туртки еди. Шуларнинг ҳаммаси унинг соғлигига путур етказди.

Шоир Ёзувчилар уюшмасининг маслаҳатхонасида, нашриётда муҳаррир бўлиб ишлади.

Ўз ижодини 1935 йили шеърлар ёзиш билан бошлаган Шуҳратнинг «Истак ва ўч» (1940) поэмаси босилди.

1940 йил кузида ҳарбий хизматга чақирилган Шуҳрат Улуғ Ватан урушни жангларида офицер лавозимида душманга қарши мардонавор жанг қилиш билан бирга қаламини немис-фашист босқинчилариға қарши қаратди. Кейинчалик бу давр «Шинелли йиллар» романининг яратилишига асос бўлди.

Урушдан сўнг Ўзбекистон газета ва журналларида адабий ходим бўлиб ишлаган шоирнинг шарафли меҳнатни мадҳ қилувчи «Ҳаёт нафаси»

(1947), «Қардошлар» (1950) шеърий тўпламлари китобхонларга янги тортиқ бўлди.

Ёш авлоднинг ахлоқ-одоби, меҳнатсеварлиги, ватан мудофааси қаҳрамонликларини, озодлик ва тинчлик учун қурашган ота-боболарга муносабиб ворислар бўлиб етишишларини ифтихор билан тасвирловчи «Бизнинг кўча», «Балогат» (1957–1958), «Қудуқ» (1973) асарлари яратилди. Адигнинг «Сенинг севгинг» (1961), «Ишқингда ёниб» (1964) лирик китоблари, «Кавказ дафтари», «Қиз табассуми», «Буюк муҳаббат» каби шеърий туркумлари, балладаларида ватан ва инсон, севги ва муҳаббат, қадр ва қиммат, меҳнат ва меҳнатсеварлик улуғланади.

Ҳаётий воқеаларни кенг кўламда тасвирлаш эҳтиёжи ижодкорни роман жанрига унадди. Улуғ Ватан уруши фронтларида орттирган катта ҳаётий тажрибалари асосида халқимизнинг жанговар ҳаёти, қаҳрамонлиги, ватанпарварлиги, қийинчиликларга бардошлилиги, келажакка умид ва буюк ғалаба ҳақида ҳикоя қилувчи «Шинелли йиллар» (1947–1957) асарини яратди.

Шоир ва адаб Шухрат ҳам қатағонлик даврининг иккинчи тўлқини маънавий қурбонлари М. Шайхзода, С. Аҳмад, Шукрулло каби адолатсизлик зулмини тортган, ҳурфиксалилиги туфайли Шўро ҳокимияти ҳисбхоналари жабрини чеккан.

Шухратнинг «Олтин зангламас» (1967) асарида маърифат соҳиби – ўқитувчи деган шарафли касб улуғланса, «Жаннат қидиргандар» (1968) романида ватангадолик фожеалари бадиий ифодасини топган. Шоирнинг ҳаёт ҳақидаги фалсафий мулоҳазалари ифодаланган шеър ва тўртликлардан иборат «Лирика» (1973) тўплами, «Беш кунлик куёв», «Қўша қаринглар» комедиялари санъаткорнинг ўзбек адабиёти ривожига қўшган ҳиссаси бўлди. Унинг кўпгина асарлари қардош халқлар ва хорижий тилларга таржима қилинган. У Ўзбекистон халқ ёзувчисидир.

Г. Гейне, А.С. Пушкин, М.Ю. Лермонтов, А.Мицкевич, Т. Шевченко, М.Воқиф асарларини, шунингдек, япон ва вьетнам, озарбайжон шоирларининг шеърларини ўзбек тилига таржима қилган.

Шухрат 1995 йил 23 июнда 76 ёшида вафот этган.

Вафотидан сўнг 2003 йили «Буюк хизматлари учун» ордени билан мукофотланди.

1. АТЛАС КҮЙЛАКЛИ ҚИЗ

Қодир умри бино бўлиб бунақа келишган қизни кўрмаган эди!

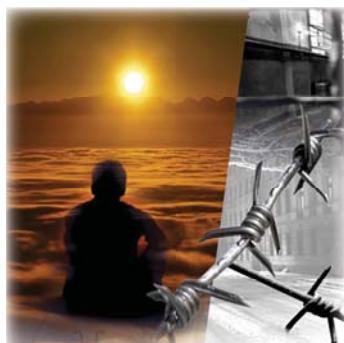
У боғда, майса устида, кўйлагини чиқариб, ботинкасини ечиб, майкада дарс тайёрлаб ўтиради. Ҳаво дим. Қилт этган шамол йўқ. Даражтларнинг барглари қўргошиндан қуйилгандек вазмин солланиб туради. Фақат анҳор четидаги ўсиқ гиёҳларни сув эпкини ўз ҳолига қўймай тортқилайди, «юр биз билан!» дегандек букиб кетади.

Қодир на ҳавонинг димини, на вақтнинг ўтганини биларди. У билан ўчакишгандек бир жуфт мусича парр этиб қаёқдандир олдинма-кейин учиб келди-да, унинг ёнига тушди. Олдин учиб келгани кеинингисига тутқич бермас, у «ку-ку» лаб қаршиjisiga борса қочади. Йўргалаб ёнига ўтса, учиб сал нарига тушади. Яна кейингиси хушомад қилади... Бирдан чўқилашиб кетишиди. Икки юввош парранданинг бу ножӯя иши Қодирнинг гашига тегиб, энди ҳайдамоқчи бўлиб турган эди, биттаси дараҳтга учиб ўтди, кейингиси кетидан қараб қолди. Қодир «қани, энди нима қилар экан!» деб турган эди, қаршисида бир қиз кўринди. У кенг атлас кўйлагига шамол тўлдириб, қаршисидаги соясини қувгандек елиб келарди. Қиз Қодирга яқинлаштач, қадамини секинлатди. Қодир унга тузуккина қарагунча бўлмай, қиз сўради.

- Шу ердан иккита қиз ўтмадими? Биттаси чамандагул дўппили.
- Пайқамадим, – деди Қодир. У илон авраган қурбақадек бақрайиб қолган эди.

– Олдидан ўтган қизни пайқамайдиган қанақа йигит экансиз!

Қиз шу сўзни кулиб айтди-ю, йўлида давом этди. Кулганда икки қатор садаф тишлари бир хуснига ўн хусн қўшиб юборди. Қиз нарироқ бориб «гапимни уқдингизми, яхши йигит» дегандек яна бир орқасига қараб қўйди. Мана шу қараш умрида бирон қиздан, айниқса, «буғун тушдан кейин дум бераман» деб турган қовундек етилган қиздан икки оғиз ширин сўз эшитмаган Қодирни адойи тамом қилди. Қўлида дафтари билан кетидан бақрайиб қолганини анчадан кейин пайқади. Пайқади-ю, фикрида шу кунгача

**ОЛТИН
ЗАНГЛАМАС**

бўлмаган ажиб ғалаён бошланганини, бу ғалаён унга ҳам ширин, ҳам ваҳимали алланарсалар ваъда қилаётганини ҳис этди. Унинг фикри-ўйи шамол шопирган ўша атлас кўйлак қатига ўралиб кетган эди. «Ойиси баҳорда, қизил гул сайлида туққанми, бунча қулиши чиройли бўлмаса», деб кўйди ўзича.

Қиз ўша бедана йўрғалашида сўқмоқ йўлдан бориб дараҳтлар орасида кўздан ғойиб бўлди. Бир оздан кейин ўша томондан қизларнинг кулгиси эшитилди! Бу кулги ичидан Қодир қизнинг овозини таниди ва юраги гурсиллаб уриб, ларзага келди...

Қодир ўзини зўрлаб дарс тайёрламоқчи бўлган эди, кўзи китобда яхмалак отиб, ҳеч нарса бошига кирмади. Лекин, нима учундир, бирдан хаёлига ўша атлас кўйлак, чилвир соч, қулиши ёқимли қиз эмас, бояги мусичалар келди. Атрофига қараб уларни кўрмади. Шунда яна хаёлига келди: қизиқ, улар ўша қиз келгунча учиб кетишдими, ёки кейинми? Нега мен пайқамай қолдим? Улар ярашганмикин, ёки ҳали ҳам қувлашиб юришибдими? Ярашгандирлар! Ярашишлари керак. Гуноҳи бўлса ҳам кечириши керак, ялиниб-ялпоғланиб ўляпти, бечора! Бағри тошлиқ яхши эмас. Аҳиллик, меҳру муҳаббатга нима етсин!

Қодирнинг хаёли мусичаларда бўлса ҳам, кўзи қиз кетган томонга йўл чизиб қолди. Уни яна бир кўргиси, жонон пиёла жаранггидай товушини эшитгиси келди. Юраги қиз кетган томонга ундаса ҳам, оёғи тортмади. Лекин кечаси шундай аҳволга тушдики, орада тубсиз жар бўлса ҳатлаб ўтишга, чўққида бўлса тирмасиб чиқишига тайёр эди. У қизни кўриш орзудан кўра эҳтиёжга айланган эди.

Эрталаб туриб, «йўқ, боққа чиқмайман, шу ерда дарсимни тайёрлайман», деб аҳд қилди у. Йўғон қайрағочга суяб кўйилган тумбочкага мук тушди. Бир оз тайёрлаган бўлди. Сал ўтмай сояси қалин, япасқи қайрағоч тагида кулги кўтарилди. Қимдир хуштак чалди. Атрофига қараб қулад жой тополмади: институт ҳовлиси каравотларга тўла. Уларнинг усти қурама. Бирининг устига бекасам тўн кўндаланг ташланган бўлса, бирида шинель, бирининг ёстиғи остида каттакон тугун, бирида кимдир ҳалигача ухлаб ётибди...

Ҳаммаси кўзига эриш кўриниб, ҳар куни шу ерда бепарво дарс тайёрлаганига, тинимсиз, шовқин-суронни пайқамаганига ажабланди. Фақат кечагина боққа чиқсан эди. Бог эсига тушди-ю, қалби ўша томонга ундинди. Назариди, кечаги атлас кўйлакли, қулиши ёқимли қиз кутиб тургандек, ёки у бориб ўтириши билан яна олдидан ўтадигандек бўлиб кўринди. Лекин қиз у ерда йўқ эди, Қодир тушгача дарс тайёрласа ҳам ўтмади. Олдинроқ ўтиб кетдими, деб кеча кулги келган томонга қулоқ

солди: жимжит. Фақат түғондан ошиб тушган сувнинг шарқирашигина эшитиларди. Кимdir унинг қулоғига «энди кулишмасдан түғри гаплашиб ўтирибди» дегандек бўлди. Қодир бу меҳрибон ғойиб ҳамроҳининг сўзига жон деб ишонди. Ўрнидан туриб кеча қиз кетган томонга йўл олди. Юраги гуп-гуп урап, кўз олди баъзан жимиралашиб кетар эди. Ҳар дараҳт, ҳар чечак, ҳар гиёҳ жонли, кўзи тўрт бўлиб уни кузатиб тургандек. Олам нақадар чиройли! Ҳар нарсанинг ўз ҳаёти, ўз ҳусни, ўз камолоти бор. Ўз кўрки, ўз фазилати билан бир-бирини тўлдиради, бир-бирининг ҳуснини очади, бир-биридан ажралмас бир бутунлик ташкил этади.

Қодир илгари ҳеч қачон пайқамаган ажойиботлар орасидан ўтиб бораётгандек завқланиб, ҳар япроққа, ҳар гиёҳга, ҳатто маржондек тизилишиб сўқмоқни кесиб ўтаётган чумолиларга гап қотгиси келар, улар дунёсини қалбига яқин сезар эди. Лекин бу билан бир вақтда унинг юрагида номаълум бир ташвиш, ҳис-ҳаяжон ётарди. Нимадандир чўчир, нимадандир ҳадиксираётгандек бўлиб, аланглаб қўярди. «Тўхта, – деди ички бир нидо, – хўш, у қизни топдинг. Кейин нима? Унга айтадиган бирон гапинг борми? Йўқ!! Шундай бўлгач, қидириб нима қиласан. Бор, жойингга ўтири, дарсингни қил, у қиз баҳор шамолидай ўтди-кетди!»

Қодир чиндан ҳам бундоқ ўйлаб қараса, у қизда ҳеч қандай иши ҳам йўқ, айтадиган сўзи ҳам! Шундай бўлса-да, кеча қулги эшитилган томонни айланиб келди. Учратиб қолса, нима дейишини билмаса ҳам, уни қидириди. Ҳеч қаерда йўқ: на ерда, на кўкда.

Қайтиб кеча ўтирган жойига келса, мусичалар донлашиб юрибди. Жуда ахил, бир-бирига меҳрибон, сахий. Ё кечагилар эмасми? Йўқ, ўшалар. Ўшаларнинг ўзи! Аҳиллик, меҳрибонлик қандай яхши!!!

Атлас қўйлакли, кулгиси ёқимли ўша очиқ қиз Қодир учун олтин узукнинг сувга тушиб кетган зумрад кўзи бўлди.

Эртасига, индинига, бир ҳафтагача уни шу боғдан излади – топмади, қўча-қўйни кузатиб борди – учратмади. Унга қизнинг ўзидан ҳам хаёли ширин бўлиб қолган эди. Охири, «тушимда кўрдиммикан», деди ўзига-ўзи.

Атлас қўйлакнинг оловидан бағрига тушган учқунни кул босгандек бўлди.

Қодир институтга қабул қилиниб, уч-тўрт кун она шаҳрининг ҳавоси билан нафас олгани қайтганида имтиҳонлардан яхши ўтганидан хурсанд бўлса ҳам, юрагининг аллақаери нимадандир ачишиб туради. Ўсиб-ул-ғайган ҳар битта тошигача унга таниш бўлган она шаҳрини тарк этганида юраги қанча энтиккан бўлса, институтга кириб, ўз шаҳрига қайтаётганида ҳам кўнгли шунчалик фалати бўлиб кетди. Бегона шаҳарда нимасидир эсидан чиқиб қолгандек, нимасидир кўнглига ғашлик солаётгандек туюлди. Ҳеч ким уни қузатгани чиқмаган бўлса ҳам, кўзлари жавдира б кимнидир қидирди, кимгадир айтадиган гапи бордек ўзича пичирлаб қўйди. Поезд жилганда-ку, купеда туролмай, ўзини деразага урди, кимнидир кўрмоқчи эди... Бу ҳолатнинг боиси ўша атлас кўйлакли, кулгиси ёқимли қиз, олтин узукнинг сувга тушиб кетган зумрад кўзи эканини Қодир яхши биларди.

Қодирдаги бу ўзгаришни ҳаммадан олдин унинг онаси Адолат хола оналиқ қалби билан сезди шекилли, катта ўғли Содикқа:

– Йўқ, болам, укангга бир нарса бўлган. Бунақа эмас эди, – деди.– Ўқишга киргани ростми? Ё номусдан ёлгон гапириб, ич-этини еб юрибдими?

– Қоғозини кўрсатди, ўз кўзим билан кўрдим, – деди Содик ишонч билан.

– Бўлмаса уканг касал, биздан яширяпти.

– Чарчаган бўлса керак, менинг кўзимга ҳам шунақа кўринади. Яна суриштиарман.

– Шундай қил, жон болам, ёш, билмайди.

– Хўп, хўп!

Фарзанд доғини кўравериб, юраги безиллаб қолган Адолат хола, Қодирнинг дардини билолмай армонда эди. Бир чеккаси, ёлгиз ўзини ўқишга юборишга ҳам раъийи йўқ. Шунинг учун, Содик укаси ўқишга кирган шаҳарга қўчиш, у ердаги катта докторларга Жаннатни кўрсатиш, ўзи ҳам аспирантурага кириш ниятида эканини айтганда, аввалгидек, «мени ота-онам ёнига қўйгин, кейин ўз билганингни қил» демади, тезгина қўна қолди. Икки йил Армияда «мусоғир» бўлган Қодирни яна бегона шаҳарда ёлгиз ўзини мусоғир қилгиси келмадими, ёки яна соғиниб кўз ёши тўкишга бардоши етмаслигини билдими, Содикни қувватлади:

– Майли, жон болам, ҳаммамизнинг бир жойда бўлганимиз маъқул. Қодир ҳам иссиқ-совуқсиз қолмайди, ёнимда бўлади.

Содик бу қарорни Қодирга билдирганда, унинг ортиқча қувонмаганидан ҳайратда қолди.

Бу лоқайдлик Содиққа оғир ботди. Укасига бир нарса бўлганига шубҳа қилмай қўйди. «Ойим бекорга ташвишланмаган экан», деди-ю, сабабини билишга жиддий киришди. Уни бошлаб сойга кетди. Йўл-йўлакай укасининг қўйнига қўл солди. Бир-икки шўнғиб чиқиб, офтобда ўтиришар экан, пайти-пайти билан унинг харакатини кузатиб, гап ташлади:

- Марказда анчадан бери бўлганим йўқ, жуда обод бўлиб кетгандир.
- Ҳа.
- Боғларида ҳалиям дам олиш кунлари одам кўп бўладими?

«Боғ» сўзи Қодирни уйқудан уйготгандек бўлди, ғалати бўлиб кетди.

Содиқнинг бугунги сайлдан фаҳмлагани шу бўлдики, Қодир аввалгидан камгап, кишилар билан учрашишга майли йўқ, ёлғизликни хуш кўради. Тани-жони соғу, фақат қаттиқ чарчаган. Вақти билан ёзилиб кетади. Икки йил Армия хизматини ўтаб, бугунги кунда институтга имтиҳон бериб киришнинг ўзи бўладими!

Лекин Қодир имтиҳон азобларини аллақачон унутган, очигини айтганда, унчалик ҳис қилмаган, фақат ёшликтининг бошқа бир имтиҳони олдида минг бир хаёл билан турарди.

Бу имтиҳон аввалгисидан осон әмас эди.

Түшнүшиш ва саволларга жаобоб берүү	 	<ol style="list-style-type: none"> Асар бошидаги табиат тасвири ва қаҳрамон рухиятидаги боғлиқликни аниқланг. Содиқнинг шаҳарга кўчиш қарорининг асосий сабаби нима бўлди?
Таҳлил ва талкун	 	<ol style="list-style-type: none"> Парчадаги воқеалар ва бош қаҳрамон ҳолатини «Ҳис-туйғулар графиги» услуби воситасида таҳлил қилинг. Асар композициясига оид фикр билдиринг.
Баҳолаш ва ынёсий таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Матнга таянган ҳолда асар қаҳрамонларининг оилавий қадриятларга амал қилишларига баҳо беринг. Беш минутлик эссе. «Туйғулар оламининг асири».

2. Тирнокқа зор оила

Дунёда бефарзандликдан ёмон нарса борми! Ёшликда билинмайды, умр ўйин-кулги билан ўтаверади. Бола муҳаббатини эр-хотинликнинг қайноқ бўсаси ва ҳеч тамом бўлмайдигандек ширин сухбати босиб туради. Шундай пайт келадики, бу муҳаббат ва бўсани фарзандга кўчириш керак, фарзанд эр-хотинликка файз киритади, оилани безайди. Лекин фарзанд йўқ. Ана шунда зил кетади, ҳалигача ширин деб шимиб келган оғзингдаги обакидандоннинг тахири чиққандек бўлади. Айниқса сен билан олдинма-кейин турмуш қурганлар бир-икки фарзанд кўриб, каттасини етаклаб гузарга чиқадиган бўлганда, қўғирчоқдек ясатиб, бошлаб юрганда ёмон! Ардоқлаб оққа кўчираётган хатингга сиёҳ тўклигандек юрагинг ачишади.

Содик билан Жаннатнинг ҳаёти худди шундай бўлган эди. Улар севишиб турмуш қуришган, юлдузлари жуда ўнг келган, бир-бирларини кўпдан синашган кишилардек фазилатларини ошириб, нуқсонларини яшириб, бошқалар ҳавас қилгудек тинч-тотув яшашди.

Ҳамма ўзбек келинларида бўлганидек болага ҳавас бошлаб Жаннатда уйғонди, ахир қизлар бекорга муштумдаклигидан «оббо, болам!» деб қўғирчоқ қучоқламайди-да! Йиллар ўтган сари бу ҳавас заруратга, энг зўр заруратга айланди. Аввалига эрига билдиrmай ичиди куйди, бировга айтгани уялди, ёшлиқ қилди, хилватга ўтиб аччиқ-аччиқ йиғлади. Таниш-билишнинг кўзи ёриганини эшитса, аъзойи бадани зирқираб, изтиробдан ти-траб кетарди, кимдир «нега сен туғмайсан?!» деб таъна тоши отаётгандек бўларди. Унинг кўнгли бузилганини кўрган Адолат хола дарров бошини силарди:

– Сабр қилинг, жон болам, худо севган қулини бефарзанд қўймайди. Сабр сўнги – сариқ олтин.

– Сабр қилмай, нима қиляпман, ойижон! – дерди Жаннат ва яна баттар ёнарди, сирти кулиб, ичи йиғларди.

Адолат хола табиатан ҳалимдек юмшоқ, ширин сўз аёл эди. «Сиз» ҳам, «сен» ҳам бир оғиздан чиқади. «Сиз»ни «сен» қилиш яхшимас! – дерди, ўзи шу ақидасига амал қилар, икки сўзининг бирида «жон болам» деб туар эди. Шунинг учун бутун маҳалла унинг исмини айтмай «жон болам хола» дейишар, бу сўз холанинг қулоғига кириб қолса кулиб қўя қоларди.

«Жонболам хола» бундок қараса, Жаннат кундан-кун чўпдек бўлиб кетяпти, кечагина бармоғига зўрга сиққан узуғи бугун бармоғидан тушса ту-

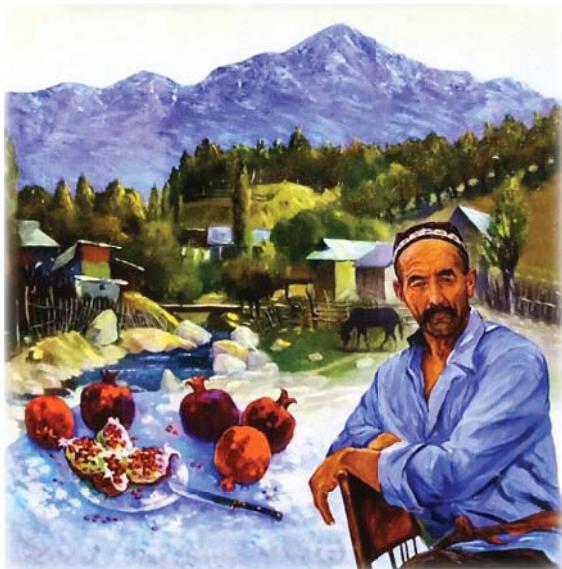
шиб қолгудек. Рангини айтмайсизми? Йил – ўн икки ой күрпа-ёстик қилиб ётган касалнинг ўзи! Нима қилсин она бечора! Қўлидан келган ирим-сиримни қилди – бўлмади, аллақачон иргитиб юборган паранжисини аллақайси бурчакдан топиб фолбинга қатнади, отинга ўқитди – бўлмади, доя хотин айтган «дори-дармон»ни қилди – бўлмади. Ҳеч нарсадан қайтмади. Тирик илонни ют, шу сенга шифо деса, уни ҳам ютишга тайёр эди, Жаннат бечора!

Жаннатнинг назарида тинч турмушнинг қасри боласизлик туфайли йилдан-йилга нураб бораётгандек кўринарди. Қимдир «орқангда бир туёқ қолмаган умр умрми!» деб кесатаётгандек бўларди. Тўй-ҳашамга боришидан юраги безиллади, хотинлар «туғмас Жаннат ана шу» деб бир-бирига кўрсатаётганга ўхшайди, фарзанддан гап очилган тўйдан ҳамма хурсанд қайтса, у йиглаб қайтади.

Жаннат «эrim ичиди куйса керак», деб ўйларди. Чунки эри билдирамас эди. Минг қиласа ҳам эркак! Бунинг устига иши бошидан ошиб ётибди. Яқинда мактабга директор қилиб қўйишиди. Қишлоқ жой эмасми, айнхиқса, қиз болаларни ўқишига тортиш қийин. Сал бўйи чўзилди дегунча кетиб қолади, ота-онаси қўймайди. «Бу ишингиз яхшимас!» деб излаб борса, «хотин кишидан пайғамбар чиқибдими» дейишади. Ўша кезларда Содик хотинини ўқишига киритиб қўйди. Богча мураббияларини тайёрлаш мактабини битиргач, боғчада ишлатди. Бу билан, бир томондан, уни бошқаларга ибрат қилиб кўрсатмоқчи бўлса, иккинчи томондан хотинини овутмоқчи, «болага бўлган меҳрингни шу ерга тўқ!» демоқчи эди.

Жаннат буни пайқади. Демак, эри уни хафа қилмоқчи эмас. Ичиди ёнади-ю, ташқарига тутунини ҳам чиқармайди. Шундан биладики, Содик унинг ярасини тирнамоқчи эмас, демак, у қалбиди, Жаннат эса кўзида кўрсатиб йиглайди!

Нима учундир, Жаннат ҳамма айбни ўзида кўрарди. Шунинг учун Содик марказга кўчиш қарорини унга айтганда йўқотган нарсасини бирдан топган кишидек қувониб кетди. Лекин, шу билан бир вақтда юрагининг аллақаेरи «жиз» этиб ачишди, нимадир кўнглини хира қилди.

– Хўш, нима дейсан, сенга маъқулми? У ерда катта докторлар бор, ўзингни ҳам қаратасан, – деди Содик.

«Ўзингни ҳам қаратасан» сўзи Жаннатнинг қулоғига алланечук бўлиб эшитилди. У, шу вақтгача ўзининг туғмаслиги бир касал эканини билмас, касални бунаقا хили борлигини тасаввур қилмас эди. Демак, эри уни касал ҳисоблади, касал ҳисоблаганда ҳам катта докторлар муолажа қиладиган касал экан. Мана шу «катта докторлар» сўзи ҳам унинг бағрига учли найза бўлиб қадалди. Яхши, булар у шаҳарга кўчиб боради, Жаннат эри айтган ўша «катта докторлар»га ўзини кўрсатади, дардига даво топса-ю, нур устига аъло нур, борди-ю топмаса, «дори-дармоннинг фойдаси йўқ!» деса нима бўлади? Йўқ, катта доктор бўлганидан кейин ҳар қандай касалга даво топиши керак.

Жаннат шундай қарорга келган бўлса ҳам, ҳалиги «нимадир» ҳамон кўнглининг бир чеккасини хира қилиб турарди. Бўлмаса унинг бу ерда қоладиган ҳеч кими йўқ. Энг яқин кишиси – эри, энг меҳрибони – қайнанаси.

Ўша «нимадир» унга кечаю кундуз тинчлик бермади. Ҳамон кўнглиниг бир чеккасини хира қилиб ётарди. Марказга кўчиш эсига тушди дегунча энтиқади, қалбини муздай бир нарса кесиб ўтади... Эрталаб кўчишга оёғи тортмаётганини аниқ ҳис қилди. Сабабини тушунтириб беролмайдиган бўлгани учун эрига айтмади. Фақат дея олди:

– Кўчмасак нима қилади? Доктор бўлса, Қодиржоннинг олдига бориб туриб...

– Нима? У ер сенга ёқмаяптими? Жуда яхши шаҳар, кенг, ёруғ, гавжум...

– Яхшиликка яхши-ю, шундай бўлса ҳам... кўчмайлик... оёғим тортмаяпти...

– Жинни! – деди кулиб Содик, - юрагинг увишяптими? Ўрганиб кетасан.

Содик хотинининг руҳий ҳолатини тушунмади, тўғриси хотинларда бўладиган «нуқсон» лардан деб кулиб қўяқолди. Лекин бу «нуқсон» Жаннатнинг қалби тубига чуқур ботиб борар, кўнгил ғашлиқдан диққатга айланмоқда эди.

– Бормайлик! – деди охири қатъий.

– Чарчабсан, хотин, дамингни ол!

«Нега Жаннатнинг феъли бунаقا айниган? Нега яна кўчишга раъий бўлмай қолди? Сабабини тузук суриштирмай, гапини қайтарганим яхши бўлмади».

Содик ўзича муҳокама қилди: Жаннатнинг катта бир далили бўлиши мумкин эмас. Туғилиб ўсган шахридан кетгиси, сирдош ўртоқларидан

ажралгиси келмаётгандир. Ё ишини қизғаняптыми? Эх, аттанг, у ерда ҳам ишлашини айтсам бўлар экан. Тўғри, шу иши учун қиляпти. Хафа бўлма, Жаннат, у ерда ҳам севган боғчангда ишлайсан. Ўзингнинг болаларинг ҳам бир боғча бўлиб кетса ажабмас. Ажойиб бир доктор Ленинграддан келибди деб эшитдим. Ўшанга боқтирасан. Ўксима! Оёгинг тортаверсин, жоним!

Кўчиб кетишлари аниқ бўлгандан кейин, Содик маориф бўлимининг илтимосига кўра, ўз ўрнига одам танлади. У билан бир неча кун ишлашди. Севган мактабининг келажакда ҳам мавқеи тушиб кетмасин учун қўлидан келган бутун маслаҳатларни берди. Ўқитувчиларга қисқа-қисқа характеристика ҳам бериб чиқди, «баъзи сир»ларгача ўртоқлашди. Бир кекса ўқитувчи:

– Кўнглинизни чироғи олиб чиқиб кетилган уйдай қилиб кетяпсиз, Содикжон, – деган эди.

– Ёритиб турган мен эмас, сизларсиз, сизларнинг ўзингиз, – деб кулди Содик. Қоровулдан тортиб, янги директоргача ҳамма билан қўл олиб хайрлашди. Хайрлашув орасида ҳар кимнинг ўзига яраша ҳазил қилди, гап қотди. У суюб юрган, ишчидан чиқсан ёш ўқитувчи бағрига ташланиб «энди менинг аҳволим нима кечади?» деганга ўхшаган бир гап қилган эди, Содик:

– Кўпчиликка суюнинг, кўпчилик кўтаради. Лекин мутолаани сусайтирманг. Мен сизнинг ҳаракатингизга ишонаман, - деди ва бағрига босиб ўпди, қўлини қаттиқ сиқди. Лекин мактабдан чиқиб кетиши енгил бўлмади, юрагининг аллақаери узилиб қолаётгандек ачишиб кетди. Нимадир эсидан чиқиб қолгандек орқасига бир-икки қараб қўйди, аммо рангининг сал оқаринқираганидан бехабар эди. Эшик олдида мактабга кириб келаётган болани тўхтатиб, иши бўлмаса ҳам исмини сўради, синфини суриштирди, унинг жавоб беришидан завқ олаётгандек қулиб турди, кейин бағрига босиб, лўппи юзларидан чўлп-чўлп ўпди:

– Яхши ўқи, хўпми? – бола ҳайрон эди. Содик нарироқ бориб болага хайрлашиб, қўл силкиди.

Содик ҳамма билан хурсанд хайрлашган бўлса ҳам, уйига кўнгли фалати бўлиб қайтди. Ана шунда мактабини қанчалик севганини бутун қалби билан ҳис этганди. У ўйинчоги сувга оқиб кетган боладек анча вақт хомуш юрди. Фақат кечқурун, оила аъзолари жамулжам бўлиб, овқатга ўтирганда кўнгли аста-секин ёришди. Чунки сухбат энди бутунлай эртаги кунга, кўчиб борадиган шаҳардаги ҳаётга, ишга бағишлиланган эди.

Маслаҳат шунга келиб тўхтадики, Содик Қодиржон билан бирга олдинроқ кетиб, уй-жой тараддудини кўрадиган бўлишиди.

Кўчишга ҳаммадан олдин рози бўлган Адолат хола, иккала ўғлини кузатиш вақтида ўпкаси тўлиб йиглади. Ёшлигини, бу уйга келин бўлиб тушган чоғларини, кетма-кет нобуд бўлган болаларини эслади. Эрталаб туриб, ҳали-ҳозир жўнаб кетаётгандек, ота-онасининг қабри тепасига бориб келди. «Аллақаерларда ўлиги қолиб кетган» – мардикордан қайтиб келмаган раҳматли эрини ёдлади. Нобуд бўлган болалари тирик бўлганида неча ёшга киришини хаёлидан ўтказди. Охири Содикнинг қилич-қалқон тақиб «Оқ подшонинг думи – босмачиларни бира тўла йўқотмасак, яна бева-бечора кўпайиб кетадиганга ўхшайди», деб чиқиб кетгани, у йиглагандаги: «Йигламанг, ойи, сиз йигласангиз, босмачи қаҳ-қаҳ уради», дегани эсига тушди. Ўшанда коптоқдек ерга урса кўкка сакрайдиган азamat йигитча эди. Мана, кеча кўрса унинг ҳам чаккасига иккита оқ тола из солибди. Лекин манглайи шўр келди, фарзанд кўрмади. Битта сиқиладигани шу, бўлмаса кам-кўсти йўқ. Эл орзу қиласа қилгудек, маслаҳат солса ақл олгудек эс-хушли. Келини Жаннатдан ҳам айбситадиган жойи йўқ. Очса кафтида, юмса муштумида. Йўқ, йиглаши бекор. Яхши умидлар билан бошланган сафарнинг оқибати хайрли бўлади. Майли, Содик олдин борсин, жой топсин, кўчиб кетади. Болаларининг ўз қаноти остида бўлганига нима етсин! Қодиржон икки йил аскарда юрганида соғингани ҳам бўлади. Энди кўтаролмайди. Мусофир бўлса ҳам болаларининг олдида бўлади, айниқса, Қодиржонга кўз-қулоқ бўлиб туриши шарт. Яхши қиз топса, ўзи бош бўлиб уйлантиради, ёши ҳам анчага бориб қолди. Аслида, шу ердан уйлантириб кетганда яхши бўларди. Боласи тушкур, кўнмади, «олдин ўқийман» деб туриб олди. Онасига қолса-ю, йиглаб-сиқтаб кўндиради, ўртага Содик тушди, «шахтини қайтарманг!» деди. Жаннат бўлса, «шаҳар кўрган йигит қишлоқдан уйланадими, кўз остига олганлари борми ҳали», деб ҳазилга олди. Шунда ҳам она қарши турмади, «вой айланай, розиман. Ҳар ким кўнгли тортган ошни ичади», деди. Лекин Қодирдан ҳадеганда садо чиқмади, фақат анчадан кейин: «Мен оладиган қизнинг қулоғини кеча тешибдилар, бугун исирға буюртириб келаман!» деб китобини қўлтиқлаганича чиқиб кетди. Ана шу «олдин ўқиши» деган ўғли муродига етяпти. Ўқишига кирди, беш йил ҳам «ҳа-ҳу» дегунча ўтиб кетади. Аскарга жўнаганда «икки йил қачон ўтади!» деб бекор куйган эканман, кўз очиб-юмгунча ўтиб кетди. Буниси ҳам ўтади. Майли, ўқиши битгунча уйланади, эс-хушини таниб уйланган яхши бўлади. Ишқилиб, танисоғлик, хотиржамлик бўлиб турса бас.

Адолат хола хаёлида ҳамма ишни тарозига солиб, ўзини тутиб олгандан кейин, йўл тараддудини кўраётган ўғиллари олдига кирди. Дераза остида, бир тирсагини рапига қўйиб ўтирди.

– Ҳой, болам, қулогингда бўлсин: жой олсанг қўни-қўшнисини суриштири. Қўшнинг тинч – сен тинч. Кейин, мен гаплашадиган қари-қартанги ҳам бўлса яна яхши, – деди у. Чамадоннинг қорнидан камар боғлаётган Содик онасига қараб, тузатди:

– Квартир олсанг денг.

– Квартир бўлса, квартир. У ёқларда турадиган жойни квартир дейишадими-а, жон болам? – Адолат хола келини Жаннатга мурожаат этди. У «ҳа, шундай» дегандек бош силкиб қўяқолди. Унинг юраги ҳамон ғаш. Қўчишни эшитган куни юрагида пайдо бўлган, сабабини ҳалигача билолмаган «алланима» ҳозир ҳам тинчлик бермас эди. Бу яхшилиқдан кўра, кўнгилсизликни ваъда этаётгандек бўларди. Кечаси жиндай йифлаб, юрагини бўшатиб ҳам олди.

Содик вазминлик билан тасалли берди:

– Киши унар-унмасга диққат бўлиб, ҳар нарсани ўзига ола бермайди. Бағрингни кенг тут.

Содик хотинини ҳам, ўзини ҳам чалғитмоқчи бўлди:

– Сен ишдан бўшашингни кўп чўзма.

Хотинининг кўнглига қил сиғмас эди, жавобни қисқа қилди:

– Ҳўп.

– Узоқ хаяллаб кетсанг, хат ёз, жон болам! – деди она.

Эшик тагида, хайрлашиш вақтида она ўзини тетик тутди.

Ирим қилиб, битта қулчани ушатиб, бир бурдадан иккала ўғлига берди, қолганини олиб қолди:

– Ризқимиз бир-биримиздан узилмасин!

Содик кулиб оғзига солар экан, ҳамон кўнгли ғаш Жаннатга назар ташлади: «Бунча хафа бу! Орамизда бир нарса ўтгану, мен билмайманми? Ёйим билан... Йўге... Баъзан киши ўзи шунаقا сабабсиз диққат бўлади», деди ичида ва Жаннатнинг қўлини олиб, қаттиқ сиқди. Бу билан «хафа бўлишнинг сира ўрни йўқ, жоним!» демоқчи бўлди.

Бир ҳафтадан кейин Содикдан «йўлга чиқинглар» деган телеграмма келди.

Содикнинг иккита ўртоғи уларни поездга кузатиб қўйди, Адолат хола бир оз хомуш, Жаннатнинг кўзида ёш милтилларди.

– Сафар олдидан ниятингизни яхши қилинг, жон болам! – деди Адолат хола келинига.

Жаннат ноилож қўзини артди.

Аслида унинг оёғи тортмаганича бор эди, истиқболда уни баҳтсизлик кутарди.

*Түшүнүштүү үзүүлүштүү
жавоб берүүшү*

1. Парчани қисмларга бўлган ҳолда гуруҳларда ўқиб чиқинг.
2. Бўлинган қисмларга сарлавҳа қўйинг ва режа тузинг.
3. Оиладаги муаммолар ва уларнинг ечиш йўллари ҳақида асар матнига таяниб мулоҳаза юритинг.

Таҳлил ва талқин

1. Парчадаги муаллиф услубини кўрсатувчи ўринларни аниқланг.
2. Парча бўйича гуруҳлараро савол-жавоб ўтказинг. Очиқ саволлардан унумли фойдаланинг.
3. «Девордаги тимсол» услуби асосида асарнинг бош қаҳрамонлари Жаннат ва Содик тимсолларини таҳлил қилинг.

*Баҳолаш ва
күйөсий таҳлил*

1. Парча мазмунини сиз мустақил равишда мутолаа қилган ёки бошқа дарсларда ўрганган асарлар билан қиёсий таҳлил қилинг.
2. «Фарзанд – оила гултожи» мавзусида тақдимот тайёрланг.

Шаҳар маорифи бўлимидан йўлланма олиб, район маорифига келганда Содиқнинг биринчи учратган кишиси Мирсалим бўлди. Фўлабирдан келган, сурма ранг дўппили сертакаллуф бу одам маориф эшигига унга рўпара келди-ю, саломлашганга ўхшаш бир ҳаракат қилиб, унинг диққатини ўзига тортди. Одатда нотаниш ерга кириб келаётганингда илк учрашган одамдан, айниқса, у очик юз билан сенга боқса, кўнглинг сув ичгандек бўлади, ўзингда унга яқинлик сезасан. Содиқ ҳам худди шундай бўлди, ундан маориф мудирининг кабинетини сўради. Кейинчалик ўқитувчи Мирсалим эканлиги маълум бўлган бу одам кўриниб турган эшикни «ҳу, ана!» деб қўя қолмасдан аввал юмшоқ кулди, кейин Содиқнинг олдига тушиб бошлаб кетди. Уч эшик ўтгандан сўнг қора дермантин қопланган қўш қанот эшикни сал қия очиб:

– Марҳамат! Мудирнинг ўзлари ҳам шу ердалар! – деди. Бунга ҳам қаноат қилмай, унинг кетидан мушукдек силлиқ кириб, шафтоли қоқидек камгўшт секретарь хотинга тушунирди:

– Бу кишига ўртоқ мудиirimiz керак экан.

Секретарь хотин «ўзининг тили йўқми» дегандек, унга кўзойнаги остидан қараб қўйди, кейин бу «корчалон»га зарда қилгандек, бир ҳаракат билан машинкасига қофоз қўйди. Унинг бутун ҳаракатидан кўриниб турардики, бу одамни у яхши билади, унинг нимасидир хотиннинг ғашини келтиради, энсасини қотиради. Лекин секретарь хотин машинкасида иш бошлишидан олдин кўзидан кўзойнагини олиб, ёқимли бир табассум билан Содиқقا мудирнинг олдидা одам борлигини айтди ва ўтиришга таклиф қилди.

Содиқ кўрсатилган ерга ўтираётиб овора бўлгани учун Мирсалимга миннатдорчилик билдирган эди, у яна ўта тақаллуф билан нималардир деди, лекин машинканинг шақ-шуқидан эшитилмади. Мирсалим Содиқ билан қуюқ хайрлашиб, ҳатто ўз ишига банд секретарга ҳам хайрлашув ишорасини қилиб эшикдан чиқди.

Маориф мудири кабинетидаги кишини кузатиб чиқиб, Содиқни кўриб қолди.

– Сиз Содиқ Кўчқоровмисиз? Жуда яхши. Эрталаб менга телефон қилишган эди. Қани, марҳамат!

Мудир Содиқни кабинетига әмас, коридорга бошлади. Йул-йўлақай аҳволини, соғлигини сўради, келиб тушган жойини суриштириди. Меҳмонхонадалигини эшитиб:

– Ўша ерда турмоқчимисиз? – деди

Содиқ «меҳмонхонада туриб ўқитувчилик қилиш жуда бойваччалик бўлади-ку» дегандек мъяноли қулиб жавоб қайтарди.

– Йўқ. Ишлайдиган мактабим аниқ бўлгандан кейин, ўша атрофдан жой қарасам деган ниятдаман. Маорифнинг жойи бўлмаса керак?

– Бору, банд. Яхшиси ҳозирча ижарага ўтириб турингу, бир бошпана қуришга ҳаракат қилинг. Биз ёрдам берамиз.

Мудир кадрлар бўлими билан келишиб қўйған экан, кира солиб :

– Мана, ўртоқ Кўчқоров келдилар. Йўлланмаларини беринг, эртада ноқ иш бошласинлар. Сизга эса, ўртоқ Кўчқоров муваффақият тилайман. Сизнинг тўғрингизда яхши гаплар эшитганман, аминманки, ўшандай ғайрат билан бизни ҳам хурсанд қиласиз.

Бундай ширин-чучмал гапларга Содиқнинг тоқати йўқ, ҳижолат тортиса ҳам жавоб қайтаришга мажбур бўлди:

– Ишончингиз учун раҳмат! Лекин ким мени бунчалик улуғлаб айта қолди, ажаб!

– Ёру биродарлар, иннайкейин, жумҳурият муаллимлар кенгашида сўзлаган нутқингиз ҳам эсимда. Тарих фанини ўқитиш ҳақида жуда мантиқли гапирган эдингиз.

Содиқ қулоғигача қизариб, ўнгайсиз аҳволга тушди. Индамади.

– Ҳа, айтгандек, – деди мудир, кадрлар бўлимига қараб, – директорга икки энлик хат қилиб беринг, ўртоқ Кўчқоров бу томонларда янги, яхши билмайди, квартира топишга кўмак беришсин. Оилангиз каттами? Қачон кўчириб келасиз.

Содиқ иккинчи саволга жавоб бериб қўя қолди:

– Жой топдим дегунча хабар қиласман. Шундай келишганмиз.

– Жуда яхши. Демак, тезлатсин, шундай деб ёзинг директорга .

Кадрлар бўлими ходими муҳим бир нарса бирдан эсига тушгандек иргиб ўрнидан турди, кўзини эшикка тикди:

– Мирсалим aka ҳали шу ерда юрган эди, кетиб қолмадимикин?

Кадрлар бўлими мудири эшикка елиб чиқиб кетди.

– Мирсалим бунаقا ишларни жонини киритади, – Мудир ён чўнтагидан папирос олиб Содиқга тутди, у чекмаслигини айтгач, бир донасини ўзи лабига қўндириди, гугурт чақиб тутатгунча йўқ эди, кадрлар бўлимининг мудири боя Содиқга дуч келган ғўлабир, сурма ранг дўппили, сертакаллуф кишини бошлаб кирди.

– Мирсалим ака, бу киши билан танишиб қўйинг, бундан кейин бирга ишлайсизлар. Бу кишининг сизга жиндай илтимоси бўлади, – деди мудир «шу қуш боласи уясидан тушиб кетибди, жойига олиб қўймасангиз увол бўлади» дегандек бир оҳангда.

Мирсалим, район маорифи мудирининг унга иши тушганиданми, ёки табиати шунақами бирдан ёйилиб кетди, юзида табассум қалқди, қаддими сал эгиб, қўлини кўксига қўйди:

– Бош устига! Биз танишмиз. Приёмингизга ўзим бошлаб кирган эдим.

Мудир, бемеҳр отанинг совук ўғлини эркалашдек бир табассум қилиб қўйди.

Мудир айганидек, Мирсалим «ишнинг жонини киритди». Шу куннинг ўзидаёт Содикни мактабга бошлаб бориб, ҳамма билан таништириди. Кейин:

– Дарс жадвалингиз билан танишиб туриング, мен бир соатларда келаман. Илтимос: кетиб қолманг, – деди.

Мирсалим майда қадам билан шошганича чиқиб кетди. Содик орқасидан «бунақа одамлар юриб чарчамайди» деб қўйди. Мактаб илмий мудиридан уни суриштириди: биринчи босқичда илмий мудир ва она тилидан дарс берар экан.

– Дарсдан ҳам кишиларнинг ҳожатини чиқаришни яхши кўради. Оёғидаги куч-қувват бошида бўлганида... билмадим, ким бўларди, – деди илмий мудир, – бирор нарса илтимос қилганмидингиз?

– Бирор жой бўлса девдим.

– Ҳа, бунақа ишларга сяяги йўқ. Дўндириб ташлайди. Томи қанақа бўлсин, туникалими, тупроқлими, демадими? Полини-чи?

Илмий мудир Мирсалимнинг ипидан-игнасиғача биладигандек, унга кўп иши тушган, ҳаммасини ўзи айганидек «дўндириб ташлаган» кўринади, лекин унинг лабидан Мирсалимнинг нимасинидир менсимаслиги, паст кўришлиги, таҳқирлашга яқин бир назарда эканлиги сезилиб турарди. Илмий мудир Содик буни пайқаганлигини сезди шекилли, изоҳ берди:

– Ўзи тузук одам. Сал бачканалиги бор, холос. Табиати шунақаки, тўрвасини тешган сичқонга ҳам индамайди. Оиласи кичкина: хотини-ю, бир қизи. Бутун шаҳарни танийди, ярми қариндош-уруги ёки дўсти. Яхши қизи бор. Бу йил ўнинчини битириб кетди. Қарқиноқдан булбул чиққан. Ўғлингиз борми?

– Ўғлим йўғу, укам бор, – ҳазилига ҳазил билан жавоб қилди Содик.

– Баҳорда армиядан келган.

– Ниятингиз бўлса, отингизни қамчиланг, тўғриси, отини укангиз қамчиласин.

– Нега укам?

– Совчи билан эр қиладиган қиз эмас.

Содик бундай қизни кўз олдига келтира олмади. У шунча йил директор бўлган мактабда бунақасини учратгани йўқ. Минг қилса ҳам бу ер пойттахт, маданияти баланд.

Мирсалим одатдаги шошинқираши билан айтган вақтдан анча олдин келди. Тез юргани шундоқ кўриниб турарди. Оқقا мойил юzlари қизил тортган, манглайида майда тер резалари бор. Лекин қўлидаги қофоз папкасини қаергадир ташлаб келган. «Уйига ҳам кириб чиққанга ўхшайди, шу атрофда экан-да!» деган фикр Содик ҳаёлидан ўтди. Лекин унинг уйига «меҳмон келади!» деб тайинлаб чиққанидан хабари йўқ эди.

Мирсалимнинг ўз ҳисоби бор эди. Ўзи билан танишмоқчи бўлган одамдан ҳайиқса ҳам, лекин бирор билан танишувни яхши кўради. Бегона одам билан қўл олишиб танишаётгандаёқ ҳаёлидан ўтади: «бир кун асқатиб қолиши мумкин». Шу хаёл билан сертакаллуф муомала қила бошлияди. Бу танишнинг ўнг қўлтиғидан кириб, чапидан чиқади, юзидан табассумни аритмайди. Чойхона олдида бўлса, чойга, ошхона яқин бўлса овқатга таклиф қилади. Эпини қилса, ҳақини тўлаб «ўтқизиб қўядилар», ўзининг тили билан айтганда «қўлтиғига сув пуркайди», мабодо ўша одамга иши тушиб қолса, салом-алиқдан сўнг бир амаллаб шу ўтиришни шама қиласди.

Худди шундай, Содик билан ҳам тезда иноқлашади. Ахир қўлидан бир иш келмаса, бир нарсасига ишонмаса, қишлоқдан шундай шахри азимга келадими! Албатта, бир нарсаси бор. Ҳаракати бардам, боқишлари тетик. Маориф мудирининг олдида туришини қара, «истасанг иш бер, бўлмаса ўзим топиб оламан!» дегандек виқор билан турибди. Ҳурмат юзасидан тишининг оқини кўрсатмади-я! Бунинг, албатта, бир балоси бор. Ҳали кўтарилиши ҳам мумкин. Бугун ўқитувчи, эртага директор бўлмайди деб ким айтади! Ҳозир унинг ҳеч кими йўқ, ёрдамга муҳтож. Айни пайти.

Бу режасининг дебочаси сифатида йўл ости уйига кириб, қазилик ош буюриб қўйди. Ундан чиқиб асосий ишга киришди: квартира масаласида маҳалла комиссиясига йўлиқди. Яқинини келиб кўрди, биладиганини кўз олдига келтириб, иккитасини танлади. Ишнинг бунчалик тез битганидан хурсанд Мирсалим: «Кўр, сенинг учун қанчалик куйиб-пишяпман» дегандек, Содиклар олдига кириши билан катта дастрўмолини олиб, юзи ва бўйин терларини артди.

– Сизни кетиб қоласизми деб... Ҳа, айтгандек, сўраб олмабман: томи қанақа бўлсин, туникалими ёки ўзимизнинг жайдари – тупроқлиги ҳам бўлаверадими? Биттаси шунақа, лекин поли ер.

Илмий мудир ўзининг боя айтгани тўғри чиққани учун ялт этиб Содикқа қараб қулиб юборди. Содик ўзини аранг тутди. Мирсалим кулгининг маъносини тушунмай, сўзини изоҳлади.

– Тўғри-да, сўраган яхшида. Ҳар кимнинг ўз диди бор. Масалан, мен, қишида тахта полли уйни, ёзда ўзимизнинг жайдаримизни яхши кўраман, салқин бўлади.

– Гапингиз тўғри, – унинг ёнини олди Содик. – Квартира кўргани кетганингизни билмадим, бўлмаса сизни икки-икки овора қилмасдан, бирга бора қолардим.

– Ҳечқиси йўқ. Киши кишига яхшилик қилиш учун дунёга келади. Бугун мендан, эртага сиздан...

Шу гапдан кейин Мирсалим Содикни бошлаб кетди. Мўлжалдаги квартиralарни кўрсатди. Содикқа биттаси ёқди. Бу бир одамнинг алоҳида эшикли ташқариси эди. Икки уй, бир айвон. Сал эскироқ демаса, ўзи бежирим, кичкина ҳовли саҳни ҳам бор.

– Шу дуруст, – деди Содик хоналари айланиб чиқиб, – бу ёғини ўзингиз гаплашасиз-да!

У ижара ҳақи тўғрисида ишора қилган эди, Мирсалим пайқади:

– Хотиржам. Сизга ёққан бўлса бас.

Содик ишнинг бунчалик енгил кўчганидан мамнун булиб, Мирсалимга миннатдорчилик билдириди. Кўча муюлишида яна бир марта ташаккур айтиб хайларашувга қўл узатар экан, Мирсалим қўлини олди-ю, қўйиб юбормади:

– Каминанинг кулбалари ҳам шу яқинда. Бугун бизда бўласиз. Барибир борадиган жойингиз йўқ. Мусофирихона (у меҳмонхонани шундай дерди) бир зарурат кунидан тушиладиган жой. Хўп денг. Бу ёғини ҳам айтай: келинингиз ҳам сал огоҳлантирилган. Тиқ этса, кўзи эшикда бўлиб, пойлаб ўтиргандир. Хўп денг. Содик шунча яхшилик қилган одамнинг сўзини ерда қолдиргани ботинмади. Унинг розилигидан Мирсалимнинг боши осмонга етди:

– Сизни маорифда кўрдиму, «шу одам мен боп» дедим. Юлдузингизга юлдузим тўғри келди-қўйди. Бўлмаса, ҳар ким билан иноклашавермайман. Ҳозир яхшидан ёмон кўп. Дил тортиб гаплашадиган одамнинг ишдан бўшамайди. Ҳали сизнинг ҳам ишингиз кўпайиб кетса...

– Истаган киши вақт топади.

– Албатта, албатта! Дилнинг яқинлигига боғлиқ.

<p><i>Тушунниш ва саволларга жавоб бериш</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Содиқнинг маориф бўлимига бориш сабабини изоҳланг. Мирсалимнинг Содиқа яхшилик қилишидан мақсади нима эди? Ўша даврда билимга катта эътибор бериш сабабларини тушунтиринг.
<p><i>Таҳлил ва таъжин</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ягона давра» (давра сухбати) усули орқали роман парчасини таҳлил қилинг. Муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, тушунтиринг. Муаллифнинг қаҳрамонларига муносабатини ифодалаш усулларини аниқланг. Асарнинг мавзу ва муаммолар доирасини унинг долзарблиги нуқтаи назаридан ва шахсий кўзқарашигинизни далиллаган ҳолда аниқланг.
<p><i>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Адид асарига замонавийлик нуқтаи назаридан баҳо беринг. Романдан олган таассуротларингиз асосида кичик ижодий иш ёзинг.

Содиқнинг тахмини тўғри чиқди. Мирсалимнинг ҳовлиси мактабга яқин экан. Эшикка яқинлашувлари билан Мирсалим олдинга ўтиб шошинқираганича ичкарига кириб кетди. Бу билан Содиққа «сиз бир оз сабр қилинг», деган маънони англатди. Содиқ буни тушуниб, эшик олдидага тўхтади. Эшикка назар солди: ўз вақтида анча кўркам бўлган ўймакор эшик. Албатта, аввал бўёқсиз бўлган. Кейинги вақтда замоналаштириб кўкка бўялгани кўриниб турибди. Ҳатто газета-журнал ва хат учун қорнидан кўндалангига ингичка туйнук ҳам очилган. Қадди паст, ялпоқ эшикка бу туйнук бўз кўйлакка садаф тугмача қадалгандек яраптас экан. Содиқ кулиб қўйди.

– Нега тўхтаб қолдингиз, марҳамат! – деди Мирсалим ичкаридан чиқиб. Ваҳоланки, у атайнаввавал кириб хотинига хабар берган, хотинининг «бифаросат» лигидан баъзан ҳовли юзида қоладиган жомашов, супургига ўхшаш нарсаларни четга олдирган экан. Эшикка қайта туриб, ҳатто ўрикнинг паст шоҳидаги қийикни ҳам юлиб олиб, думалоқлаб хотинига отди.

Содиқ Мирсалимнинг орқасидан кириб борганда хотини қўйл қовуштириб ариқнинг тепасида тураган экан, салом бериб сўрашди. Уйнинг изжозати хотинда бўлгандек, Мирсалим меҳмонни бошлаб ўтар экан, деди:

– Каравотга ўтақоламиз-да, а, хотин? Ё уйга жой қилганмисан?

Мирсалимнинг совунига кир ювиб ўрганиб қолган хотини дарров жавоб қилди:

– Вой, уй дим, ҳовли яхши!

Мирсалим бу билан меҳмонга бўлган эҳтиромини яна бир марта сездиromoқчи экан, ниятига етди. Хотинининг зийраклигидан хурсанд бўлгандек, Содиқнинг елкаси оша кулиб қўйди. Лекин хотинининг «Сохта меҳмондўст бўлмай ўлинг!» дегандек экансаси қотди.

Содиқ квартира қидириб, бир неча ерда бўлганидан беихтиёр унинг назарини Мирсалимнинг ўз ҳовлиси тортиди. Ҳовли у кўрган ҳовлилардан ортиқча фарқ қилмайди. Фақат «замоналаштириб» тартибга солинган, саранжом. Ҳатто тарновнинг остига сув тушиши учун мусулмон гиштдан жой қилиб, нишобини ҳам олиб қўйилган. Девор остига ётқизилган йўлка бир текис ва кенг: гиштлари ўтмас тешада қириб тозаланган бўлса керак, теша излари сап-сариқ йилтиллайди. Ундан пастда ҳафсала билан ўтқазилган гуллар тизими. Садарайхон баҳор булутидек ҳурпайиб, ҳожи-

райхон бақатерақдек кеккайиб, бинафша ранг баргларини очиқ қафтдек тутиб туради. Улар орасида хинанинг қизил оёғи ва чақмоқ гули дарров қўзга ташланди. Гулбеор бўлса, осмонга чиқиб пақ этиб сочилган ранго-ранг мушақдек ёнади.

Рўпарада икки уй. Ўнг томондагисининг бир деразаси ердан бир газ баланд, ганчланган сиркор айвонга очилади. Айвоннинг пешида ўймакор устун. Унга қараб Содик: «Хунар! Эринмаган устанинг иши», деб қўйди. Айвон токчаларининг ҳаммаси кейинчалик кесак қалаб урилгани ингичка чизиқ бўлиб қолган зиҳидан кўриниб турибди. Унга мажнунтолга ўхшаган қандайдир гул сурати солиниб, бир шохига хум чойнакдек қуш қўндириб қўйилган. Оғзини очиб, сайраб туришидан булбулга, думининг ерга тегиб туришидан товусга ўхшайди. Худди шунга ўхшаган суратни Содик болалигидан дадаси хизматкор бўлиб ишлайдиган Омил қори юзбошининг меҳмонхонасида кўрган эди. Ҳа, ўша меҳмонхона кейинчалик колхоз идораси бўлди.

Мирсалим меҳмонини ёғоч каравотга тўшалган атлас кўрпачага ўтқазиб, «одатимиз қурсин» деб кисқагина фотиҳа тортди-да, ўзи ошхонага ўтиб кетди. Хотинига нималарнидир шивирлаб, орасида бир хўмрайиб, кейин очиқ юз билан каравотга келар экан, меҳмоннинг гулларга маҳлиё бўлиб турганини пайқаб, садарайхонни кафти билан чайқаб атрини таратди.

– Асл нарса, жонивор. Ҳиди ҳам антиқа! – деди ва шоҳидан биттасини синдириб, Содикқа узатди, кейин қизил гулларни мақтади, улардан ҳам бир нечтасини қайчилаб, ясатгулик хонтахтанинг меҳмон ўтирган томонига қўйди.

– Сизнинг ҳам дидингиз яхши экан, – деди Мирсалим каравотга чиқиб ўтиргач, нон ушпататуриб, – аввал кўрган ҳовлимизни ёқтиармикинсиз деб ўйловдим, йўқ, кейингисини, ҳовлисидан сув ўтадиганини танладингиз. Аввалимбор, суви яхши, қолаверса, ҳовлисига гул-пул дегандек, кўнгил очар нарсалар экса бўлади. Бай-бай, бунинг ҳидини қаранг. Шунинг сувини сиқса атир бўлади-да, а! Табиатда мўъжиза кўп. Мана шундан сизга иккита қаламча олиб бераман. Анавинисидан ҳам. Унисини тўқ қизил, ҳозир сал вақти ўтди. Райхонни шунинг учун экаманки, кузда баргини янчиб олса ҳам бўлади. Суюқ ошга жуда кетади-да! Хўп десангиз, келинингизга айтаман, тўғрилаб беради.

Мирсалимнинг меҳмон кўнглини олишга астойдил киришгани чой куйишидан тортиб, Содикнинг олдига гоҳ сариёғ, гоҳ мураббо, гоҳ хандон писта суришигача, райхоннинг фазилатидан тортиб, эртага у иш бошлайдиган мақтаб қўнғирогининг овозини мақташигача ҳамма нарсада сезилиб турарди.

Содик ҳали яқинда нонушта қилгани учун унча иштаҳаси бўлмади. Мирсалимнинг тез-тез дастурхонга таклиф қилиб туришига қарамай, ундан-бундан бир-икки чўқилади, асосан чой ичди. Мирсалимнинг нима биландир ивирсиб, ҳовлида юрганини кўриб, чўнтағидаги газетани қўлига олди. Бунинг устига келиб қолган Мирсалимга меҳмоннинг шундай нозу неъматли дастурхонга бепарво қараб, газета ўқиб ўтириши энсасини қотирган бўлса ҳам, ётифи билан савол ташлади:

- Оламда нима гап, тинчликми?
- Тинчлик. Мана шу Леваневскийнинг топилмаётгани яхши бўляпти-да.
- Яна шу ҳақида ёзишибдими? – Мирсалим бирор «ўзинг газета кўрасанми?» деяётгандек қўшиб қўйди: – Ҳали бугунги газетани кўрганим йўқ.
- Ёзганда қандай! Москва-Шимолий Америкага учишларини уюштирувчи ҳукумат комиссиясининг маълумоти бор. «Красин» пароходимиз Аляскадан Шимолга йўл олибди. Америка учувчилари Руббинс, Старт излашга қатнашибди.

– Дарагини топишполмабдими?

– Йўқ. Об-ҳаво ёмонлигидан йўлдан қайтишибди. Ўзимиздан ҳам тўққизта кучли аэроплан сафарбар қилишибди. Булар ичida Шимолий кутбга учиб бориб келган Совет Иттифоқи қаҳрамонлари Мазурук билан Козловнинг АНТ-6 аэроплани ҳам бор. Топса ана шулар топади. Об-ҳавонинг сал жўнашиб кетишини кутиб Рудольф оролида турганмиш.

Мирсалим янги олиб келган чойини қайтариб, тинитиб қўйди. Кейин «шамаси тушиб кетмасин» дегандек эҳтиёткорлик билан жилдиратиб пиёлага қуяр экан, сўради :

– Кечаги газетада эди шекилли, шу иш учун Америкадан қандайдир аэроплан сотиб олибмизми?

- Аэроплан эмас, гидроплан. Сувда ҳам сузадиган.
- Америкада шунақаси ҳам бор денг! – Мирсалимнинг завқлангани кўриниб турарди. Буни фаҳмлаб, Содик изоҳ берди:
- Вақти билан бизда ҳам бўлади!
- Албатта-албатта! – шошиб қолди Мирсалим. Лекин тилини бермади:
- Бир машҳур учувчиси ҳам учади дейилган эди.
- Жемс Маттернми? Йўқ, учмабди. Катта пул сўрабди. Ҳозир ана шуни ўқиб, ҳайрон бўлиб турган эдим. Минг қилса ҳам буржуа кишиси-да, пул сўрабди, ҳамма нарсани пул билан ўлчайди. Уялмагани! Ахир биз уни қутқарганда пул сўрамаган эдик.
- У ҳам шунақа бўлганми?
- 1933 йилда Арктикада қолиб кетганда ана шу Леваневскийнинг ўзи уни ҳалокатдан қутқарган эди.

– Унда пул сўраши жуда ноинсофлик.

– Ноинсофлик эмас, виждонсизлик бу. Совет ҳукуматидек буюк бир мамлакат бутун имкониятини сафарбар қилиб, олий инсонпарварлик билан иш тутиб турган бир пайтда ўртага пулни аралаштириш – ўта пастлик. Сиз билан биз талабаларимизни ана шу балодан ҳазар этадиган қилиб тарбиялашимиз керак. Бу бизнинг муқаддас бурч. Бу сўз Мирсалимга ёқинқирамадими, гап чалғитди:

– Олинг, биродар, дастурхонга қаранг, чойингиз ҳам совуб қолди.

Мирсалим Содикнинг олдидағи пиёлани энгалиб олиб, совиган чойни бир четга тўқди, иссиғидан қуиб узатди.

Чой охирига етиб қолганида хотини ошхонадан чиқиб кўриниш берди, эри тушунадиган бир тилда узокдан лабини қимирлатди. Мирсалим сиполик билан кўзини оғир юмиб қўйди, «яхши» имосини қилди. Кейин кравотдан аста тушиб, ошхонадан дид билан тайёрланган помидор закускани олди, йўл ости ариқقا ташлаб қўйилган шишага қўл узатди. Кетидан хотини гулдор хитой лаганда ихчам бўйинтуруқдай қазини норин пичоқ билан олиб келди. Сувда қофози кўчиб кўндаланг ёпишиб қолган ароқни одобсизлик бўлмасин дегандек, хонтахтанинг тагига олиб қўйиб, қазини олдига тортди. Қўлига пуф-пуфлаб, паррак қилиб тўғрай бошлади, ора-сира таърифини қилди.

– Жонивор яхши нарса, кишининг йигитлигини эсига солади. Қишдақу қаҳратонга қалқон. Қани энди яхшилаб қартаси билан еб, почапўстинга ўралиб, ойдин кечаси қалин қорда ғарч-ғурч юрсанг.

– Ченада кезсанг-чи, – қўшиб қўйди Содик, – ёки овга чиқсанг.

– Бу ҳам маъқул. Сиз овни яхши кўрасизми? Афсус менинг ўқ товушидан қулогим битиб қолади.

Содик унинг бу гапини ҳазил тушунди:

– Ишқилиб, қаклиқ қабобига тишингиз қамашмайдими?

– Оҳ, оҳ, қани энди кетма-кет келиб турса!

Мирсалим оғзининг суви келиб бир паррак қазини оғзига солди, кейингисини Содикқа тутди:

– Бай-бай-бай, айни вақти экан, олинг!

Мирсалим қазини бутун қоидаси билан тўғраб бўлгач, жайдари сиркада ўлдирилган пиёз билан ўртага сурди. Хонтахта остидаги арақни олиб, чети гулдор бол пиёлаларга бир текисда қуиди.

– Олинг, биродар! Ёмон кунимиз шунга ўхшасин!

Содикнинг ичкиликка майли йўқ эди. Улфатга кириб қолгандагина битта-яримта оғзига олмаса, бошқа вақтларда эсига ҳам келмас эди. Шу ёшга келиб, бирор шишанинг оғзини очганини билмайди, ўзиникида ичи-

либ қолса ҳам, кимдир, бошқа одам очади. Одоб юзасидан очишга уринса, ўртоқлари «шунга қолганда талантингиз йўқ, азизим», деб қўлидан олишарди. Узоқ қийналиб ичишини кўриб, «игнанинг кўзидан қуяпсизми, Содикжон, симирангизчи», деб мазах қилишарди. Шунинг учун Мирсалим узатган пиёлани олишга олди-ю, ташвишга тушди: билмаган одам «жўртага таранг қиласпти» деб ўйлаши мумкин.

Мирсалим «мехмон бошлагани уяляпти» деган андишага боди-да, «мен кетдим» деб битта ташлади. Содик «бўш пиёлани ҳазил қилди» деган хәёлга борди. Йўқ ичибди. Закуска қилаётганда билиб қолди. «Бунаقا ичадиганлари бўлар экану», деганича кўзини чирт юмиб, биринчи қадаҳни ярмигача аранг ютди. Иккинчисини хўплаб қўя қолди. Мирсалим шунча қистаса ҳам «қўлидан келмаслигини» айтиб, узр сўради, ўзининг тортинмасдан ичаверишини таъкидлади.

Одатда ичкиликнинг бир пиёласи кишиларни бир-бирига таништиради, иккитаси тилини ечиб, қулфи-дилини очади, учинчиси ҳасрат бошлатади, ундан кейингилари эса, ё мақтанчоқликни уччигача чиқаради, ё алам булогининг кўзини очиб, йифлатади, ниманидир қасам ичириб, дўстлигини пеш қилдиради. Ичкиликнинг не-не гадой топмас қўчаларига кириб чиққан Мирсалим кейинги йилларда ҳадди сигадиган кишилар билан ўтиrsa, учинчи-тўртинчини бемалол ичаверар, кимданdir тапториб, ичидаги гидири юзага чиқишидан ҳайиқса, иккинчисидан нари ўтмас, ўтса ҳам ҳўплаш билан чегараланар эди. Ҳали синашта бўлмаган Содик олдида ҳам худди шундай қилди. Иккитадан ортиқ ичмади. Улфатининг ортиқча майли йўқлигини билиб, ҳатто ичишни ёмонлаб ҳам қўйди.

– Кўп ичган билан кишининг шоҳи чиқади дейсизми! Эрмак қилармиз девдим, сизнинг ҳам менга ўхшаган ҳафсалангиз йўқ экан. Расмга кириб қолди бу савил, бўлмаса, ичмаган маъқул.

Аслида Мирсалимнинг ичини бояги тушган икки пиёла ёстиқ жилтга ўралиб қолган мушук боласидек тимдаларди, учинчисини чақиради. Унинг қўли беихтиёр гоҳ шишага, гоҳ тагида жиндай қолган пиёласига кетиб қолар, кўзи закускага қадаларди. Содикнинг яна бир «сиз ичаверинг!» деган таклифига муҳтоҷ эди-ю, лекин Содик «бефаросатлик» қилиб индамас, тўғриси унинг ҳолатини фаҳмламас эди.

Мирсалим чидолмади, ош келиши билан иккала пиёлага боягидан кўра жонлироқ қуйиб, Содикни қистади.

Уни бир ҳўплатиб, ўзи эса:

– Ошдан олдингиси яхши бўлади, иштаҳа очади, – дея оқ урди. Меъёридан ошган бу учинчиси Мирсалимни қора терга пишилди.

Бу шаҳарда иссиқ ёзниң ҳам кечқуруни баҳаво бўлиб туради-да, кейин гир-гир шамол эсib қолади, кундузининг бутун ҳордигини чиқариб юборади.

Мирсалим меҳмонини «ётиб қолсангиз ҳам бўларди, ўз уйингиз» деб кузатиб чиқиб келаётганда кеч шамоли садарайхонларнинг ичини човуриб, атрини анқитарди. Гулибеор эса, аллақачон кўзларини юмиб олган эди.

Мирсалим ариқ бўйига келишганда Содикни тўхтатиб, гулзорга шўнғиганда эшикдан атлас кўйлакли бир қиз кириб кела берди. Баъзи қизларга ўхшаб четлаб ўтмасдан Содикнинг қарписига юрди, одоб билан салом бериб, бошини қалқиди. Худди шундай Мирсалим билан ҳам саломлашди. Шунда:

– Келдингми, қизим, қайчини узатиб юбор, бўлмаяпти, – деди Мирсалим.

Қиз қайчини олиб чиқиб, дадасига узатмади:

– Сиз чиқа қолинг, дада, мен ўзим узаман, – деди ва гулни оралаб келди. Бир зумда бир даста гул узиб чиқди.

– Амакинг билан сўрашдингми? Янги ўқитувчимиз, қўшни маҳаллага кўчиб келяптилар. Борди-келди қиласизлар, – деди Мирсалим Содикқа гулларни текислаб тутар экан, – сувга солиб қўйсангиз бир ҳафта туради.

Содикнинг хёли мактаб илмий мудири билан бўлган суҳбатда, қўзи эса қизда эди: айтганича бор! Ақли ҳам ҳуснидай етукмикан?

Содик Мирсалимнидан тўғри почтага бориб, тўйга хабар қилаётгандек қувонч билан «йўлга чиқинглар» деб уйига телеграмма берди.

Тушуниш ва саволларга жавоб берни

1. «Ақлий ҳужум»: романнинг тузилиш таркиби қандай? Шу даврда ёзилган аксарият асарларнинг умумий жиҳатларини белгиланг.
2. Илмий мудирнинг Мирсалим ҳақида айтган фикрларига қўшиласизми?

<p>Тахнил ва талғын</p> 	<ol style="list-style-type: none"> Асар тимсоллари ҳақида ўз фикрларингизни билдириңг. Улардаги қайси жиҳатлар сизга ёқмади ва нима учун? «Воқеалар тоги» усули воситасида асар сюжетини таҳлил қилинг.
<p>Бағолаш ва қыёсүй таҳнил</p> 	<ol style="list-style-type: none"> «Фишбоун» усули воситасида асардаги авлодлар давомийлиги күринишини замонавий нұқтаи нағардан қиёсланг. Воқелар давомини тахмин қилинг ва мустақил ҳолда изланиб, роман мазмуни билан танишиб чиқинг. Сизнингча, нима сабабдан асар «Олтин зангламас» деб аталади? Сиз қандай атар әдингиз, фикрингиз ва мұлоҳазаларингиз?

УСМОН АЗИМ

(1950 йилда туғилган)

Замонавий ўзбек адабиётининг истеъдодли вакилларидан бири Усмон Азим 1950 йилнинг 13 августида Сурхондарё вилоятининг Бойсун туманида туғилган. 1967 йилда қишлоғидаги ўрта мактабни, 1972 йилда ҳозирги Ўзбек Миллий университетининг журналистика факультетини тугатган. У аввал радиода, сўнг бир қатор газета-журналлар таҳририяtlарида, нашриётларда фаолият кўrsatганд. Ўзбекистон Президенти девонида маслаҳатчи лавозимида хизмат қилди. Ҳозирги кунда адиб, асан, ижод билан машғул. Усмон Азим ўзбек шеъриятига ўзига хос жарангдор овоз ва кучли тўлқин билан кириб келди. У XX асрнинг 70-йилларидан эътиборан матбуотда кўрина бошлаган бўлса-да, биринчи китоби «Инсонни тушуниш» 1978 йилда чоп этилди. Шундан кейин унинг «Холат» (1979), «Оқибат» (1980), «Сурат парчалари» (1983), «Фусса», «Дарс» (1987), «2 апрель» (1988), «Бахшиёна» (1988), «Ўйғониш азоби» (1991), «Сайланма» (1995), «Қуз» (2001) сингари шеърий ҳамда «Жоду» (2003) насрый тўпламлари босилди. Болалар учун бир қатор китоблар, насрый асарлар, киносценарийлар яратди.

Усмон Азим 2000 йилда «Ўзбекистон халқ шоири» унвони, шунингдек, йилнинг энг яхши шеърий асарлари номинацияси бўйича «Офарин» мукофоти, Грузиянинг В.Маяковский номидаги Давлат мукофотига сазовор бўлган.

Усмон Азимнинг шеърлари француз, немис, инглиз, поляк, эстон, грузин, македон, литва, турк, тоҷик, рус, қозоқ, қирғиз ва бошқа тилларга таржима қилинган. Ўз навбатида, Усмон Азим Элюар, Доғларжа, Вознесенский, Ватсиетис, Марсинкяевичус каби ўнлаб шоирларнинг ижодидан намуналарни ўзбек тилига таржима қилган. Шоирнинг кўплаб шеърлари таниқли ҳофиз ва хонандалар томонидан қўшиқ қилиб, ижро этилади. Ижодининг илк даврида радиодраматургияда («Баҳтли бўлайлик», «Хужжатли фильм учун сюжет», «Баҳодир ва малика» пьесалари) ўзини синаб кўрган

шоир, кейинги йилларда драма ёза бошлади. Адебинг «Бир қадам йўл», «Қундузиз кечалар», «Алпомишнинг қайтиши», «Адебинг умри» драмалари томошибинлар эътиборини қозонди. «Алпомиш» достонининг киноталқини учун муаллиф Бухорода ўтказилган кинофестивалда маҳсус мукофот билан тақдирланди.

Карвон кўрдим

Карвон кўрдим туялари бўзлаб борар,
Нортуяда менинг ёрим музлаб борар.
Менга берган ваъдалари эсдан чиқиб,
Остонаси тилло юртни излаб борар.

Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
...Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

Ойтуман ёр кетиб борар карвон билан,
Оғринма дил, мард қолади армон билан.
Мол-дунёнинг измин тутиб кетаверсин,
Мен қолайин юрак деган сарбон билан.

Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

Ойтуман ёр, тумандайин сузиб кетдинг,
Юрагимнинг қалъасини бузиб кетдинг.
Парчалансам – мени қўшиқ йифишириар,
Сен қўшиқсиз қолдинг, гулим – тўзиб кетдинг.

Пешонангнинг ёздиғидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

Карвон йўли кетгунича қизғалдоқзор,
Йиғламагин, йиғлагандан дунё безор.

Кулиб-кулиб, қувнаб-қувнаб кетавергин,
Фамга ўзим харидорман, ўзим бозор.

Пешонангнинг ёздигидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

Қорли тоғдан наридадир ўзга диёр,
Ўзга юртда келин бўлиб қолишинг бор.
Ўзга юртда ўз юртингни эслаб тургин,
Менга эмас, тупроғингга бўл интизор.

Пешонангнинг ёздигидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

Мен-чи? Менга гоҳ шодлик, гоҳ алам тўлар,
Ҳар сатримга кулгум тўлар, нолам тўлар.
Бу олам-ку, маним дилим яrim этди,
Ярми билан куйласам ҳам олам тўлар.

Пешонангнинг ёздигидан айрилма, ёр,
Жоним чиқар – қўшиқ айтсам қайрилма, ёр!

«Ҳа» осон

«Ҳа» – осон.
«Йўқ» – қийин. Умр эса битта.

«Ҳа» – ёлғон.
«Йўқ» – виждон. Умр эса битта.

«Ҳа» – фақат ўпканг қолади қўксингда.
«Йўқ» – фақат юрагинг.

У «йўқ» деди. Чунки
Аниқ биларди
Умр битта эканлигини.

<p>Түшүнүштүк саволларга жақын берүүш</p>		<ol style="list-style-type: none"> Шеърларнинг мазмунни ва бадиияти ҳақида фикр юритинг. Шеърдаги «Нортуюда менинг ёрим музлаб борар» тасвирини тушунтириңг. Қизғалдоқлар очилган фаслда ёрнинг музлаши сабаби нимада? Нима учун «Ха» осону, «Йўқ» қийин? Фикрингизни матнга асосланиб далилланг.												
<p>Таҳлил ва талкүн</p>	 	<p>Үрганилаётган асар гоясины ёритувчи жиҳатлар</p> <table border="1"><thead><tr><th colspan="3">Мұхым белгилар, тавсифлар</th></tr><tr><th>1-белги</th><th>2-белги</th><th>3-белги</th></tr></thead><tbody><tr><td>1-жиҳат</td><td></td><td></td></tr><tr><td>2-жиҳат</td><td></td><td></td></tr></tbody></table> <ol style="list-style-type: none"> Шеърни «Концептуал жадвал» график органайзери орқали таҳлил қилинг. «Карвон кўрдим» шеърига басталанган қўшиқни тингланг. Қўшиқ сизда қандай туйғулар уйғотди?	Мұхым белгилар, тавсифлар			1-белги	2-белги	3-белги	1-жиҳат			2-жиҳат		
Мұхым белгилар, тавсифлар														
1-белги	2-белги	3-белги												
1-жиҳат														
2-жиҳат														
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳлил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шоир шеърларини сиз қозоқ адабиётида ўрганаётган бошқа бир шоир шеърлари билан қиёсий таҳлил қилинг. Усмон Азим шеърларидаги инсоний қадриятлар ҳақида ёзма фикр билдириңг.												

Илк шеърнинг ёзилиши

Кўкда учар қирқта кабутар,
Бир ўспирин югурап ерда.
Қушлар билан манзиллар ўтар,
Ўтиб борар даладан, қирдан.

Қирқ кабутар фалакда учар,
Бир ўспирин югурап ерда.

Осмон билан ер фарқи ўчар,
Ҳар қадами айланар шеърга.

Уфқларга ташлаб кўз қирип,
Қирқ кабутар учади тинмай.
Югуради ерда ўспирин,
Қирқта қушдан кўзини олмай.

Машриқ тараф қорая бошлар,
Мағрибда-чи, шафақ сўнади.
Кабутарлар осмонни ташлаб,
Бир ялангга келиб қўнади.

Улар ечар қуш лиbosларин –
Қирқта пари бўлади пайдо.
Бутазорлар аро ўспирин,
Термулади уларга шайдо.

Эшитилар қандайдир бир куй,
Шўх янграйди танбурми, чилтор.
Қирқта пари – тонглардай хушрўй –
Базм бошлайди, айтишиб алёр.

Ой нурида соchlар йилтиrap,
Күй мавжида буралар беллар.
Кўйлаклари шўх-шўх ҳилпиrap,
Кўшилганда рақсга еллар.

Қирқта pari қирқ гулхан ёқар,
Қирқ муқомда қиласи хиром.
Бутазордан ўспирин боқар –
«Оҳ»лар уриб қўяр ҳар замон.

Юрагида уйғонган баҳор,
Ўрай бошлар ёғдуга бошин.
Шунда елдай келиб беозор,
Кўлга олар бир қуш либосин.

Тўзғиб-тўзғиб туннинг қаърида,
Учадилар парилар шошиб.
Бири қолар яланг бағрида,
Кўлларини ҳавода ёзиб.

Алангадир ўспирин кўзи –
Паризодга тўймай тикилар.
Ой нурида қалтираб, тўзиб,
Оёғига келиб йиқилар:

«Севаман», дер, сўрайди шафқат,
Сўзлар айтар шириндан ширин.
Пари эса ёлворар фақат:
Либосимни қайтариб беринг!

«Севаман», – деб йиглар ўспирин,
Пари эса аврайди:
– Ўғлон,
Гар ваъдангиз ҳаётдан ширин,
Ер – сиздадир, мендадир – осмон.

Осмон билан ўйнашманг – қўрқинг,
Кўз ёш тўкманг, ишқдан урманг лоф.

Хали замон қудратли қўшин –
Қўзғалади бутун Кўҳи Қоф...

«Кўрқмайман!» – дер ўжар ўспирин,
Қуш либосни қучади маҳкам.
Пари эса ёлворар бетин:
Либосимни беринг, эй одам!

Силкинади ҳозир бу жаҳон,
Зулмат чўкар, бўрон елади.
Ўғлон, сизни этгани қурбон,
Учиб лак-лак девлар келади...

«Келаверсин!» – ёнар ўспирин,
Пари ўйлар минг ҳийла-макр:
Энди сизга очай бир сирим –
Пари зоти бевафо ахир!

Жамолимга бир қаранг-чи, оҳ!
Бир боқишдан асир бўлмас ким?
Бу тун бирор васлимга муштоқ,
Эртага-чи, бошқада севгим.

«Чидайман...», деб инграйди ўғлон,
Фижимлайди қақшаб кўксини.
Пари унга боқар беором,
Аллақандай титраб, ўксиниб:

Биз тушганмиз эртак маҳрига,
Парилар – рух, йигит, сиз – вужуд.
Дучор бўлманг худо қаҳрига,
Қолманг абад дўзахни қучиб.

«Майли, – дейди ўғлон – шу тақдир –
Ишқ ўйлида худо йўқ – тамом!»
Хўрсинади бечора пари,
Югуради ялангда ҳар ён:

Барча гапим ёлғондир, ёлғон,
Қора қилманг шаңын ҳаётимни.
Яшолмайман ахир беосмон,
Ука, беринг шу қанотимни.

Девлар сизга бас кела олмас,
Күхи Қофдан балки сиз азиз.
Аммо әркисиз сиз ҳам бир қафас,
Қанотимни ука берсангиз...

Эрк! Күзларини юмади ўғлон,
Тебранар бир түлкін мавжида.
У майсага ўхшайди шу он,
У гулларга ўхшайди жуда.

– Ол! – парига либосин тутар...
Учиб кетар лаҳзада пари.
Учиб кетар оппоқ қабутар,
Әркинлиги – осмони сари.

Күзи чақнаб болакай қайтар,
Күксіда Ер, Осмон оқади,
Адашмасдан айни тонг сахар,
Әшигимни келиб қоқади.

Гаплашамиз осмон ҳақида,
Унинг тили найдир – бўзлайди.
Гоҳ қуйлайди қушлар баҳтидан,
Баъзан тўхтаб ердан сўзлайди.

Баҳслашади қўксига уриб,
Ниманидир ўйлаб мўлтираб.
Кейин мени бир четга суриб,
Столимга келиб ўлтирас.

Нурга тўла бошлайди олам,
Гувиллайди соҳилсиз ҳаёт...
Илк шеърини ёзади бола,
Бахш этгани ҳаммага қанот!

Түшүнүш ва саволларга жаоб берүү

1. Асардаги «Осмон билан ер фарқи ўчар, Хар қадами айланар шеърга» тасвирини шарҳланг.
2. Шоирнинг «Эрк! Кўзларини юмади ўғлон, Тебранар бир тўлқин мавжида. У майсага ўхшайди шу он, У гулларга ўхшайди жуда» тарзидаги таъкидларини тушунтиринг.
3. Шеърдан 7 та таянч сўзни аниқланг ва уларни иш дафтариңизга ёзинг. Сўзларни гуруҳларда изоҳланг.

Таҳлил ва талқин

1. Асарни «*Адабий давра*» усули бўйича таҳлил қилинг.
  - а) таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5та савол тузиш;
  - б) аниқлаш – асарнинг қайси мисраси энг муҳим эканлигини далиллаш;
  - в) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғлаб далиллаш.
  - г) хulosалаш – асарда кўтарилган масалаларни хulosалаш.

Баҳолаш ва қиёсий таҳлил

1. Асардаги авлодлар давомийлиги кўринишини замонавий нуқтаи назардан қиёслаб, янгилигига баҳо беринг.
2. Шоирнинг фикрлари билан келишасизми? Ўз фикрларингизни далиллаган ҳолда ихчам танқидий мақола тайёрланг.

Она, келганингизда

Она, келганингизда,
Кўйлак олиб бермадим...
Пулим йўқ эди, она.

Она, келганингизда,
Очилиб гаплашмадим...
Вақтим йўқ эди, она.

Она, келганингизда,
Кулиб-кулиб юрмадим...
Бахтим йўқ эди, она.

Она, келганингизда,
Йигламадим ўксиниб...
Хаққим йўқ эди, она.

Она, бахтиёр бўлинг!
Сизни қўлласин тақдир.
Она, бахт ўзи нима,
Она, бебаҳтлик надир?..

Чидагин

Устозим деганинг шеърфуруш чиқса,
Суйганим деганинг эрфуруш чиқса,
Подшоҳим деганинг элфуруш чиқса, –
Чидагин, болам-а, чидагин,
Дардларинг танингга жойлансин.

Чидагин, болам-а, чидагин,
Оҳларинг қўшиққа айлансин!

Чин қолиб, ёлғонлар топса марҳамат,
Яхшимас, ёмонлар топса марҳамат,
Алдамчи замонлар топса марҳамат –
Чидагин, болам-а, чидагин,
Дардларинг танингга жойлансин.
Чидагин, болам-а, чидагин,
Оҳларинг қўшиққа айлансин!

Амир ўғри бўлса, қози – риёкор,
Вазир – шуҳратпараст, ўғри – зиёкор,
Ва улар халқингдан кулсалар беор –
Чидагин, болам-а, чидагин,
Дардларинг танингга жойлансин.
Чидагин, болам-а, чидагин,
Оҳларинг қўшиққа айлансин!

Донолар қорани оппоқ десалар,
Шоирлар ҳаромни шу пок десалар,
Қўрқсалар, душманни ўртоқ десалар –
Чидагин, болам-а, чидагин,
Дардларинг танингга жойлансин.
Чидагин, болам-а, чидагин,
Оҳларинг қўшиққа айлансин!

Одамман деб турса темирлар, тошлар,
Десалар: дунёда битди кўз ёшлар.
Туғларнинг устидан юрса молбошлар, –
Сен чида, болам-ей, сен чида.
Куйлагин – тўхтама бир нафас!
Сен куйла қиличнинг тифида,
Ўшанда эл-юрting чидамас!

*Түшүнүүш өтөөлпүрүгө жаңыб
бершиш*

- Шоир шеърларининг мавзу доирасини белгиланг.
- Шеърдаги «Күйлак олиб бермадим... Пулым йүк эди, она» иқорини изоҳланг.
- «Чидагин» шеъридаги миллат ҳаёти учун энг муҳим паллада шоирнинг түғри гапи муҳимлиги қайси сатрларда акс этган?

Таҳнил өтөөлпүрүн

- Шеърнинг тил хусусиятлари ҳақида фикр юритинг.
- Шеърни жадвалга асосланиб таҳлил қилинг.

<i>Жанри</i>	
<i>Вазни</i>	
<i>Қофиядош сүзлар</i>	
<i>Үхшатиш</i>	
<i>Сифатлаш</i>	
<i>Қаршилантириш</i>	
<i>Жонлантириш</i>	

Баҳолаш өтөөлпүрүлүк үйлесій таҳлил

- «Она, келганингизда» шеърини Миртемирнинг «Онагинам» шеъри билан қиёсий таҳлил қилинг.
- Беш минутлик эссе. «Шоир шеърларининг ўзига хос оханглари».

IV БҮЛИМ

РАНГИН ШЕЪРИЯТ

НАЗАР ЭШОНҚУЛ

(1960 йилда туғилған)

Назар Эшонқул (Назар Соли ўғли Эшонқулов) 1962 йилнинг 15 июнида Қашқадарё вилояти, Қамаши тумани, Терсота қишлоғида туғилған. Ўрта маълумотни қишлоғидаги мактабда олган. 1986 йил Тошкент Давлат университети (ҳозирги Ўзбекистон Миллий университети)нинг журналистика факультетини имтиёзли диплом билан тутатган. 1987–1990 йилларда шу университет аспирантурасида ўқиган.

1990–1991 йилларда Ёзувчилар уюшмасида мастьул котиб бўлиб ишлаган. 1997–1999 йилларда «Жаҳон адабиёти» журналида хизмат қилди. Айни иайтда Ўзбекистон Телевидениесининг «Маънавият» Бош таҳририятида бош муҳаррир бўлиб хизмат қилмоқда. Илк қиссаси – «Уруш одамлари» 1986 йилда «Ёшлик» журналида эълон қилинган. «Маймун етаклаган одам» ҳикояси ўзбек ҳикоячилигига ўзига хос услугуб пайдо бўлганлигини кўрсатди. Ёзувчи «Тобут», «Хароба шаҳар сурати», «Бевакът чалинган бонг», «Очилмаган эшик», «Момокўшиқ», «Ажр», «Тажовуз», «Озод қушлар», «Муолажа», «Зулмат салтанатига саёҳат», «Шамолни тутиб бўлмайди» каби кўплаб ҳикояларида жаҳон ҳикоячилиги тажрибаларини ўзбек насли анъаналари билан уйғунлаштиришга ҳаракат қилди. «Қора китоб», «Тун панжаралари» каби қиссаларида мураккаб психологик таҳлилга кўл урди. Бу қиссалардаги мураккаб кечинмали ва тушунарсиз психологик ҳолатларда акс эттирилган тимсоллар ўзбек адабиётида янгиликдир. Назар Эшонқул замонавий ўзбек наслида ўзига хос услугуга эга адиллардандир.

Шамолни тутиб бўлмайди (Ҳикоя)

1

Юз йилдан бери терсоталикларнинг ғурури ва фахри бўлиб келган, XX аср дидининг акси ўлароқ қурилган равоқли уйлар қаршисида юздаги чипқондек қишлоққа қўримсизлик ва кексалик бағишлаб турган, номаълум ва мудҳиш синоатларга тўла қадим қўрғонни эслатувчи Байна момонинг уйини худди унтишига ва йўқ қилишга маҳкум этилган хотираdek ниҳоят бузиб ташлашга киришиши: темир тирноқли бульдозерлар уйнинг деворларини бузар эканлар, уй билан қўшиб, ўзларининг ҳам нималаринидир йикитиб вайрон қилишаётгандек, нақ эллик йилча тақдирнинг бешафқат ўйинига қарши кураша-кураша дунёдан ёлғиз ва изсиз ўтиш азобини кўтариб келган, ҳаёти ўзларига ҳамон тушунисиз ва маҳкум туюладиган Байна момони эслаган аёллар кўзларига ёш олиб, болаларини бағирларига босганча, олис ва ғамгин хотираларга берилиб, мунғайган алфозда бир чеккада жимгина кузатиб туришарди.

Байна момо тириклигида, гарчи бу аёлларни, эрининг полвонлик лаш-лушлари ва кийим-кечаклари ётган, ўлгандан сўнг ҳеч қачон чироғи ёнмаган, туйнуғи шуваб ташланган ана у ҳужра каби қоронғу ва мусибат тўла уйи ичкарисига киритмаган бўлса-да, улар қаҳр ва ғазабини ситам билан ичига ютиб келган бу кампирни ҳурмат ва эҳтиром билан эслашарди. Бу уй Терсотада қурилган биринчи уйлардан эди ва Райим полвоннинг отаси Шукур оқсоқол бундан бир аср муқаддам туғилажак фарзандларига кенг уй ва йилдан-йилга кўпайиб бораётган йилқиларга отхона солиш мақсадида Терсота сойининг офтоб рўясига қишлоқнинг биринчи пойдеворини қурганди. Райим полвон эса отасининг ишини давом эттири: уйнинг орқасида боғ барпо этди ва отхона ёнида қирга туташтириб, ёзниг жазирамасидан гўшт ва ёғларни, қимиз ва айронларни асраш учун кенг ертўла, уйнинг олдига тошдан баланд супача, от кириб чиқадиган узун, устундор айвон қурди. Байна момо эллик йилга яқин ёлғизлик даврини ана шу айвондаги устунларга суюниб ўтказди: у эри ва ўғлининг жудолик азоби қийнаган пайтлар шу устунларни қучганча йиғларди. Қейинчалик қўз ёшлари ҳам тугаб қолгач, ҳаётида гўё суюнчиғи ва орқасидан йиғлаб қоладигани йўқлигини одамлардан яшириш учун ёки энди йиллар силсиласига дош

беролмай путурдан кетаётган уйни бутқул вайрон бўлишдан асраб қолмоқчидек, елкасини устунга суяган ҳолатда хотирасининг синик парчаларига тикилиб, кўзларини юмганча ғамгину мустағриқ¹ ўтиради.

Райим полвон ўлимидан кейин туғилган ва у ҳақда кейинчалик бутқул эсларидан чиқиб кетган чўпчакларнигина эшишиб, улғайган авлод уйлариниравоқли ва пишиқ ғиштдан қура бошлагач, бир пайтлар Терсотанинг кўрки ва ғурури бўлиб турган бу уй бирдан кўримсиз қиёфага кирди ва энди Байна момо каби уй ҳам қишлоқдаги уйлар олдида ёлғизланиб қолганди, фақат қору ёмғирлар бу авлоднинг саркаш қалбига қандайдир олис хотирани ёқиб қўйиш учун бехуда уриниб уй деворларига маҳзун қўшиқлар ёзар ва сўнг бу авлод барибир бу қўшиғу хотирани тушунмаслиги ни тан олгандай деворларини лахта-лахта ўпириб, ўzlари билан мангулик дунёсиға олиб кетар, бекаси билан бирга бу макон ҳам аллақачон ўзининг олдинги қудрати ва викорини йўқотиб бўлган, унут ва ташландиқ масканга айланганди. Терсоталиклар энди аэропланлар ҳақида гаплашишарди. Улар замоннинг алғов- далғовларига ғарқ бўлган, ҳаётларида юз берадиган янгиликларни ҳазм қилиб улгурмасди. Йиллар билан бирга ҳамма нарса ўзгарар, фақат Байна момогина уни сезмас, гўё унинг учун вақт ўша ҳоли-ча қотиб қолгандай, уни ҳамон ўша эллик йил олдинги – эри ва ўғлининг ўлигини аскарлар тепкилаб қўмишган устун олдидан топиш мумкин эди.

Миршаб ва аскарлари уйнинг ҳар бурчагидан ёпирилиб келган-да Байна момо эрининг мурдаси устида турарди. Райим полвонни қўлга туширолмай юрган Замон отбоқар уни уйидан чиқаётганда отиб ўлдирган, энди полвон ростдан хам ўлганми, йўқми миршаблари билан пусиб-пойлаб айвонга яқинлашиб келарди. Бироқ шу пайт яна ўқ овози жаранглади ва Райим полвондан кўз узмай келаётган аскар оёғини қучоқлаганча бақириб йиқилди. Байна момо меҳмонхона эшигидан чиқаверишда отасини отиб ташлашганини кўргач, уйга югуриб кириб кетган, қўлига отасининг милтигини тутиб турган ўспирин ўғлини кўрди – унинг кўзларида отасининг кўзлари каби ғазаб, телбалик ёнарди. Байна момо ўғлини огоҳлантиришга улгурмади. Бирданига бир неча ўқ овози унинг қулогини битириб қўйди ва ўғли отасининг устига юзтубан йиқилди – йиқиларкан, энди сабза урган мўйлови титраб кетди, онасига бир зум қўрқув ва ҳижолат аралаш тикилди. Замон отбоқар югуриб қелиб, унинг бошига тепди ва милтиқни бир четга улоқтириди. Қишлоқда аскарлардан бошқа ҳеч ким кўринмас, одам-

¹ Ғамгину мустағриқ – ғамга ғарқ бўлган.

лар гўё сувга чўккандай ғойиб бўлган, фақат деразаларга тортилган қора пардалар бу мудҳиш жиноятга лоқайд ва бефарқ боқиб туради. Байна момо терсоталикларни кечира олмади – кўкраги илма-тешик бўлган ўғлига қаратади. Замон отбоқар яна бир неча бор ўқ узаркан, у мадад излаб қора пардаларга бир-бир кўз тикиди, бироқ у ердан совуқ сукутдан бошқа ҳеч нарса кўринмас, зулматга чўккан туйнуклар бу мисли кўрилмаган қотилликни жимгина томоша қилиб туради. Миршаблар Райим полвон ва ўғлининг ўлганига ишонч ҳосил қилгач, отларига миниб жўнашаркан, Замон отбоқар эри ва ўғли мурдаси устида чўкка тушган Байна момонинг елкаси оша қамчи туширди:

– Энди хору зорликда ўлиб кетасан, – хириллади у. – Молингни топшир, деганда эринг қўлига милтиқ ушлаб биз билан сичқон-мушук ўйнади. Мана энди унга ҳеч нарсанинг кераги йўқ.

Тушунии ва саволларга жавоб берииш 	<ol style="list-style-type: none"> Асарни «Жигсо» усули орқали ўзлаштиринг. Бадийи асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган холда тинглаган ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг. Муаммоли вазият: асарда қайси давр воқеалари акс эттирилган? 															
Таҳлил ва талқин 	<ol style="list-style-type: none"> Асар мазмунига асосланиб мақоллар топинг ҳамда уларни муҳокама қилинг. Парча устида тадқиқот иши юритинг. Гуруҳда ишлаш. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <tr> <td style="padding: 5px;">1-гуруҳ</td> <td style="padding: 5px;"><i>Матннинг асосий гоясини топинг</i></td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2-гуруҳ</td> <td style="padding: 5px;"><i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i></td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3-гуруҳ</td> <td style="padding: 5px;"><i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i></td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4-гуруҳ</td> <td style="padding: 5px;"><i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i></td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">5-гуруҳ</td> <td style="padding: 5px;"><i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i></td> <td style="width: 50px; padding: 5px;"></td> </tr> </table>	1-гуруҳ	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>		2-гуруҳ	<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>		3-гуруҳ	<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>		4-гуруҳ	<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>		5-гуруҳ	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	
1-гуруҳ	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>															
2-гуруҳ	<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>															
3-гуруҳ	<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>															
4-гуруҳ	<i>Асардан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>															
5-гуруҳ	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>															

*Баҳолаш ва
қиёсий таҳтил*

1. Асарда илгари сурилган ғояни аниқланг. Унинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини «Концептуал жадвал» график органайзери орқали баҳоланг.

<i>Асар ғоясини ёритувчи жихатлар</i>	<i>Муҳим белги ва тавсиялар</i>		
	«+»	«-»	«?»

2

Миршаблар Райим полвоннинг қўрадаги подаси-ю отларини ҳайдаб кетишиди. Замон отбоқар отларни қувиб кетаркан, бир йўла отаси билан унинг қасосини олиши мумкин бўлган ўғлини ҳам отиб ташлаганидан хурсанд эди – у шу кетиши билан қишлоқнинг кўп нарсасини ҳайдаб кетди – энди қишлоқ бирдан минораси қулаган шаҳардек ғарип ва нотавон кўринарди. Ўн беш йиллардан сўнг Замон отбоқар қишлоққа қайтиб келганда қишлоқдан файз кетиб, одамлар яна ҳам ожиз ва ҳуркак бўлиб қолгандилар. У Райим полвондан сўнг ташландиқ ҳолатга келиб қолган сой бўйидаги боққа кенг қилиб уй қурди; боғда уй қуриш учун ҳеч кимдан рухсат сўраб ўтирамади. Энди у ўзи бу қишлоққа олиб келган замон ҳавосидан яйраётган қишлоқдошларини кўриш учун отда изидан бир тўда ов итларини эргаштириб айланиб юраркан, қоя остида елкасига ўтин кўтариб келаётган Байна момога дуч келди. Байна момо қариб қолган, аммо ҳали ҳам кўзлари худди ўн беш йил аввалидек қаҳрли ва нафрат тўла эди.

– Сен менга бундай қарама, – Замон отбоқар қамчисини ҳавода силкитар экан. – Эринг бу ерда бўлмаса бошқа ерда барибир ўлган бўларди. Сен эса хавотир олма, ўлсанг итларим кўмади, – шундай деб у бўрибосарларни кўрсатди.

Аммо у Байна момони бу сафар урмади. Байна момо ҳам унга бир оғиз ортиқча гапирмади. Умуман эри ва ўғлининг ўлимидан сўнг камгап ва одамови бўлиб қолганди. У Шукур оқсоқол ўз феълига яраша кенг-кенг қилиб қурган хоналарда худди бир нарсасини йўқотган каби мақсадсиз кезиб юрарди: у энди бу дунёда ёлғиз ва қаровсиз қолганди, лекин ўзининг ожизлигини ҳеч қачон билдирамас, ўзидан кўнгил сўраганларни ёмон кўрар, гўё ҳаёти ҳеч ким қиё боқа олмайдиган дахлсиз салтанатдек у ёққа бирон ки-

шини, ҳатто сўзи билан ҳам, киришга йўл қўймасди. Эрта баҳордан то кеч кузгача сахармардан олдига беш-олти қўй-қўзи, эчки-улоқ ҳайдаганча дарё бўйидаги юлғунзорга тусиб кетар, у ердан қуриган шох-шабба териб, қонғу тушганда уйига қайтар, бир йилда икки-уч марта тегирмонга буғдой қўтариб бораради. Унинг буғдой қўтариб юришидан ори келган Олломурод тегирмончи Байна момони инсофга чақирди:

– Сиз бундай овора бўлиб юрманг, – деди у. – Бирон эркакдан бериб юборсангиз, тортиб, ўзим уйингизга олиб бориб ташлайман.

– Бу қишлоқда эркак йўқ, – деди Байна момо зарда билан, сўнг елка-сидаги буғдойни тегирмонга кираверишда туширди. Гапираётганда овози титраб кетди. Тегирмончи тилини тишлаб қолди. Байна момо бир пайтлар фақат қишлоқ эмас, бутун тоғли халқнинг орини кўтарган, номини чиқарган Райим полвонни қулоқ дея таъқиб қилишларига, сўнг итдай хор қилиб отиб ташлашларига йўл қўйгани ва ўғли билан эрини замоннинг эгаси, бир пайтлар Райим полвоннинг малайи Замон отбоқар ихтиёрига бериб қўйгани учун қишлоқдошларини кечиролмас, уларга бўлган нафрати су сайиши ўрнига, йиллар ўтиб, ота-бола ўлдирилган оқшомдан узоқлашган сайин кўпроқ ўрни ва қадри билинаётган, ўзини ҳаётнинг барча қувончидан бир йўла маҳрум этган, ёлғизликнинг кўр мусибати аро тобора авжланиб, Байна момонинг кексалиги билан бирга инжиқ ва йўриқсиз бўлиб бораради. У баъзида қишлоқдошларини очиқ масхара қиласади: «Э, сенмисан, Салом қўса, хотинингнинг иштонини кийиб юрибсанми дейман», «Ҳаким отчопармисан, бунча байталга ўхшаб кийшанглайсан?» «Бу қишлоқнинг аёллари энди фақат ҳезалак туғади». Бу масхара ва нафрат йиллар ўтиши билан Байна момони қишлоқдан бутунлай ажратиб қўйди. Энди у ёлғиз ва кимсасиз қолди. Уни ойлаб бирор йўқламас, фақат эрталаб эчкilarини юлғунзорга ҳайдаб бораётганидан, кечқурунлари қишлоқни тутиб кетган қайнаётган сут ҳидидан ҳали унинг тирик эканини билишарди. Байна момо ўз ёлғизлиги ва мусибатини ҳаётнинг бадбўй, забун, хор этилган ҳидлари анқиб ётган йиллар даҳлизидан етаклаб ўтди. Қишлоқдошлари баҳор келиши билан эски яйловларга кўчиб чиқишар ва ер шудгорлар, ҳар ким ўз ташвишига берилиб кетарди. Қишлоқда қолган Байна момо эса бу пайтда ёлғизлик даштини шудгорлар, у ерга ҳар йили Замон отбоқар ҳукумат одамлари билан келиб, эри ва ўғлини отиб ташлаган оқшомни экар ва сўнг ёлғиз ўзи ҳосилини ҳам йигиб оларди. Байна момо ҳар кеча кўз ёшлари билан тўлган қайикда йиллар қоялари орасида қолиб кетган эри билан ўғлининг илма-тешик бўлган мурдаси ва Замон отбоқарнинг музаффар қамчиси ётган қонли ҳалқоб билан тўлган айвонга сузив борар, эрталаблари ҳўл бўлиб кетган ёстигини худди қадим аждодларининг унут бўлган яловидай уйининг олдидаги орадан йиллар ўтгач, уйини бузаттганлар қўпориб ташлашга кучлари етмагач, ковлаб олишга мажбур бўлган баланд

толга осиб, офтобда қуритарди. Қиши пайтлари ғамлаб қўйган ўтини етмаган кунлари у кўрпага оёгини тиққанча хотирасига исиниб жон сақларди. Ражаб кўса қариндошлиги қўзиб, бир неча йил олдин ғамлаб берган ўтини омборхона ортида тахланган жойида тахи бузилмай турарди – уни Байна момо қазо қилганда маъракага яратишди ва бутун терсоталиклар Райим полвон тириклигида ҳамманинг маслаҳатгўйи бўлган, уйи ҳамиша меҳмонлар ва полвонваччалар билан тўлиб-тошадиган бу аёлнинг бунчалик нафрати ва тавқи лаънатига сазовор нима гуноҳ қилишганини бир умр билолмай ўтишди. Байна момо қишлоқдошларига кўз-кўз қилмоқчидаидай ва бу уйнинг эркаги ва орияти ўлмаган дея таъкидлаётгандай эри ва ўғлиниг полвонлик яктакларини ҳар ойнинг охирида шусиз ҳам ҳамманинг кўзига ташланиб турадиган уйининг шаппатгайига осиб қўярди: яктаклар ҳам бора-бора нафрат тўла чангальга дош беролмади: Замон отбоқар ўлимидан бир кун олдин яктаклар дорда увада-увада бўлиб осилиб турар, улар энди кийимдан кўра кўпроқ қабрлар устига илиб қўядиган лахтакка ўхшаб ҳилпираварди.

Замон отбоқарнинг ўлими ҳам Байна момонинг қалбини юмшата олмади: унинг ўлими тўғрисидаги хабарни келтиришганда Байна момо ўз хужрасида келинлик сандиги ёнида чўкка тушганча мусибату ғамга кўмилиб ўтирарди: унинг шу туриши азоб-уқубатнинг бир тўплам уюмига ўхшарди. Ҳужрага бош суққан Розия момо унга Замон отбоқарнинг ўлими ҳақидаги хабарни етказди. Барча аёллар ҳозир қувончдан ҳаммани бир-бир қучиб чиқади деб ўйлашганди. Аммо Байна момо хабарни оқсуяклардек хотиржам қабул қилди: у бу хабардан ажабланмади ҳам, ўтирган жойидан осто-надаги аёлларга бурилиб ҳам қарамади – ҳайкалдай, гўё тошдай қотиб ўтираверди. Фақат унинг бармоқлари қалтираб турар, хонага қон ҳидидай нохуш ҳид ўтириб қолганди. Аёллар ундан жавоб кутиб узоқ ўтиришди. Орадан анча вакт ўтгач, Байна момо уларга ўгирилиб ҳам қарамай, гўё уларни кўришдан ижирғангандай ва жиркангандек алфозда: «Боринглар, ўликларингга йиғланглар» деди. Унинг қаҳр тўла товуши кўпдан бўён одам қадами етмаган ҳужралар ичиди жаранглаб кетди: у ердаги йигирма уч йиллик чангу ғубор гўё зардали овоздан қалтираб кетгандек жойларидан бир қимиллаб қўйди, сўнг яна ҳужраларга бу хонадон бошига тушган ғам-андуҳдай абадий чўкди. Шундай дея Байна момо кичрайиб, қариб бораётганидан, мусибат ва ғам адо қилган юзларини тилим қилиб ташлаган ажинларидан уялгандай фаслма-фасл ранги ўзгариб, худди bekasi каби туссиз, рангиз кўринишига келиб қолган ва ҳеч қачон елкасидан тушмаган желаги билан юзини аёллардан тўсиб олди; шу билан у терсоталиклар ва одамлар билан ўрнатилажак барча мулоқотлар эшигини тақа-тақ ёпди ва фақат ўзигагина маълум, бошқа ҳеч ким англай олмайдиган, бошқа ҳеч ким англашга қодир бўлмаган ўз дунёсига кириб кетди.

Байна момо сўнгги нафасигача ўз нафратига содик қолди. Замон отбоқарнинг ўлимидан сўнг ҳам қишлоқдошлари билан илакишиб кетолмади. У алғов-далғов билан бошланган асрни, кейинчалик шу асрнинг кашфиётлари бўлиб, одамларни жодулаб, уйларига кириб олган XX аср ютуқларини бир умр қабул қилолмади ва ўзининг етмиш саккиз йиллик умри давомида бу аср ютуқларидан фойдаланмай ўтди. Терсаталиклар ҳатто молхоналарига ҳам нурафшон электр чироқларини ўрнатганда у қора пилик ёқиб ўтиради. Умрининг охирида бу ўжар кампир барибир ўзлариникига кўчиб бормаслигини сезгач, синглиси билан куёвининг ўzlари кўчиб келишиди: аммо бу пайтда Байна момо бутунлай оёқдан қолган, фақат кун узоги кўзини шифтга тикканча чўзилиб ётишга яради.

<p>Тушуниш ва саволларга жавоб бериш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Байна момо тимсолига «Кластер» усули орқали таъриф беринг. Унинг қишлоқдошларини кечира олмаслигига муносабатингизни билдиринг. Берилган парча юзасидан очиқ ва ёпиқ саволлар тузинг. Жуфтликда савол-жавоб ўтказинг. 												
<p>Таҳдид ва талқин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Асадаги тимсолларни шарҳланг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse; text-align: center;"> <thead> <tr> <th style="padding: 5px;"><i>Тимсоллар</i></th> <th style="padding: 5px;"><i>Асадаги шарҳ</i></th> <th style="padding: 5px;"><i>Шахсий фикр</i></th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Замонбек</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Райимбек</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;"><i>Терсаталиклар</i></td> <td style="padding: 5px;"></td> <td style="padding: 5px;"></td> </tr> </tbody> </table> <ol style="list-style-type: none"> Муаллиф кўзқарашини матндан мисоллар келтириб, изоҳланг. Парчадан адид ҳаётининг қайси қирраларини кўриш мумкин? 	<i>Тимсоллар</i>	<i>Асадаги шарҳ</i>	<i>Шахсий фикр</i>	<i>Замонбек</i>			<i>Райимбек</i>			<i>Терсаталиклар</i>		
<i>Тимсоллар</i>	<i>Асадаги шарҳ</i>	<i>Шахсий фикр</i>												
<i>Замонбек</i>														
<i>Райимбек</i>														
<i>Терсаталиклар</i>														

<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Достон ҳақида ўз фикрларингизни «<i>Тўрт фикр</i>» усули орқали (бир гап билдиринг). <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;">1. Фикр</td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">2. Даилил, исбот</td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">3. Мисол</td><td style="padding: 5px;"></td></tr> <tr> <td style="padding: 5px;">4. Хулоса, якун</td><td style="padding: 5px;"></td></tr> </table> <ol style="list-style-type: none"> 2. Муаллифнинг қаҳрамонларга бўлган муносабатини ифодаланг. 	1. Фикр		2. Даилил, исбот		3. Мисол		4. Хулоса, якун	
1. Фикр										
2. Даилил, исбот										
3. Мисол										
4. Хулоса, якун										

Ниҳоят бу кампирнинг ҳам ситамгар китоби ўқилиб бўлди – у лайлатул қадр кутилаётган оқшом ёғоч ва кўп йиллик андуҳлар ҳиди ўтиришиб қолган, содик қўшиндай эллик йилнинг бирон куни ҳам тарқ этилмаган ғамнок ва аламли салтанати – келинлик тўшагида жимгина жони узилди – фақат ўлиши олдидан синглисини чақириб йигирма йилдан буён очилмаган, олтмиш етти йил олдин тераклилик Кўр Сафар уста ясаган, ярим вайронна сандиққа имо қилди ва бир сўз демай тўшакка бош қўйиб жимгина жон берди. Уни эртасига тушга яқин чиқаришди. Удумга кўра азага ўранинг барча қишлоғидан одамлар терилиб келишди – амир замонларини кўрган, нариги асрнинг сўнгги ёдгори бўлган қишлоқдошларини сўнгги йўлга кузатиш учун барча кекса-ю ёш йифилди. Йиғилганлар орасида Райим полвон билан ўғлини ҳимоя қилолмай, Байна момонинг бир умрлик нафратега дучор бўлган, ўша пайтда навқирон, энди шарти кетиб, парти қолган чоллар ҳам бор эди. Улар орадан эллик йил ўтгач, бу унут ва музтар гўшага биринчи бор қадам қўйишган ва тобут ортидан гуноҳкорона бўйин эгиг боришарди. Мурдани ювиш олдидан сандиқни очишди. Аввал ўлимликка аталган кийим-кечакларни, кафани олишди, сўнг дастаси қорайиб қолган қамчи, сопига гавҳар ўрнатилган ханжар, эркак кишининг тер ҳиди келиб турган калапўши, кўкракка тақадиган зебигардон, кампирнинг қўлида ҳеч қачон

кўринмаган келинлик билагузуги, этаги каштали, ёқасига тасма урилган кенг кўйлак, ангишвона ва сарғайиб кетган Қуръонни олишди. Энг охирида сандиқдан боғичини чирк боғлаган, капитарнинг юрагидек кичкина, матоси зар сим билан тикилган, кўп йиллик қон қотиб қолган тумор ва тифи занглаган амри қайчи, энди бўғин-бўғин бўлиб фақат суюкнинг ўзи қолган, у хам қорамтири тус олиб, нақ куқунга айланиш арафасига келган, қон юки қотган чорсининг йиртиғига пала-партиш ўраб ташланган ўнта бармоқ то-пилди.

Байна момони эри ва ўғлининг қабри ёнига қўйишиди: эллик йил аввалги қабрни осонгина топишиди; қабр деярли ҳар ҳафта тозалаб турилганидан бошқа қабрлардан якқол ажралиб турар ва ундан мискин бир андух анқирди. Аёллар Райим полвондан сўнг деярли янгиланмаган, ҳатто уларга ҳам мусибат ва ёлғизлик ҳиди ўтириб қолган унинг қўйлакларини, бўғчаларини ўша талаба қизлардан сўнг бирон марта фойдаланилмаган дорга узоқ жанглардан сўнг мағлуб бўлган қўшиннинг ўзларига ўлжа қолган туғларини осиб қўйишшайтгандек ва қишлоқдошларидан эллик йил нафрат қилган аёл устидан ниҳоят ғалаба қилишгандек бир-бир осиб чиқишиди. Талаба қизлар ўшанда Замон отбоқарникига йиғилган, пишириқ- мишириқни бошлаган аёллар қий-чув қилишшайтган оқшомда келишганди. Уларнинг келишига Замон отбоқарникида бошланган тўй ташвишлари қўшилиб кетди. Бироқ қизлар қишлоқ иримларини назарига ҳам илишмади. Байна момоникига келасолиб, кир ювишга тушдилар – улар ичқўйлак, рўмол, яна Байна момога ғалати кўринган шимларини шундоқ ҳаммага кўз-кўз бўладиган жойга bemalol осиб қўйишиди – улар Мели ўқитувчининг «қишлоқдаги энг кекса аёл» деган бир оғиз гапи билан Байна момоникига келиб ўрнашиб олишиди, афтидан, ҳали-бери кетишмоқчига ўхшамади. Байна момо улар билан очилиб гаплашмади ҳам. У кечқурун эчкиларни соғаркан қизлар ҳайратдан қий-чув қилиб юбордилар: уларнинг биронтаси ҳам эчки соғишини кўришмаганди. Қизларнинг бир-иккитаси Байна момога яқинроқ келиб, унинг эчки елинига бориб келаётган қоқсуяқ қўлларига тикилдилар: миршабларнинг ҳафсаласини пир қилган, худди уйнинг девори каби йиллар уқалай-уқалай жимитдек қилиб қўйган гавдасини сал олдинга эгиб турганидан унинг ўзи ҳам қари ва озган эчкига ўхшаб қолганди.

– Агар ўғлингиз бўлганида мен сизга жон-жон деб келин бўлардим, – деди қизлардан шаддодроғи Байна момонинг эчки соғишидан завқи келиб.

Байна момо унга ўқрайиб қаради ва кўзларида бирдан алам ёнди: қизлар қўрқиб кетишиди: кўз олдиларида Байна момонинг бутун танаси бирдан тутаб жўнагандай бўлди. Қизлар дуд ҳидини аниқ сезишиди. Байна момо ўрнидан турди-да, қўлидаги кадини супага қўйиб ичкари кириб кетди ва шу киргани билан эртасига эчкиларини юлғунзорга ҳайдаб кет-

магунча қайтиб чиқмади. Чошгоҳ пайти эчкиларини ҳайдаб кетар экан, қизларга бир оғиз ҳам гапирмади. У худди ойпарастга ўхшаб кетиб борар, эчкилари юлғунзорга эмас, Пўлат чолнинг бедапоясига қараб кетаётганини ҳам сезмай юлғунзор тарафга шошиб борарди. Пўлат чол қорни шишиб кетган эчкиларни ҳайдаб келганда Байна момони уйдан тополмади: у алламаҳал, ой атрофни сутдай ёритганда шарпадай пайдо бўлди ва уйга кириб кетиб, то миршаблар сўраб келмагунча уйдан чиқмади. Қизлар бир ҳафта унинг оғзини пойлаб овора бўлишгач, бирон нарсага эришолмай қайтиб кетишиди. Улар уй олдида пайдо бўлишлари билан уйнинг таназзулга юз тутгани шундоқ билиниб қолди. Улар навқирон ва гўзал эдилар, уйдан ва Байна момодан чиркинлик ва мусибат ҳиди келар, навқиронлик олдида бирдан уй ҳам, Байна момо ҳам кексайиб қолгандай эди. Улар бу уйга ўрнашиб қолган ёлғизлик ва мусибатни чўчитиб, сўнг қувиб юборишмоқчидай тинмай хохолашардилар. Талаба қизларнинг очиқ-сочиқлиги ва лорсиллаган таналарини кўз-кўз қилиш учун кийиб олган тор шиму кўйлаклари, калта соchlари-ю ғалати, оппоқ пайпоклари эътибор тортмади: уларнинг шаҳар атири уфуриб турган ноз ва таманинолари сирли тарзда ўлдирилган отбоқарнинг азаси орасида кўзга ташланмай қолди. Узоқ вақт фарзандсизлик азобини тортган отбоқарни қирқдан ошиб дунёга келган уч ўғлига бирваракайига дабдабали тўй қилиш учун казо-казоларни шахсан ўзи айтиб келиш мақсадида шаҳар тушиб кетгандан икки кундан сўнг уни эрталаб дарё бўйидаги юлғунзор ичидан чавақланган ҳолда топиб олишганда аллақачон тўй қозонлари қурилиб, узоқ манзиллардан баъзи меҳмонлар кела бошлаган эди. Ҳукумат одамлари олдида ўзларига суюнчиқ бўлиб келган отбоқарнинг ўлими худди душманларидан ўзларини асраб келган қўргонлари қулагандек терсоталикларни бирдан мунғайтириб қўйди – улар қарийб йигирма беш йил раҳнамо ва пешволари бўлган одамнинг ўлимидан қайғуга тушдилар. Эртасига етиб келган миршаблар қишлоқдаги ҳар бир эркак билан гаплашиб чиқишиди, сўнг улар Байна момоникига йўл олдилар – улар йигирма уч йил муқаддам отбоқар туфайли эри ва ўғлидан ажралган аёлни тўятдан эслаб қолишиганди. Бироқ улоқлар ичидан улоқдан ҳам кичик жуссали, юзига йилларнинг бешафқат муҳри босилган ҳамда ёлғизликка маҳкум этилган, ҳар бир сониянинг мусибату андуҳи асорати порлаб турган жимитдай, соchlари оппоқ бўлиб қолган кампирни кўришгач, негадир ботинишолмади – улар қаршиларидаги рамақижон кампир билан девдай Замон отбоқарни қиёслашиб, ўз шубҳаларидан уялиб кетишиди, чоғи, индамай изларига қайтдилар. Улар, гарчи Байна момони сўроқ қилгандарида ҳам ҳеч нарсага эриша олмасдилар – у кейинги йилларда бир оғиз ҳам гапирмаган, сўзлар ва уларнинг маъноси унинг хотирасидан

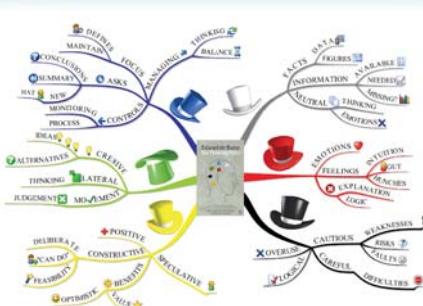
чиқиб кетгандай ёки ўз моҳиятини йўқотгандай ўз қайгу ва азоби билан кунларни зўрға енгиб яшаётган эди. Замон отбоқар итдай ўлим топганди. Олдин бўғизланган, кейин танасининг ўн етти жойига ўтмас тифсанчилганди. Бўйнидаги тумордан бошқа ҳеч нарсага тегилмаган, ҳамён ва белбоғига тугиб юрган пуллари сочилиб ётарди. Қийимлар пора-пора йиртилган, ўнта бармоқнинг ҳаммаси узид олинганди – жасаднинг шу туриши аввал ўзи, сўнг тепаси қулаб тушган улкан минорани эслатарди. Бармоқлар баривир топилмади. Жасадни бармоқсиз кўмишга тўғри келди: бутун қишлоқ нақ қиёмат майдонига айланганди: аёллар уввос солиб йиғлашар экан, энди соchlари қордай оппоқ деярли арвоҳга айланган, қишлоқдошларининг хотирасидан ҳам чиқиб кетган Байна момо томустида Райим полвонни итдай отиб ташлашларидан бир неча дақиқа олдин отини әгарлаш учун олиб чиқаётib, ўққа дучор бўлган, йиллар пора-пора қилиб ташлаган жабдуқ устига чўкка тушганча тўй деб келиб, аза устидан чиқаётган меҳмонларни, тўй бераман деб, энди аза бераетган қишлоқдошларини кузатиб, худди қутлуг бир вазифани ўтаб, энди дунёда армони қолмагандек, йиллар гижимлаб ташлаган юзида бир жунунвша ifода қотиб қолган ҳолатда терсоталиклар ҳаётига узоқ йиллардан буён соя солиб турган тош ҳайкал каби қилт этмасдан ўтиради.

Тушунни ва саволларга жавоб бериш

1. Нима сабабдан адиб асарни «Шамолни тутиб бўлмайди» деб номлаган? Фикрингиз далилланг.
2. «Иссик ўриндиқ» усули орқали очиқ ва ёпиқ саволлар баҳсини ўтказинг.
3. Байна момонинг дунёдан ўтиши асарда қандай тасвирланган? Бундаги яширин рамзларни аникланг ва муҳокама қилинг.

<p>Таҳнин ва ташкин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарни «Оқилнинг 6 қалпоги» усули орқали таҳлил қилинг. <ol style="list-style-type: none"> «Байна момонинг қасос олиши» мавзусига баҳсмунозара ўтказинг.
<p>Баҳолаш ва қиёсий таҳтил</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Байна момо тимсоли билан «Даҳшат» ҳикоясидағи Унсунни қиёсланг. Икки тимсол учун умумий жиҳатларни аниқланг. «Вени диаграммаси»дан фойдаланинг. «Байна момо – енгилмас тимсол» мавзусида «5 дақиқали эссе» усули асосида ижодий иш ёзинг.

ИҚБОЛ МИРЗО

(1967 йилда туғилған)

Замонавий ўзбек шеъриятининг кенжә вакилларидан бири истеъдодли шоир Иқбол Мирзаали ўғли 1967 йилнинг 1 майида Фарғона вилоятининг Бофод туманидаги Кўштегирмон қишлоғида туғилған. 1984 йилда қишлоғидаги ўрта мактабни тугатгач, Фарғона университетининг ўзбек филологияси факультетига ўқишига киради ва университетни 1991 йилда имтиёзли диплом билан тугаллайди. 1985–1987 йилларда ҳарбий хизматни ўтади. Олий мактабни битиргач, бир муддат Фарғонада фаолият кўрсатди. Кейинроқ Тошкентга келиб, «Ўзбекистон табиати», «Ватан» газеталарида ишлади. Ҳозирда Ўзбекистон телерадиокоманиясида хизмат қилмоқда.

Иқбол Мирзо бадиий ижод билан кичик ёшидан машғул, унинг дастлабки шеърлари ўқувчилик вақтидаёқ эълон қилинган, мутахассис ва ўқувчилар эътиборини тортган. Шу пайтгача шоирнинг «Юракнинг шакли» (1992), «Кўнгил» (1993), «Сени соғинаман» (1994), «Мени эслайсанми» (2000) шеърий китоблари чоп этилган.

Иқбол Мирзо шеърлари булоқ сувидай тотли, майин ва ёқимли. Шоир сўнгги йилларда юртимизда рўй берган улкан янгиланиш жараёнларида шунчаки кузатувчи бўлиб эмас, балки фаол иштирокчи сифатида қатнашиб келмоқда. Қалбини тўлқинлантирган ҳодисаларни, қадимий шаҳарларимизда ўtkазилаётган оламшумул сана-тўйлар таассуротини, бир сўз билан айтганда, Она Юртга бўлган чексиз муҳаббатини ўзининг самимий, тиник мисралари орқали ифодалаган. Муҳими, бу шеърларда Ватан түйгуси, фахр-ифтихор ҳисси янгича бўёқларда, оҳорли оҳангларда, санъаткорона моҳирлик билан акс эттирилганки, бу ҳол ўқувчини ҳаяжонлантирмай қўймайди.

Аза

Эшилиб, буралиб юлқинар узум,
Шамалоқ барг аро мўлтирас осмон.
Сиёҳранг райҳонлар яширас кўзин,
Устунга юз босиб йиғлайди чопон.

Гезариб рангини йўқотган дувол,
Бостирма остида нам тортар сомон.
Дарахтга суянар чарчаган шамол,
Устунга юз босиб йиғлайди чопон.

Тупроқ кўпчиб кетган, шўрланган тупроқ,
Сўрида якандоз эзилган ёмон.
Хонтахта устида сарғайган япроқ,
Устунга юз босиб йиғлайди чопон.

Чумоли уяди парпирамас нур,
Қалдирғоч инида лой бўлган тугён.
Бешиктебратарлар маҳзун тебранар,
Устунга юз босиб йиғлайди чопон.

«Ҳеч ким етолмайди осмон тоқига»
Тиргакка таянар мунқайган айвон.
Устун бўлолмаган соҳиб ҳақига
Устунга юз босиб йиғлайди чопон.

Тушуниш ва
саёлларга жавоб
бериш

1. Шеърдаги яширин маъноларни англадингизми?
Уларнинг ижроҷилари ким?
2. Шеър ифодаларининг ҳаётини ва бадиий маъноларини изоҳланг.
3. Асарларда қандай тасвирий воситалар қўлланган?

Таҳлил ва талқин

1. Берилган шеър кимга бағишланған ва қандай мұносабат билан ёзилған?

2. «SWOT» усули орқали асар мазмунини таҳлил қилинг ҳамда жадвални түлдиринг.

S	Кучли жиһатлари	
W	Заиф жиһатлари	
O	Имкониятларни чамалаш	
T	Ташқи омиллар таъсирини аниклаш	

Бағолаш ва қиёсий таҳлил

1. Асар қаҳрамонининг ҳолати, қадри нимага бөглиқлигини шоир фикри билан таққослагб тушунтириңг.

2. Шеърлардан олган таассуротларингизни «Кир ёйиш» усулига асосланиб, вараққа ёзинг ҳамда дорга осинг.

5

Алам

Муштимни ерга урдим,
Тоғлар гулдираб кетди.
Муштимни күкка урдим,
Уфқ ҳилпираб кетди.
«Менинг ботмон муштим-а,
Не қийнокқа тушдим-а?»
Муштимни сойға урдим,
Тош сапчиди балиқдек,

Муштимни ойга урдим,
Ой сочилди тариқдек.
«Менинг ботмон муштим-а,
Не куйларга тушдим-а!»

Муштимни йўлга урдим,
Кулча бўлиб олди йўл.
Муштимни гулга урдим,
Фунча бўлиб олди ул.
«Менинг гурзи муштим-а,
Не аҳволга тушдим-а?!»

Муштимни қирга урдим,
Қирлар қочди судралиб.
Муштимни шерга урдим,
Мушук бўлди суйкалиб...
«Менинг чўқмор муштим-а,
Не азобга тушдим-а!
Уролмадим дўстимга,
Уролмадим ўзимга...»

Тушунши ва саболларга жавоб берини

- Шеърни «Ўргимчак ини» усули орқали ифодали ўқинг.
- Асарда тасвирланган ҳолатларга эътибор беринг.
Қаҳрамон чекаётган изтироблар сабабини аникланг.
- Шеърдаги 7 та таянч сўзларни топинг ҳамда иш дафтарингизга ёзиб олинг.
- Асарнинг тузилиш жиҳатига эътибор беринг.

Таҳлил ва талқин

1. Шеърни «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.
  - а) таҳлил қилиш – шеърлар мазмуни бўйича 5 та савол тузинг;
  - в) аниқлаш – шеърларнинг қайси банди энг муҳим эканлигини далилланг;
  - с) боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг;
  - д) хуласалаш – асарда кўтарилиган масалаларни якунланг.
2. Асарда кўп учрайдиган сўзларни топинг ва уларни изоҳланг.
3. Хоҳлаган шеърни ёд олинг.

**Баҳолаш ва
қиёсий таҳлил**

1. Шеърларда илгари сурилган гояни аниқланг. Унинг тарбиявий ва ижтимоий аҳамиятини «Концептуал жадвал» график органайзери орқали баҳоланг. Икки гурӯҳда ишланг.

<i>Асар гоясини ёритувчи жизҳатлар</i>	<i>Муҳим белги ва тавсиялар</i>		
	«+»	«-»	«?»

Үзим билиб-билмай кўп гуноҳ қилиб,
Мўлроқ яшаб қўйдим мўлжалдагидан.
Ўлсам бўлмасмиди кўкка тикилиб,
Майсалар устида, гулнинг тагида.

Яшашдан чарчадим, зерикиб кетдим,
Менинг тор кўнглимга сифмас байрамлар.
Дилимга илоннинг тиллари етди:
Пўст ташлаб, турланиб юрган найранглар.

Энди кун кўришим қийиндан қийин,
Энди ҳаволар ҳам оғирдан оғир.
Аччиқ-аччиқ йиғлаб, йўл юрган сайин
Узун-узун бўлиб судралар хотир.

Ўзим билиб туриб, кўп гуноҳ қилиб,
Кўпроқ яшаб қўйдим мўлжалдагидан.
Ўлсам бўлмасмиди кўзларим тиниб,
Сув ичган чоғимда қизнинг кафтидан.

Энди мени қийнар қиёқнинг гули –
Нозик капалакнинг ҳидсиз қаноти.
Энди мени қийнар вақтида ўлиб,
Мени обкетмаган дўстимнинг ёди.

Она, жунжукуманг сиз, совуқ сўзлардан,
Мен энди ўлмайман, йиғламанг яна.
Фақат мақтов кутиб сузук қизлардан
Ёлғон шеърлар ёзиб чарчадим, она.

Фақат ўзим билмай кўп гуноҳ қилиб,
Мўлроқ яшаб қўйдим мўлжалдагидан.
Ўлсам бўлар экан кўзларим кулиб,
Беланчак ичида, толнинг тагида.

Оғриқ

Қилич навдаларнинг шаффоф қини бор,
Олов тебранади улкан лоладай.
Үт каби исёнкор, қордек бегубор –
Гулхан атрофида учта болакай.

Қўзилар замҳарир¹ майсани топтаб,
Оғзининг ҳовурин кавшайди тинмай.
Минг жумбоқни ечар, қўлларин тоблаб,
Гулхан атрофида учта болакай.

Чўғлар чирсиллайди, олов ёнбошлаб,
Қийик кўз болага тегишпар атай.
Зухрова сайд этар, қўйларни ташлаб,
Гулхан атрофида учта болакай.

Бугун қўкрагимда симииллар оғриқ,
Бугун қўлларимда парчалангандай.
Мен сизни соғиндим ҳаммадан ортиқ,
Гулхан атрофида учта болакай.

Манҳус давраларда даврлар сурдим,
Қасамлар ичдиму ичавердим май.
Ойдин лаҳзаларни сиз билан кўрдим,
Гулхан атрофида учта болакай.

Сиз мени чақиринг, қийналиб кетдим,
Сиз мени чақиринг, ўзимга қайтай.
Чақиринг: юракка ҳарорат етсин,
Гулхан атрофида учта болакай.
Гулхан атрофида учта болакай...

¹ Замҳарир – совук, қаттиқ совук.

Түшүнүш ва сөвөлларга жаһоб берүү

- «Ақлий ҳужум»: армон нима? Армонингиз борми? Армонга етишиш учун қандай йўлдан борасиз: енгил ёки оғир?
- Инсон қайси пайтда қийналиши мүмкін? Бу пайтда тақдирга тан бериш керакми ёки курашиш керакми?
- «Муаллиф ўринидиги» усулини қўллаб, шоирга саволлар беринг.
- Биронта шеърнинг насрый баёнини ёзинг.

- Шеърлар устида тадқиқот иши юритинг. Хулосаланг. Икки шеърни таҳлил қилинг.

1-гурух	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>	
2-гурух	<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>	
3-гурух	<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
4-гурух	<i>Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг</i>	
5-гурух	<i>Тарбиявий хулоса чиқаринг</i>	

Баҳолаш ва қиёсий таҳчилик

- «Шоир бўлиш осонми?» мавзусида эссе ёзинг.

Хазон сокин қўйиларди

Хазон сокин қўйиларди – кеч куз эди,
Кўнглим куздан абгор эди – муз-муз эди.

Нигоҳимдан дийдираган ҳашаротлар,
Кечагина парираган юлдуз эди.

Остонадан оёқ узиб чиқиб кетдим,
У остона эмас, балки илдиз эди.

Афсун теккан каби барча яқинларим,
Қанча яқин борсам, шунча олис эди.

Бутун дунё қарши эди менга.
Руҳим Қилич монанд ялангоч ва ёлғиз эди.

Заҳар ичиб, сўнг пушаймон бўлган каби
Бу оламдан кўнглим тўла афсус эди.

Ўзбек чироқлари

Ким қора чироққа мой топган чоғлар,
Тўшак сўкиб, пилик эшган замонда
Зухро юлдузидек мавжланиб порлар
Ўзбек чироқлари Афғонистонда.

Тортилган симлардек туташган томир,
Менинг ҳам бенаво наволарим бор.
Мени ҳам кечалар босар хавотир,
Унда макон топган боболарим бор.

Афғон деган муҳр босилган қачон,
Қайдасан мардумнинг ўгай онаси?

Наҳотки бу замин машқ учун майдон,
Янги қуролларнинг синовхонаси?

Сўйла, ҳаётми шу – на нажот, на эрк,
Домо-дам қиёмат шайланиб турса.
Ўлимтиқ ахтарган ўлаксахўрдек
Жангари учоқлар айланиб юрса.

Мен туғилиб ўсан Кўштегирмонда
Қийикқа тугилган тишлоқ ноним бор.
Қандаҳор йўлида – Ажалдовонда
Қизил иблис тўккан қирмиз қоним бор.

Ё қайгу, ё севинч кўзга берар ёш,
Йўлчи юлдузларим чорлаб турибди.
Мозори Шарифда кўнглимдек нурпош
Ўзбек чироқлари порлаб турибди.

Қишида қор сўрасанг бермайди нокас,
Оби раҳмат – сувни қизгонар бадкор.
Аммо дўстнинг қўли муаллақ қолмас,
Оқибати бутун Инсонлар ҳам бор!

Савоб ва саховат ўзбекка мерос,
Шу боис кулбалар зиёга тўлди.
Навоийнинг руҳи шод бўлгани рост:
Боболарим қабри нурафшон бўлди.

Фафлатдан сесканиб уйгонар дунё,
Тиник тортар Темур сув ичган булоқ.
Боболар чирогин ёқибсиз, илло,
Хеч қачон ўчмагай Сиз ёққан чироқ!

<p>Түшүнүши да саболларга жағоб берүү</p>		<ol style="list-style-type: none"> «Ақлий ҳужум»: хазон нима? Кузги хазонрезги мазмунини тушунтииринг. Үрганган шеърларингиздаги умумий мавзууну топпинг. Сиз учун берилгандай шеърларнинг қайси жиҳатлари көзүүк? Сабабини изоҳланг.												
<p>Таҳлил да талкын</p>		<ol style="list-style-type: none"> Шеърлардаги бадий воситаларни аниқлаб жадвални түлдииринг.<table border="1" data-bbox="433 745 1033 835"><tr><td>Бадий восита</td><td>Мисра</td><td>Шархи</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table> Жуфтликда ишланг. Тадқиқот ишини ўтказинг.<table border="1" data-bbox="433 937 1082 1090"><tr><td>Табиатни тасвирловчы сүзлар</td><td>Шеърда сизга ёккан мисралар</td><td>Шеър нима учун латофатли?</td></tr><tr><td></td><td></td><td></td></tr></table>	Бадий восита	Мисра	Шархи				Табиатни тасвирловчы сүзлар	Шеърда сизга ёккан мисралар	Шеър нима учун латофатли?			
Бадий восита	Мисра	Шархи												
Табиатни тасвирловчы сүзлар	Шеърда сизга ёккан мисралар	Шеър нима учун латофатли?												
<p>Баҳолаш да қиёсүй таҳлил</p>		<ol style="list-style-type: none"> Икки шеърни ўзаро ёзилиш усулига кўра қиёсланг. Шеърлардаги нафислик, софликни айнан қайси мисраларда кўришимиз мумкин? Бундай тасвир шоирнинг қандай қобилияят эгаси эканлигидан далилат беради? «Табиатни қандай ҳис қиласман?» мавзусини «Беш дақиқали эссе» усули орқали ёритинг.												

Бобомнинг байти бор япроқларингда,
Момомнинг тафти бор чорбогларингда.
Онамни эслатар райҳонинг, юртим,
Дадамнинг ҳиди бор тупроқларингда.

Сўлим Хонободдан Кийиксойгача,
Қутлуғ остоңадан суюқ ойгача,
Чироқлар юлдуздек порлар ҳар кеча,
Мудом ўт гурласин ўчоқларингда!

Тоғларинг бағрида лиммо-лим тилсим,
Минг йилким, мўйсафид Шоҳимардон жим.
Сангардак қўшиғин шарҳлай олар ким?!
Тилло қумлар ўйнар булоқларингда!

Мавлоно Лутфийлар улфатdir менга,
Шеър лутфи энг тотли суҳбатdir менга.
Улуғлар исми ҳам қувватdir менга,
Тугёним – ўйноқи тойчоқларингда.

Бир куйчи ўғлингман, баётим ўзинг,
Тилимнинг остида новвотим ўзинг,
Бағрим, жоним ўзинг, ҳаётим ўзинг,
Дил торим қалампирмунчоқларингда.

Қизғалдоқзорингда кўмилиб ётдим,
Биллур шабнамларда чўмилиб ётдим,
Дунёни унудим, ўзни йўқотдим,
Мен ҳам ватан бўлдим қучоқларингда!

<p><i>Түшүнүшиң ва саболлаңга жақын берши</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Ақлий ұхжум»: Ватан нима? Сиз Ватан учун нимага қодирсиз? Шеърни «Үргимчак ини» усули асосида ифодали үқинг. Шеърдаги тарихий шахслар, жой номларини тоғиб иш дафтaringизга ёзинг. Сизнингча, уларнинг ишлатилиши шеърга құшымча маъно берадими? Матнга таянган ҳолда жавобингизни исботланг.
<p><i>Таҳлил ва талқын</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> «Балиқ скелети» усули орқали шеърлардаги воқеалар силсиласини таҳлил қилинг. Асарни шоир қандай кайфиятда ёзғанлигини аникланг. Шеър тузилишига эътибор беринг.
<p><i>Бағолаш ва қиёссиң таҳлил</i></p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеърдан олган таассуротларингизни «ПОПС формуласи» орқали ёритиб беринг. 1-ғап: Менинг фикримча... 2-ғап: ...сабабини мен бундай түшүнтираман 3-ғап: Уни мен мана бундай даиллар билан исботлайман... 4-ғап: шунга асосланиб, мен бундай хулоса келдімки, ...

ЭСОНГАЛИ РАВШАНОВ

(1957 йилда туғилған)

Замонавий қозоқ шеъриятининг ўзига хос нағояндаси Эсонғали Равшанов 1957 йилнинг 5 октябридә Қорақалпоғистонда туғилған. У ўрта мактабни ўз қишлоғида битиргач, Алмати шаҳрига келиб, ҳозирги Қозоқ Миллий университети филология факультетига ўқишишга киради. Олий мактабни тутатған бўлажак шоир турли нашриётлар, газета-журналлар таҳририятида хизмат қиласиди. Ҳозирда у – Алматидаги «Жазуши» нашриётининг Бош директори.

Э. Равшанов шеърият билан жуда эрта шуғулана бошлаган. Ҳозиргача унинг қатор китоблари чоп этилган. Эсонғалининг шеърлари табиийлиги, инсон кўнглиниң нозик, бегона кўзлардан яширин жиҳатларини рангин кўрсатиши туфайли шеърхонлар меҳрини қозонган. Шоир одамини борича, бежамай кўрсатишни, унинг камчиликларини айтган ҳолда нуқсонлардан холи этишни истайди. Шу сабабдан ҳам Э. Равшанов шеърларида мунг, изтироб, андуҳ ва афсус босим келган ўринлар кўп учрайди.

Унинг деярли ҳар бир асари, айниқса, 1983 йилда эълон қилинган «Бекдавлат ва Жўламон» достони замонавий қозоқ шеъриятида катта воқеа бўлди, муаллифга шуҳрат келтирди. Шоир қаламидан кейинги пайтларда қоғозга тушаётган насрий асарлар – ҳаётий ҳикоялар, бадиалар ва мақолаларда ҳам фикрчан қалб ҳарорати, давр қайфияти, унинг зарбу шиддатлари акс этиб туради ва шу қирралари билан ўқувчи дикқатини ўзига жалб қиласиди.

Оқшомда

Балқиб, ёниб қуёш деган олтин соққа
Заргардайин жило берди кечга бугун.
Софин түя елинидай юмшоқ елга
Бўтакўзли кўл жавдираб тутди лабин.

Юлдуз сузиб чиққандайин сув остидан
Ювош қулун ўт чимдийди қўйлар билан.
Чеккадаги бир овулни соғингандан
Кечалатиб келади ой қир ортидан.

Қоронғулик ўз ўрнини олди ана,
Шундан қўрқиб, ой булутни паналади.
Мен келаман қора отим йўргалата,
Мендан олдин билқ-билқ этиб йўл боради.

Бир замонлар

Бир замонлар мен йўлдан «оздим»,
Кўп ўйладим, ўйим етмади.
Халқа атаб мен шеърлар ёздим,
Халқим уни керак этмади.

Ҳай, увол-а, увол-а,
Бунча бўлдинг ўшакчи¹.
Қўй майсага бошқарса,
Чўлга қочган эшакдай.

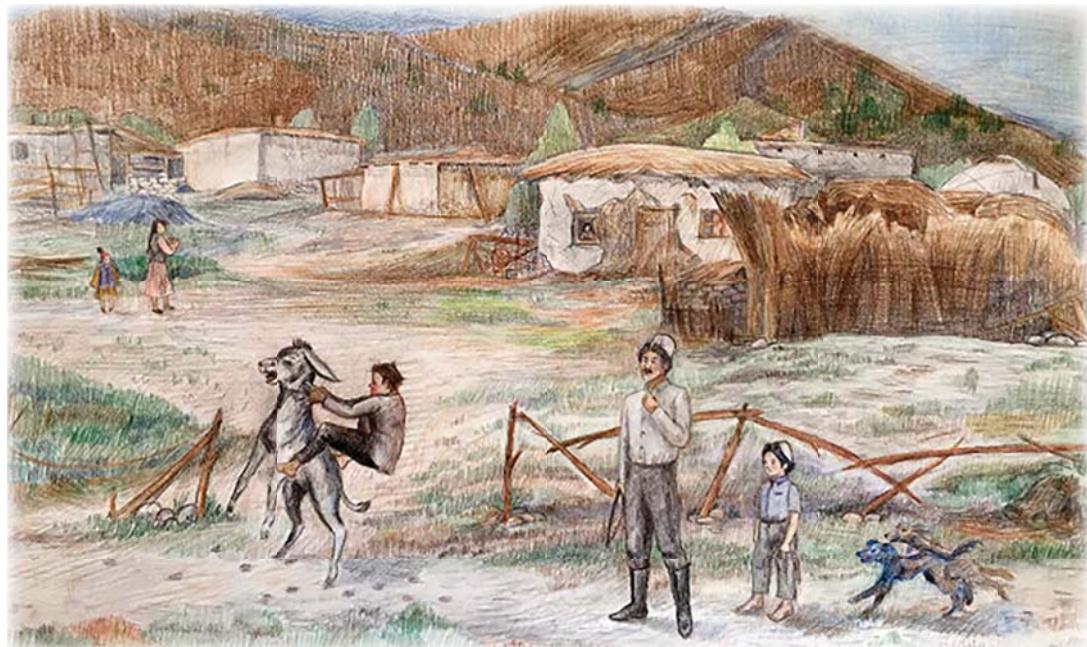
Қувлаб юриб, урганинг –
Ёв эмаслиги тайин.
Қўлингдаги чўқморинг
Биронники оғайнин?

Элим менинг шунаقا:
Ўхшар қашшоқ, зорлига.
Ялтоқликка келганда
Ҳеч ким тушмас олдига.

Бўлак-да ўзи, бутун-да,
Қай иллатин айтайин?
Дерлар: «Кўпга туфлама»,
Тупугимни ютайин.

Ухлолмадим тун бўйи,
Тўшакларим игнами?
Миллат деган чиндан ҳам,
Уч-тўрт кишигинами?

¹ Ўшакчи – ғийбатчи, гап ташигич.

Түшүнүш өз саволларга жаоб берүү

- Шеърлар мазмунини акс эттирадиган 7 та таянч сўзларни ёзинг. Таянч сўзларнинг шеър кўркига қандай таъсир қилган?
- Асарда қайси фасл ўз аксини топган? Ушбу фаслга хос яна қандай тимсолларни биласиз? «Ассоциация» усулини қўлланг.

Таҳлил өз талкын

- Шеърда қандай ғоя илгари сурилган? Қайси мисрада асар ғояси яққол тасвирланган?
- Жұфтликда ишлаш учун топшириқ.

Шеърдан сизга
күпроқ таъсир
қилган жумла,
фикр (к, к)

Келишмовчилик

Түшүнмаслик

Карши чиқиш

Нега айнан шу фикрни
тапладингиз? Бу жумла
сизда қандай савол, фикр
ёки муносабат қўзгатди?

Баҳолаш өз таҳлил

- Бошқа адилларнинг шу мавзудаги шеърларини топишга ҳаракат қилинг. Улар орасидаги ўхшашлик билан фарқни муҳокама қилиб, ўз шахсий фикрингизни билдиринг.

Кўкимтири кеч, кўк мачит, йўрға булок,
Осмон-да боғ, ер-да боғ, йўл тағин боғ.
Мен Тошкентда ўлар эдим, Олмаотам бор.
Қучоқ очиб тургани йўқ ул ҳам бироқ.

Ҳар ёғимдан босиб келар қора тошқин,
Қочолмасдан жон талашиб, урдим бошим.
Мен Тошкентда ўлар эдим, Саломатхон,
Тўлқин каби қучиб турса қора сочинг.

«Олмаота, ҳорма! – дедим. – Мен қозоқман!»
Унинг муздай совуқ юзи илимади.
Мен ўйладим: «Хафа экан қозоқлардан»,
Гўё хоннинг синглисидай эламади¹.

¹ Эламади – менсимади, эътибор қилмади.

Гоҳ нозланиб қарайди, сурланиб гоҳ,
Навкаридай күк найзадор чўққи, ана.
Қаттол, қайсар, қизғанчиқ, ўжар, бироқ
Бир назокат бордир асли бу шаҳарда.

Бир назокат бордир унда майин-майин,
Қайсар қизнинг феълини мен айтайин.
Сулув юзин ёш ювса-да тинмай ҳар кез,
Киприк қоқмай тураверар у бўлиб без.

Майин булоқ олдимда йўргалайди,
Мачитларни оралаб йўл боради.
Мен Тошкентда ўлар эдим, Олмоатам бор,
Ёлғиз менга тушунарли эрур шаҳар.

Йилқи иили

Йилқи иили
Яхши тилак тилайинчи худодан,
Балки буткул қутуларман шу ўйдан.
Мумкин, энди тушга кирмас тунлари,
Қора ёлли қора қулун мунгайган.

Қора қулун, етимгинам, нозигим,
Хоҳ топтаб кет, хоҳ ором бер, ҳоридим.
У бошқайди: содда, анқов болакай,
Мен бошқаман, ёзифим не ёзифим?

Осмон ости, ер устида жойлар бор,
У тинчгина ўрнашибди қалада¹.
Капалаклаб ўйноқлаган сўқир қор,
Чалчиқ сувга қулаб ётар далада.

Нени ўйлар унсиз-тинсиз бу олам,
Мен ҳам ичдан чирмовикдай чирмалдим.
Бир сўроқ бор: мен ким эдим, эдим ким?
Бир сўроқ бор: ким бўламан, бўлгум ким?

¹ Қалада – шаҳарда.

Қишиң ҳам келди, оқ жул¹ ёпиб қайинга,
Бир шакланиб², қайта ботгумвойимга³.
Қора қулун... у йўқолса нетаман.
Йўқ-йўқ, мени қулунимдан айрма!

¹ Жул – ёпинчик, дағал матаси.

² Шакланиб – хушёр тортиб.

³ Войим – ваҳима, кўркув.

<p>Тушунниш ва саволларга жавоб берниш</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеърларни «Жигсо» усули асосида ифодали ўқинг ва ўрганинг. Очиқ ва ёпиқ саволлар тузиб, жуфтликда савол-жавоб ўтказинг. Ўзингиз ёқтирган шеърнинг насрый баёнини ёзинг. Сизга номаълум сўзларни аниқланг ва мазмунини муҳокама қилинг. 								
<p>Таҳдид ва ташкин</p>	 	<ol style="list-style-type: none"> Шеърларнинг мавзу ва муаммо доирасини унинг долзарблиги нуқтаи назаридан ва шахсий кўзқарашингизни далилллаган ҳолда аниқланг. Шоир эл-юрт фаровонлиги ва осойишталиги ҳақида қандай фикрларни илгари сурган? Ушбу тушунчаларни «Ассоциация» усули орқали жуфтликда ёритиб беринг. Шеърларнинг ёзилиш вақти билан ҳозирги кун орасидаги фарқни изоҳланг. «Инсерт» усули орқали асарнинг долзарблиги ҳақида фикр юритинг. <table border="1" style="width: 100%; border-collapse: collapse;"> <tr> <td style="padding: 5px;">«V» – биламан</td> <td style="width: 10px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">«+» – билмайман</td> <td style="width: 10px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">«-» – янги ахборот</td> <td style="width: 10px;"></td> </tr> <tr> <td style="padding: 5px;">«?» – тушунмадим</td> <td style="width: 10px;"></td> </tr> </table>	«V» – биламан		«+» – билмайман		«-» – янги ахборот		«?» – тушунмадим	
«V» – биламан										
«+» – билмайман										
«-» – янги ахборот										
«?» – тушунмадим										

1. Бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг.
2. «Мен ўз Ватанимнинг фарзандиман» мавзусида газетага мақола тайёрланг.
3. Шеърни ифодали ўқиш қоидаларига риоя қилган ҳолда ёд олинг.

11

Қора бағир қашқалдоқ

Қора бағир қашқалдоқ¹, қайга учдинг, пир-пирлаб,
Ватан қолди гўдакнинг манглайдай билқиллаб.
Қора бағир қашқалдоқ, қашқалдоғим, ортга қайт,
Сийрак қолган тўқайга² қайғурма деб кўнгил айт.

Уя қолса эгасиз, қолганларга шу қайғу,
Санқиб қелган шурагай³ кўлга обрў бўлмас-ку?
Ўз бўсағанг бу ернинг тоғи, боғи, тепаси,
Бўсағани бировга ташлаганинг нимаси?
Қашқалдоғим, ортга қайт!..

Руҳият

Қайғу-мунгим – қайтган қушлар сафлари,
Хўрсинигим – бемор кузнинг дафтари.
Сигир каби тулуп кўриб, берган сут,
Сенинг совуқ лабингдан изладим ўт.

¹ Қашқалдоқ – хосиятли ва ноёб сув қуши. Шеърда Қозогистоннинг бир вақтлардаги раҳбари, Москванинг зугуми билан ишдан ноҳақ олиб ташланган Д.Қўнаев кўзда тутилган.

² 1986 йилда Москвадаги амалдорларнинг зўравонлигига қарши қозоқ ёшлиари бош кўтариб чиқишишган ва уларнинг кўпчилиги отиб ташланган эди.

³ Шурагай – ўзи ин қурмайдиган дайди қуш. Бу ерда Москвадан Қозогистонга раҳбар қилиб тайинланган Колбин кўзда тутилган.

Биз иккимиз кўп қутган қувончдайин
Юлдуз туғди бир олис, бирда яқин.
Тиришаман қалбингга ўт ёқайин,
Дарёга қўшилгандай илиқ оқим.

Умр – кураш, серпилиш, тўқиниш бор,
Бўрон чоги тўлқинлар турмайди тинч.
Баъзан менга кўқдаги мангу чамбар
Юлдузлар ҳам кетади бўлиб қўрқинч.

Ваҳималар эгаллайди туни билан
Тоғ кўчади, руҳимдан синиб эман.
Умрномам ёзилиб ётири менинг
Шеър дейилган бир қушнинг тили билан.

Мен қушимни авайлаб ўстиргандим,
Сенга айтсин шу қушим сўнгти сирни.
Рўмол қиласай қўз ёшингга бостиргани,
Мен ўша одамий бўлмишимни.

*Тушуниши ва
саволларга жавоб бериш*

1. Шеърларни «Жигсо» усули асосида ифодали ўқинг ва ўрганинг. Очиқ ва ёпиқ саволлар тузиб, жуфтликда савол-жавоб ўтказинг.
2. Ўзингиз ёқтирган шеърнинг насрый баёнини ёзинг.
3. Сизга номаълум сўзларни аникланг ва мазмунини муҳокама қилинг.

Таҳлил ва талқин

- Шеърларнинг мавзу ва муаммо доирасини унинг долзарбилиги нуқтаи назаридан ва шахсий кўзқарашингизни далиллаган ҳолда аниқланг.
- Шоир эл-юрт фаровонлиги ва осойишталиги ҳақида қандай фикрларни илгари сурган? Ушбу тушунчаларни «*Ассоциация*» усули орқали жуфтликда ёритиб беринг.
- Шеърларнинг ёзилиш вақти билан ҳозирги кун орасидаги фарқни изоҳланг. «*Инсерт*» усули орқали асарнинг долзарбилиги ҳақида фикр юритинг.

«V» – биламан	
«+» – билмайман	
«-» – янги ахборот	
«?» – тушунмадим	

Баҳолаш ва қиёсий таҳлил

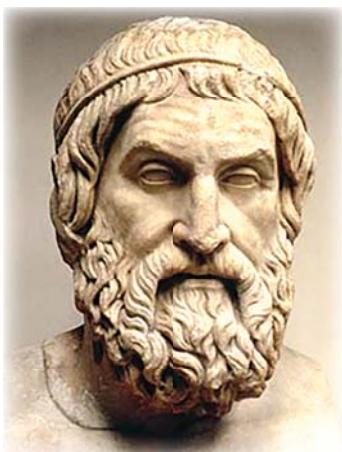

- Бадиий асар мазмуни, унда кўтарилиган муаммони тушуниб, мулоҳаза юритган ҳолда тинглаган ва ўқиганларингизга ўз муносабатингизни билдиринг.
- «Мен ўз Ватанимнинг фарзандиман» мавзусида газетага мақола тайёрланг.
- Шеърни ифодали ўқиш қоидаларига риоя қилган ҳолда ёд олинг.

СОФОКЛ

(Мелодий ҳисобигача бўлган 496–406 йиллар)

Фақат ўз даврининг эмас, балки ҳамма замонлар ва халқларнинг энг буюк фожианависи бўлган Софокл мелодгача бўлган 496 йилда қадимги Юнонистоннинг Афинага туташ Колон шаҳарчасида Софилл исмли қуролсоз уста оиласида туғилди. Бу вақтда отасининг ишлари гуркираб, қуролсозликдан тушадиган даромад уни полиснинг¹ давлатманд кишиларидан бирига айлантирган эди. Бу даврда Юнонистон ягона бир давлат саналмай, ҳар бир шаҳар ўз ҳолича давлат ёки полис ҳисобланарди. Полисларнинг барча озод фуқаролари давлат ишида бирдай иштирок этишар, шу боис мамлакат гуллаб-яшнаган эди. Отаси Софоклнинг ҳар жиҳатдан баркамол бўлиб ўсишини ўйлаб, уни Афинадаги мусиқа ва гимнастика чуқур ўргатиладиган мактабга беради. Қобилиятли бола гимнастика бўйича бир неча марта Афинанинг мутлақ чемпиони бўлади. Софоклнинг мусиқа борасидаги камолоти шунчалик юксак эдикӣ, форслар устидан 480 йилда эришилган ғалаба муносабати билан янграган гимнни у ижро этганди.

Софокл у замонлар ғоят эътиборли бўлган театр санъати билан ҳам астойдил қизиқди. У актёрлик маҳоратини чуқур эгаллаб, қўйилган фожиаларда малика Навсиқа ҳамда қўшиқчи қиз Фамирида ролларини ўйнаб, замондошларининг чексиз ҳайратига сабаб бўлди. Буюк адид тенгсиз табиб ҳам эди. Энг муҳими, у мамлакатдаги ҳар бир фуқаро ишонган, ҳалоллигига ҳеч ким шубҳа билдирумайдиган обрўли зот эди. Шунинг учун ҳам у кўплаб юксак давлат лавозимларларида ишлади. Софокл тўқсон йилдан ортиқроқ умр кўрган ва шу йиллар давомида деярли ҳамиша эл-юрт ардоғида бўлган.

Софоклнинг қачондан бошлаб ижод қила бошлагани маълум эмас, лекин узоқ умрининг сўнгги кунигача ҳам қўлидан қалам тушмагани аниқ.

¹ Полис – шаҳар-давлат.

У 28 ёшида трагик асарлар мусобақасида «трагедия отаси» номини олган Эсхилни енгиб, биринчи ўринни қўлга киритган.

Софокл умри мобайнида 123 трагедия ёзганлиги ҳақида маълумотлар бор. Лекин даврлар тўфонидан фақат етти фожиасигина сақланиб қолган. Шулардан бири ва энг машҳури Асқад Мухтор томонидан ўзбекчага таржима қилинган «Шоҳ Эдип» фожиасидир. Софокл фожиаларининг ўзига хослиги ва умрузоқлиги сабаби шундаки, буюк адаб уларда афсонавий воқеаларни кўрсатишга эмас, балки ана шу воқеалар туфайли инсон қалбида кечётган туйғуларни ифодалашга эътибор қаратди. Софоклгача битилган фожиаларда худолар ёки мифологик қаҳрамонлар тасвир марказида турган бўйса, у бадиий асар марказига инсон ва унинг туйғуларини олиб чиқди.

Шоҳ Эдип *(Трагедиядан қисқартириб олинган)*

Қатнашувчилар:

Эдип – шоҳ, Лайнинг ўғли. Коҳин.

Креонт – Эдипнинг тоғаси, Иоказтанинг укаси.

Фива шаҳри оқсоқолларининг хори.

Тиресий – башоратгўй.

Иок аста – Лайнинг хотини, Эдипнинг онаси ва хотини. Элчи.

Лайнинг чўпони.

Эдипнинг хизматкори.

ПРОЛОГ

Эдип

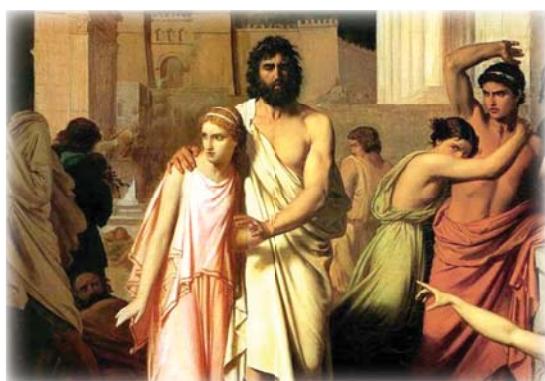
Э, Кадм бобонинг ёш авлодлари!

Шаҳrimiz кўкида илтижо,
фарёд,

Аза қўшиқлари янграган мажал
Нега сиз меҳроблар рўпарасида
Ибодат ниҳолин ушлаб турибсиз?
Ёлкангиизда отим – шуҳратли

Эдип,

Бу ҳолнинг сабабин билмоқни
истаб

Мана бугун келдим ҳузурингизга.
Қани айт, қария, ёшлар номидан
Арзу изҳор этмоқ сенга ярапшур, –
Нега тўпландингиз бу майдон аро,
Қўрқиб келдингизми ё арз биланми?
Тила, тилагингни келтирай бажо,
Ўтиниб келганга марҳаматим кенг.

Коҳин

Кишваримиз ҳокимисан, Эдип!
Ёшу қари жаммиз, кўриб турибсан:
Шаҳримиз ларзада тўфон туфайли,
Кўриб турибсанки, бош қўтаришнинг
Иложи йўқ қонли тўфон қаъридан.
Ниш урмай илдииздан қуриди экин.
Офат қириб кетди йилқи, чорвани,
Ўлик туғилмокда фарзандларимиз.

Исканжага олиб даҳшатли қирғин,
Ўлим азобида тўлғанар шаҳар.
Кадм хонадони хувиллаб қолди,
Соялар дунёси – у дунё, дўзах,
Яна оҳ-нолалар билан бойиди.
Сени худоларга тенгламайман, йўқ,
Офатни енгишда тенгинг йўқ, аммо
Худолар билан тез тил топишасан.
Фивага келдинг-у аждаҳо қушга¹
Тирик бож тўлашдан бизни қутқардинг.
Бехабар бўлсанг ҳам бизлардан у пайт,

Худолар измидан оғишмай келиб,
Ҳаёт бердинг биздай бечораларга.
Сен халоскор эдинг. Келажакда ҳам
Яхши номинг билан фаҳрланайлик:
Азм эт, шаҳримиз қаддини тикла!
Қоядан тебранмас бир қалъа бўлсин!

¹ Аждаҳо куш – Сфинкс номли қанотли афсонавий маҳлук. Сфинкс айтган жумбоқни тополмаган киши унга ем бўлган. Эдип унинг жумбогини топгач, ўзини қоядан ташлаб ҳалок бўлган.

Бир вақт жонимизга ора киргандинг,
Яна бахш айлагил бизга саодат!
Бу юртга ҳокимлик қилмоқчи эрсанг,
Инсон бўлсин унда, бўлмасин сахро.

Эдип

Бахтсиз норасталар! Кўриб турибман:
Беадад азобда, изтиробдасиз.
Шаҳрим деб, оташда қалбим тўлғанар,
Сизни деб тўлғанар оташда қалбим.
Аммо биронтангиз менчалик ёнмас,
Менчалик тортмагай унинг дардини.

Мангу бедорман мен, ғафлатда эмас,
Аччиқ кўз ёш тўқдим йўлда беҳисоб,
Беҳисоб йўл босдим хаёлга чўмиб
Шундай қарор топди охир ўйларим:
Қайноғам Креонтни Фебга¹ йўлладим,
Токи билиб келсин, қандай сўз билан,
Қандай тадбир билан қутқазай шаҳрим.

Аммо ташвишдаман, у қайтмаяпти,
Қайтадиган пайти ўтиб кетмоқда,
Қайтиб келганида мен шоҳ эмасман –
Бажо келтирмасам илоҳ амрини!

Коҳин

Мавридида айтдинг, Креонт қайтмоқда,
Фойидан ишорат келди, шоҳ Эдип.
...У ғоят хушнуд! Йўқса манглайнин,
Дафна япроги-ла чулгамас эди.

Эдип

Ҳозир маълум бўлар. Сўраб кўрамиз.
Ҳой, Менекей ўғли, қондошим, айт-чи,
Худодан не хабар келтирдинг бизга?

Креонт

Хушхабар келтирдим, йўл кўрсатди у:
Кушод ўлғусидир ҳар қандай мушкул.

¹ Феб – башоратгўй коҳинлар қароргохи.

Эдип

Қандай хабар ахир? Бу сўзларингдан
На далда, на даҳшат сезади кўнглим.

Креонт

Шу авом олдида айт деяпсанми?
...Лекин уйга кирсак бўлар яхшироқ.

Эдип

Йўқ. Сен айт. Ҳаммаси эшитсин, қани,
Шуларнинг дарди-ла қуюнмоқдаман.

Креонт

Ижозатинг билан изҳор этаман.
Тангрим Аполлоннинг амру ҳукмини:
«Бу юрт тупроғида бир қонли доғ бор,
Ювиг ташлаш керак газак олмасдан».

Эдип

Қандай? Нима билан? Очикроқ гапир!

Креонт

Сургун ё қонга қон! Чунки шаҳарнинг
Мудҳиш қатл билан булғанган шаъни.

Эдип

Кимнинг тақдирини кўзлайди тангрим?

Креонт

Шоҳим, сендан олдин бизнинг Фивада
Лай деган шаҳаншоҳ ҳукмрон эди.

Эдип

Шундай, аммо ўзин кўрган эмасман.

Креонт

Уни ўлдирдилар. Худо амри шу –
Қотил ким бўлса ҳам қасос оласан.

Эдип

Аммо у қаерда? Қайдан излайман –
Бу күхна жинояят изларини мен?

Креонт

Қотил шу атрофда, – деб айтди тангрим, –
«Излаган топади, лаллайган топмас».

Эдип

Қайда ўлдирилган әди ўша Лай,
Уйдами, даштдами ё чет әлдами?

Креонт

Әзгу бир иш билан йўлга отланиб,
Кейин шу сафардан қайтиб келмабди.

Эдип

Шоҳнинг бормидийкин йўлда йўлдоши?
Гувоҳлик бермасми бирор тирик жон?

Креонт

Бари ўлдирилган. Фақат бир чўпон
Ўлим даҳшатидан қочган дейдилар.
Ана ўша чўпон бир сўз айтганмиш...

Эдип

Нима сўз? Ўша сўз ҳам кифоя бизга,
Калаванинг учин топиб олсак, бас.

Креонт

Шоҳни босқинчилар ўлдириди депти,
Ёлғизмас, кўпчилик иши экан бу.

Эдип

Қотил азм этолмас, гар қўлламаса,
Сарой аҳли ичра бирон-бир хоин.

Креонт

Балки... Аммо ўша кулфатли йиллар
Шоҳнинг топилмади қасоскорлари.

Эдип

Йўқ. Бу жумбоқни мен ечмоқ истайман,
Бу – марҳум олдида бизнинг қарзимиз.
Мен бошқа бироннинг ғамида эмас,
Ўзимнинг виждоним пок бўлсин дейман.
Қотил ким бўлса ҳам ўша қўл билан
Мендан ҳам ўч олар. Лайни хотирлаб
Демак, қўриқлайман ўзимни-ўзим.
Туринг зиналардан, эй фарзандларим,
Опкетинг ибодат ниҳолларини!
Фива фуқаросин йиғинг майдонга,
Мен азм этдим, худо амри билан
Ё толе ёр бўлгай ёки ҳалокат.

Коҳин

Турайлик, ҳалойик! Кўнглимиздагини
Шоҳнинг ўзи топди, ўзи гапирди.
Тангри башпоратин йўллаган эди,
Энди ўзи берсин қирғинга барҳам.

Кетадилар.

Парод

Хор

2-строфа

Мудҳиш офат келди, ночормиз!
Шахримизда кезади қирғин.
Дафн этарга тадбиримиз йўқ,
Идрокимиз ожиз, ё фалак!
Волидамиз Гея авлодлари,
Ўсмай сўлаётир она қорнида.
Одамзодни қара, бирма-бир
Юмалаб бормоқда ажал уфқига,
Юмалаб бормоқда учар қушдан тез,
Оловбардор қирғиндан жадал.

2-антистрофа

Шаҳарда қурбонлар бехисоб,
Кўчаларда таратар бадбўй.
Аза тутилмаган, дуо ўқилмаган,
Дафн этилмаган мурдалар.
Ибодатхоналар остонасида
Фарёд чекмоқдалар, сенга ёлбориб,
Сочлари оқарган онаизорлар.
Дуолар инграшлар билан омухта,
О, Зевснинг нурафшон қизи,
Сочгил шўрликларга марҳаматингни!

Эдип киради.

БИРИНЧИ ЭПИСОДИЙ

Эдип

Менга ёлбордингиз, мен берай жавоб:
Умид боғлайберинг ҳимоятимга.
Асло кам бўлмайсиз холис нутқимни
Хурмат-эҳтиром-ла уқиб олсангиз.
Мен холисман бунда, ўзим ёлғизман,
Қаёққа ҳам борай сиздан ажралиб.
Янги фуқароман бу юртингизда,
Қадм авлодлари, қадрдонларим!
Шоҳнинг қотилини билган зот борми?
Мабодо бўлса-ю, беркинган бўлса,
Ўлдирмайман, билсин, қўрқмасин.
Фақат шаҳримизни тарқ этиши шарт.
Борди-ю у қотил ажнабий бўлиб,
Сизга ошна бўлса, айтинг – чўчиманг,
Раҳму муруватни аямагайман.
Аммо ўзингиздан хавотир олиб,
Ё юз хотир қилиб ошнангизни,
Сукут сақласангиз мана бу хилда,
Унда қулоқ солинг, фармойишим шу:
Қотил ким бўлса ҳам менинг мулкимда
Унга топилмасин ошён, бошпана!
Саломига алик, арзига жавоб,

Құл чўзса, бурда нон, сув берилмасин.
Манъ этилсин унга тоат-ибодат,
Бирон остонага қўймасин қадам.
Чунки шаҳримизга келган қирғиннинг,
Бутун оғатларнинг боиси – ўша!
...Борди-ю у менинг хонадонимда
Бирон паноҳ топса, мен бўлсан сабаб,
Қасамёд этайки, биринчи галда
Мени қатл этсангиз, розиман, рози.
Ўртада шаҳаншоҳ, ўртада худо,
Ўртада оғатга йўлиққан кишвар.
Тангридан башорат бўлмагандага ҳам,
Шуҳратли шоҳ хоки поки учун
Оқлашингиз керак виждонингизни.
Тинтув эълон қилинг мамлакат бўйлаб,
Мен шоҳнинг таҳтини қабул қилдиму
Малика ҳам жуфти ҳалолим бўлди.
Афсус, зуриётсиз эди марҳум шоҳ.
Акс ҳолда боқардим фарзандларин ҳам.
Майли, ўзим бўлай хунталаб ўғил,
Бел боғлай қотилни излаб топишга.
Қасамёд этаман, шу йўлдан қайтсан,
Экканим унмасин она еримда.
Худо маҳрум этсин мени зурриётдан,
Азобда жон берай қултум сувга зор!

Хор

ОНТИНГГА ОНТ БИЛАН ЖАВОБ БЕРАЙ, ШОҲ:
ҚОТИЛНИ БИЛМАЙМАН, ҚОТИЛ ЭМАСМАН.
ГАР ШАҲРИМИЗ ҲАҚҚИ ҚИЛСАК ИЛТИЖО,
АЙБДОРНИ АПОЛЛОН ТОПИБ БЕРАЖАК.

Эдип

МУЛОҲАЗАНГ ТЎҒРИ. АММО НОЧОРМИЗ:
ХУДО БАНДАСИННИГ ИЗМИДА ЭМАС.

Хор

Бўлмаса, иккинчи, тузукроқ тадбир...

Эдип

Иккинчи, учинчи... айтақол тезроқ.

Хор

Авлиё Тиресий гоҳ кароматда Буюк Апполоннинг ўзидай зийрак.

Ундан ҳақиқатни билмоғинг мумкин.

Эдип

Мен ҳам Креонтнинг кенгashi билан

Бирдан икки чопар жўнатдим унга.

Ҳайронман ҳаяллаб қолмоқда, лекин...

Хор

Худо ёрлақаган, азиз авлиё,

Башорат соҳиби келди, қаранглар! Ҳақиқатдир унинг йўлида йўлдош.

Tiresiy kiraadi.

Эдип

О, еру осмоннинг сирри-асрорин

Мудом кўриб турган, кекса Тиресий!

Пойтахтимизнинг бошига тушган

Чексиз мусибатни қўнглинг сезгандир,

Халоскоримиз деб, сени танладик.

Мана, умидимиз сендан, авлиё,

Фолбин қушларингни, майли, ишга сол,

Халос қил Фивани, мени, ўзингни!

Покла шаънимизни қон доғини юв.

Тиресий

Билган нарсанг кони заар бўлса,
Билимдонлик мудхишдир, ё раб!
Кўрган-билганларим бўлди фаромуш...
Бўлмаса, келмасдим ҳузурингга, шоҳ.

Эдип

Нима гап? Нимадан андишадасан?

Тиресий

Мен кетай, рухсат бер! Ҳозир ажрашсак,
Сенинг ҳам, менинг ҳам юкимиз енгил...

Эдип

Гапларинг кўп мужмал... Бундан чиқдики,
Қадрдон Фивани севмас экансан.

Тиресий

Ҳозирги ҳар сўзинг бошингга бало,
Мен ҳам шу ахволга тушмасам дейман...

Эдип

Ҳали айтмайсанми? Билиб туриб-а?!

Ниятинг Фивани ҳалок этмоқми?

Тиресий

Сен мени ранжитма! Бир сўз айтмайман.
Қийноққа солгим йўқ ўзимни, сени...

Эдип

Тошни ҳам ғазабга келтирад гапинг!
Айтасанми, йўқми? Ярамас!
Токай, бу парвосиз қайсарликларинг?

Тиресий

Мени ранжитасан, таҳқир этасану,
Фоғилсан ўзингнинг хулқ-авторингдан...

Эдип

Қахру ғазабимнинг боиси шулки,
Дардкаш шаҳримизни беҳурмат қилдинг.

Тиресий

Қисмат воқе бўлур, айтсам-айтмасам.

Эдип

Бўлмаса нимага айтавермайсан?

Тиресий

Бир сўз ҳам айтмайман. Ихтиёр сенда,
Фазабдан ловуллаб ёнсанг, ёнавер.

Эдип

Менинг дилимдаги мудом тилимда.
Билиб қўй, шубҳага солдинг қўнглимни:
Балки жиноятга бош кўшгандирсан?
Заиф бўлмаганда кўзинг, худо ҳаққи,
Қотил мана шу деб, эълон қиласадим!

Тиресий

Шундайми? У ҳолда мен ўз устингдан
Сенинг ўз ҳукмингни эълон қиласман.
Халойикқа тегма! Мени қўй, чунки
Юртга бу офатни келтирган – сенсан!

Эдип

Бу шарму ҳаёсиз сўзларинг учун
Тилаб олмоқдасан мудҳиш жазони!

Тиресий

Жазолаб бўлмайди ҳақиқатни, шоҳ!

Эдип

Наҳотки, жазодан холиман десанг?

Тиресий

Жазодан холиман, агарчандики
Жаҳонда бир зарра ҳақиқат бўлса.

Эдип

Ха, ха, жаҳонда бор, аммо сенда – йўқ,
Кўзинг ҳам йўқ, қулоғинг ҳам, фаросатинг ҳам.

Тиресий

О, шўрлик, яқинда шу сўзлар билан
Ҳар бир қул ҳақорат этажак сени...

Эдип

Сен – мангу зимистон кўршапалаги,
Кўзи очиқларга қилурсан таҳдид?!

Тиресий

Йўқ, йўқ, сен ўлмайсан менинг қўлимда,
Бўни ижро этар тангрининг ўзи.

Эдип

Бу – сенинг фитнангми, Креонтники?

Тиресий

Йўқ, йўқ, сен ўзинг ўзингга душмансан.

Эдип

Молу дунё! Ҳукмронлик! Ҳайҳот,
Ҳаёт жангларида сиздан зўри йўқ!
Сехру жодуингиз шундай кучлики,
Креонт, ўтмишда содик қардошим,
Илондай қўйнимга сирғалиб кириб,
Менга ихтиёрий халқ берган тахтни
Тортиб олмоқ учун белин боғлабди.
Фойдадан бошқасин кўрмаган бу кўр –
Ёлгончи ва айёр бу авлиёни
Менинг ҳузуримга йўллабди бугун.
Менга қара! Халқни аждаҳо қушдан
Сехрли сўз билан қутқазолдингми?
Унинг жумбоқларин ечолмаганда

Сендан кутмовдими шаҳринг нажотни?
Аммо сен фолингни ишга солмадинг,
Қулоққа илмадинг тангрилар амрин.
Шунда мен келдиму мен – Эдип – нодон,
Жумбогини ечиб аждаҳо қушнинг,
Абадий йўқ қилдим машъум офатни!
Мана энди бўлса Креонт тахтига
Яқинроқ бўлай деб қора ниятда
Жонимнинг қасдига тушибсан, айёр!
Пушаймон ейсанлар: сен ҳам, Креонт ҳам!
Сирни тилинг билан юлиб олардиму,
Мункайиб қолибсан, ўлиминг яқин.

Тиресий

Сен шоҳ бўлсанг-да, сўз қайтараман,
Ўзимга яраша ҳукмронман ҳам.
Сенгамас, Локсийга хизмат қиласман.
Муҳтоҷмасман Креонт марҳаматига.
Менинг кўрлигимни пеш қилдинг, аммо
Қаерда, ким билан турганлигингни,
Машъум тақдирингни, бадбаҳтилингни
Очиқ кўзинг билан кўрмаётибсан!
Наслу насабингни биласанми сен?
Отанг, онанг учун сен икки карра,
Тавқи лаънат олиб, сургун бўласан.
Хозир кўриб турган кўзинг кўр бўлар.
Билмам, Қиферонда топилармикан
Сенинг фарёдларинг янграмаган жой!
Эҳ-ҳе, кўп нарсани билмайсан ҳали,
Қузғундай ёприлган бошингга бало:
Хотинингга – ўғил, онангга – эрсан,
Отасан, акасан – фарзандларингга!..
Мана энди мени ҳам Креонтни
Ер билан яксон қил, аммо бари бир,
Сендан аянч одам йўқ бу дунёда!

Эдип

Лаънат, лаънат сенга! Йўқол кўзимдан!
Шарпанг эшитмайин хонадонимда!

Тиресий

Ўзинг йўқламасанг, келармидим мен...

Эдип

Ақлдан озибсан – бехабар эдим.

Тиресий

Ақлдан озибсан? Отанг ва онанг
Мени донишманд деб, мактар эдилар.

Эдип

Ким дединг? Тўхта-чи... Мени ким туққан?

Тиресий

Сен бугун туғилиб, шу он ўласан.

Эдип

Яна мужмал гаплар, яна жумбоқлар...

Тиресий

Моҳир эдинг чоғи жумбоқ ечмоққа?

Эдип

Шону шавкатимни топтама, нокас.

Тиресий

Лекин шон-шавкатинг сени маҳв этар.
Мен кетдим... ҳай бола, етакла, қани...

Кетадилар.

Биринчи стасим

Хор

2-strofa

Чиндан ҳам донишманд авлиё бугун
Бизнинг кўнглимизга ғулғула солди.
Бунга ақлим етмайди,
Инкор ҳам этолмайман.
Ўтмиш – тундай қоронғу,
Келажак ҳам – зимиston.
Эдипни айбламоққа
На далил бор, на гувоҳ.
Шоҳимиз Лай хунини
Кимдан талаб қиласиз?!

2-антистрофа

Аммо Зевс билан Аполлон зийрак,
Инсон кирдикори уларга аён.
Далил, гувоҳ топгунча
Эдипни айбламайлик.
Ахир аждаҳо қуш ҳам
Халқ олдида тан берган.
Элимизга Эдипнинг
Манзур бўлди хизмати.
Ишониб бўладими,
Жиноят қилганига!

Түшүнүүш өтөлөллөрдөрдөр жаюуб берүү		<ol style="list-style-type: none"> «Ақлий ҳужум»: башорат нима? Унга ишониш керакми? Фива шаҳри бошига тушган фалокат ҳақида Кохин ва хор томонидан хабар қай йўсинда берилди? «Кластер» усули орқали Эдипга тавсиф беринг.
Таҳлил ва талкын	 	<ol style="list-style-type: none"> Трагедиянинг берилган парчасини «Адабий давра» усули бўйича таҳлил қилинг.<ol style="list-style-type: none"> таҳлил қилиш – асар мазмуни бўйича 5 та савол тузинг; аниқлаш – асарнинг қайси банди энг муҳим эканлигини далилланг; боғлаш – мазмунни ҳаёт билан боғланг; хуносалаш – асарда кўтарилиган масалаларни якунланг. Шоҳ Эдип билан Тиресий орасидаги суҳбат билан қайта танишинг. Ўз муносабатингизни билдиринг.
Баҳолаш ва нийёсий таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Софокл яшаган давр ҳақида билган маълумотлар билан қўйидагича ўртоқлашинг. Антик адабиёт ҳақида тақдимот тайёрланг.

ИККИНЧИ ЭПИСОДИЙ

Креонт

Хамشاҳарлар! Билишимча, Эдип
 Мудхиш жиноятда айблабди мени.
 Дарров етиб келдим, сабрим чидамай.
 Агар Эдип мени қатта қулфатда
 Ўзига душман деб билса, азизлар,
 Мен бундай доф, шармсорлик билан
 Бошимни кўтариб юра олмайман.
 Агар сиз ҳам мени, ҳамшаҳар дўстлар,
 Ёвуз деб билсангиз, аҳволим мушкул!

Хор

Қайдам. Шоҳлар иши бизга қоронғу...
 Дарвоқе, ўзи чиқди, ана қасридан.

Эдип

Наҳотки? Сенмисан? Шоҳнинг қотили,
 Тожу тахтимизга қасд қилган ўғри.
 Менинг оstonамни босиб кирдингми?
 Ҳали сен шу қадар ҳаёсизмисан?
 Худо ҳаққи, айт-чи, мени сен, нима,
 Аҳмоқ деб билдингми ёки қўрқоқ деб?
 Ёинки илондай сирғалиб кириб,
 Қолдирмоқчимидинг мени гафлатда?

Креонт

Буни мендан бўлак одамга айтсанг,
 Шармисор қиласарди ўзингни, Эдип.

Эдип

Ажаб сўзамолсан. Аммо бу сафар
 Ёвуз тилингни тий. Менга душмансан.

Креонт

Маънисиз ғуурни фойдали билсанг,
 Ақлинг жойидамас, Эдип, билиб қўй.

Эдип

Қон-қардош жонига қасд қилган ҳеч вақт
Интикомсиз қолмас, сен ҳам билиб қўй.

Креонт

Бу фикринг маъқулдир. Тўғри гап, аммо
Нима зарап кўрдинг мендан, айтгин-чи?

Эдип

У шум авлиёни чақиртиргин деб,
Кенгаш берганмидинг менга ё йўқми?

Креонт

Ҳануз барқарорман ўша фикримда.

Эдип

Айт-чи, қачон эди шоҳингиз Лайнинг...
...Ёвузлар қўлида ҳалок бўлгани?..

Креонт

Узоқ йиллар ўтди. Кўп узоқ йиллар.

Эдип

У маҳал бормиди бу авлиёнгиз?

Креонт

Ҳа, ҳа. Ҳозиргидай доно, ҳурматли...

Эдип

Тилга олармиди мени ўшандада?

Креонт

Йўқ, ҳеч қулоғимга чалинган эмас.

Эдип

Ўша пайт қотилни қидирғанмисиз?

Креонт

Ҳа, албатта. Бироқ тополмаганмиз.

Эдип

Бўлмаса, чол нега сукут сақлаган?

Креонт

Буни мен билмайман. Айта олмайман.

Эдип

Тил бириктирмаса гар чол сен билан
Журъат этолмасди мёни айблашга.

Креонт

Чол нима деганин ўзинг биласан,
Менинг саволимга энди жавоб бер.

Эдип

Мени қотилликда айблай олмайсан.

Креонт

Опамнинг эрисан, Эдип, шундайми?

Эдип

Ха, буни мен инкор этмайман.

Креонт

Демакки, Фивада у ҳам малика?

Эдип

Неки орзу қилса, келтирдим бажо.

Креонт

Мен-чи? Менинг ҳам ҳеч улушим борми?

Эдип

Ана, ошкор бўлди сохта дўстлигинг.

Креонт

Йўқ, сен сўзларимнинг магизини чақ.
Ташвишсиз шундоқ ҳам ҳукмрон бўлсаму,

Нега мен тож-тахтга интилармишман?
Тожу тахт бир умр даҳшат демак-ку?
Шоҳликни ҳеч орзу қилган әмасман,
Менга ундан жиндак улуш бўлса бас.
Доим шундай ўйлар ақли расолар.
Хадиксиз оламан божу армуғон,
Ундей қилолмасдим, агар шоҳ бўлсан.
Нуфузли, беташвиш бу фароғатдан
Сенинг тожу тахтинг афзал эканми?
Ё ақлим шу қадар қашшоқмидики,
Молу манфаатга кетсам муккадан?
Йўқ, ёзмишга шукур, эсим жойида.
Сен айтган номаъқул ишлар менга ёт,
Маслаҳат кўрмайман ўзгаларга ҳам.
Агар фолчи билан фитнам бор бўлса,
Ишонч ҳосил қилсанг – ўлимга буюр,
Ўлимга ҳукм этай ўзимни ўзим.

Эдип

Аммо душман шошиб хуруж қиласкан,
Жадал тадбирларга мен ҳам мажбурман.
Агар имилласам, ғафлатда босиб,
Кўкка совурмасми хонумонимни?

Креонт

Ниятинг бадарға қилишми мени?

Эдип

Бадарғамас, ўлим. Токи билиб ўл:
Оқибати хунук ҳасадгўйликнинг.

Креонт

Демак, сени ишонтиrolмадим...

Эдип

Йўқ, ишонч сенга хайф...

Креонт

Ақлинг жойидамас...

Хор

Бас қилинг, жаноблар, зап мавридида
Арқдан Иокаста чиқиб келмоқда.
Баҳсни яхшилиқча ечар, әхтимол.

Иокаста

Баҳсга нима бор, бадбаҳт тентаклар!
Шаҳар талвасада азоб тотсаю,
Бунда беҳуда баҳс – уят әмасми?
Әдип, ётоққа кир... сен ҳам, Креонт...
Дардга айланмасин, кичик жароҳат.

Креонт

Синглим, шоҳ Эдипнинг амри-ла менга
Икки мудҳиш жазо тахдид қилмоқда:
Шармандали қатл ва ё бадарға.

Эдип

Шундай, хотин. Қўлга тушиб қолди –
Мени макр билан йўқ қилмоқчийкан.

Креонт

Мени айблашингда адолат бўлса,
Бахти қаро бўлай абадул-абад!

Иокаста

Эзгу онт ҳурмати, менинг ҳурматим,
Рўпарангда турган барча тирик жон,
Инсонлар ҳурмати, ишонгил унга,
Унга инон, Эдип...

Эдип

Бу ёвузнинг сўзларидан әмас,
Аянчли нолангдан кўнглим юмшади.
Майли, кетаверсин, нима бўлса, бўлар,
Ўлдирсинлар мени, қувсинлар, майли...

Креонт

Кўнглингда кек билан ён бермоқдасан,
Жаҳлдан тушганда пушаймон ема.

Эдип

Кетасанми, йўқми?!

Креонт

Мендан сен воз кечдинг,
Аммо булар учун ўша-ўшаман.
Чиқиб кетади.

Иокаста

Мени хабардор эт, худо ҳаққи, шоҳ,
Қалбингда қаҳр ўтиń ёққан нимадир?

Эдип

Марҳамат, маликам, сендан сирим йўқ.
Гап – уканг Креонтнинг маккорлигида.

Иокаста

Айт менга, низонинг сабабини оч.

Эдип

Унингча, мен шоҳнинг қотилимишман.

Иокаста

Бирор ўргатганми ё ўз фикрими?

Эдип

Маккор авлиёни юборди аввал,
Сўнг ўзин оқлади, юбормадим деб.

Иокаста

Эдип, бу гапларни хаёлингдан қув!
Менга ишонавер, ҳали инсондан
Соҳиби башорат туғилган эмас.
Мен сенга келтирай муҳтасар далил:
Лайга худоданми, муҳибларданми,

Ишқилиб, ғойибдан бир овоз келди,
Яъни шўрлик Лайнинг тақдири шуки,
У ўз фарзандининг қўлида ўлгай.
Ваҳоланки, хабарларга кўра,
Лайни чорраҳада ўша оғир иили
Номаълум қароқчилар ўлдириб кетди.
Ўғлимизни эса, туғилган куниёқ
Тўпигин сим билан боғлаб отаси,
Тоғ-тошга элтиб ташлатган эди.
Шундай қилиб, ўғил – падаркуш эмас.
Фойибдан келган сас бажо бўлмади.
Бир умр қалтираб яшадиу Лай,
Аммо бегонадан келди ўлими.
Башорат дегани бекор, инонма.
Фақат тангригина ҳар ишга қодир.
Бандасин не қилса ихтиёрида.

Эдип

Ҳар сўзиндан ортар шубҳам, гумоним,
Ҳар сўзинг кўнгилга солар ғулгула.

Иокаста

Нега безовтасан, яна нима гап?

Эдип

Ҳали нима дединг? Яна такрорла-чи:
Лайни чорраҳада ўлган дедингми?

Иокаста

Шундай гап юрарди. Ҳозир ҳам шу гап.

Эдип

Қаерда юз берган? Қай ҷорраҳада?

Иокаста

Фокида деган жой. Давлия, Делфадан
Унда қадим йўллар келиб туташган.

Эдип

Қанча фурсат ўтди ўшандан буён?

Иокаста

Сен бу ерда тахтга чиқарингдан

Бир неча кун аввал келди шум хабар.

Эдип

Ёраб! Не кунлар бор менинг бошимда?!

Иокаста

Сен ўзгариб кетдинг, нима гап, Эдип?

Эдип

Сўрама... Лай қандоқ одам эди айт:

Ранг-рўйи, бўй-басти, ёшмиди, кекса?

Иокаста

Бўйдор одам эди, сочи кумушранг,

Мана сендеқ эди турқи, тахминан.

Эдип

О, минг лаънат! Машъум қора кунлар,

Битганга ўхшайди шўр пешонамга!

Иокаста

Мен қўрқиб қетяпман! Нима бўлди айт?

Эдип

Шубҳам борки, авлиё кўр эмас...

Менинг саволимга яна жавоб бер...

Иокаста

Сўра, Билганимнинг барин айтаман.

Эдип

Кўпмиди ёнида шахсий соқчиси,

Каттароқ отряди бормиди шоҳнинг?

Иокаста

Бешовлон эдилар, бири жарчи эди.
Шоҳ эса файтонда ёлғиз борарди.

Эдип

Бас! Эвоҳ! Ҳаммаси, ҳаммаси равшан!
Аммо ким келтирди хабарни сизга?

Иокаста

Ёвузлардан қочиб қутулган навкар.

Эдип

У ҳозир омонми, шаҳримиздами?

Иокаста

Афсус, йўқ. Лайдан сўнг тожу тахтимиз
Сенга текканин әшитиб, навкар
Тиз чўкиб, тирмашди этакларимга,
«Яйловли тоғларга юборинг мени,
Пойтахтдан узоқда яшайман», – деди.

Эдип

Тезда чақиртириб келиш мумкинми?

Иокаста

Албата, албатта. Лекин нимага?

Эдип

Қўрқаман, ортиқча гапиривордим...
Қисқаси, мен уни кўришим керак.

Иокаста

Майли келсин, аммо изтиробларинг
Боисин билмоққа мен ҳам ҳақлиман.

Эдип

Йўқ демайман, ахир сенга айтмасам,
Кимга ҳам айтаман дардимни, хотин?
Хикоямни әшит: отам коринфлик

Полиб деган одам, онам – Меропа.
Дорлар уруғидан бўлади асли.
Коринфда таниқли йигит эдим мен,
Аммо бир ғаройиб воқеа бўлди:
Ширақайф бир меҳмон базм пайтида
Мени: «Ташландик», – деб қилди ҳақорат.
Номусдан ер билан яксон бўлдиму
Фазабимни босдим тонггача базўр
Ва айтдим бу гапни ота-онамга.
Улар кўп ғазабнок сўзлар айтишди
Оғзи шалоқ меҳмон шаънига.
Андақ тасин топдим. Лекин шунда ҳам
Кўнглимда шубҳанинг шарпаси қолди
Эл аро тарқалди базмдаги гап.
Шунда мен ҳеч кимга бир сўз айтмасдан
Делфага Аполлон қошига кетдим.
Раво кўрмадиу тангри жавобни,
Аммо менинг шўрлик бошимга,
Минг бало, қулфатлар қилди башорат.
Тақдирда онамга уйланармишман,
У туқсан болалар жирканч бўлармиш,
Отамнинг қотили бўлар эмишман.
Бундай башоратни әшитгандан сўнг,
Мен хижратга кетдим. Коринфдан узоқ,
Волидамдан узоқ, отамдан узоқ,
Мудҳиш тақдиримдан қочдим узоқка.
Қочдим – бир чорраҳа устидан чиқдим,
Шоҳни ўлдиришган сен айтган жойдан.
Хотин, сенга очай ҳақиқатни мен:
Ўша чорраҳага яқинлашгандим,
Худди сен айтгандай отли файтонда
Бир жарчи ва бир чол менга дуч келди.
Жиловдор билан чол зўрлик ишлатиб,
Мени йўлдан четга ҳайдай бошлишди.
Жиловдор мени бир урганди, мен ҳам
Дангал бир туширдим жаҳл аралаш.
Кейин... ўтаётган фойтун ёнидан
Чолнинг ўзи турди найза ўқталиб.
Бир дам ўтгани йўқ – гурзим зарбидан

Оёғим тагига шилк әтиб тушди.
Кейин... қисқа жангда... барин ўлдирдим.
Ёраб! Наҳот бунинг Лайга дахли бор?
Унда нега мени чақмоқ ёндирилас?
Нега қора тупроқ қаърига тортмас?
Нега шу кунгача ёруғ дунёни,
Инсон чехрасини қўриб турибман?
Нега? Нега? Нега тирикман ахир?
Лаънатга кўмдим-ку ўзимни ўзим.
Махлуқ әмасманми, марҳум тўшагин
Қонли қўлим билан булғасам?!
Қочиш керак, қочиши... Аммо қаёқقا?!
Қайта олмайман мен ўз ватанимга.
Унда мен падаркуш бўлиш хавфим бор.
Туғдирган отамни унда ўлдириб,
Онамни никоҳга олишим лозим.
Худо тайинлаган даҳшатли тақдир,
Шўрлик пешонамдан ўзим қўрқаман...
То абад манглайды чиркин доғ билан
Дўзах азобида умр кўргунча,
На тупронда изим, на элда исимим,
На ёруғ дунёда жисмим қолмасин!

Хор

О, Эдип, бизлар ҳам таҳликадамиз,
Аммо ноумид бўлма гувоҳ келгунча.

Эдип

Ҳали кўнглимда бор қилдай бир илинж
Мен ўша чўпонни кутишим керак.

Иоказта

Зора, чўпон кирса жонингга ора.

Эдип

Сен айтгандек бўлса унинг гаплари,
Мен бу кулфатлардан тамом холиман.

Иоказта

Мен бирор муҳим гап айтдимми сенга?

Эдип

У ҳам айтганмиш-ку ўша маҳалда
Шоҳни қароқчилар ўлдиришди деб?
Қароқчилар кўпчилик эди деб,
Чўпон тасдиқласа, мен бундан холис.
Борди-ю, у қотил ёлғиз эди деса,
Бу қонли жиноят менинг зиммамга...

Иоказта

Йўқ, йўқ! У ҳам шу гапни айтган,
Энди ўз сўзларин инкор этолмас.
Бутун шаҳар гувоҳ унинг гапига.
Агар ўз сўзидан тонса ҳам чўпон,
Лайни менинг ўғлим ўлдирди деган
Аполлон башоратин этолмас исбот.
Чиндан қотил эмас менинг фарзандим.
Чунки у шўрликни туғилган куниёқ
Отаси тоғларга элтиб ташлатган.
Бинобарин, худолар башоратига
Сира ишонмайман ўла-ўлгунча.

Эдип

Гапинг ҳақ ва лекин чопар юбор тез,
Чўпонни жадалроқ чақириб келсин!

Иоказта

Ҳозир буюраман. Уйга кирайлик,
Кўнглинг не истаса, бажо келтирай...

Кириб кетадилар.

*Түшүнүштүү ва саболтуулар
жасоб берүүш*

1. «Үтмиш – тундай қоронегу,
Келажак ҳам – зимистан» тасвири фалокатнинг
сабабига тегишлими ёки Эдип тақдирига?
2. Сизга номаълум сўзларни топиб иш дафтaringиз-
га ёзинг ва мазмунини ўзлаштириңг.

Таҳлил ва талжин

1. Асар устида тадқиқот иши юритинг. Хуросаланг.

1-гурух	<i>Матннинг асосий гоясини топинг</i>	
2-гурух	<i>Аниқ ва ноаниқ маълумотлар</i>	
3-гурух	<i>Фикрингизни расм билан тасвирланг</i>	
4-гурух	<i>Асардан ҳаёттый мулоҳаза чиқаринг</i>	
5-гурух	<i>Тарбиявий хуроса чиқаринг</i>	

*Баҳолаш ва
күйөсүү таҳлил*

1. Асарнинг ҳозирги кундаги бадий қийматига сиз-
нинг фикрингиз қандай?
2. «Тақдирми ёки қисмат тақозоси?» мавзуусида эссе
ёзинг.

УЧИНЧИ ЭПИСОДИЙ

14

Иокаста

Худолар, Фиванинг ҳукмдорлари!
Мен бугун мушканбар гултож кўтариб,
Олимпга – худолар даргоҳи сари
Сафарга чиқмоқни ихтиёр этдим.
Эдипнинг кўнглига ғулғула тушди,
Ақлидан оздирап уни изтироб.
Хар эртанги кунда кўрар бир даҳшат,
Фақат шум хабарлар кутар юраги.
Тасалли бермоқча ожизман, ожиз...
Бориб изларингни ўпсам, Аполлон,
Тавбаю ноламни тинглагаймисан,
Халос этгаймисан бу қийноқлардан?

Элчи киради.

Элчи

Фиванинг муҳтарам, фуқаролари!
Ижозат бергайсиз саломдан кейин,
Сўрсам шоҳ Эдипнинг хонадонини.

Хор

Шоҳнинг арки шудир. Ўзи кўшкида.
Бу киши – малика, жуфти ҳалоли.

Элчи

Аё, шаҳаншоҳнинг суюк бекаси,
Файз аримагай хонадонингдан!

Иокаста

Бизни эъзоз этган таъзимкор меҳмон,
Қабул эт бизнинг ҳам эзгу туйғумиз.
Арз билан келдингми, хушхабар билан?

Элчи

Муждам шоҳ саройин хушнуд қилгуси.

Иоказта

Кимнинг элчисисан? Қандай гапинг бор?

Элчи

Мен Коринфдан келдим. Гапим эҳтимол,
Сенга хуррамлик ҳам, дард ҳам етказар.

Иоказта

Бу қандай гап? Ҳам дард, ҳам шодлик?

Элчи

Коринф фуқароси ўғли Эдипни
Тахтга кўтармоқни ихтиёр этди.

Иоказта

Полиб-чи? Коринфда ҳукмронмасми?

Элчи

Полиб вафот этди, худо раҳматлик.

Иоказта

Ажабо, нималар деяпсан ўзинг!

Элчи

Ажал ютсин, бўлса сўзимда хато.

Иоказта

Хай, ким бор, тезроқ шоҳни чақиринг.
Мана худоларнинг башоратлари!..
Эдип падаркушлиқ қисматидан қўрқиб,
Полибдан узоқда қочиб юрганди.
Унда Полиб эса, қисматдан дариг,
Ўз ажали билан ўлиб кетибди.

Эдип киради.

Иоказта

Элчига қулоқ сол, энди нима бўлди
Қисмату башорат деган сафсата?

Эдип

Ким әкан у? Менда гапи борми?

Иокаста

У Коринфдан хабар келтирибди,
Отанг Полиб вафот этганмиш.

Эдип

Нима? Нима? Қани, ўзинг гапир.

Элчи

Илк саволинг агар шу бўлса,
Яна айта қолай: у вафот этди.

Эдип

Бирор ўлдирдими? Дарддан ўлдими?

Элчи

Касаллик, қарилик...

Эдип

О, эсиз, эсиз!
Менга падаркушлик қора қисматин
Шум башорат қилган маъбудлар қани?
Бекор биз уларни эъзозлаб, хотин,
Шаънига ибодат қилиб юрибмиз.
Отам ўлиб кетган, отам қабрда,
Мен эса қиличга қўл урганим йўқ.
Эҳтимол, у ёлғиз ўғлини қўмсаб,
Софиниб-сарғайиб ўлиб кетгандир.

Иокаста

Сенга айтмовдимми такрор ва такрор?

Эдип

Ваҳима ҳалқумдан тутганди, хотин.

Иоказта

Энди ваҳимани яқин йўлатма.

Эдип

Онам никоҳидан ҳамон қўрқаман.

Элчи

Хавотириинг кимдан, мен тушунмадим.

Эдип

Полибнинг беваси – Меропа тирик.

Элчи

Нечун у бу қадар қўрқув соларкан?

Эдип

Худонинг даҳшатли башорати бор.

Элчи

Билсак бўлармикан ё сирли у гап.

Эдип

Бўлади. Бир замон тангри Аполлон
Менга мудҳиш қисмат башорат этган:
Ўз отасини ўзи ўлдиргай деб,
Никоҳга олгай деб туққан онасин...
Шу сабаб ватаним – Коринфдан узок
Бу ерларда яшаб юрибман.
Бунда мен баҳтлиман, лекин ҳар ҳолда
Ота-она юзи фарзандга иссиқ...

Элчи

Шу ваҳима билан қувғинدامан де?

Эдип

Яна қўрқар эдим падаркушликдан.

Элчи

Бўлмаса, мен сени халос айлай, шоҳ,
Хушхабар элчиси әканман чиндан.

Эдип

Шоҳона мурувват сенга садаға.

Элчи

Мен сени Коринфга чорлаб келганман,
Мурувватингдан ҳам умид йўқ эмас.

Эдип

Зинҳор қайтолмайман ота юртимга.

Элчи

Кўп гапдан бехабар әкансан, агар...

Эдип

Нима «агар»? Гапир, худо ҳаққи, чол!

Элчи

...Агар қувғинларга шу сабаб бўлса.
Отамдан, онамдан қўрқаман дегин?

Эдип

Худди шу, қария, бутун даҳшат шу!

Элчи

Қўрқишинг асоссиз, тўғрисин айтсам.

Эдип

Нега? Ахир улар – менинг яратган...

Элчи

Йўқ, йўқ, улар сенга тамом бегона.

Эдип

Нега ўғлим дерди бўлмаса мудом?

Элчи

Менинг қўлларимдан олганди сени.

Эдип

Сен мени қаёқдан топиб олгандинг?

Элчи

Киферон ғорининг чангалзоридан.

Эдип

Нечук бориб қолдинг у тоғу тошга?

Элчи

Чўпонлик қиласардим тоғли яйловда.

Эдип

Бирон дардга дучор бўлганмидим мен?

Элчи

Буни тўпигингдан билса бўларди,
Симга ўралганди оёқ, ечганман.

Эдип

Ёраб! Ким экан у бағри тош одам?

Элчи

Менга чақалоқни берган билади.

Эдип

Ҳали ўзим топдим демаганмидинг?

Элчи

Мен олдим бошқа бир чўпон қўлидан.

Лайнинг навкариман деганди, чоғи.

Ҳа, шоҳга чўпонлик қиласар экан у.

Эдип

У тирикми ҳозир? Топса бўлармикин...

Элчи

Уни шу ерликлар билса, эҳтимол.

Эдип

Хотин, ҳозиргина элчи тилга олган,
Ҳали биз чақиртган чўпон ўшами?

Иокаста

Бари бир эмасми? Мунча ёнмасанг,
Оббо..., қўй, шу гапларни унут...

Эдип

Энди калаванинг учин топганда,
Нега қўярканман билмай зотимни!

Иокаста

Худони ўртага қўйиб ялинай,
Менга азоб берма, сўрама ортиқ...

Эдип

Барининг тагига етишим керак.

Иокаста

Билмаганинг афзал зотингни, шўрлик!

Түшүнүш ва саболларга жаоб берүү	 	<ol style="list-style-type: none"> «Иссиқ ўриндиң» усули орқали олган билимларингизни текшириб кўринг. Асарда ижтимоий давр ва тузум ўз инъикосини қай йўсинда топган? Фикрингизни асосланг.
Таҳлил ва талкүн	 	<ol style="list-style-type: none"> Асарни «ФСМУ» усули орқали гурухда таҳлил қилинг. Ф – фикрингизни баён этинг. С – фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг. М – кўрсатилган сабабни тушунтирувчи (исботловчи) мисол келтиринг. У – фикрингизни умумлаштиринг. «Оқилнинг 6 қалпоғи» усули орқали муҳокама қилинг.
Баҳолаш ва қиёсий таҳлил	 	<ol style="list-style-type: none"> Фожеанинг ҳозирги кундаги аҳамиятини муҳокама қилиш мақсадида «Қисмат» сўзларига «Синквейн», яъни беш мисрали шеър усулини қўлланг.<ol style="list-style-type: none"> Битта от сўз туркуми, Иккита сифат сўз туркуми, Учта феъл сўз туркумига хос сўз Тўрт сўздан иборат гап Мавзуга доир бир синоним. «Эдип – қотил» мавзусида баҳс-мунозара ўтказинг. 1-гуруҳ: Оқловчилар 2-гуруҳ: Қораловчилар 3-гуруҳ: Қарор чиқарувчилар

ПЕРИПЕТИЯ

Антик (қадимги) давр фожианавислигига Софоклдан эътиборан қўлланила бошланган тасвир усуллари орасида перипетия алоҳида ўрин тутади. Перипетия юононча «репреле1а» сўзидан олинган бўлиб, «кутилмаган бурилиш» маъносини англатади. Софокл томонидан яратилиб, у фожиаларида биринчи бор қўлланилган бу усулга кўра қаҳрамонлар муайян мўлжалга қанчалик интилсалар, шунчалик тескари натижага эришадилар. Одамнинг қисматдан қочиб қутула олмаслигини англаш туфайли фожианависликка перипетия тушунчаси киритилди.

«Шоҳ Эдип»да қаҳрамон ўзининг айбдор эмаслиги исботлаш учун урингани сари гуноҳкорлиги тобора ошкор бўлиб бораверади. Трагедиядаги элчи ҳам шоҳни хурсанд қиласман деб, унинг учун ҳалокатли бўлган ҳақиқатни очади. Перипетия одамнинг ҳаётни ўзи истаган йўлга сололмаслигини қўрсатиш нуқтаи назаридан ибратлидир. Гарчи, Эдип айб қилмаган эсада, даҳшатли гуноҳга қўл уради ва шунга яраша жазо олади.

ГЛОССАРИЙ

Ақлий ҳужум	Ушбу стратегия мавзу доирасида маълум қарашларни аниклаш, уларга муқобил ғояларни танлаш учун шароит яратади.
Балиқ ске-лети	Ўрганилаётган масалани балиқ расми асосида ёритиш усули. Бунда балиқ боши-мавзу масаласи, устки тармоқлар – асардаги тасвир воситалари, остики тармоқлар – далиллар, қуируғи – асар ҳақида ўқувчи фикрини билдиради.
БББ	«БББ» график органайзери ўқувчиларга муайян мавзу бўйича билимлари даражасини баҳолай олиш имконини беради. Ўқув фаолияти бевосита ёзув тахтаси ёки иш қоғозида ўз аксини топган қуийидаги схема асосида ташкил этилади: <i>Биламан</i> <i>Билишни хоҳлайман</i> <i>Билиб олдим</i>
Беш дақиқа-ли эссе	«Беш минутли эссе» усули кичик ҳажмли, эркин баён усулига эга бўлиб, ўрганилаётган муаммо ёки таҳлил қилинаётган масала юзасидан шахсий таассурот, тасаввурларни ифодалашга хизмат қиласи. У ўқувчилар томонидан ўрганилган мавзу, мухокама қилинаётган масала бўйича эркин фикр билдириш, мазмун-моҳиятини қайта баён қилиш имконини беради. Беш минутли эссени яратища ўқувчилар мавзу ғояларини умумлаштириш, тизимлаштириш, туркумлаштириш, хулосаларни баён этиш имконига эга бўлади.
Бумеранг	«Бумеранг» технологияси ўқувчиларни дарс жараёнида, дарсдан ташқари вактларда турли адабиётлар, матнлар билан ишлаш, ёдда сақлаш, сўзлаб бериш, фикрларини эркин баён этиш, қисқа вақт ичida кўп билимга эга бўлиш, ўқитувчи томонидан барча ўқувчилар фаолиятининг бирдек баҳоланиши учун шароит яратишга хизмат қиласи. У ўқитувчига тарқатма материалларнинг ўқувчилар томонидан гуруҳли, индивидуал шаклда самарали ўзлаштирилишини, дарсда ташкил этиладиган суҳбатнинг мунозарага айланишини таъминлаш орқали уларнинг фаолиятини назорат қилиш имконини беради.
Венн диаграммаси	Икки муаллиф ёки икки масаланинг ўхшаш ва фарқли томонларини кўрсатиш усули.

Дебат	Мавзу юзасидан иштирокчилар ўртасида ўзаро баҳс уюштириш, уларнинг ўзаро фикр алмашиши.
Елпигич	Ўрганилган мавзуни ёдга олиш, улар юзасидан мантиқий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш. Ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш.
Жадвал	«Жадвал» график органайзер методи ўқувчиликда ўрганилаётган мавзу, муҳокама этилаётган масала ёки муаммонинг назарий мөҳиятини жадвал ёрдамида акс эттириш қобилиятини шакллантиришга хизмат қиласди. Уни қўллашда ўқувчилар мавзу (масала, муаммо) мөҳиятини оғзаки баён ёки ёзма матн кўринишида эмас, балки асосий ғоя, таянч тушунча, муҳим жиҳатларини жадвалда аник, қисқа ифодалаш кўник-маларини ўзлаштиради.
Жигсо – инглизчадан «жим-жимадор арра, машина арра» маъносини англатади	Ўқувчилар янги ўқув материалини биргаликда қисқача вақт давомида ўзлаштирадилар. М: янги материал бир неча тенг қисмларга бўлинади. Нечта қисмга бўлсангиз, ўқувчилар шунча гуруҳ ҳосил қиласдилар. Ҳар бир иштирокчи материал қисмини олади ва ҳар бир гуруҳдан бир аъзо эксперт ролини бажаради. Ҳар бир гуруҳ ўзларига тақсимланган парчани 10 дақиқа давомида ўрганадилар. Ҳар бир гуруҳдаги экспертлар масала бўйича мавзуга доир гуруҳга тўпландилар ва ўзлаштирилган материални қандай қилиб бошқа гуруҳ аъзоларига тушунтириб бериш усуслари ни муҳокама қиласдилар. (конспект, жавоб режаси, хулосалар; 15 дақиқа давомида) Сўнгра бир масала устида ишлаган экспертлар турли гуруҳларга бориб, ахборот алмашадилар. Бу эса «экспертлар учрашуви» деб номланади. Шундан сўнг барчasi ўзларининг дастлабки гуруҳларига қайтадилар ва бошқа гуруҳларда мустақил ўрганган маълумотлари билан ўртоқлашадилар. Сўнгра ўқитувчи текширувчи саволлар орқали янги материал қандай ўзлаштирилганлигини билиб олади, баҳолайди.
Инсерт	Ёки «Туртиб чиқиши» усули. Қуйидаги шартли белгилар орқали ўқувчи ўзининг ўрганилаётган асарга бўлган муносабатини билдиради. «V» – биламан «+» – билмайман «-» – янги ахборот «?» – тушунмадим

Қарорлар шағараси	Ушбу стратегия мураккаб мавзуларни ўзлаштириш, маълум масалаларни ҳар томонлама, пухта таҳлил этиш асосида улар юзасидан муайян хулосаларга келиш, муаммо юзасидан билдирилаётган бир нечта хулоса орасидан энг мақбул ҳамда түғрисини топишга йўналтирилгандир. У аввалги вазиятларда қабул қилинган қарорларни яна бир бора таҳлил қилиш, уни мукаммал тушунишга хизмат қиласи. Стратегияни қўллаш ўрганилаётган муаммо юзасидан оқилона қарор қабул қилиш (хулосага келиш) учун ўқувчилар томонидан билдирилаётган ҳар бир вариантни таҳлил қилиш, мақбул ва номақбул жиҳатларини аниқлаш имкониятини яратади.
Кластер	Бунда илгари сурйилган ғояларни умумлаштириш, улар ўртасидаги алоқаларни топиш имконияти яратилади.
Концептуал жадвал	Ўрганилаётган мавзуни икки ёки ундан ортиқ жиҳатлари бўйича таққослашга ўргатади.
Муаммоли вазият	Бунда ўқувчиларни ўрганилаётган мавзу бўйича муаммоли вазиятларни таҳлил қилиш, уларнинг келиб чиқиши сабаблари, оқибатларини ўрганиш, ечимларини топишга ундаш орқали уларда муайян кўнинма, малакаларни шакллантиришга хизмат қиласи.
Нилуфаргул	Ушбу технология дидактик муаммоларни ечишнинг самарали воситаларидан бўлиб, нилуфар гули кўринишига эга. Асос ва унга бириккан тўққизта «гулбарг» (квадрат, тўртбурчак ёки айланалар)-ларни ўз ичига оладиган бу метод ёрдамида асосий муаммо ва унинг мазмунини ёритишга имкон берадиган хусусий масалалар ҳал этилади.
Оқилнинг олти қалпоги	Эдвард де Бононинг 6 қалпоги (6 гурӯҳ) асар таҳлилида 6 хил маълумотни тўплашга ёрдам беради: оқ – аниқ маълумотлар, қизил – ички ҳис-туйғу, қора – танқид, сариқ – ижобий томонни, яшил – янги фикрлар, кўк – хулоса чиқарувчи.
CWOT таҳлил	Ўрганилаётган масаланинг асосий тўрт жиҳатини ёритишга ёрдам беради. Ўқувчилар мавзунинг мазмунига мос муаммоларни атрофлича ўрганиш орқали моҳиятини ёритади, уларни келтириб чиқарувчи омилларни излаб, ҳал қилиш имкониятларини топади. Strengths (кучли томонлари), Weaknesses (кучсиз томонлари), Opportunities (имкониятлари), Threats (хавфли томонлари).

Синквейн	Беш мисрали шеър усули 1 – битта от сўз туркуми 2 – иккита сифат сўз туркуми 3 – учта феъл сўз туркумига хос сўз 4 – тўрт сўздан иборат гап 5 – мавзуга доир бир синоним
Соябон	Ўқувчилар ўрнидан туриб қўлларини юқорига қўтариб жуфтликда бошларига соябон шаклини келтиришади. Уларнинг ясаган соябони тагидан ўтган дарсда келмаган ёки дарсни яхши тушунмаган ўқувчи билан ўтади. Ҳар соябондан ўтаётгандан соябон эгалари ўтилган дарс хақида битта сўзми ёки гапми айтишлари керак. Барча соябондан ўтган ўқувчи ҳамма олдида қандай маълумотни эслаб қолганини баён этади, натижада ўтилган дарс такорланади ва мустаҳкамланади.
Тадқиқот иши	Асарни ўрганиш давомида ўқувчилар 5 групга тўпланиб, қуидаги топшириқларни бажарадилар. Матннинг асосий ғоясини топинг Аниқ ва ноаниқ маълумотлар Фикрингизни расм билан тасвирланг Асадан ҳаётий мулоҳаза чиқаринг Тарбиявий хулоса чиқаринг
Тақдимот	Ушбу стратегия ўрганиладиган мавзу моҳиятининг компьютер хизматидан фойдаланилган ҳолда слайдлар ёрдамида очиб берилишини таъминлайди. Уни қўллашда мавзунинг асосий ғоялари, таянч тушунчалари, муҳим хусусиятлари кичик матн, жадвал, тасвир, схема, расм ва диаграммалар асосида ёритилади. Стратегия ўқувчиларда мавзу мазмунини образли, яхлит тарзда ўзлаштириш кўникмаларини шакллантиради.
Т-жадвал	Мавзу мазмунида ёритиладиган бир неча ҳолатларнинг афзалик ёки камчиликларини, самарали ёки самарасизлигини, бугунги кун ва истиқбол учун аҳамиятини таққослайди.

ФСМУ	<p>Ушбу технология мунозарали масалаларни ҳал этишда, баҳс-мунозаралар ўтказишида ёки дарс якунида ёки ўқув режаси асосида бирон бўлиб ўрганиб бўлингач, қўлланилиши мумкин, чунки бу технология ўқувчиларни ўз фикрини ҳимоя қилишга, эркин фикрлаш ва ўз фикрини бошқаларга ўтказишига, очиқ ҳолда баҳслашишга, шу билан қаторда ўқувчиларни, ўқув жараёнида эгаллаган билимларини таҳлил этишга, қайдаражада эгалланганликларини баҳолашга ҳамда тингловчиларни баҳslaшиш маданиятига ўргатади.</p> <p>Ф – фикрингизни баён этинг. С – фикрингиз баёнига бирон сабаб кўрсатинг. М – кўрсатилган сабабни тушунтирувчи. (исботловчи) мисол келтиринг. У – фикрингизни умумлаштиринг.</p>
Чархпалак	«Чархпалак» усули методи ўқувчиларда ўрганилган мавзуларни ёдга олиш, улар юзасидан мантиқий фикрлаш, саволларга мустақил, тўғри жавоб бериш, ўз-ўзини баҳолаш малакаларини шакллантириш, ўқитувчи томонидан қисқа вақтда ўқувчиларнинг билимларини баҳолаш имкониятини яратади. Унинг мақсади ўқувчиларда мантиқий фикрлаш, ўз фикрларини мустақил, эркин баён қилиш, ўз-ўзини баҳолаш, индивидуал, жуфтлик, гуруҳ ва жамоада ишлаш, бошқалар фикрини хурмат қилиш, мавжуд фикрлар орасидан муҳимини танлаб олиш кўникма, малакаларини ривожлантиришдан иборат.
Ягона давра	Бунда ўрганилаётган мавзу юзасидан мустақил, мантиқий фикрлаш, бошқалар томондан билдирилаётган фикрларни тинглаш, уларни тўлдириш, шахсий фикрларни асослаш, хуносас чиқаришдир.

МУНДАРИЖА

ОТАЛАР СҮЗИ – АҚЛНИНГ КҮЗИ

Бадиий сүз сехри.....	4
«Алпомиш» достони	8
АЛИШЕР НАВОЙЙ	60
«Фарҳод ва Ширин» достони	62
Комил инсон	101
ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР	103
«Бобурнома» асари	104
Мемуар асар.....	120

ЁНИБ, ЎЗГАЛАРНИ УЙГОТМОҚ НЕ БАХТ

АМИРИЙ.....	122
Фазаллар	
Фазал турлари	
ЗАВҚИЙ.....	133
Шеърлар	
Мухаммас	
АВАЗ ЎТАР.....	141
Фазаллар	
Қитъа	
ФАФУР ФУЛОМ.....	147
«Ҳасан Кайфий» ҳикояси	
ОМОН МАТЖОН	162
Шеърлар	
Шеърий туроқ ва банд.....	

МИСРАЛАРДА ЯШИРИНГАН ҲАҚИҚАТ

ТОҲИР МАЛИК	176
«Сўнгги ўқ» қиссаси	
ТОҒАЙ МУРОД	202
«От кишинаган оқшом» қиссаси	
Қисса.....	
ШАВҚАТ РАҲМОН.....	225
Шеърлар.....	
Ижтимоий ва интим лирика	

ШУХРАТ.....	237
«Олтин зангламас» романидан парча	
УСМОН АЗИМ	265
Шеърлар.....	

РАНГИН ШЕРДИЯТ

НАЗАР ЭШОНҚУЛ.....	278
«Шамолни тутиб бўлмайди»	
ИҚБОЛ МИРЗО	291
Шеърлар.....	
ЭСОНФАЛИ РАВШАНОВ	304
Шеърлар	
СОФОКЛ.....	314
Шоҳ Эдип	
Перипетия	352
Глоссарий	353

Оқу басылымы

Ш. Наралиева, Н. Корганбаева

ӨЗБЕК ӘДЕБИЕТІ

Жалпы білім беретін мектептің
9-сыныбына арналған оқулық

(өзбек тілінде)

Редакторы
Техникалық редакторы
Мұқабаның дизайнери
Компьютерде беттеген

*Ш. Наралиева
З. Башанова
Е. Мейірбеков
М. Баймаганбетов*

ИБ №7426

Басуға 16.09.2019 ж. қол қойылды. Пішімі 70×90^{1/16}.
Офсетті қағаз. Гарнитура «SchoolBook Kza». Офсетті басылым.
Баспа табағы 22,5. Шартты баспа табағы 26,32.
Таралымы 7000 дана. Тапсырыс №

Қазақстан Республикасы «Жазушы» баспасы, 050009.
Алматы қаласы, Абай даңғылы, 143-үй.
E-mail: zhazushi@mail.ru

ISBN 978-601-200-675-9

9 786012 006759